

GÉCZI JÁNOS

Honvágy A paradicsomba

Esszék

Gondolat

Géczy János
HONVÁGY.
A PARADICSOMBA

Géczi János

HONVÁGY.
A PARADICSOMBA
Esszék

Gondolat Kiadó
Budapest, 2010

© Gécz János, 2010

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

Tartalom

I.

Amit nem tudunk: a kert	9
Akkor nézzük a szorgosan virágzó növényeket	12
A meggyfa	17
Macskák	18
A tulipánfa levele	21
A füge	23
A világmindenség a kenyérrel kezdődik	28
Hal	32

II.

A kert	44
A paloznaki kert	53
A ház, ahol élni lehet	61
A naplementékhez	75
Physiologus	85
Nyom	91

III.

A táj	146
Piros macskagyökér	155
Római kisenciklopédia	160
Teljes alakos kép	175
Szeged	191

IV.

Herbárium	195
A kortárs irodalom természetképe	199
A tudás forrása: a kert	209

I.

Amit nem tudunk: a kert

De mi a kert? Szülessen e kérdésre bármilyen egyszerű vagy összetett válasz, s legyen bár a művelődéstörténet, avagy a felhasználó magánpraxis az érvrendszer forrása, az olvasó szüntelen elégedetlen marad. Annak ellenére, hogy az európai civilizáció régen s hevesen ragaszkodik a kertnek nevezett létezéshez, mégis olyan szempontokat igyekszik a definícióhoz megragadni, hogy azt érezzük: a kert nem létezik.

Ugyan kertnek nevezhetjük-e Lénárd Sándor völgybéli házának környezetét, ahol citrusok élnek, újból és újból kipusztul a málna, s árnyéknevelésen kívül szerep nem jut e dzsungelszerű térnek? Hortus-e ifjabb Plinius római ízlést követő rózsaaágasos, sétányos, a városi forgatagot elfeledtető teátrális enyhelye? Bizony, ifjabb Plinius elszörnyedt volna, ha a *Micimackó* latin nyelvre fordítójának kitartó fáradozással létrehozott magánkertjébe betért volna, s azon még inkább, hogy emez életlocust azok is kertnek mondják, aki sosem látták, csak textualizálódott formáját, egy regénybeli kiteljesedését ismerik. Lénárd is, akinek műveltségéhez és beleérző képességéhez ugyan nem fér kétség, feltehetőleg idegenül érezte volna magát abban a megvalósított szabályrendszerben, amilyent a római vidéki villakertben lel. De az a perzsa kertész is csóválná a fejét, aki a germánok kerti rózsájának szaporítási javaslatai között fölfedezi, hogy a tuskés, véráldozatokra emlékeztető cserje nem metszésre, nem alakításra javallt, hanem felperzselésre, mondván az a legjobb virágzást serkentő praktika. Ámbár az antik kertek legmegbecsültebb szakemberei a perzsák, mégsem ismerték ama helyi szokást, amelyet a szabad természetől lesett el a Földközi-tenger környékének lakója: az égetést. A *macchia*, ez a szűrős-áthatolhatatlan bokros, amelyről mindennapos tapasztalata volt a helyieknek, akkor újult meg, ha elégett – így vált némi időre áttekinthetővé, emberies viszonylatok kifejezőjévé.

Egyebek között a kert is a változó korok változó mentalitásának tükrözője. A művészek némelyike, mióta alkotás tárgyának tekinti a kertet, tudja: mivel a kert térben-időben létezik, s nem fixált struktúra, hanem dinamikus folyamat, mindig a korszakok tér- és időfogalma kínálja a kert-definíció lényegét.

S annak sincs kertje, akinek univerzumelképzelésében nincs természetkép. A középkor hosszú ideje alatt nem az alacsony lélekszám miatt nincs az embernek szüksége táplálék- higiéniai-medicinális és szakrális nyers-

anyagforrásra, hanem azért, mert a természetet nem közegeként használta. A korai görögök sem ismerték a magánkerteket – ha hinni lehet a forrásoknak, Epikurosz az első egyike, aki tudatosan hozott létre kertet önmaga és barátai hasznára, valahol Athén és Pireusz között, amerre ma a Krisztus Pantokrátor mozaikjáról nevezetes dafni kolostor áll –, egyszerűen azért nem, mert a hellének kanonizálódott természetképébe nem tartozott bele az ember. Elképzelhetetlen számukra, hogy a természetet képviselő kert és az ember bármiben is közösségre igényt tarthatna – inkább az isteneknek létesítettek (azt is leginkább rámutatással s nem kertészeti eljárásokkal) szent ligeteket, amelyeknek olyan vonásai voltak (víz, árnyék, a mítoszok által szentesített növényfajok), amikre amúgy nem mutatkozott igénye magánlénynek.

A kert fogalma a világkép, az abból következő ember-, illetve természetkép metszéspontjában körvonalazható, kialakításáról a kozmoszról szóló utasítások sokasága rendelkezik. S hogy ez a kozmosz milyen, nos, arról sokszor a megvalósult kertekből is vissza tudunk következtetni – ha előzetesen nem is ismerjük a világképet.

Egyáltalán, valóban kérdés-e, hogy teremtett vagy teremtetlen-e ez a világ? S ha bármelyik is, megismerhető, szabad-e megismerni, hozzájárul-e a tudás a teremtető megközelítéséhez? S miféle elképzelés szerint s miként írható le az, akit-akiket éppen Isten(ek)nek hisznek? S az Isten és a teremtménye, vagy a szellemiség nélküli univerzum intellektuálisan vagy emocionálisan közelíthető meg inkább, avagy éppen a két módszer együttesével? Ha a tudással – miként a moszlimok állítják –, akkor miként lesz karakterisztikusan más az arab kert, mint az, ha a hittel, miként a keresztények állították? Hogyan lehet ugyanazzal a hellenisztikus és újplatonikus örökséggel az egyik ideális kert négyszegletes, vízgazdag, pavilonos, mozdulatlan szemlélőkert, a másik pedig kerek, közepén forrással, ösvényekkel – amelyeken lépdelve nemcsak megtalálható, de föl is fedezendő a kert növényeinek és építményeinek minden nézete és allegorikus értelme? Hogyan lehet kétféle megvalósulás, annak ellenére, hogy mindkét változatnak egyazonos a hivatkozási forrása? Csak éppen a moszlimok az antik négy őselemtan alapján kialakuló kozmológiájuk alapján emígy, a keresztények pedig a körrel kifejezendő teljességet amúgy értelmezve olvasták ugyanazt az *Énekek énekét*, s olvasatuk szerint alakították ki a kertjeiket.

Igen, érthető, ha a gondolkodástörténészek nem a kertet, az építészetet, a szakrális díszítményeket, a művészi alkotásokat vizsgálják újabban – hanem azt, mi az, ami ugyanarról a dolgról másféle gondolatokat vált ki a különböző térségek lakóiban. S azt, hogy e helyeken milyen gondolkodási módszereket engedélyeztek az ember által készített dolgok különbözőségei. A *hortus conclusus*, az *Énekek éneke* által leírt kert, amelynek tulajdonosa ugyan az Úr, de a lakója, aki a lepecsételt forrás (a szüzesség jelképe) mellett ül, hol széken, hol trónon, hol templomban-palotában-pavilonban, hol csupán egy világfa alatt, nos, ez a lakó, aki maga Mária, személyében

is ugyanolyan univerzum-szimbólum, mint az őt magába fogadó (s éppen ezért több jelentésű) kert.

Az univerzumszimbólumok, a moszlim és keresztény történeti jelképek s a művelődéstörténeti korszakokra jellemző gondolkodási eljárások leírásait összevetve a kertmeghatározás igencsak egyszerű: a kert az a természeti-épített környezet, amelynek állandó tulajdonosa és/vagy lakója van. Siralmas azonban, hogy ebben a meghatározásban nemhogy a ketrészletek nem tűnnek fel, de a „természeti-épített” kifejezés sem eléggé megfogható ahhoz, hogy a szövegre tekintő szem előtt földerengjen egy kert képe.

Arról sem tudunk sokat, hogy miként tekint a kertre a kerthasználó. Holott éppen ez a viszony, amely a kert értelmét adja – élő és élettelen dolgok ember által elrendezett vagy elrendezetlen tömegét kellene értelmezni. S ezáltal lelne öngazolásra a kertet birtokló.

Akkor nézzük a szorgosan virágzó növényeket

Utazók írásából látható, hogy Európában csupán a kisvárosok parkosítottak. Holott lehetetlen, hogy a metropolisokban, iparvárosokban, alvótelepeken ne lennének terek, növényhelyek, sétautcák, virágzugok, balkonok és tetőteraszok, amelyeket ne honosított volna növényekkel magához az ember. Minden bizonnyal csupán arról van szó, hogy egy adott népegsűrűség elérése után feltétlenül megváltozik a helyszín tulajdonsága, és legyen bármennyi fa, bokor, lágyszárú, évelő, örökzöld vagy egy- és kétnyári, egzisztenciálisan elemésződnek, beolvasztódnak a nyüzsgésbe, zshivajba és a tömegbe. A telepített növényzet csupán zárt, dinamikától némileg mentes környezetben hajlandó sokadmagát megmutatni, legalábbis annyira, hogy az utazók és az útibeszámolókat írók észrevegyék. Igaz, ha ők feljegyzésre érdemesnek találják, attól még nem feltétlenül vesznek tudomást az azokat körülvevő helyiek a díszparkokról – remélhetőleg azért, mert annyira természetes közegüknek találják. Pedig értük vannak. Így aztán a kisvárosok növényterei nagy magányukban fecsegnek: annyi mindent elmondanak az értelmező tekintetnek, amennyire szociológiai tanulmányok se képesek. Elvégre nem mindegy, hogy kililult, agyonbodorított levelű, füstködöt tűrő díszkáposztákat, a vörös megannyi változatával tüntető, a századközép szegényházaiba visszautaló paprikavirágokat, álmosító illatú tömegpetúniákat vagy a helyi adottságoknak alkalmasan összeválogatott, feltűnő és kevésbé hivalkodó virágzókat látunk. Ahol egyedi a parkok növényállománya, oda igyekezzünk. Azon a helyen ott-hon érzik magukat a várost alakítók és a városalakók. Ahol évszázadosak a fák, nincsenek szétnyesve a bokrok, feltételezhetjük, hogy a városalakók azonosak a várost alakítókkal: ők már tudják, hogy a növénynek nem csupán a szaporítószerve, a virága – vagy a virágzata – képvisel díszértéket, hanem a teljes élőlény. A park élőlénye több mint cicoma, látszat, és nem az idegen szem megtévesztésére van, hanem az ittlét biztonságadása a funkciója. Igen, szerepe van, lévén a növények parkként léteztetése emberhez kötött.

Utazók, kerüljétek azt a települést, ahol csak virágaikkal ékeskedő növényeket ültetnek köztereikre a helyiek. Exhibicionisták ők.

A középkor végén és az újkorban, amikor csöppet sem számított társasági lénynek az, aki a szexusról szót ejtett, kezdődött a növény- s még pontosabban a virágkultusz. Francia- és angolkertek, gyógynövényházak és kerté-

szetek, liliomos hercegnők, tulipánhagyma-vásárlásban csődbe ment urak, kaméliától elaléló hölgyek s ábrándos szemű ibolyaárus lánykák – minden és mindenki kapcsolatba került a növényi szaporítószervvel. S ami a hálósobák, budoárok titka marad mindvégig, arról látványosan beszélnek a kerteket, parkokat, tisztaszobákat és szalonokat benépesítő növények. Itt meghitt titokban kiteljesedett magánélet – ott harsány hivalkodás, jelzések és jelek, színek és illatok. S mintegy véletlen, a növényiszervtan és növényélettan alapismeretei ebben az időszakban halmozódnak fel, s válnak tudománnyá. Kimért gazdatisztek és ájtatos nagyasszonyok, karcsú kisasszonyok és szerény kertészek gyűjtik a magas hegyek és távoli vidékek gyomjait, hogy minél egzotikusabb virágot tenyészessenek, s aki tud olvasni, rendszeresen bújja az útmutató növénysszaporítási szakkönyveket. Hát nem csoda, ha éjszakára összegyűlnek a *Victoria regia* hatórás, ritka virágzását kilesni akaró arisztokraták, s a hársfa alsó ágaira telepített filagórián mulatják az időt a hársillatra s fülemüleszóra összesereglett népek. És az se, ha elsápadva fölsikít egy nemesasszony, ha a manapság visszafogett papucsvirágnak mondott baráttökét lát pirosolni egy tisztességesnek mondott úri házban, vagy harákolni s gatyát oldani kezd a mentés úr, ha eme papucsvirág sárga változatával (az apácapicsával) találkozik egy kevésbé tisztos intézményben.

Amikor még személyes ügy volt a férfi-nő sexualitása, közügynek találtatott a papucsvirág szaporítása. Tömegek lesték, hogy a XIV. Lajos parancsára felkerekedett Feuillée Lajos nevű szerzetes, csillagász és botanikus milyen fajokat hoz Peruból, s a legszebbnek talált, a pici topánhoz hasonló s ritka kecsességű kis sárga pártájú növényi cipellőcske továbbra is szögletes marad-e, hogy keresztetették azzal a fűnemű, vörössel tarkázott sárga virágú fajjal, amit a Falkland-szigetéről szerzett doktor Fothergill, hiszen az hosszú, keskeny és hegyes volt, mint egy ficsúri hegymászó cipő. Milyen lesz Flóra lábbelije, ha összevegyítik Feuillée papucsát Fothergill bakancsával, és a virág alsó ajka mely divatnak fog megfelelni? Sokan indiánpinaszőr-színre, sokan meg az ír asszonyok lángvörös-ségére vágytak. Az első apró, szögletes, kicsípdelt és csipkézett, sápadt, ritkán pettyezett s határozatlan vonalú pártákat hamarosan meglepően változatos, szép alakú, szabályosan kikerekített, csipkézet és bevagdaltság nélküli nagy párták helyettesítették, melyeknek mindig élénk és tiszta színezete a legfinomabb sárga, fehér és bíbor árnyalatokat állítja elő. Amelyek, hozzáértők hiteles tanúsága szerint, akárha a legtökéletesebb (amerindid-negrid-europid) vérkeveredésű antillákbeli lányasszonyok szeméremajkát idézik.

Az ilyen sikerek minden magára adó embernek szüksége volt. Mert időközben a növény elvesztette növény mivoltát, legyen bár örökzöld, vagy virágtalan, hasaszt vagy tobozos, s átváltozott virággá, és csak az okos, precíz tudósok között maradt a virág kifejezés a növény szaporítószervének főntartva. A szimbólumteremtésben egyedül vagyunk a világon – de hogy a Föld nevű bolygó élőlényei között bizonyosan, az

nem kétséges. A szirmok, vackok, leplek, porzók és termák (akár valami nemiségétől kergült isten által) mind arra teremtdötek volna, hogy az emberi fajt saját kéjes orgazmusára, hörgésekre és nyögésekre emlékeztesse, s úton-útfélen gomblukba és hajba tűzött ajakvörös szegfűekkel, öv alá dugott magnóliákkal, imakönyvhöz fogott nefelejccsel bárki ivarérett embert arra figyelmeztessen, amiről csekélysége általában szerényen hallgat. A siker, a győzelem és győzhetetlenség – ennyi a virág, ami kijár az egyébként már meglévő teljes élethez, mindenki lássa és adja tovább rejtjelezve.

Mert könnyű megfejteni annak a növénynek a titkát, ami gondos kertészek keze alatt szétvadulva már csak egy éjszaka virít, igaz, kezdetben vaníliaillattal és fehéren, majd rózsaszínnel és mézszaggal, hogy hajnalra szénaszagú és bíbor legyen. És nem gond nekünk sem megállapítani Bulgakov papucsban tébláboló regénybeli Mesterének üzenetét, hisz kultúránk része a virágtan. Bulgakov (regénye végső fogalmazványa szerint) így szól (persze, hogy egy nőről, aki – e mondat olvasásakor – még ismeretlen az olvasónak): *„A nő sárga virágot vitt a kezében. Valami ronda, fertelmes sárga virágot, fene tudja, minek hívták, de tavasszal mindig ez jelenik meg Moszkvában”* (186. o.). Kevés helyszínismeret, s némi tudás kell az orosz lélekről, hogy tudjuk, mimózáról van itt szó (s hogy igazunk van, azt a 296. oldal egyik mellékmondata is bizonyítja), mert egyetlen növény van az európai kultúrában, amely az örületet, a szenvedélyt, a szerelmi pokolt, az érzékenységet, a körülményeknek való kiszolgáltatottságot és a szexusba vetettséget jelenti – amellet, hogy utal a mediterráneumra, valamint a sztyeppék első sárga virágára, a nárciszra (a két terepnek természetesen szerepe van a regényben!). Ebből a mondatból a jól nevelt, trenírozott olvasó tudhatja: végzetes asszony jelenik meg a színen, aki szenvedélyében boszorkánnyá válhat – ráadásul kissé bandzsa (vagy más szembeteg) boszorkánnyá, hiszen a mimóزامész személesítő szer. (S naná, hogy Margarita kancsal!)

Ezek után már-már elképzelhetetlen, hogy a növényeknek ne legyen szexuális élete. Lepődj meg, remélhetőleg figyelmes olvasó – és játsszunk tovább, egy olyan játékot, amelynek nincs, mert a szabályok szerint nem lehet vesztese. E kitétel, meglehet, elegánsan vezetne a legújabb társadalmi filozófiákhoz, mégis maradjunk inkább a növénysszervezettannál. A növényeknek is van nemük! A növények is szaporodnak. Hogy mindezt élvezettel, avagy csak úgy, antropomorfizálatlanul és közönségesen, egyértelmű a válasz, ezért nem is kell mondani – biztos, hogy psziché nélkül.

Emberi léptékekhez szokott szemünk azonnal különbséget tesz egy nő és egy férfi, s némi gyakorlás után a hím és a nőstény állat között. Legfeljebb tévován elmereng azon, hogy a madarak hímje díszesebb, mint a nőstény. De sokan a virágzó növényt nőneműnek tudják, amint femininnek a virágkedvelőt, a maszkulinnak a feltűnő virággal-virágzattal nem rendelkezőt. A diákokon kívül alig akad homo sapiens, aki észben tarta-

ná, hogy a virág lehet női és hím, lehet akár kétivarú, akár ivartalan, akár meddő (s mindettől még eldöntetlen, hogy mindezek egy növényen találhatók-e meg, vagy éppen külön-külön egyeden virulnak). Bonyodalmat okozna az, ha a virágnyelv eszerint feleltetné a szimbólumait. Mi a virág alakjával, nagyságával, színével üzengetünk (s tudjuk: érett asszonynak illik csak orchideát adni, férfiembernek legfeljebb pedig zöld levélköteget, hiszen ekkor nincs szexuális üzenetünk), s kit érdekel maga a száráról nyesett élőlénydarab. S idétlenül járnánk, ha jelentőséget tulajdonítunk az ajándékba adott kőrisvirágnak, lévén a fürtjei három neműek. (Bár figyeljük csak meg, tehetős kiknek lakásában fénylik csontfehér kőrisparketta, s kik járnak kőrisfa papucsban...)

Hajoljunk közel egy rutafűhöz, vagy nézzük meg a szentjánoskenyér törzsön ülő virágait – a boszorkányológiai és a krisztológiai jelek mögött élőlényt találunk. Érzékeny növényt, amely mit sem tud saját vegetatív létéről, csak szorgosan éli önmagát, teljesedik és benövi azt az időt, amibe vettetett.

Ha az önmegtermékenyítés néhány esetétől eltekintünk (amikor a virág még bimbóként kezdi a termést nevelni), rémülettel tapasztalhatjuk – s mily emberi ez az érzés –, hogy a növények általában szirmok közé rejtett ivarszervei fizikai találkozásra (általában) képtelenek. Nem mintha taktilis ingerekre nem tudnának válaszolni – hozzáérve a sóskaborbolya porzóihoz azok rögvést a bibe fölé hajolnak –, de hát a testközelségre nincs szükségük. Helyette ott van leginkább a szél, aztán a rovarok, s néha, nagy ritkán a víz. Mert a virág a légnemű halmazállapothoz szokott – nincs olyan növény, ami a víz alatt, vagy a földben virágozna (még akkor se, ha néha a földbe, vagy a vízfelszín alá dugja is megtermékenyült virágát, hogy ott érlelje be a termést). Ez megnyugtathatja a szemlélődőt – Flóra pompáját saját közegünkben láthatjuk.

Üljünk közelebb, és lássuk: a bűdös ruta virágnílásának pillanatában a porzók a szirmokat követik, amelynek a homorodásában rejtőznek. Kevéssel a szirombontás után rendszeren bekövetkeznek a mozgások, a külső porzók körében egymás után minden egyes porzó meggömbíti lassan a szálát, s körülbelül egy óráig tart, míg portokját a bibe fölé viszi, hol aztán felpattan. Ekkor egy másik porzó kezd el mozogni, s portokját odahelyezi az előbbi mellé. E többé-kevésbé közvetlen szomszédság után legföljebb félóra múlva az első porzó megint visszanyeri alaphelyzetét, s aztán egy harmadik porzó következik utána, s ez így megy sorban mindaddig, míg a kör minden egyes porzója meg nem tette ugyanazt a mozgást. Azután a második kör porzója kezd meg bibe fölötti bókolását. Az összes porzók e fejlődésmenete körülbelül tizenkét óra alatt megy véghez. A napfény gyorsítja, a szétszórt világosság lassítja, a sötétség csaknem megszünteti e mozgásokat. Ehhez hasonló apró történések előzik meg a pollen bibére kerülését, millió növényi fondorlat, csak azért, hogy a ragacsos-húsos női ivarszervre kerüljön a hímcsírasejt.

Flóra minden magasabb rendű növénynek különböző rafinériákat eszelt ki – a tömegesen élőknek, mert szélporozták, zöld és apró, zsúfolt virágot, de nagyon sok virágport, a ritkébbaknak, hogy megtalálják a rovarok, nektárdús és/vagy környezetétől elütő szíromleveleket, a napfény perzselésének kitetteket levéllyél tövébe ülteti, az árnyékban fejlődő növények virágát kitűzi a hajtáscsúcsra –, hiszen éppen ő miért ne tudna, hogy a fejlődés-növekedés végcélja a termésérlelés.

De hogy istenasszonyunk a posztmodernt is kedveli, mutatják talányos játékai. Hiszen kitalálta az öntermékenyülést, ami valóban kényelmes változata a fajfenntartásnak. Bár nem ítéli el az idegen megporzást sem: amikor más-más szervezeten fejlődik ki az egyivarú virág, vagy váltivarú virágok vannak egy növényen, vagy a hímnős virágon belül máskor fejlődik ki a porzó és a termés, esetleg olyan távolságra vannak egymástól, hogy kisebb esélye van az „önfertilizációnak”. Flóra megengedi a meddséget is, mert megértő asszony. De kedvét, látható, a változatos ivarzásban leli.

Van-e a virágoknak szexuális életük? Nincs, mert ahhoz psziché kell. De – akár a többi élőlénynek – van szaporodása, s vannak szervei, amelyek épp a létfenntartás ezen életjelenségeért jöttek létre az evolúció évezredei alatt. Hogy a növények ivarszervei megannyi jelentéssel ruházódtak fel, az már az emberi kultúra jellemzője. Persze, mi másról se tudunk beszélni, mint önmagunkról. Hogy pedig néha olyan messze kerülünk a szavak jelentésétől, hogy magunk se tudjuk, valójában miről beszélünk, annak az az oka, hogy magukkal a szavakkal is eltitkolunk ezt-azt, illemből, szeméremből, mértékből – és kitalálunk egy metanyelvet, helyettesítőnek. Amely persze újabb jelentéseket teremt, míg másokat elpusztít. Amint a virágnyelv a virágokat.

A meggyfa

A meggyfa a sziklafalban nőtt; abból áll ki már vagy ötven éve. Kicsi, szabályos koronás, időben tavaszodik, és arányosan őszi, éppen olyan, mint a kisváros, amelynek a vára alatt, abban a merészen húzódó dolomitrésbe beékelte magát. Néha elképzeltem, elképzei, hogy ő tartja össze a hegyet, őrá nehezedik palotástul a várfal, és miatta gyűlnek alatta össze az akácok, bodzák és fojtó illatú loncok, hozzá vonítanak fel holdas éjjeleken a kóbor kutyák. Eddig még sosem szédült meg önmagától – ahogy a városka se, a lakói sem –, szorgosan virágzik, amikor márciusban – sosem előbb, sosem később – behabozza a teljes saját oldalát, ugyanilyen szorgalommal nevelgeti piros és lédús gyümölcsseit, s majd aszalja s tartja valamennyit, hogy lekopasztotta ágairól az előbb sárgával megfuttatott leveleket a köd, a dér. A termésekhez csak ősszel juttatta a madarakat, ennyi volt az ő meglepetése.

De most, ennek az évnek a nyárelőjén leszáradt. Lehulltak hirtelen a levelei, s ökörvérrel telt sok és kis gyümölcsseit lepotyogtatta a sziklafalra. Befestette a saját szikláját, lemázolta az egészet, ő, aki eddig sosem hivalkodott (vagy csak bennem), csak élte azt, amit egy meggyfa élhet. Már nem tudom elképzelni azt, amit a fácska képzelhet magáról, a városról, a város lakóiról, vagy éppen rólam. Verset írnék neki, költözzék abba, ne álljon csupaszon, ne tördelje le száraz gallyait az esténként föltámadó bakonyi szél – de egy reggelre már a maradékát sem látom azon a helyen, a helyén. Csak a székesegyház tornyáról ágaskodó villámhárítóba akadva egy meggyfa-forma, zöldes felhőt, vörössel kicsit befuttatva.

Macskák

A sétálóutca térré öblösödő közepén, ezüstvasárnapi fagyban, kopott, szétmállott arcú asszony énekel. Áhítatos dallamok szakadnak fel a tor-kából. Macskák ülik körül, mozdulatlanul figyelik; a város valamennyi kóbor macskája: némák, soványak, parázsszeműek. A zaklatott asszonyt még sosem láttam – az állatokat mind ismerem. Késő esténként, amikor a kutyámmal sétálok, láthatom őket eleget, patkányokat és mókusokat kergetnek, kukákban kotorásznak, zsíros papírosokkal játszanak, és hozzádörgölöznek bárki magányos járókelő lábához. Ők a város valódi tulajdonosai, minden zugot belaknak, mindenhol előfordulnak – tudom, nem az ide-oda hurcolkodó emberekhez ragaszkodnak, hanem a lakóterükhöz. Azt mutatják meg, hol lenne – ha lesz ötven év múlva – békességes az élet.

A macskák közül csak a nagyokat szeretem. A nagyragadozókat. Hamukát sem kedveltem, pedig akkorára terjedt, mint egy széthízott vadmacska, a tömegét is megtapasztalhattam, amikor az ölembe kapaszkodott, és az irtózattól meg sem tudtam mozdulni.

Hamuka az azúrköltő magához fogadott állata volt, és azt tartotta, neki minden figyelem és szeretet kijár. Az a januári találkozás számára is emlékezetes maradhatott: miután felpofozta a pulimat, őt eldöngötte Don, a dog, aki évek óta udvartársa: tanuljon némi tisztességet. Egyébként már előzőleg elvesztette a fülét, jobb felső szemhéja is felrepedt, és tarkóján szivárgott a nyílt seb. Ezért vélte úgy, hogy némi simogatásért felmászhat az ölembe, e tette miatt lett féltékeny három hónapos kutyám. Ennyi volt az oka annak, amiért a szorgalmasan doromboló macska Dugót felképelte, őt pedig rögvest a dog.

Hamuka, amíg élt, pontos mása volt a Josip Generalič festményén ágaszkodó, enyhén csíkos macskának. Amelyik ott vigyorog a csábos Sophia Loren bal könyökébe akaszkodva, égne emeli a farkát, és kérdőjelmód púpos hátán enyhén felborzoltan a szőr.

Ez lenne a harmónia – a 20. század hetvenes éveiben. El is híresült a festmény, nem egy otthonos lakásban díszleleg, vagy négy naiv művészeti múzeumban van róla másolat, s néhány albumba – sőt könyvborítóra – is kikerült. A fiatalabb Generalič legendás festő, ismeri a szakma, kedveli a tájékozott tárlatlátogatót. Talán azért a fanyar ambivalenciáért, amely képei javának a lényegét adja. Most is: egy bálványozott színésznő (a színésznőkről is érdemes lenne egyszer írni, nem csak a hozzájuk tartozó

macskákról) – meg egy, az emberi számkivetettek között függetlenségével hivalkodó kisragadozó.

A kép bennem – s ugyan kiben nem, hogy mára Loren fénye megkopott, és már nem terpeszkedik olyan egyéni, súlyos jelentéssel – egy másik festményt hív elő: azt Henri Rousseau készítette, valamikor a századforduló táján. Az *Alvó cigánylány* kapcsán szintén szokás a harmóniáról beszélni.

Itt is, ott is egy mediterrán – kreol bőrű, nagy szemű, kiugró pofacson-tú, érzéki ajkú – asszony, ugyanúgy nyakig bezárt, mégis kihívó személyi-séggel, hosszú hajjal, virsluujakkal, s egy-egy macska, a hasonlóan sivár (sivatagi, illetve havas) háttér, még a képritmusok is ismerősek, ugyanaz a feszültség a képalakok között: a kiszolgáltatottság, a magány, a belső csönd (de hogy mennyire nagy a csönd a cigánylányban, azt nem tudni: ott fekszik mellette a mandolin).

De Rousseau macskája fenevad, Generaliče meg egy emberhez szelídült töpszli jószág. Meglehet, az oroszán meleg, a macska meg hideg közeg-ben szimatol, de azonos figyelő testtartásban, mereven, kihívóan, önmaga teljes létezésével eltelt. Húsevők ők, megfigyelhető ragadozókar-mokkal, de valamiért az emberhez is kötődnek, és kíváncsian kapcsolódnak az erotikus – Sophia Loren esetében nevesített erotikus tárgyról van szó – kisugárzású, érett asszonyokhoz. Puhaságukban lágyság, kecsesség, ön-feledt játékoság – annak ellenére, hogy mindkét macska hím. Szóval a képeknek a párkapcsolatokról is van üzenőnivalója, az azokban rejlő össz-hangról, de a tanulságokat mindenkinek magából kell kifejtenie. Mindez az intim szférába tartozik, így erről, itt, nincs semmi mondanivalóm.

Miért zsugorodott össze az oroszán hatvan-hetven év alatt házi macs-kává, s miért lett az ismeretlen, zenélő cigánylányból sztárolt filmszínész-nő és szexbálvány? Az egzotikumigény, a vágyálmok tárgya alakult volna át? Az európai formaigény, formaérzékenység (amelynek kikémlésére olyannyira specializálódtak a festők és az esszéisták) ennyire megválto-zott volna? A szépet és a harmonikusait mitől látjuk másnak? Érzékszer-veink mondták-e föl a dolgukat, vagy annyi új érzékszervi (semmiképpen nem racionális) tapasztalat gyűlt össze, hogy a manipulálónál a még ma-nipulálóbbat szeretjük és kívánjuk? Mi az a világosság, melyet a macskás Loren (a lorenes macska) inkább megad? Vagy csupán a közemberi és a művészi közelít itt véstesen egymáshoz, mintegy új határterületet létre-hozva – a művészetnek? (Hiszen azt azért mégsem kell bizonyítani, hogy ez a kaján dög nem egy színes és nagy pamutgombolyaggal játszó cica.) Miért jelentek meg a nagytermészetű macskák a mindennapjainkban – ta-lán csak nem azért, mert belaktuk azokat?

Mindkét festmény létezője – macska. A macskák kultúrtörténete az em-beri nem kultúrtörténetével azonos kiterjedésű, ha nem is azonos tartal-mú. De ezt különösnek kell tartanunk, ha meggondoljuk, hogy a macska az emberrel – hiedelmeinkkel szemben – korántsem szimbolikus, hanem indexikus kapcsolatban van. (Olyan ez, mint a páva és a pávatoll visz-o-nya; most éppen az, amelynek a szemeiből áll össze Loren dekoratív ruhá-

ja. Ha pedig tovább araszolunk esszénkben, felsejlik a madár és a macska kapcsolata is, amelyben a felszíni harmónia alatt ott lapul az eredendő, letagadhatatlan diszharmónia.) A macskák túlonult kifinomult lények ahhoz, hogy ne higgyünk nekik – még akkor sem, ha festményeken vannak. Holott a macskák csak úgy tesznek, hogy önállóak, egy sincs köztük, amelyik ember nélkül életben maradna. Még a nagymacskák is bevonultak a rezervátumokba, ott fényképezik őket, és nem lőnek beléjük.

A sétálóutca macskáknak éneklő asszonya – akkor, a sötét utcán, minden erejét összeszedve elbődült. Gyakorlott volt az ordítása, s éppen olyan, mint a völgylakó állatkerti oroszlánoké. S ha nem tudom, kitől ered ez a hang, oroszláninak is hihettem volna. A macskák minden arisztokratizmusukat feledve ijedten másztak és tekerték fel magukat a gallyakra, s nagy prüszkölésbe-morgásba fogva nagyvadakká hangosították magukat.

Szóval itt minden és mindenki más formájú. A cigánylány oroszlánja macskamód szimatol, Loren macskája oroszlánná hergelné magát, a fél-nótás asszony egyik fele karácsonyi ének, a másik pedig állatkerti bömbölés. Városom kóbor állatai is fajidegen attribútumokba burkolóznak. Létezésük diszharmóniája elővillog, mint királyi palást alól a mocskos, kérges talpú láb.

A harmónia diszharmóniába van dobozolva. Az pedig harmóniába.

Az igazságokról nincs mit mondani.

A tulipánfa levele

A park és az erdő közt nagy a különbség. Hogy ez miben található meg, kibökhettjük: persze, a fában. Igaz, a park vagy az erdő fogalmát a fák helyére is kiterjesztjük, s ültetésük módjára, helyben létükre, térkitöltésükre. Meglehet, a park és az erdő lényegét nem emberi képzeleteink nyújtják, még csak nem is az a tapasztalat, amelyet a bennük való türelmes séta adhat, hanem az élőhely milyensége.

Manapság több szó esik az erdőről: vélhetően eredetibbnek, régibbnek, természetesebbnek hisszük, és jobban ellentételezi falak és objektumok közé szorított, idegen szabályok között kiteljesíthető emberéletünket. Az erdő metaforáját pontosabbnak találjuk a parkénál – pedig, ha lakni kellene valahol, az mégiscsak a park rejtett zuga lenne. Hiszen ott nem bukanhatunk mérges gombokra, halványsárgán foszforeszkáló tölgyodvakra, s Piroskára meg a farkasra sem.

Nemrégiben – először a tévé grízes ekránján, majd a feltűnőbb-forgalmasabb helyek kiállítóhelyein – megjelent egy sajátos reklám.

Igaz, szelídségével a *National Geographic* ritka hirdetéseire emlékeztet, a természetbarátságra, a zöld-szemléletre, vagy akár a Camel cigaretta márkás, férfias reklámjeleneteire, de hát nincs olyan ötlet, amely eredeti lehetne.

Egy csendes szurdokmélyen vagyunk, gyors és tiszta vizű patak partján. Csillámok, fények, csobogás, suhogás. És szabályos közép-európai, mérsékelt övi hegyi patakot szegélyező erdő. Semmi különös – már annak, aki ilyen helyeken szokott kirándulni. Másoknak mindez lehet egzotikum. Szép hajlású égertörzsek, buja aljnövényzet, mohos-moszatos, idő koptatta kövek, impresszionista idill – itt lenni jó. Maga a reklámfilm és a belőle kimerevített állókép üde folt a tömegtermelésre berendezkedett magyar reklámtermésben; nyugodt, emberszabású, közepességünk léptékének megfelelő. Zöld-kék-szürke higgadtzínek és a belőlük következő hangulat. Hát nem is csodálható, hogy élelmesebb fiatalok albrétletében poszter-pótlóvá vált – egyre több szegényesen berendezett szűk lakásban árasztja magából az enyves papírszagot (félálomban avarszágnak is érzékelhető ez az édeskés elmúlásillat). Oda került, ahová a századelőt idéző, silány utánnyomású plakátok – a nosztalgias, kuckószerű lakótérbe.

A frissen folyó, kavicsokon alábukó víz persze a pénzre utal. Arra – amint a tévéreklám szövege is mondja –, hogy a cseppekből patakok, a

patakokból folyók, a folyókból tavak meg tengerek lehetnek – ha gondosan odafigyelünk. Persze: a pénzünkre. Amit csupán alkalmas helyre kell kanalizálnunk. Éppen abba a bankba, amely ezzel a reklámmal hírel magát.

A plakát bal felső sarkában egy véletlenül belógó, szép rajzú levél. Hirtelen és véletlen nyúl be a képbe, mégis éles körvonalú, tiszta, tavaszszöld – talán a fotós nem vette észre, és véletlenül maradt úgy s ott. Pedig nem. Ez a levél olyan fán nőtt, amilyen sosem élt mifelénk, nem őshonos nálunk, s egyébként is utálja a hideg, párás hegyi patakok mellékét. Leginkább azért, mert Észak-Amerika délkeleti tájairól származik, nálunk legfeljebb védett parkok, kertek óvott növénye. A tulipánfa négykaréjú levele határozottan és brutálisan dekoratív jelenség a plakátvölgy felső bal negyedében. S az, aki odavarázsolta, tudta-e, mit csinált? Mert a mögöttes jelentés (tiszta víz – tiszta pénz) a hathatós reklámeszközök legfontosabb tulajdonsága, mást feltételezni nincs okunk. S azon csak elmélázhat a néző, hogy ha ez a szép, de jelen környezetébe nem illő levél formájával félreérthetetlenül a pillanatnyi kormánypárt emblémájának sztyeppei virágát idézi, akkor tudnia kell-e a reklámmal célba vetteknek, hogy ama bank háta mögött ki áll, és kit és mit reklámoz a bank?

Egyébként a tulipánfa fajának egyik legszebb európai példánya a Boncza-kastély parkjában nőtt. Ady neurotikus remegéssel álldogálhatott alatta, amikor esténként – séta helyett – a cselédlánnyal titokban magához lopatott bort védte nagy magányban. Az az Ady, akinek arcmása az ötszázforintoson volt.

A füge

A legmediterránabb növény nevét a kolostorkertek latinja adta a magyar nyelvbe. Amikor 795-ben Jámbor Lajos Karoling-király megíratatta rendeletét arról, hogy milyen növényeket kell termesztetni a szerzetesi kertekben, nem sejthette, hogy német közvetítéssel hozzánk is elkerül e lista – már csak azért sem, mert magyar állam sem volt. A *figus* változott figévé, ezt mutatja egy 15. századi latin–magyar szójegyzék. De arra nemigen volt útmutatás, hogy magát a növényt miképpen kell nálunk, a mostohább körülmények között életben tartani.

S a mi köznyelvünk az almákkal, körtékkel, barackokkal ellentétben nem képes megkülönböztetni a négy fügefajtát. Hiába tudjuk, hogy van, amelynek beporzásához fügedarázs kell, van, amelyik öntermékenyítő és sokmagvú (boltokban szmirnaiként árulják, és Törökországból hozzák), van megtermékenyítés nélkül termő (az adriai), és van, amelyik egyszerre öntermékenyítő és megtermékenyítés nélküli (ez lenne a San Pedro) – saját szavunk nincs rájuk. Igaz, melegebb vidékeken (Mecsek, Balaton, Buda) a törökök óta van néhány egyed fügefánk, az adriai változatok közül, s leginkább a megnyúlt körte alakú és a feketelila. Itt-ott előfordul sárga, üvegzöld, zöldessárga és rózsaszínű lapos gömbös vagy bogyószerű változat.

Az adriai füge évente háromszor is teremhet alkalmas vidéken – nálunk jó, ha egyszer, meleg őszelön termést érlel.

Cholnoky Jenő földrajztudós, a szülői nyári lak fejlett fügefája alatt, a hullámok természetéről elmélkedve különbséget tett-e a Balaton és az Adria vizének hullámai közt? Az egyre gyakrabban Plattenseenek mondott legnagyobb közép-európai tónak máig nem akadt nagyobb ismerője, még akkor sem, ha – mint állítják a fizikusok – a hullámok természetéről írt érzékletes esszéje nem nevezhető éppen korszerűnek, s aligha mernék példaként tanítani. De ami a kérdést illeti, én nem bukkantam olvasmányaimban eme különbségre, csak sejtem, hogy kell lennie. Cholnokyt pontos megfigyelőnek és alkalmas leírónak ismeri a tudomány, az, amit rögzít, igaz. Tőle megtudható, hogy Orebičen, az öreg tengerészek otthona mellett crisantenum-malomnak kell lenni, ahol a házi vérszívók elleni dalmátport öröklék (a francia mediterrán sem termett jobbat), s azt is, hogy milyen volt a Portorož alatti sólepárló, és miként ébredtek az évsza-

koktól s napszakoktól függő heves természetű adriai szelek. Aztán egy- és kéttarajos hullámkákat, váltakozó fodrokat, éppen csak megcsillámló vízremegéseket, szikladöngető hullámokat is ír – de ezeket értékelően összevetni azon tóéval, amely mellett először kémlelte a természetet, s amelynek megfigyelésén alakította szemléletét, merete-e vagy nem merete? Nem találok nyomát.

S ha már ez érzelminek gondolt viszonyról esett szó, nála érzékelttem először ama tekintetet, melyet máshol orvosinak, az ő esetében inkább azonban természettudósinak neveznek. Hogyan másképpen tudna különbséget tenni egy poreči és egy raguzai fügefafa között, és miért tudja rögzíteni vonalrajzaival a különböző szelek nyomta olajfákat? És ha megmondja, miért éppen olyan kék a két víz kékje – az Adriáé a sótól és átlát-szóságától, a Balatoné a felhőégtől és iszapos-planktonos vizétől –, akkor ez csupán szenvtelen rögzítés, vagy annál éppen a megértéssel, az eredet értésével több? És, merthogy okokat keres és folyamatokat tekint át, finom átvonatkoztatás-e ez, azon megélt tudásnak az életjelensége, amely állítja, hogy valaha, a felső triász idején a Tethys-tengerben egy volt az Adria a Balatonnal?

Cholnoky szüntelen kérdez és kérdeztet. Szeretem ezeket a kérdéseket. Olyan kérdések ezek, amelyeket egy természettudományi alapozottságú esszé még feltehet, bár amelyeket mind a természettudomány, mind az esszé a legszívesebben megtagad. A gondolat szabadcsapatainak útjai meglehetősen esetlegesek, de nem minden zsákmány nélküliek.

A hullámok természete közti különbségeknek lesz-e értője? S annak tudója, hogy ott tenyésznek a legszebb fügefák, ahová legtöbb fényt tükröznek a vízfelületek? S hogy az ilyen helyen álló füge levelei a gallyvégen más alakúak, mint a lomb belsejében?

Most idemácsolok egy régebbi jegyzetet, amelyet akkor írtam, amikor azt hittem, hogy nincs lehetőségem a megkezdett esszénapló közlésére:

„Volt egy fügefafa. Ott áll immár a múlt időben, évszázados lombkoronájával, napozás-barna, ágbogas törzsével, lédús termésektől lehúzott-roskadt ágaival a karsztok tövében, nem messze a sólepárlótól.

Szerettem ezt a fát. Nem a vele töltött négy napért, a nyolcvankilenc mediterrán őszért, s nem mert Rilke is láthatta nagybetegen, hiszen egyszer kirándult erre, hozzá – ahogy mondták a helybeliek, csak éppen azt nem tudják, ki volt ez a női nevű férfiú –, szerettem, mert olyan megfontoltan bőven termett. Ott állt a kisózott szélben, cseresre aszalódtak a levelei, mégsem volt reggel, mikorra ne teltek volna fel új és új bugyrai barna cukrokkal, édes levekkel, hogy kínálja olcsó portékáját mindenki jöttmentnek, klottnadrágos kölyöknek, sasorrú, bajuszkás lánynak, német turistának, pergő szavú szerbnek, ricsajos montenegróinak. A megomlott hegyoldalban, a villák fölött perzselődött, meg-megvillogtatta magát a sópárló cserépfényében, és talán csodálkozott egy kicsit a közeli kiviül-

tetvény idegenből érkezett vörös szöszös kúszócserjéin, hogy olyan nagy becsben állnak. Persze, ezek a kivik is kifordultak most a laterites agyagból, vele együtt.

Ez a fügefafa, mindenki (senki) fügefája: többé nincs. Úgy szakadt ki a földből, hogy szilánkokká robbant közben a törzse, darabokra hullt gyökere-ága. Kis, éretlen terméseit még tartja (mutatta a szenvtelen mozgóképpel dolgozó operatőr), mert nem tudhatja, azok gyorsan leszáradnak, s darált-pörkölt fügekávéna se lesznek alkalmasak. Célját veszítette a létezés.

Volt egy fügefám. Ott állt Koper közelében, a népes hegyen, szikár nyugalomban, nem szolgálva saját létezésén kívül semmit és senkit – elég volt neki a világból annyi, ami még nem hajolt ki messze ágaiból, nem nyúlt tovább árnyékából, de nincs idegen víz, nincs ismeretlen hószag, nincsenek ásványi részek, amelyek testébe be ne épülhettek, át ne sajátítódhattak volna. Nem akart ő senki tudatába bevackolódni, más az öröklét, egészen más, semmiképpen nem terebélyesebb néhány száz évnél (ismerte önmaga lehetőségeit). De ennél kevesebbet se kívánhat másnak, magának, ha már megtanulta, mi a súlya egy keddeknek vagy egy szerdának, és azt, hogy mennyi helyet követel magának az az idő, amíg az egyik nap átvált a másikba.

Ennek a fügefának van esztétikája – dörmögtem néhányszor magamban, nem mentesen némi ártó gonoszságtól, hiszen a fogalomkörön belül tudtam az etikát, az övét (amely, nem véletlen, az enyém is). Azt, amely hozzánk nőtt, mint hátra a gerincferdülés púpja. Csak vele, csak vele! – a nélkülének nincs értelme. Ez a vegetatív türelem (csupán nekem lenne szükségem minden megnevezésre) – a füge boldog-önfeledten nevelgette csiszolat-fényes gallyait, hol csupán képzetesen, hol – ha engedte az időjárás – a valóságban, vigyázta magát: belenőtt a vidékbe. S tanított bárkit, ha rá összpontosította figyelmét: amint haladsz az életben, botorkálva és tévedések árán, meg lehet tanulni, hogy általában nem a szépet, a jót és az erényt szeretjük, hanem mindazt, ami elnyomott, tökéletlen, ingerült és viczorogva perlő, mindazt, ami nem az erény és a beleegyezés, hanem a hiba és a lázadás. Tanítása, s ez teszi oly kíméletlenül pontossá, tudta, nem csupán az övé, olyan olcsó. (Mind, aki író és mediterránmániás, újrafogalmazza ezt is. Újraírja őt.)

S ha néha mindaz a képzet, amely így-úgy része, átváltozott valami mássá, rilkei verssorra, domonkosi mondattá és Danilo Kiš-i hasonlat trambulinjává, Mirko Kovač-i elnyúlt metonímiává, elviselte. Ahogy azt illik egy bőven termő fügefának. Tudta, nem lesz se több, se kevesebb attól, hogy bekerült egy vonatkoztatási rendszerbe. Mert ez is hozzátartozott életéhez, mint a hajnali ritka pára, amelytől kékes árnyalatot kap lombja, vagy a kicsapódott páracseppekből néhány pillanatra szétszálazott, kibomló helyi (házi, azaz domesztikált) szivárvány. Árnyalgatta a helyzetét, körbenőtte, s ki-kizúgott belőle, ha rászakadt a sirokkó. Mászor csontokra, kelta fegyverekre, gót cserépdarabokra talált gyökere, beléjük

furakodott, gyökérsavval mart kérgükbe – ez is hozzám tartozik, állapította megértő módon, ahogy a köröző repülőgép, a madártollak, a rozsdamart lemezek, a halfejek és a szemlére gyűlt házak látványa. De amit legjobban szeretett, az nem több, mint amennyi a Tartinijev trgből hozzá ellátszott: a haragos vörös lakóház teteje, s egy dacos fölrát; a sziklamedredély csúcsán a velencei Szent Márk tér harangtornyával vetélkedő Sveti Juraj szürke hasábjá, a pasztellszín kalózházak és átellenben a Forma Viva gacsos – némileg őt utánzó – szobrai.

Ott áll magában, mégsem magányosan a fügefafa a rózsák kikötője fölött, loggiáktól, katedrálisoktól, palace-októl elhúzódva, véltem három évig, sérthetetlenül – hogy ma este meglássam: semmi nem maradt élő belőle. Kifordította egy exkavátor acélmarka. Jobb lenne, ha páncéltörő-lövedék teszi? Képzelném, éppen olyan, négytagú segédszemélyzet kezelte fegyverből származna, amelyet magam is pucováltam tizenegy hónapon keresztül, s Balázs Attila is – csak éppen vaktölténnyel gyakoroltuk a célzást, s nem állítottuk az irányzékot soha semmi fügefára? Akkor se lenne teljesebb a példa.)

S most furdal a lelkiismeret. Mindezek szerint fügefának lenni mégsem magános mesterség? Levelet, semmi kis virágzatot, termést előállítani, műnek lenni minek – ha a végeredmény idegen és zárt, mind a létrehozónak, mind másoknak? Minek e személytelenség, ha a fontosnak tudott forma képes cserbenhagyni? Vagy működhet a létezés úgy, hogy csupán a szabályai funkcionálnak, s nincs teste? Nincs magyarázat a dolgok természetéről? Vagy csupán a magabiztos egyértelműség – az értelmezhető mű – tűnik el? De hisz az is darabokban, ami a műkészítéshez előfeltétel: élő gallyazat, klorofill, szorgalmasan pumpáló gyökérszónak. Miért volt ennyire emberre utalva ez a fa? Miért ilyen bizonytalan önmaga határaitban? Lehet, éppen ez okozta vesztét? Holott nem igaz, hogy nem élt volna túl engem, téged, őt! A labilitása okán, évre évet ismételve, dolgozgatta ki a szerveit, mintha ez megvédte volna? Vagy már tudta, minden kérdés fölött át kell lendülni, oda, hol egy madársúly nyomta gally moccanása, földre pergő levél, lilára érett sokmagvú gyümölcs saját létét kezdi élni, s bölcselletté válik – ember számára nehezen megközelíthetővé, embernek érthetetlen semmivé, ezért nem fontossá. S hol köznapit tett az önfelszámolás.”

Nyolcvankilenc cserszömörce-vörös őszén elültettem egy fügefát. Az Isztariai-félszigetről hoztam, annak a fügefának a tövéből, amelynek pusztulásáról a televízióból nemrég értesülhettem. A rizlingsorok alatt találtam akkor neki helyet, közel a sárgabarack és az Éva nevet viselő alma fáihoz. Első, nálam töltött nyarán nem termett, a következőn már igen. Hogy idén mit csinál, még nem tudhatom. Eddig minden tél megviselte, arasnyira fagyott vissza bodzabélkönnyű gallyazata. De rendre kihajtott, és leveleit kényesen forgatta a balatoni villogó fényben.

A növények élete különös. Szaporításuk is. Ivartalan úton is terjeszthetők – egy gyökérdugvány, egy sarj, egy hajtás, egy megeredt levél, és má-

ris – hihetni – új egyed teremthető. Ha egyáltalán az! Hiszen az utód genetikai állománya megegyezik az elődével. S miért nem nevezzük utódnak azt, ami még ott él az anyanövény mellett, vele közös nedvkeringésben, s miért az, ha képtelen szándékkal leválasztjuk egymástól, és száz kilométerrel arrébb elültetjük? Ki lenne statisztikákkal foglalkozó ökológus, aki azt merné állítani, hogy egy fűcsomó egy vagy több egyed; vagy van-e, aki bármi biztosat mondhatna az eltérébélyesedett bokor egyedszámáról? Semmivel sem állok távolabb az igazságtól, ha azt mondom, amaz adriai fügefa máig él a kertemben, mintha állítom a pusztulását. Ha leszáradhatnak a levelek, elhullhatnak a gallyak, attól még marad a növény élő növénynek – hát ha kipusztul a fügefám mediterráneumban maradt nagyobbik fele, attól még létezik Paloznakon a kisebb.

Én természetesnek hiszem: ha majd elmegyek egyszer az exkavátor-marta helyre, viszek magammal egy gyökeres dugványt a Balatont-is-mert világjáró fügefából, és visszaültetem eredeti helyére. Helyrehozom a hibát, kitöltöm azt a lyukat a térben, ami éppen egy fügefányi.

Hány fügefa fér el egyszerre egy helyen?

Mondják, ha az Adria vize hatvan métert csökkenne, eltűnnének az adriai szigetek, s a tengerbe ömlő folyók ismét hosszabb, régi medrükbe folynának. Így az Isonzó vagy százötven kilométerrel több lenne, a Neretva pedig, ami manapság Pločénál a tengerbe, akár a Würm-jégkorban, a Korčula-szigeti Vela Lukánál ömlene az Adriába. De azt senki nem tudja, hogy az így teremtdött sós szárazföldet milyen élőlények laknák. Fügefák bizonyosan nem. A fügefák nem agresszívak. Akkor sem, ha nem marad más utánuk, csak a szó.

A világmindenség a kenyérrel kezdődik

„Tudnivaló, hogy nem minden mérsékelt klímában található bőség, s nem minden lakójuk él gondtalanul. Egyes vidékek lakói bővelkednek gabonában, kenyérhez valóban, búzában és gyümölcsfélékben... más vidéke... lakói szükségben élnek... Ezek szükségét látják a gabona és a fűszerfélékben, s táplálékuk: tej és hús” – vélekedik a középkor muszlim társadalomtudósa. Mintha Ibn Khaldún tapasztalatát erősítené Massimo Montanari professzor, amikor megírja a táplálkozás európai kultúrtörténetét, az *Éhség és bőséget*, amelyben az antikvitástól napjainkig tekinti át a földrészünk embereinél közös fogyasztási modelleket (Atlantisz, Budapest, 1999). De itthon is felébredt az érdeklődés civilizációnk valódi anyagi alapjainak ilyen szempontú vizsgálata iránt. Andor Mihály esszéje, a *Húsofázék* éppúgy erre utal, mint a tavalyi év egyik legnagyobb hatású kiállítása, amelyet „Mindenkinek kenyér és rózsa” címmel rendezett Díszelben az Első Magyar LÁTVÁNYTÁR Alapítvány (ehhez egy négyezer év irodalmából válogató, impozáns kiállítású katalógus is társult). S ekkor még nem esett szó a tudósok szakmunkáiról, az egyetemi kurzusokról és a művelődéstörténeti kongresszusokról, ahol a tárgykör embereket, dolgokat és eszméket érintő részleteinek tisztázására vállalkoznak.

Civilizációnk történetének szinte csak azt az oldalát ismerjük, amely – időben és térben – emberi önmagunkra vonatkozik. E tudás részletgazdagságát mi sem mutatja jobban, mint az a számos tudomány és tudományág, amelyben, miközben az ember azt állítja, hogy a világot vizsgálja, mást sem tesz, mint saját magára figyel. A történelem, a szociológia, a pszichológia, a technika, de a természettudományok többsége is, ámbár sosem tagadta a természethez-anyaghoz kötöttségét, a kötődés milyenségére nemigen kíváncsi.

Az emberi kultúra fejlődésének elsődleges kérdése mindig az emberi faj egyedeinek biológiai életben tartása volt: az élet elsődlegesen az élelem megszerzésének stratégiája szerint alakult, másodsorban pedig azon anyagok, dolgok, eszközök, tárgyak létrehozása volt a cél, amely közvetlenül elősegítették – mint a ruházat, az egészségmegőrzés, az értéktárolás – az ember komfortérzetét. „Allah úgy teremtette az embert és úgy formázta meg őt, hogy csupán a táplálék segítségével létezhet és maradhat fenn” – mondja 14. századi civilizációtörténészként Ibn Khaldún az *al-Muqqaddima* bevezetőjében. Könnyen belátható, egyelőre nagyon sok fehér lap van

abban a történelemkönyvben, amely az emberi faj fennmaradása szempontjából elengedhetetlenül fontos élőlények léte szerint tárgyalja sorunk alakulását. Holott nem többről van szó, mint 120 növény- és mintegy 80 állatfaj történetéről, azokról, amelyek vetőmagot, embernek és állatnak való táplálékokat, gyümölcsöt, salátát, gumit és rostokat, építőanyagot, olajat, bort, húst, bőrt, zsírt vagy éppen gyógyszeralapanyagokat szolgáltatnak évezredek óta a homo sapiens számára – s amely átszajátítás nélkül egyszerűen ki sem alakulhatott volna a humán kultúra azon sok magaslat, amelyet manapság a valódinak tartott civilizációként ismerünk.

Miközben elveszünk a napról napra gyarapodó műveltség-törmelék alatt, kétségtelenül állítható: kultúránk ilyen módon mégiscsak áttekinthető – sőt, megteremtett. Önmagában ugyanis a mezőgazdaság, a vadászat, a halászat és a többi gyakorlati eljárás nem szolgál a civilizáció folyamatainak megismerésre, csupán a megjelenő eredmények okos fölhasználására, és bármely bonyolult apparátus is van a természet hasznosítására, ha annak nincs egy vagy több egységes – lehetőleg: holisztikus – értékszempontja, amely a dolgok önmagából adódó értékeit tekintet előtt tartja.

Elképzeltető tehát egy ember-, növény- és állatszempontok szerint megírandó történelem is, amelynek aztán része lehet a történeti ökológia éppúgy, mint az élővilággal kapcsolatos mítoszok, a növényi vagy állati táplálkozásra alapuló kultúrák összehasonlító vizsgálata, a Föld energiaháztartása, a környezetszennyezés, avagy a tudás áthagyományozási formái, amelyek közé tartozik az oktatás is.

Az ember az élőlényekkel feltűnően kevés okból tart kapcsolatot. Vagy mert táplálékforrása, vagy mert higiéniai-medicinai indoka van erre, vagy pedig szakrális szempontokból szüksége van rájuk. A használati okok legtöbbször keverten, halmozottan és fedetten jelennek meg: ugyan, ki tudná azt megmondani, hogy a lakóhelyek illatosítószerrel való füstölése elsődlegesen fertőtlenítésre vagy valamelyik isten figyelmének a fölhívására szolgált; avagy nem szolgálhatott-e a rómaiak vöröskutya-áldozása a gabonarozsda elűzésére és a ragadozó életmódtól való távolságtartás kifejezésére együttesen? Természetes, hogy a népek növényistenei egytől egyig az emberi kultúrába vont és fölhasznált növényekhez kötődnek, a mitológiai események ettől hangosak például a mediterrán népeknél, más- hol pedig, ahol a hús volt az alapvető élelemforrás, állatalakokba öltöztek a világkép figurái. Az ember mindennapi kenyeré azonban nem mindenhol kenyér – van, ahol cirok, van, ahol hal, vagy éppen tej, hús, esetleg batáta. Az élelemszerzés procedúrájához azonban mindenhol azonos elképzelések, praktikák és mitologikus magyarázatok járulnak hozzá. Miként a tokhal halászatához, a fókavadászathoz, a banán- vagy a maniokaültetvény ápolásához, úgy az Európa középső-déli területén megtelepedett népek gabona-termesztéséhez (pontosabban: a tevékenység magyarázatára és szentségesítésére) illeszkedett jó néhány olyan magyarázat, amelyben a legszélesebb társadalmi szocializáció fontosabb, első eseményeit kell látnunk.

A mediterrán világ és a mérsékelt éghajlati öv (sztyeppei részének) lakói táplálkozásában mindenkor a fűfélék keményítőben gazdag termése volt a legfontosabb. De a száraz termés másra is jó volt: el lehetett raktározni, hiszen a többi nyersanyaghoz képest kevésbé romlandó (s ilyen szempontból is társa lehetett a bor és a faolaj, hogy e három növényi terményt tekinthessük aztán a mediterrán kultúra alapjainak), így meghosszabbította az életlehetőségeket. Ámbár ebben nem sokkal jutott máig sem előbbre az emberiség: a felhalmozott élelmiszer-mennyiség kedvező számítások szerint is három hónap túlélést tenne lehetővé, ha egységesen elpusztulnának az ételanyagot szolgáló élőlényeink.

Vagyonképzésre, cserére is alkalmat kínált a tervszerű és kitartó munkával megtermelt szem. De ezenkívül is volt – és máig megmaradt – egy különösen fontos hatása a gabonatermelésnek: csoportképző erőt jelentett. A termést hosszú idő munkájával és csak nagy családdal, vagy még annál is létszámgazdagabb közösségekben lehetett megteremteni – de ennek a jelentőségét már ismerjük a szakkönyvekből és a saját tapasztalatainkból. A közép-ázsiai, a kis-ázsiai, a mediterrán (és talán az etiópiai) géncentrumokban, ahonnan a búza, a zab, a cirok, az árpa – a földműves fehér ember legfőbb táplálékforrása – származik, egymás után alakultak ki a földművelő kultúrák, s illeszkedtek hozzájuk az őket leképező gazdasági, társadalmi, vallási és művelődési formák.

Fernand Braudel, találóan, a búzát civilizációs növénynek tekinti: benne a természet ajánlata és az ember cselekvőképesége egymásra talált. Ámbár a búzakenyér a mediterrán népek tápláléka – a germánok csak, és ennek ökológiai eredetű okai vannak, zabból, árpából készíthettek ételeket, és azok is a hús mellett inkább kiegészítő ételek voltak. Amerika civilizációs növénye a kukorica, Ázsiáé a rizs. Civilizációs állat nem nagyon található, kivéve a keltáknál, akik a disznóban látták valamennyi értékük alapját. A civilizációs élőlény több egyszerű biológiai lénynél: alapot kínál számos bonyolult munkafolyamatnak, amelynek eredményeként sajátos humán érdekek elégíthetők ki: például az egy vagy két szemet nevelő vadbúzát tömegével kell termelni, aratni, amelyet majd liszté őrölnek, elkepesztően ravasz technológiával kenyérré gyúrnak-dagasztanak-kelesztenek, tűzhelyen megsütik: csupán azért, hogy mindennapi étellé váljék. És tudjuk, ehhez az eljáráshoz milyen sok eszköz kell – a földműves szerzőmektől a kelesztéshez és sütéshez szükséges tárgyakig –, s ezen eszközöket is ki kellett találni, a leghasznosabb módon megcsinálni. Nem véletlen, hogy a *Gilgames*-eposz azt állítja, a vadat emberré a kenyér (és a bor) teszi, s Püthagorasz szerint „a világmindenség a kenyérral kezdődik”.

A kenyér feltalálásához azonban véletlenek sokasága vezetett el. A tűz szelíd vonásainak megismerése sem lehetett kis feladat az ember számára, miként a maggyűjtögetés helyett a mag tömeges előállítás. A termés anyagának megismerése, s hogy a tápláló anyagot összezúzva, kásával főzve jobban hasznosítja a szervezet, mint nyers formában a következő

lépés. Ezzel párhuzamos lehetett (s mint eddig minden lépés: magától adódhatott) a szárítás, amely a tárolás feltétele. Talán a nyersanyag és a termék rossz tárolása ismertette meg az emberrel az erjedést: először sört erjesztettek – a sörfőzést Mezopotámiában és Egyiptomban nagy kedvvel gyakorolták –, majd az ember, úgy hatezer éve, már képes volt gyümölcs-ecetet is létrehozni. Egy i. e. 1500-ból származó thébai sírfestmény tanúskodik arról, hogy ekkorra már elterjedten ismerték a gabona kézimunkában őrlésén kívül a tészta dagasztását és kemencében sütését is. De hogy a vizes lisztből gyúrt tésztát erjesztéssel meg is kelesztették-e, vagy csupán a nyers, nehéz tésztát lepény formában kisütötték – nem tudjuk. Az ember anyagismerete, az anyag megmunkálásához szükséges új technikák fejlesztése és (a folyamatok lényegi ismeretének birtoklása nélkül is) a technológiák ésszerű felhasználása testesül meg egy darab kenyérben is.

Amíg a rómaiak gabonafogyasztása nagy, és a gabona előállítása szervezett, a 3. századtól az önellátásra való termeléshez fordulnak a birodalom és határának népei. Búzából és rozsból készül a kenyér és keverékekből, ha egyáltalán készült: a tömegek ismét kásákat és leveseket esznek. Sevillai Isidorus a 7. században még azt állítja, hogy az a kenyér, amihez minden mást esznek. Az antik időkben ismert fontossága után a kenyér ismét elsődlegessé a 11. században, az éhínségek gyakoribbá válásával lesz. A szegényebbek kizárólagos ételvé válik: minden tevékenység központja ennek előállítása lesz, s szinte nincs olyan fogalom, amelyhez ne társulna valami módon kenyérrel kapcsolatos kifejezés. A családok munkáját, életterét is a kenyér előállítása szervezi. A lisztbe földet, kérget, magvakat, fűvet, terméseket, egyébként ehetetlen gyümölcsöket máskor is keverték – a 6. században a franciák –, hogy meg tudják sütni az ínségkenyeret, de csak a középkor végével vált szokássá olyan kenyér sütése, amelybe nem jutott gabonaliszt. Ekkor még az éhínségek átvészelését valamiféle kenyerekkel (amely földműves munkát feltételezett) próbálták meg. De ez az a kor, amikor kettéválnak a vidéki és a városi táplálkozási szokások: az addig önálló falusiak számára a búza csereérték lesz (s ezért nem esznek gabonakenyeret), a városiak többsége pedig ezt nem tudja megfizetni. A városiak a piacon át jutnak a terményekhez: s a jólétet a jó és változatos, fűszergazdag étkezés kezdi jelenteni. A 15. század német emberei évente már 100 kg húst fogyasztanak, más népek 20-60 kg tömegűt – ez a mérték napjainkban sokaknak megszokott. És a kenyér – az éhínségek időszakainak kivételével – kiegészítő étellé válik.

A sok lelemény és találmány ellenére nem a kenyércsinálás, hanem a növényi alapanyag megtermelése emelkedik az isteni teremtés magasságába: vélhetően, mert sokkal inkább kiszolgáltatott az elemi erők kénye-kedvének, és kevésbé mutatkozhat meg – részfolyamataiban vagy egészében – az ember teremtménye. A kenyér, különösen, ha isteni áldás is segíti, inkább tekinthető humán munka termékének. Ekként az istenségek – sugallják a mágikus és a vallásos nézetek – kizárólag a természet bőségét, a szem javát dűtik oda az ember lábához, de hogy az valóban hasznosulni tudjon és étékké váljon, szükséges az emberi teremtmény munka is.

Hal

1. (A HAL)

Attól tartok, nem tudom, mi a hal.

Az, hogy valószínűsítem, hogy nem vagyok tisztában azzal, mi a hal, megfelelő kezdőmondat; megfelelő akár tudományos nyelvű előadáshoz, akár egy irodalmi esszéhez. Különösen, ha haladéktalanul leszögezem, biológus diplomával rendelkezem, s ebből mégiscsak levonható a következtetés: ismerem a halakat, és szakemberként is képes vagyok értelmezni a hal fogalmát. Sőt, még azt is felhozhatom, hogy gourmand lévén sokfajta halat ettem már (mindet azonban nem sorolom fel: ha nem is lenne végtelen a sor, de terjedelmes, kezdve a pérhállal, folytatva a ponttyal, süllővel, tokhállal, egészen a márnáig, cápáig, lepényhalig, kínai aranysügérig, befejezve a lazaccal avagy a tintahállal). A biológusi tudásom sajnos napról napra csökken, azzal fordított arányban, ahogyan a művelődéstörténeti ismereteim nőnek. Ezért aztán bátran állíthatom, ha nem is tudom, mi a hal, arról akad némi képzetem, mit gondoltak arról a horgászásban és halászásban jártas egyiptomiak, a halat piacon vásárló görögök, a mediterrán világ legkülönösebb szószát, a garrumot rothadt halból előállító rómaiak, a tehénhúst hallá kinevezni képes keresztény szerzetesek, azaz többé-kevésbé körbe tudom írni az eltérő művelődéstörténeti korszakok hal-képét, s ráadásul a halat, legyen bármifajta, identifikálni bírom, továbbá képesnek mutakozom vizuálisan meghatározni, mi több, fölismerni.

Thomas Cantipratensis *Könyv a dolgok természetéről* című, skolasztikus természetbölcseleti karakterű művéhez fordulva, keresgélve a halság esszenciáját, nem a hálnak nevezett táplálék, medicina, illetve szakralitás, de nem is egyik vagy másik jelképe tűnik elő, hanem az a bonyolult konglomerátum, amelyet a halról való képzetek halmaza hordoz. Persze, ez egykor nem is volt olyan képtelenség: végtére is a mű szerzője a középkorban élt, a mai Belgium területén. Cantipratenis (1202–1270) Ágoston-rendi, majd domonkos szerzetes, az antik és arab természetről szóló irodalmat tanulmányozó Albertus Magnus tanítványa. S mivel Albert a mestere, figyelemmel fordult az arisztotelészi örökséghez, két nagy hatású, iskolai tananyagga is vált természettudományos művet is írt, az egyik éppen a főlemlegetett.

Cantipratensis, hogy kétségeimről általa szóljak, az alábbiakat írta:

A polip Plinius állítása alapján olyan hal, mely lábait és kezait karként használja. Karjában annyi erő lakozik, hogy a vigyázatlan hajóst bármely hajóról erőszakkal elragadja, tengerbe rántja, és felfalja. Szívesen táplálkozik ugyanis hússal. A Velence környéki tengerben igen gyakori. Farka hasított, hátában hegyes cső van, amelyen a vizet hol jobb, hol bal felé eresztí át – tetszése szerint. Igen kemény fejét ferdén tartva úszik. Hanyatt csimpaszkodik a sziklákra, úgyhogy lehetetlen lefejtetni. A halak közül egyedül a polip jár ki a szárazföldre. A polipok télen közösülnek, tavasszal rakják tojásaikat. Olyan termékenyek, hogy felfoghatatlan. Ha költözködnék, emberi koponyákban szállítják és viszik odébb tojásaikat. A polipok a szárazföldön fejjel lefelé közösülnek. Kotlani szoktak a tojásaikon, és miközben rajtuk ülnek, szinte rostélyszerű karjaikból kamrát formálnak körülöttük. A kőről a polipot lehetetlen lefejtetni. De ha valami bűdöset helyezünk oda, azonnal leválik róla. Kagylóhússal táplálkozik, a kagylót ölelésével roppantja össze. Lakhelyét tehát a körülötte heverő kagylóhéjakról lehet felismerni. A következő csellet is zsákmányul tudja ejteni a kagylót: a kagyló nem lát és érzel, legföljebb megérzi a táplálékot, és el tud menekülni a veszély elől. Így aztán, a polip megvárja, amíg a kagyló kinyílik. Ha egyébként egy sziklát találnak, ahogy Plinius, Szent Ambrosius, sőt Nagy Szent Vazul is mondja, erősen rátapadnak, és a halakkal és kagylókkal szemben a sziklát használják fedezékül. Miközben tehát a kagyló nem törődik az ismert dologgal, hiszen csupán a sziklát veszi észre, a polip követ vet a kagylóba, így akadályozva meg, hogy bezáruljon. Majd ráront, és kiszívja a húsát. A polipok kéthavonta raknak tojásokat. Két évnél tovább nem élnek. Sorvadásban szoktak egyébként elpusztulni, és mindig gyorsan, mivel a szülés után nem sokáig élnek (Magyar László András fordítása).

Máshol pedig ezt mondja ugyanő: „A cet, miként Szent Izidor is állítja, minden halak legnagyobbika.” Illetve: „A tengeri borjak Plinius szerint halak.”

Mit is szögez le – a középkorban megszokott módon, szaktekintélyek sorára hivatkozva, itt Pliniusra, Ambrusra, Nagy Szent Vazulra, ott pedig Szent Isidorusra, mint ismereteinek forrására rámutatva – Cantipratensis? Mindenekelőtt azt (az első szövegre tekintve vissza), hogy a polip hal. Továbbá azt, hogy a polip természetének része a furfang. De azt is, hogy ő maga, a szöveget létrehozó szerzetes sem tudja, miféle lény a polip – Plinius szerint mindenestre hal.

Az 1. században élő és alkotó, az antik természetbölcseleti művek legmonumentálisabbját létrehozó, azaz kompiláló Caius Secundus Plinius lenne a sok (mai szemszögből nézve) tévtan ősatya? Végére is a *Historia naturalis*ban például a tengeri tehénről, amelyről ugyan tudja, hogy bundája van, szárazföldön alszik és levegőt lélegzik, határozottan azt állítja, hogy hal. Miként a lábasfejű, azaz puhatestű polipról is. Csakhogy Plinius előtt is sok-sok szaktekintély élt, kutatta a természetet és hozott létre a

hagyományhoz kapcsolódó szövegeket, amelyekben ugyancsak hasonló állítások találhatóak, s a módszerük sem más egyéb, mint amit Thomas Cantipratensisnél figyelhettük meg. A szakkérdésekkel foglalkozott egykori kutatók megnevezése elegendő ahhoz, hogy halnak tekintsük azt, amiről ugyan ellenőrizhető adatok is azt sugallják, hogy nem hal: a saját tapasztalatot fölülírja a hagyományos vélekedés.

Minduntalan tintapacás lesz tehát az a papír, amelyen a halakról szóló szövegeket silabizálom ki, mert rendre a halak közé keveredik hol egy halnak gondolt fóka vagy meztelen tengeri csiga, hol egy valóságos tinta-hal, avagy egy polip!

Ha áttekintem a képi ábrázolásokat, az azokon felbukkanó halak révén a fentihez hasonló problémára bukkanok. A tengeri vagy édesvízi lényeket bemutató megjelenítéseken látható, ma halként azonosított lények korukban halnak számítottak-e? Az antik mozaikokon és freskókon, majd a középkori táblaképeken különböző hordozóanyagokra változatos módszerekkel felrajzolt ábrákon felbukkanó vízi lények mindegyikét halnak gondolták-e?

A kérdést természetesen filológiai módszerekkel meg lehet válaszolni: gyorsan ki is derül, hogy a vízi élettérben előforduló lények mindegyikét, mind az írott, mind a képi szövegekben előszeretettel úgy értelmezik, hogy azok, legyenek bár halak vagy sem, egy tulajdonságuk miatt a halak közé, a halak csoportjába sorolhatók. A hal szinonimája lehet a vízben élő lénynek.

De a filológiaiilag megválaszolt dilemma ellenére mindenkor ott horgosul a kérdés annak feje fölött, aki éppen egy ábrázolást vizsgál (hacsak nincs az ábra mellé írva, mint az egyiptomi festészetben, az ábrázolt dolog neve is): azon az található-e, amit éppenséggel vél, amit a maga szavával gyorsan s pontosan meg is nevez?

Nem könnyű a korok nézetei között tájékozódni. A minden lazaságtól, különösen a tág értelmű jelképektől purgált természettudományokon nevelkedett mai olvasónak/nézőnek a helyes olvasat előállításához tudnia szükségeltetik, hogy mily, nemegyszer rafináltan összetett kódok segítségével jut a szöveg/kép szerzője a szülőkorára szerinti értelemhez. (Ahogy azt is, milyen káosz születhet abból, ha például mai füllel hallgat egy régi zenét azért, hogy a korabeli értelemben hallja.)

Thomas Cantipratensis polipot bemutató *Bestiárium*-részlete a jószág viselkedését mai értelemben is szakszerűen írja le. De ha ehhez a lábasfejűt ábrázoló szöveghez annak idején egy ábrát szerzett volna valaki illuminátor, és ma csak ezt az ábrát ismernénk, azt bizonyosan nem úgy értenénk, mint a tudós szerzetes társai, azaz nem halnak, hanem annak, aminek ma a tudományos vizsgálatok eredményeként a tudományos közösség elfogadta.

2. (PHYSIOLOGUS)

A középkor legelterjedtebb vallásos-szimbolikus munkájához, a *Physiologus*hoz, népszerűségét és ismertségét bizonyítva, Európa és Kis-Ázsia számos vidékén sok-sok illusztráció készült. E kézirat eredetije görög nyelvű, valószínűleg Alexandriában keletkezett, a 2. században, s az idők folyamán a kéziratai szüntelenül változtak, átdolgozzák, bővítik, a kor igényei szerint átalakítják azokat. A sok nyelvre lefordított, sokat forgatott kéziratokat a könyvnyomtatás megjelenése után számtalanszor kiadták – méltán tekinthető így a hal keresztényi tartalma leghatásosabb kialakítójának és elterjesztőjének. A munkát koptra, etiópra, örményre, szírre (azaz a görög mentalitású keresztények számára), majd pedig szír közvetítéssel arabra is lefordították – s ennyiben az, ha nem is az iszlám szimbolikára, de a köznapok praxisára is hathatott.

A *Physiologus* az első olyan mű, amely a természetről szóló görög-hellenisztikus bölcséleti ismeretekkel és a kialakulófélben lévő keresztény allegorikus értelmezéssel egyidejűleg írja le a Biblia élőlényeit.

A *Physiologus* kéziratmásolatok tartalmi összevetéseként három csoport képezhető. Az eredeti, az 5–6. századi, majd a 11. századi szövegváltozatok jól tükrözik a könyvre igényt tartók halról való képzeiteinek változását. Ami azonban mindegyik módosulás alapja, hogy a mű létrejöttékor még minden vízben élő állatot, a szó eredeti „hal” jelentése ellenére, *piscis* néven emlegettek. A *Physiologus*, mivel nemcsak a görög kultúra örökségét folytató keleti kereszténység alakjainak fantáziáját izgatja, hanem az 5. században, fordítás révén, a latinitás világába is bekerül (e kortól kapja a nyugati világban a *Bestiárium* nevet), a nyugati világ halképét is meghatározta. Biológiai és morális felvetéseit végső soron ugyanúgy követi az utolsó nyugati egyházatya, Sevillai Isidorus, aki a halak legnagyobbikaként a Jónást is elnyelni kész cetet ismeri, amire aztán ugyancsak hivatkozik Cantipratensis, s akinek enciklopédikus munkája, az *Etimológia* a kolostorok és a klerikus iskolák fontos kézikönyvévé válik, mint Albertus Magnus, aki úgyszintén könyvet írt az állatokról, és abban hosszan értelmezi a halakat, vagy mint számos más skolasztikus vagy reneszánsz humanista. S a kései követők között ott találjuk a Hollandiában tanult protestáns pap Miskolczi Gáspárt is, aki 1702-ben adta közre a maga *Bestiáriumát*, amelyben erkölcsnemesítő szándékkal a halakat illetően is kifejti épületes gondolatait. (A munka valójában fordítás: Wolfgang Frantze lutheránus teológus *Historia sacra animalium* című művének magyarítása – esetünkben mindez azt bizonyítja, hogy széles földrajzi térség népessége lehetett beavatva pl. a műben képviselt hal-fogalomba is.)

A *Physiologus*, amely jelentős hatást gyakorolt a középkor gondolkodására, irodalmára, művészetére, nem egyéb tehát, mint a Bibliában szereplő ásványok és élőlények erkölcsi jelentésének kifejtése; valamiféle erkölcsi enciklopédia, eleje a 18. századig is nyúló európai természetképnek. Minden meghatározása bibliai idézettel veszi a kezdetét, majd természetből-

cselőkre utalva, tekintélyüket latba vetve történik, nemegyszer a csodás jelenségek elősorolása által is bizonygatva, azon sajátosságok fölmondása, amelyek az ismertetett lényt jellemzik, s a keresztény embert bűnére, illetve erényeire emlékeztethetik.

3. (ΙΧΘΥΣ)

Hogy mára, természettudományi tartalmán túl, mi a hal értelme, ahhoz, monográfiák sora után állítható, a kereszténység járult hozzá nagyban, és nem is a keresztény elvek szerint alakuló tudomány, hanem a keresztény szimbolika. Az iszlámban például nincs a halnak vallási értelme, táplálék csupán, a görög-hellenisztikus medicina nyomán kialakuló arab orvoslásban pedig gyógyszeralapanyag. A görög és római hal (beleértve sok-sok vízben úszó állatot), az alfához hasonló formához jutva, sokféle, e formával nem azonosítható lénytől elhatárolódik.

A hal a kereszténység előtti görög-római antikvitásban nem bírt semmilyen különös jelentéssel, hacsak nem annyival, hogy a mediterrán népeknél (azaz a civilizációs hagyományt létrehozó embercsoportok mitológiájában) mindig a termékenység, az élet bőségének a jelképe. A keresztény szimbólummá alakulásért több momentum is felelős, mindenekelőtt az, hogy a hal görög neve (ΙΧΘΥΣ) egyben mozaikszóként is használatos a keresztények körében, akik a keresztény mellett ekkor még fontosnak gondolták a görög hagyományt is (Jézus Krisztus Isten Fia Megváltó = Iészusz Khrisztosz Theu Hüiosz Szótér). Ráadásul Jézus tanítványai között is akadt halász, több is (Mt 19).

A hal ekkor tehát a megkeresztelt ember szimbóluma, tulajdonságai egytől egyig krisztianizálódáson esnek át, s nincs olyan része, amelynek ne jutna keresztény értelem.

A delfint (amelyről az antikok sosem állították, vízi életmódja ellenére, hogy hal, éppen azért, mert ismerték és tisztelték Arisztotelészt, s ő pedig a delfint a halak és az emlősök közötti köztes lénynek mondta) a kései ókeresztény ábrázolások tanúsága szerint Krisztussal azonosították, hallá minősítették vissza, a delfin vált a halak (a keresztények) királyává. Ravennában, a S. Apollinare Nuovo bazilika káprázatos mozaikjainak egyikén a halászó Péter-Simont és Andrást láthatjuk, a hallal telis-tele háló mellett pedig egy delfin bukik elő a vízből. E delfin a parton álló Jézus megjelenítője, aki a feladatára, a lelkek halászására figyelmezteti, s követőjének hívja a testvérpárt. E delfinalak végzi a tópartra érő evangelizáló Jézus és apostolai cselekvésének szimbolikus azonosítását.

4. (JERUZSÁLEMI SZENT KÜRILLOSZ: „JÉZUS KIFOG TÉGED HOROGGAL, NEM AZÉRT, HOGY MEGÖLJÖN, HANEM AZÉRT, HOGY A HALÁL ÁLTAL ÉLETET ADJON NEKED.” [PROKATEKÉZIS 4])

A Bizánci Birodalomban és a vonzáskörzetében tevékenykedő, a görög hagyomány fenntartásában érdekelt keleti egyházatyák – akik a latin egyházatyákkal ellentétben a teológiai kérdések mellett természettudományosakkal is foglalkoznak – általában a Teremtés kapcsán fejtik ki nézeteiket az érző lélekkel rendelkező állatokról, így a halakról is: munkáikban az arisztotelészi állattan és a Bibliához kötődő morális állatszemplélet kapcsolódik egybe. A 10. században íródott az antik örökséget hangsúlyozó *Szúda*-lexikon, amelyben mintegy tízezer, a klasszikus szövegek értelmezését támogató címszó található, köztük állattaniak. Ezeket a címszavakat ugyan Arisztophanész Büzantiosz *Epitomé*jából emelték át, de bennük a (véltőleg Theophrasztosznak köszönhető) pszeudo-arisztotelészi *Zoika* ismeretei lelhetők fel. Arisztophanész, mondani sem kell, nem előzmény nélkül, az állatokat életerük szerint csoportosította, így hozta létre rendszertanában a vízi állatok kiterjedt csoportját.

A halak specifikuma – ezen, a bizánciak használta fogalmak tartalmát jól megvilágító munka szerint – a pikkelyesség.

S valóban, ezt minden bizánci mozaikon következetesen betartják, ha másként nem is, a kövecskék elrendezettségével. Igaz, akad listájuk azokról a halakról, amelyek nem pikkelyesek (pl. a muréna, a tüskés rája). S miként tény, hogy a halak közé csoportosítja a mű az úgynevezett puhapáncélosokat: a különféle rákokat is.

A *Szúda*-lexikonnak köszönhető, hogy a mozaikok víziállat-ábráihoz szöveges összegzéseket is tudott a keleti keresztény terület középkori embere társítani. De kétségtelen, hogy a halismeretet inkább a vallás szövegvilága tartotta fenn.

Pál apostol korinthuszbeli hívekhez írt, görög nyelvű levelében (1Kor 39) azt képviselte, hogy az emberétől eltérő húsok is vannak, mégpedig a barmoké, a szárnyasoké és a halaké. Azaz maga is az Arisztophanész által követett arisztotelészi–theophrasztoszi örökség folytatója lett, s feltételezhetően nem bölcselői megfontoltságból, hanem a korabeli közgondolkodás képviselőjeként.

Szent Baszileiosz, a keleti szerzetesség megalapítója, akinek munkáit a mai napig olvassák, ugyancsak azt állítja (*Amphilokhosz ikonioni püspökhöz írt levele*, Ep. 188, 14. kánon), hogy a *Szeptuagintában*, az Ószövetség görög fordításában a hal fogalmán minden értendő, ami a vízben mozog. Közben ugyanakkor felsorolja, hogy időközben a hal fogalma alól kiesnek például a cetek, a bálnák, a cápák, a delfinek, a fókák, a rozmárok, a fűrészhalak, a kardhalak, amelyek, ki tudja, miért, mégis vízben, avagy vízben is élnek.

A keresztény ember három forrásból juthat tehát húshoz, s ezek egyike a vízi lényeké, amelyeket halászattal ér el. Az i. sz. 2. évszázadban élt az az

egyetlen művével az utókorra maradt szíriai Oppianosz, akinek *Halieutika* (*Halászat*) című zoológiai és etológiai tankölteményét utóbb sokat forgatják és kivonatolják. A halászat titkait tárja olvasója elé a Bíborbanszületett Konstantin császár számára készült összeállítás is, a *Geoponika* 20. könyve. De hogy miként is látták a bizánciak a halat, azt egy Velencében őrzött szíriai kódex (Bibl. Marc. Gr. Z. 479. fol. 59v.), illetve Nazianszoszi Szent Gergely szentbeszédeit, homiliáit illusztráló kéziratok mutatják. Ugyanolyan egyszerűek ezek, mint a falképeken, például a ciprusi Panaya Forviotissa 14. századi freskóján feltűnő halak.

A vallásgyakorláshoz szükséges ábrázolatok között előfordul a Galileai-tenger mellett járó Jézus és a halászó Simon, akit Péternek hívnak, és testvére, András találkozását bemutató képtípus (Mt 4,19), s magas számban találunk a jézusi csodatételt, a két hal és a kenyerek szaporítását bemutató képet (Mt 15,32-39; vö. Mk 8,1-10; például Heptapégón–Thabga mozaikja).

5. (BAROKK HALAS CSENDÉLETEK)

A festészetben egyetlen képtípus akad, amelynek egyik változatában bőséggel szerepelnek halak. A barokk időszakában annyira kedvelt csendélet képtípusa ez. Viszonylag későn, a 17. század kezdetén válik a flamand, a holland és az itáliai festők tevékenykedése eredményeként autonóm műfajjá, ekkortól formálódnak népszerűvé a virágokat, gyümölcsöket, fegyvereket, könyveket, tárgyakat, konyhákat, asztali étkeket és terítékeket, piacokat ábrázoló kompozíciók.

Kamrában elraktározott vízi állatokkal (mégpedig két murénával és két rákkal) már Herculanumban, a Szarvasok házában egyik freskóján is találkozhattunk. Az 1. századi ismeretlen festő a bőséget idézi meg azzal, hogy polcokra helyezett étkek nyersanyagait, szárnyasok, halak, gombák és gyümölcsök sokféleségét festette meg. Összegzés ez is, miként több, vele egy időben született római természetrajzi könyv, a bőség tárháza. Pliniustól tudjuk, hogy mennyire kedvelték a rómaiak ezt az enciklopédikus beszédet, képiséget: és azt is, hogy mennyire ügyeltek, hogy minden részlet valóságos legyen.

Mintha az éléskamra bőségét élénk táró képhagyományt folytatták volna Christoforo Gherardi, illetve Raffaello tanítványai, akik, amikor díszítőfüzéreket rajzoltak a paloták falára, természeti motívumokból állították össze az üres falfelületeket beborító fesztonokat, s akik a növények közé zsinegről alálógó halakat is föl-fölvázoltak. A virágok, gyümölcsök és állatok együttes látványa is gazdagság és bőség illúzióját kelti, s nem csupán a valóban gazdag legfelsőbb körök épületeinek divatos díszei, de a vidéki nemesség kúriáiban, a kevésbé tehető polgárok házaiban is feltűnnek.

A halak piaci, konyhai és asztali jelenetek dekoratív részei: mindegyik 1550 után vált kedveltté, mintegy a direkt vallási témák háttérbe szorulá-

sával a városi polgári körökben. Vincenzo Campi halárusokat bemutató festménye, Joachim Anthonis Uytewael konyhai jelenete egyaránt a tehetőségről, a merev és pazar szertartásosságról, illetve a túláradó bőségről szól. Elhisszük, hogy a képek tulajdonosa, aki megengedheti magának, hogy drága festménnyel rendelkezék, egyben pedáns, dolgait rendben tartó és gazdaságára felügyelő, akkurátus gazda is.

Száz évvel később, amikor a bőség ábrázolása helyett a mértéktartó takarossága lép elő, egyre többször tányérra helyezett ételként és részletgazdag ábrázolásra lehetőséget nyújtó dologként látjuk viszont a halat. Pieter Claesz dohányzóeszközök, kenyér és hering kompozíciójával akár vallásos meditációra is biztathatja nézőjét, s nem különbözik ettől Luis Eugenio Meléndez csendélete sem, amelyen két rézedény előtt egy nyers halszelet és egy citrom található. Hogy valóban moralizáló képtípussal akad dolgunk, amely ráadásul a korszak vallásos, meditációt szorgalmazó magatartását szolgálja ki, azt igazolja Vincenzo Campi étkek között tevékenykedő asszonyt bemutató alkotása. A nő azonban Márta, aki ott-honában éppen vendégül látja Jézust, aki fel is tűnik a kép háttérében.

6. (A TERMÉSZETTUDOMÁNYOS ÁBRÁZOLÁS IGÉNYÉNEK MEGJELENÉSE)

Azokból a könyvekből, amelyeket manapság élettudományi jellegűeként mutatunk be, ámbár egykor csupán a természetrajz egyik ágát, az élőlényekkel foglalkozót képezték, a reneszánsz idejétől a felvilágosodás végére lassan eltűntek a moralizáló hasonlatok. Igaz ez az illusztrációkra is: a hal, ha valaki annak képét szakkönyvbe szánja, nem egyéb egy halnál. Nem táplálék, nem gyógyszeralapanyag, s nem profán vagy szakrális jelkép. Ugyan az anatómia, majd pedig a morfológia mai értelemben vett tudományokként csak a 18. században jelennek meg, s mindezek, rokontudományuk, a rendszerezés hagyományát követve, a legtermészetesebb módon használják fel a leírás, az összehasonlítás és az érvelések során a képeket, a természetrajz művelői mindenkor éltek a képillusztrációk adta vizuális megjelenítés előnyeivel. Azonban a lényeg: a jelképeitől megfosztott hal képe, a trópusok nélküli élőlény, egy deszakralizációs folyamat eredményeként a felvilágosodással lesz először látható. Másrészt észlelhető, hogy ezen időszak után vesszük észre: a csupasz nyelvi közlések is bírnak szerves részüket képező jelképiséggel.

A halak képe először a *Physiologus* követő bestiáriumokban, illetve a nevük alapján füveskönyveknek gondolható herbáriumokban jelenik meg. Herbáriumban, azaz az antikvitásban körvonalazott, dioszkoridésziként ismert orvoslási hagyományokat fenntartó gyógyszerek alapanyagait bemutató, leginkább növényeket felsorakoztató műben, Lonicerus munkájában látható a márna és a ponty kézzel festett fametszete (*Kreuterbuch*. Frankfurt, 1560).

E művel szinte egy időben jelent meg a németalföldi Pieter Bruegel rézmetszete, amelynek címe: *A nagy halak megeszik a kicsiket*. Hogy miként is használják fel a halat egy szatirikus, moralizáló ábrázolásban, s miként egy biológiaiban, azt érdemes számba venni. Nos, nem a repülő halra gondolok, amely ebben a korban már nem képtelenség, hiszen az Egyenlítőn átkelő portugál-francia és spanyol hajósok sora számol be létezésükről – nem is a lábakon járó vagy a kagylóhéjba zárt halakra, amelyek kétséget kizárva allegorikusan s emígyen etikai utalással bírnak, hanem arra az anatómiai precizításra, amellyel a művész jelképes jeleneteinek megalkotása során él.

A 18. század a standardizálódott szempontok szerinti állatillusztrálás időszaka – és ezek a fogalmi elképzelést nyomon követő képi elvek elemeiket tekintve már a korábbi évszázadokban jelentkeztek. A természet-hűség – a késő gótika idején – nem élettudományi normaként jelentkezik, hanem etikai, éppenséggel vallásetikai igényként. A zoológiailag pontosan megrajzolt halak az erkölcsiség egzakt igényére utalnak.

A 18. századi halillusztrációkon az élőlények immár nem mozgásuk, hanem anatómiájuk révén identifikáltak, leginkább látványos felületük, az oldaluk van mindenkor lerajzolva. Luigi Ferdinando Marsigli gróf *Danubius Pannonico-Mysicus* című tudományos műve a kései felvilágosodás terméke. A munka latin nyelven íródott, mint ekkor a legtöbb közép-európai természettudományi alkotás, és nyugaton, a szellemi központban, Hágában és Amszterdamban jelent meg 1726-ban. A földrajzi-ásványi-halászati-madarászati mű valóság-hű természetrajzi ábrázolásai miatt vált híressé és értékeltté, túl azon, hogy ez az első Duna-menti természetrajz, s benne, a metszetek alatt, a halak magyar nevét is feltüntették. De hogy ezek a rajzok, történeti voltakon túl, művészeti munkaként is értékesek-e, vagy csak hűségesekek, ám egyben dekoratívak, eddig még nem dőlt el.

7. (A HAL: ANTIK ELKÉPZELÉSEK TOVÁBBÉLÉSE)

A halértelmezések és halábrázolások történeti áttekintése során szembeötlő, hogy némely elem évszázadok, művelődési korszakok, sőt kulturális hasadások fölött is átível. Ezek mindegyike a görögség filologizáló s egyben filozofáló, azaz az individuális nézeteknek teret adó, s azokat csoportosítani kész törekvéseinek hagyományából ered.

Az egyik ilyen: a hal legtagább értelmével a vízben élő állatok összegző neve. Nem a specifikumra figyelmeztető értelem a meghatározó e nézetek esetében, hanem az általános jelentés.

A másik vonás értelmezéséhez hozzájutunk Giuseppe Arcimboldo 1560–1570 között festett, nyilvánvalóan allegorikus képe által. A mű, amely a bécsi Kunsthistorisches Museum féltett kincse, címmel is ellátott. *A víz (Aqua)* az egyik őselemet képviseli, s éppen a fentebb említett filológiai és filozófiai eljárással.

A képi kompozíció aggályos pontossággal megfestett vízi állatokból szerveződik: rák, polip, angolna, rája, fóka, teknőc, korall, béka, kagyló és egyébek együttese, azaz az antik értelmű hal különféle egyedei adnak ki egy emberi arcot. Portré ez a kép, még ha bizarr is: a négy elem és a négy évszak képciklus részeként nemcsak az antik időktől megmaradó nedvkórtan elvének a hivatkozója, de annak is, amelyet a felvilágosodás végéig bölcs és kevésbé bölcs európaiak vallanak. Elképzelésük szerint az ember mikrokozmosza és az univerzum makrokozmosza között analógiák állíthatóak fel, s ezek elmondása mentén a két kozmosz közti organikusság kiviláglik.

A hal tehát – akárha a görög, akárha a latin vagy a bizánci, akárha a keresztény olvasatát nézzük – ennek a beszédmódnak a szolgálatát vállalja.

II.

A kert

Az ötvenes évek második felében s a hatvanas évek elején, abban a Nyírség-alji apró faluban, amely nekem a falu volt, minden család telkén megjelent a rózsza: a házak előkertjeiben s az utcáról nem látható virágágyásokban éppúgy, mint a veteményes ösvényeinek mellékén vagy a szilvafásban és a keserűbarackosokkal elegy szőlőkben. Tudom felmenőimtől, korábban is élt mocsár övezte falunkban rózsza, a kúszórózsák sosem hiányoztak a portákról; de akkor valami okból erőszakosan elfoglalták a bokorrózsák a többi növény elől a kerteket, versengtek a vágásra alkalmasabb fajták a nagy virágú illatosokkal, az apró, sokfejű szegélyrózsákkal és a különlegesen nemesített törperózsákkal. És eltűntek, pipákká, széklábakká, faragott asztallapokká vagy gyors pattogású tüzekké alakultak a rózsafák, a karvastag törzsű kúszók és a vad, félvad fajok egyedei. Ezek a bokrok az új, a más életet jelentették: a családok élete zárttá vált, a vad szépségek helyén a nemesítő munka túlfinomított eredményei a különbözést, a kívülállást mutatták pompájukkal a családoktól határozottan levált, félelmeket mindig tartogató külső világnak. Kipusztították a tűrőképes fajokat; helyükön érzékeny, bíbelődő gondozást követelő, önmaguk halálát egy-egy kiszáradó gallyal szüntelen elővetítő változatok jelentek meg, gyorsan fejlődők, gazdagon virágzók, szélre, betegsége, árnyéktól sápadásra hajlamosak. Ezek a rózsák már nem a boldogság, megelégedettség és kiegyensúlyozottság reményteli virágai voltak, hanem a szépségéi.

Aztán eltűntek a bokorrózsák is. Néhány húsz-harminc éves tőke megmaradt apáméknál. Ezek saját génjeiket megtagadva visszaváltoztak kúszórózsákká, alig virágzanak, de azért a kényes őszibarackfáknál többet kell permetezni őket. A többi kertbe is visszaszökött néhány sarkantyúka – nagyanyám kedvenc virága –, melynek környezetében az agresszív lisztharmat sem tud fertőzni. Felütötte a fejét a boldogasszony szagos füve – elriasztja a hagymásoktól, a jácinttól, nárcisztól; tulipántól az egeket –, s a forintos virágú őszirózsza, hogy elűzzék a gyümölcsösből a fonálférgeket.

Csupán botanikus kertben látok, ha éppen nem szakosodott át nagy hirtelen tájidegen fajok gyűjtésére, közönséges vadrózsát, május eleji sárga rózsát, sokszínű, harmincszirmú olajrózsát vagy eleink középkori balladáikba emigrált fehér rózsát. Magvetésük mikéntjét a falusiak elfelejtet-

ték. A moharózsák pedig visszakerültek oda, ahonnan a kertekbe vitték, az agyagos parlagokra, a köves-márgás, művelésre alkalmatlan szérűkre.

Mert van szépségkert, boldogságkert, és van haszonkert.

A szépségkertet nem szeretem. Abban kizárólag virágával díszlő növény van, csupa különös formájú és színű, fojtó vagy mézédés, liliom-rafinált illatú, csupa szép, pompásan nemesített élőlény. A lepkék és a méhek is elkerülik, s az egyszerre ötven kilométert repülő szenderek surrogó szárnnal csak akkor jelennek meg itt, ha egy eldugott helyen, a gazda észre nem vette lombkorona belsejében kinyílik a titokban odakúszott hajnalnyitó, vagy az évtizede lakatlan rompajta ősparkká változott öblén erőteljessé fejlődött trombitavirág szétönti éjszakánként a vidékre fanyar nősténylepke-szagát.

A szépségkertben megbomlott a harmónia. A kertet gondozók harmóniája! A növény és növény, a növény és állat, az állat és állat, s az élőlénytársak és az ember között fölszaggatta az összefüggéseket az ember. Vagy maga ellen fordul minden élőlény, és pusztulásig tagadja azt, ami őseinél egykoron megvolt: a részséget, az ennél többet nem akarást, s az időtől és a tértől való függést, az abba való belesimulást, hogy éppen így teljesítse ki – nem, nem önmagát, hanem az időt és a teret, azt, amelyik az övé volt, vagy lehetett volna. Hogy kiteljesítse a színeket, a változó fényeket és hőmérsékletet, a levegő páratelt puhaságát és a szárító szelet, a gyökerekkel fölszívott ásványi sók ember nem ismerte zamatát, a levél termelte szorgos cukrokat, a misztikus és gyakran irracionális gyönyöröket, amelyek nem az ember számára, de telünk függetlenül és majdhogynem megismerhetetlenül léteznek, visszanyúlva messze az ember előtti időkbe, jégkorszakoknál és felmelegedéseknél korábbra, s messzi, ember utáni időt is sejtetve. Mindezt megtagadja a szépségkert, s még annyi köznap-i létezésünk előtti titkot, ami felfoghatatlan, bár létező, tapasztalhatjuk naponta, ha figyelünk, ha odafigyelünk. Mondjuk: szobánkban hetekig nem képes elpusztulni a vázába helyezett vágott virág, amely egyszer csak meggyökereszik, és savaival szétmarja a fajanszedény mázas belsejét. Vagy akkor, ha ember-nem-tudja múltra emlékezik az analógiákban jártas, ésszel, lomb nélkül is újravirágzó jezsámen. Egyetlen szál virág annyi ismeretlent bújtat magában, amennyinek fölfejtéséhez egész biológusi életem sem elég; hát akkor mennyivel többet az a növény, amelyről a virágja leszakajtatott, és a növény környezete a kert! Persze csak akkor, ha a környezet mind ez. És nem csupán maga az ember.

A szépségkertben minden a ház és kapkodó lakójának tartozéka: steril, legyen bár övig nőtt gazban az élet. A szépségkert humanizáltsága miatt halott és magános. Állandóan halni kész. Önmagát hazudja, azt, ami nincs. Rá kell döbbsenni, hogy összefüggés van a díszítőfunkcióvá silányított kert és az önmaga helyzetét, szerepét nem tudó ember között: viszontlátni kinn, ami nincs meg benn, nevetségesebb, mint az, hogy nem látni kinn és benn semmit. Hazugságra kényszeríteni egy áldomesztikált természetet – a legaljasabb, amire képesek vagyunk; a magunk kisszerű-

sége elhanyagolható ehhez a természeti bűnhöz képest. A közvetlen és kényszerített érzéki gyönyör leleplez embert, kort, társadalmat, életmódot, vágyakat és akaratot. Megmutatja a silányul megválasztott és szándék nélküli, kicsinyes, mert azonnal megteremthető más-világot, amely nem több kényes kirakatnál, annak is gyakran csak gyatra művi látszata, vagy az sem: de mindenkor hazug és magakellettő, feslett és kártékony, mert elhiteti a külsőségről, hogy valóság.

A leghazugabb szépségkertek aljasok. Olyan aljasok, mint a szépségkert legművibb rózsakert-formája. A munkahely, ahol tíz évet dolgoztam, az első árvaház Habsburg-sárga épületében van, hatalmas, több évszázados, párját ritkító park közepén. E papok telepítette ősparkot kettészeli a jezsámenszegélyű ösvény; egyik térfelén megállapodott külhoni japáncseresznyék voltak (amíg ki nem vágatta valamennyit a haszonélvező gondnok), de helyükön máris megnőtt, mert már önfenntartó a park, a korai aranyfa, a sokféle írisz, s számos őshonos örökzöld meg a hólyagfa, a piros lombú ecetfa, a csipkés levelű juhar; a másik, a megrontott térfél elvadult, bokros, és az európai városok köztereinek füstjét, szén-monoxidját elviselő polyantha-változatokkal zsúfolt. Alig negyven-ötven centiméteresek ezek a rózsabokrok, bibéik illattalanok és olyan aprók, hogy sátorozó bugavirágzatuk alig vehető észre. Igaz, a betegségekkel szemben ellenállók, s mint mondják, színhatásuk kedvezőbb a teahibrideknél. A virágaik nem fakulnak, mert teremtésüknél fogva fakók. Városom lakói tudják, miért; a park elhanyagolt része titkolt temető. Az árvaház a világháborúban női hadikórházzá változott, s a feldúlt parkba ásott gödrökbe kaparták el a nemi betegségekből kigyógyíthatatlan, elpusztult és elpusztított, a hadsereggel innen tovább már nem vihető fiatal asszonyokat, vöröskeresztes lányokat, s a földet tankokkal ledöngölték. Fölöttük, belőlük nyílnak ezek a rózsák, de két-három évenként újra kell telepíteni valamennyit, addig bírak csupán a szerves anyagokkal túltelített talajt.

A szépségkertek mindig eltakarnak valamit. A szépségkertek a mindenkori emberi és társadalmi viszonyok analogonjai.

A boldogságkertben a zöld színből van a legtöbb. A zöld háttere és közege minden más színnek, amelyek számosabb megtestesülő formát tudnak ölteni, mint a nyugodt zöldek. Talán éppen ezért lehet dúsabb és nagyobb a sok zöld tömege, egy titkos vegetatív szándék, mind, ami közös az élőkben, így teremti meg az egyensúlyt a zöld változatai és az egyéb színek között.

Ma már tudom, egyetlen regényemben, amit épnek és egésznek hiszek, ezért van nagy jelentősége mindannak, ami a zöld férfias és szerves megvalósulása. A zöld az élet színe: zöld mirtuszág van a menyasszonyon, és aszparágusz hajlik a vőfély és a vőlegény vállára, zöld ágakat visznek a tavaszi körmenetben a katolikusok, s a túlvilági életben való hit okán halmozták a régiek a csupa zöld tölgyfakoszorúkat a sírhantokra. A zöldet csak ellenpontozza a többi, bár fontos szín. A zöld az embertől független

élő valóság legalapvetőbb sajátja – Hamvas Béla ír erről valahol, magam sem tudom, melyik korai, kiadatlan kéziratáról készült xeroxmásolat-csomóban találnám meg a mondatokat, amelyeket idézni szeretnék –, és e zöldhöz való viszonyban valamennyire meg tudja határozni magát az önmagára ébredő ember. Ez a zöld lehet félelmetes, mint Nagy László Zöld Angyala, de hiszem, csak annak, aki nem hajlandó beleolvadni a természetbe, aki nem vállal származása tudatában közösséget vele, annak, aki különállónak és leverhetetlennek szeretné tudni magát, törvényektől és rendtől elkülönülőnek, önmagáért való szeretetlennak.

A zöld mindent magába rejt, mert maga az ellentmondás. A növényi zöld festék, biokémikusok olyan jól tudják ezt, könnyen tud más színanyaggá átalakulni, s ha elpusztul, alóla előtűnnek az addig elfedett egyéb festékanyagok. A zöld így rejtja a teljes létezését: amely ellentmondások és egyensúlyok rendszerén alapszik, hogy végül mindig valami változatos állandóságot tudjon felmutatni, amelybe mi magunk a harminc-hatvan-kilencven évünkkel úgy beleágyazódhatunk, mint belénk a csont, amely mozgatja és tartja a testünket, s amelyet testünk, izomzatunk akaratlagosan megmozdíthat és egységben összefog.

A boldogságkertben az érzékelés s a meg- és átélés szétválaszthatatlan, elkülönítésükkel próbálkozni hiábavaló, hiszen tettünk veszélyezteteti a kert harmóniáját: az együttesben, magában a viszonyban van a lényeg. A szeretet az, ami az élővilág egységének a bizonyítéka. Ez a szeretet – nincs rá pontosabb kifejezés – nem az emberi ragaszkodás-függés, nem a pszichikum működésének szép terméke, hanem a közös anyagság kifejeződése, az egymást nélkülözhetetlenség, az egymástól elválaszthatatlanság, amelyet névvel megfogni nem tudunk, de rögvést tapasztaljuk akkor, ha a facsemetét kitépjük a földből, nektár nélkülivé tesszük a rovarokkal körüldongott öklömnyi virágot, vagy megtagadjuk magunktól a táplálékot, a levegőt, s ha fejünk felől elhordják a biztonságot adó hajlékot. Ez a szeretet az, és annyi, ami és amennyi bennünk van a világból. S amennyi belőlünk van a világban és szűk életterünkben, az annyira vágyott boldogságkertben. A szeretet, nevezzük egymásrataltságnak bár, független az emberi nemtől, hiszen minden élőlény rendelkezhet vele. A szeretet kizárólagos tulajdonsága az, hogy: él. És az élőlénynek az életéhez számos funkciót kell ellátnia, amely funkciók netán haszontalanok vagy károsak egy másik egyed számára, de minden faj így-úgy védekezik a társelőlény goromba hatásai ellen – ez is része a szeretetnek. Annak, amelynek a megvalósulásában felismert joga van a részségnek s e részekből összeálló egész részfölöttiségének.

A boldogságkert mágikus viszony a természet és az ember között; csak akkor tud felszínre törve megvalósulni – bár titokban is létezhet –, ha mindkét (vagy sok) fél, amely még csak nem is egyenrangú, hiszen folytonosan cserélődik a vezető szerep, részt képes vállalni benne. A természetnek nyersanyag az ember, az embernek nyersanyag a sok élőlény, az a sok, amelyből megteremtődhet a kert. Lehet az haszonkert vagy díszkert,

egyaránt létezési szerepet tölt be, ha kialakulhat benne az időben és térben viszonylagos egyensúly. De megvalósulhat olyan állapot is, amelynek változása emberi léptékkal nem mérhető; a szüntelen apró változásokban önalakítónak válhat a kert – mint a természetes ökoszisztémákban –, biztos, hogy bármely kert öfenntartó egyensúlyra törekszik, s ezért rokona lehet minden természetes életközösségnek, mint például egy bakonyi mészkezdvelő tölgyesnek vagy egy montán bükkösnek. Az a kertnek nevezett ültetvény, amely az ember nélkül elpusztul, sosem lehet boldogságkert, mert magán viseli az emberi faj korcs, meglehet, társadalmilag hasznos, sőt előnyös jegyeit.

A boldogságkertben a természet általunk meghatározott egy darabjából emberileg is értelmezhető, érthető és értékelhető, szépségen túli jelentésű életközösség alakul ki, amelynek elválaszthatatlan része – legalább a kert kezdeti kialakításakor – az ember. Az, aki egy ilyen természetdarabban képes feloldódni, hagyja magát átszajátítani, az minden humán értéktől és tudástól különböző tapasztalatra tesz szert, s felfedezheti biológiai és társadalmi létezésén túl az élet csak önmagával mérhető értékét. Amelyben megnyugvás és konfliktus, érzéki gyönyör és atavisztikus félelem, pszichikai kiszolgáltatottság és kiszolgálás, ösztön és vegetatív törvény, rend és változékony szabálytalanság, esetlegességek és kiszámítható események váltják egymást évszakos szimmetriával, s mindezek azt adják az embernek, hogy általuk egy önmagánál nagyobb s teljesen nem kiszolgáltatott, de nem is kiszolgálható, természeti egységről leválaszthatatlan résszé lesz. Megközelítheti a principiálist. Az érzékelhető tartománya végtelenre tárul. S mint új élmény, megjelenik a korábban érzékelhetetlen.

A boldogságkertet éppen úgy befolyásolja a kozmosz, a közeli dombzord hajlata, a naponta változó éghajlat és a faültető emberi kéz, az egymás életét szabályozó élőlények, a vegetatív konokság és kimeríthetlenség, az élőlények génjeiből megvalósuló jövő képze, mint az ember átalakító-befolyásoló szándéka. A természet olyan tér- és időformát hoz létre, amelyhez neki, a kertgondozónak is köze van, s amelyet megérteni rendre nem tudunk, de együtt lehet vele lélegezni. A kert, életérzésünk lényegeként, élő alkotássá válik; élő mű a kert, s magunk is lassan művészeti alkotássá leszünk. S ez az egyetlen mű az emberi nemnél, amely térben és időben szüntelen módosul, láthatóvá válik, majd elmúlik, megújul és pusztul, ritmusa van és kiszámíthatatlansága; a külső és belső törvények egyszerre hatnak az emberi és a növényi-állati valóságra, s létrejön egy olyan fejlesztett tér, amely bekapcsol a könyörtelenül múltó időbe. Mindenhatóságunkat elvesztve, viszonyaink és lehetőségeink értékké válnak.

A boldogságkert felismert és szükségszerű, s ha eddig volt, aki megvalósítsa, akkor az remete lehetett, vagy az emberi gazdagság teljes birtokosa.

Nekem is létezik kertem. Persze. Nem is egy. Sorra venni valamennyit, remélem, harmincnégy év is kevés lenne, sorra, a tudatlanba visszasüllyedtől, a kedvelt debreceni botanikus kertig, amelyet még az áldott emlékű első magyar fűvész, Diószeghy Sámuel alapított volt, képzeletem szerint Fazekas Mihály költő úrral együtt; persze csakis ott, ahol most van, bár tudható, hogy nem; merthogy a kollégiumi Fűvészkert, a benne lévő szoborral együtt áttelepítettett az egyetem mögé, a város peremét határoló Nagyerdő akáccal vegyes tölgyesébe, képviselve a sívó homok világában az európai vegetációt. E kertbe diákkorom kedvelt költőjét olvasni vonultam nagy-nagy öntudattal, s hol a verseket, hol a növények nevét és megismerését elsajátítani. S a sós-kaborbolya bíborra váltó őszi színe, savanyú íze akkor vált egygyé Szabó Lőrincztől örökölt panteizmusommal és mágiához-ragaszkodásommal. És kert volt nekem az egyébként lapos Tót-kert is, házunkkal szemben, ahol nem tenyészett ibolya, csak annyi évig, ameddig volt kedvem tavaszonként környékükről kiirtani a martilapu küllős sárga virágzatának garmadáját. De sem szépségkertem, sem boldogságkertem nem volt: az előzőre nem vágytam, az utóbbira nem futotta tehetségem.

Ezekben a kertekben magamat szerettem. Élményeim, ha vannak, belőlük származnak. És anyai családom polgári-nagygazdai félvad kertjeiből! Valamennyi rokon háza körül hatalmas virágágyások voltak, díszül, s nem messzire tőlük, a baromfiudvarok mögött, mindig a gredicsiasövénnnyel határosan a gyümölcsösök. S amíg a díszvirágok a falusi lét mezeiségét, kivagyitartását visszaadó, arasznyira nyírt puszpángsövényei között szorongtak s tarkállottak kora tavasztól – a keltike az első! – a kora téli őszirózsákig és dáliaig (rózsaszín és bíbor fejcskéik az első hó alól is kiviláglottak), addig a gyümölcsöskert hasznos hozó, évtizedes, magasra nőtt fái, amelyek a háztartást látták el friss és aszalt gyümölccsel egy-egy éven át, egyszerű, kaszával rendben tartott gyepten álltak. A gyepten, melyre kiengedték a nyulakat és a hátsó baromfiudvarban tartott mérges, fekete pulykákat, hogy nekem is legyen valami gondom: vigyázom az alma és a körte édes kergét a szorgos nyúl fogaktól, a lehajló gallyak rügyeit a madárcsőröktől.

Ezekben a kertekben mindig volt valami egzotikus: maga a növényi elvágyódás; egy-egy bokor, virágtő, cserepes ritkaság. A medvetalpaktusz harsogó sárga trombitái, a gránátalmafa leszakíthatatlan, koronás-vörös gyümölcszei, amelyeket, ha mégiscsak leverte egy-egy Alföldön támadt éjszakai szél, elhasadozva találtam a harmatos fűben, vagy ragacsosan, egerektől megrágva a földön: a felnyílt ajkak mögött nedvdús és kukoricaszem-fényes bogyócskával. Ott volt a természet sosem érlelő füge, és mi minden más, a mediterráneumból kiszakított növény, egy utazás, egy baráti ajándék, egy szomszédtól kapott magból felnevelt csemete.

A mediterráneumba kíváncsított az egész kiterjedt rokonság? Rokonság? – tantijaim, bácsikáim már elhaltak, sírjuk betonvályú, betonlap, betonfejfá, még ha mindegyiken is holmi stilizált növény, koronás motívum.

Motívum, amit éppúgy nem érthetnek meg a temetőkert örökké könnyes szemű látogatói, mint ahogy mi sem értjük, miként került a népi hímzésekbe a még főúri kertekben sem kedvelt gránátalmavirág. Hiszen nem volt az sem, amit bármi okból utánozni illett – Mátyás király palástjáról nem olyan könnyen vándorolnak át a szűrőkre a vérszín délszaki virágok.

A virágoskert anyám rokonságának falujában éppen olyan érték volt, mint a gyümölcsös: a nemzetség falun belüli helyét és tekintélyét jelölte az előbbi, az utóbbi meg a gazdagságát. Nem mintha kettéválasztható lenne e két érték, de tudhatom még én is, a szomszédos nagygazda feleségének nem szolgáltak megfelelő mértékkel a boltban, hiszen az ő kertjében csupán egyetlen rózsafa kúszott a diófára, s a fal tövében azok a széllel oda-szállt, magról kelt kokárdavirágok, pillakönnyek díszeltek, amelyeket nem mosott ki az ereszről lecsöpögő esővíz.

És a virágoskertben az az egy-két déli származék! Mediterrán kert? Talán csak Tihanyban vagy a Mecsek déli lejtőjén emlékeztethet egy-egy szabad növény amaz elképzeltre, ama valódira. Persze ezek is éppoly idegenek itt, mint a főúri kertek oranzsáriumai, ál-franciakertjei, a paraszti porták négyzetméterre zsúfolt úrikert-utánczatai vagy a városi zárt udvarok balusztrádjain a csenevész babérok, botanikus kert-maradványok.

Kertet, amelyik önmagát tartotta volna fenn, a családukban senki sem tudott csinálni. Pedig a vágy meglett volna már dédapámban is – csak erő nem volt, meg terület. De szaktudás, s talán ízlés se. A kert mifelénk azóta még inkább: haszonkert. Ahol az egyensúlyt mesterségesen tartja fenn a gazda. Metszéssel, permetezéssel, kapálással, ritkítással.

A mi kertjeink, a családi kertek túlzottan humanizált életközösségek voltak: egy haláleset, egy költözködés – és a következő évben megszűnt a kert kertenek lenni. Mert antropomorf volt ott korábban minden, a meggy-fagallyak összeértek, a diófa alatt számóca, az árvácska valóban egyedül árválkodott a tulipánnyílás után, a nefelejcs a temetőre emlékeztetett, az égő szerelem az eljegyzési ünnepségre, a harangláb öles virágait a templom oltárja elé kellett vinnem, a kokárdavirág nyílásakor dédapám a gyevennyolcas honvédekről, saját ifjúságáról mesélt. Ha ördögszem került a ligetszépe közé, a katolikusok hívták a papot, hogy kifüstölje a házból a gonoszt, és ezt pünkösdi rózsával hálálták meg; a templomkertben más sem volt, csak pünkösdi rózsza. A búzavirágról lestük, mikor kezdődhet az aratás, a verbéna meg a vassal vágott sebekre kellett. A kakukkfű a füstölt levesbe, a szappanfű a felfúvódott állatok gyomrának leasztatására, a nő-szirom gyöktörzse és a varjúháj a kelések, a császárkorona a szobába beszökő tavaszi legyek ellen. A fadézsába ültetett gránátalmát nagynéném kihajította, amikor eltűnt családjából a szeretet, s megjelent helyette az ármány és összeférhetetlenség, a golgotavirág nyitásakor meg sírva fakadt vallási buzgalmában. A fűgét nagyapám utálta, mert féltékeny és rosszakaróvá teszi a szomszédokat, de csakis azért nem vágta ki, mert zöld termése megnyugtatta a másnapos gyomrot. A citrom se a terméséért

kellett – gyerekeknek való az, ha beteg –, hanem mert levendula híján űzte a molyokat a gyapjúruhákból.

A virágok ott voltak a ház előtt, az utca felén és a gyümölcsösben, hasznukat bajban és jóban tudta a család. És e haszonkert, a kertjeim, ahogy a család fogatkozik, velük pusztul, sivárodik, szárad. Nyomuk lassan csak az emlékezetemben marad.

Különös táj: sivatag inkább, alig bozótos. Sárgás fénybe feketén karcolt árnyak: szúrós gallyak, göcsörtös juliflóra-törzsek. És sovány alakok imbolyognak a téres kertben, asszonyok és férfiak – a hónap hold nélküli éjszakájára gyűltek imádkozásra, emlékezésre.

India csücskében, a Rajasthani-sivatagban ötszáz éve azonos rítus szerint játszódnak e sötét éjszakák összejövetelei. Egy apró nép végzi szertartását, a bishnoi. Ahol élnek, a Marwart-körzetben, minden élőlény menedéket és gondozást talál a kozmopolita ragadozó, az ember előtt. De csak fél évezrede.

Ötszáz évvel korábban, nyolc egymást követő éven át nem hullt itt eső, a sivatag végleg kiszáradt. Minden fát kivágtak, minden állatot megöltek, hogy tüzelőhöz és élelemhez jussanak. A szemes takarmányt fölhasználták, a ház körüli jóságokat megették. Kimerült a föld, és kopár lett. Csak egy túlélő maradt, egy fiatalember, akit Jambejinek neveztek. A föld pusztulásából és népe keservéből Jambeji megértette az élőlények között meglévő kölcsönhatásokat: az élőlények élete, az élet akkor is veszélyben forog, ha csupán egy darabkája (egy élőlény léte) van kockáztatva. Az összes élőlény élete veszélybe kerül már akkor is, ha csupán egyetlen élőlény életfeltétele változik meg.

A bishnoik élete Jambeji igazságán alapul. A falvak élete azóta szigorúan szabályozott, hogy kordában legyen tartva minden rendezetlenség, emberi mohóság és ostobaság. Ötszáz éve ezen a földön mindenki szabad, valóban szabad.

Rajasthan a világ legsűrűbben lakott sivataga. Itt nem probléma, ami bárhol máshol, minden környezetvédőnek az, nem okoz gondot az emberek szaporasága, az utódok nagy száma. Hiszen ezt a sivatagot az emberek, a növények és az állatok egyensúlya tartja fenn, bár meg lehet, az is hozta létre. Itt senki és semmilyen élőlény nem vesz el többet a környezetéből, mint amennyit visszaad neki.

A bishnoik vallása az ökológia rendkívüli megsejtésén alapul. A sivatagban minden élőlény élete a növényi léthez kapcsolódik. A növények – alig néhány faj marad itt fenn – lassú növekedésűek és szívósak, elviselik a szélsőséges viszonyokat. De csak akkor, ha gyökeret tudnak eresztetni. A sivatag leggyakoribb fája a khejri, árnyat nyújt és táplálékot ad a lombevő állatoknak, életkörünyezete a rovaroknak és a madaraknak, az embereknek pedig takarmányt, hogy etethessék jószágait; a curry-ültetvényekhez karókat és tüskés ágakat a lepedőnyi földek elkerítéséhez. De

a khejri legjelentősebb része mégiscsak a gyökérzete. Azzal behálózza és megköti a sivatag vándorlásra kész homokját.

Ez a fa, mondja az itteni vallás, teljesíti a kívánságokat. A juliflórával együtt telepítik. A házak körül kiterjedt kertet hoznak létre, amelyet gondoznak és ápolnak. A fák élelmet nyújtanak az állatvilágnak, élőhelyet az indiai fekete antilopnak. Az antilopok lelegelik a levelet, a Krisna-szarvasok letépi a khejri-fa megkötötte talajon növény fűvet. S mivel a vadállatok a bishnoi települések körül élnek, nem félnek az emberektől. Trágyájuk így a környező földbe jut vissza.

Tehát a sivatagi környezetre nem ró senki és semmi túlzott ökológiai terhet. A bishnoi pedig egész életén keresztül fákat ültet, hogy élőhelyet teremtsen azoknak a növényeknek és állatoknak, amelyek lehetővé teszik, hogy újabb fákat lehessen ültetni. A bishnoik véletlenül sem pusztítanak el egyet sem; vegetáriánusok, s olyan növényi szervekkel vagy részekkel táplálkoznak, amelyek eltávolítása nem kerül a növény életébe. A hindu szokásokkal ellentétben halottaikat eltemetik: a halotti máglya sok fát igényel, és ha a település környéki kert megritkul, eltűnnek a gyapjatos adó állatok, el a trágyaforrás, a virágokat beporzó madarak és rovarok, és homokkal betemetődik az egyetlen, közösségi tulajdonban lévő kút is.

Hagyomány irányítja az életet, szabályozott a viselkedés, kijelöltek a szerepek, nemzedékről nemzedékre öröklődnek a megszokott rendű tevékenységek. Az élet értelme a megtalált állandóságban és egyensúlyban van. A bishnoik életét tudatos környezetvédelmi felelősségérzetük szabja meg. Konzervativizmusuk a természettől származik, a hajdani katasztrófa megtanította valamennyiüket, hogy minden élőlénynek a kedvében kell járni – ha egyáltalán fennmarad az emberi faj, akkor csak környezetével, környezetének ezeregy élőlényével békés összhangban tud túlélő maradni.

Ha valaha lesz kertem – bár tudom, hogy sohasem lehet akkora, amelyben megtalálom magam, mégis vágyom rá –, az enyém biztosan ilyen lesz.

A paloznaki kert

A félig csonkolt diófa hegyéről madár perlekedik a romház köveire telepedett pulival. A kutya érdeklődéssel emeli fejét, pamutfülét igazgatja, s vakkant – elképedésében. A madár egyre hangosabb, cserregésétől a Tihanyból áttelepült óriás kabócák is abbahagyják cirpelésüket. Dugó acsarkodik, topog, már valódi kutya, elfeledte, hogy nem is régen kergette meg egy fenevad, az a nagy fülű és csecsemőjajgatású szörnyeteg, amilyenvel eddigi életében még nem találkozott, az az őszibarackfák alatti acatosban polgár anyanyúl. Nehéz tudomásul vennie, hogy a sajátjának vélt térben más is lakik, bár ha picit, de nagyhangú, utolérhetetlen és riadt. Dugó ezen a tavaszon ismerkedett meg a kerttel. Tavaly csak fel-alá rohanguált benne, de most már tudja, hol van a tárkony, melyet imád szagolgatni, tudja, honnan érdemes lopni a szamócát, hol áll a lila színű fügefá, melynek éretlen terméseit kedvtelve nyalogatja, és azt a követ is ismeri, melyen ülve látogatóink szemlélni szeretik a Balatont. A bábéskő mellékén terül el a szibériai ternye birkaszürke foltja, amelyre rá lehet telepedni és napozni, amíg nem kergeti őt a badacsonyi cseresznyefa alvadtkék árnyékába a hőség. A madár méltatlankodik: azt még csak-csak elviselte, hogy négy éve kivágtam a vadszőlőtőkét, amelyen korábban költött, abba is belenyugodott, hogy az ötvenszirmú sárgarózsa kivetette a lombjából, tavaly már a pince résablakába kellett raknia a fészket, s most, hogy már a ház is eltűnt, keresetett fészkekhez alkalmas ágvillát a telekszéli fán, de most itt van ez a morgó-hörgő szőrcsomó is, akinek úgy csillog a szeme, akár a tócsa. Házi rozsdafarkunk a kert legrégebbi lakója – azaz, tekinthetem úgy is, hogy mi vagyunk a jövevények, akikkel megosztotta életterét, akiket kényszerűségből magához fogadott. Akár maga a „birtok”, amelybe én csak betelepítettem. A jövevényeknek kijáró figyelemmel és mértéktartással fogadtak az élőlények. Elsőül ez a házi rozsdafarkú. Ha meghallja az autóm hangját, száz métert is elém repül – más gépkocsi hidegen hagyja. Permetezéskor megmutatja, hol laknak azok a rovarkolóniák, amelyekkel táplálja fiókáit, és mert nem irtom ki az éléskamráját, hálás. Bemutatja a kicsinyeit, odaülteti valamennyit az ereszre, s ha rendet teremtett köztük, addig köröz a fejem fölött, amíg meg nem nézem őket.

A madár most a kutyával osztozkodik a kerten és rajtam. Mindkettő ragaszkodik előjogához – és immár nem egymásra mérgesek, hanem rám. A rozsdafarkú halottmód zuhan a fűre, a puli a kis tetem közelébe csat-

tog – mind a húsz körme kopog a köves-agyagos földön –, és elképedten kaffog, ha a sok toll fölroppen, hogy öt méterrel odébb ismét élettelenné váljon. Ahogy egyre távolabb kerülnek a romháztól, egyre virgoncabb a madár, már csak a szárnyát húzza, lábával biceg, kónya fejével gurgulázik, Dugó meg föl-föltolja az égnek a fenekét, mellső lábaira hajtja a fejét, és vakkantgatva rázza kasztanyettás farkát. Éppen megállapítom, hogy játszanak, amikor a madár átröppen hozzám. Fölfújja tollát, ripakodik a szőlőkaró hegyén, alaposan leteremt. Zsémbe a fürtös puli miatt – aki máris megérkezett, a lábfejemre áll, lábszáramhoz veti a hátát, és felkínálja fültövét némi vakargatáshoz. A megbékélést végül a madár kezdi: elcsendesül. Dugó az oldalára dől, de látni figyelő szemét. És meg se rezzen, ahogy hirtelen rácsap a hátára a rozsdafarkú, csőrébe csippent egy kilógó, hullni kész szőrcomót, és felviszi a zsákmányt a diófájára.

Tíz évvel korábban – de kinek jutott volna eszébe esszéet íratni a *helyről* – bizonyosan valami szegedi kocsmáról, parkról vagy folyópartról írtam volna, később, amikor egy budapesti közjáték után Veszprémben kötök ki, még évekig szegedi helyszínekről, porvárosi motívumokkal élve írok, egészen a minimalista szöveggel való első próbálkozásomig, a *Kezét reá veté, hogy lásson...* című regényem befejezéséig. Akkor, ott, abban végleg elszakadok a Várostól, olyannyira, hogy hat éve nem jártam arra. Szellemi tágassága a mai napig is hiányzik, de már csak tompa fájdalom és a hiány okozta űr – ott élni nem tudnék többé. Veszprém több? Nem. De itt, tudom, egyedül vagyok. Alkalmas környezet; máshol sem jobb. Ennyi tudás elég. És közelében, Paloznakon van a növényekkel betelepített kertem – benne mindaz, ami nekem a világból fontos: a mediterráneum, az otthonosság, a helyhez ragaszkodó fű-fa-bogár, a részletekben elpihenő nyugalom, a szőlőtermesztés kimért szorgalma. Itt az a terep, melyet munkahelynek nevezek. A közeg – köveivel, februárban virágzó téli jázminjával, immár ötvenfajta íriszével, manduláívaival –, amelyhez tartozom. Néhány lépéssel bejárható földdarab. Ennyire tellett, ennyivé fogyott harmincnyolc év alatt a tehetőségem. Szeged után megtapasztaltam Veszprém városát is, és a velük járó önkitaljesítési módot – az elsőben nem élhettem, a másodikat lelkeig átsajátíthattam és elháríthattam ahhoz, hogy mindazt, ami bennük érték, bárhol megtaláljam, s mindazt, ami nincs bennük, megkeressem. Ez az, amiért már nem írnék a gyerekkorom tájairól – azokban otthon voltam, azok az anyémek voltak, ott nincs mit rendet raknom. Ott mindennek megvolt a maga helye, miért kellene átrendezni?

Mára, vélem, Veszprémet le tudom írni. Tehát kiürült, nincs új dologom vele. Kellően kizsákmányoltuk egymást, egymás részeseivé váltunk, benne van minden mozdulatomban. És ha sétálok, rendszerint a kutyámmal, még mindig megtalálom azokat a helyeket, amelyek révén veszprémivé váltam. S amelyek gyakran akartak arra kényszeríteni, hogy kilépjek az időből és a történelemből, hogy csak a magam számára bizonyosat állítsam. De én nem szeretnék saját létem Napja lenni, bezár-

közni ebbe a naprendszerbe, még akkor sem, ha öröklét ígértetik cserébe. Hiszen biztosan mást se éreznék, mint a kivetettség magányát. Az *én* csak idegen törvények – amilyen egy kert, egy alkalmasan megválasztott vidék, ország, kontinens – között tud én maradni, ahol pontosan sejti saját határait.

Igen, Veszprém sem lett több számomra – kevesebb sem –, mint egy hasonlat. Ahol – egyelőre – a legközelebb férközhet egymáshoz hasonlító és hasonlított. Ahol megtalálható mindaz, akár egy modellben; ami a világra jellemző, de mégsem a világ, mert ahhoz nincs elég levegőm, nincsenek délszaki növények, tenger, szieszta, s nincsenek agyonvert és a méltóságuk tudatában élő polgárok. A telt, mediterrán létezés nem fér Veszprémbe, legfeljebb a dolgozószobámba. Az értékmegőrzés nekem kevés.

Persze ez így, a mondat kíméletlen szerkezetébe zártan, máris nem pontosan igaz. Sok minden figyelmeztet rá, ha a magam erejéből nem is venném észre. Igen, a mondatokkal legkivált az a bajom, hogy csak *körülményesen* lehet velük azt a termékeny ambivalenciát kifejezni, amit az emberi nem kultúrája hordoz: és máris egy újabb sokarcú mondatot kerítettem. Pedig csupán arról van szó, amit az András királylevelének nekem legkedvesebb mondatai jelölnek: *Alius locus qui gifnav dicitur. hec talibus terminatur confiniis. iuxta fizeg munorau kereku, inde uluues megaia. poft monarau bukurea. hinc adfizeg azaa. deinde ultra fizeg adbrikinarea exinde adpublicam uinam. que protelatur usque ad kurtuel fa...*

A helyben létezés micsoda öntudata épül arra a tényre, hogy egy birtok mezsgyéje a mogyoróbokorig vagy a körtefaig tart.

Nem szeretem azokat az alkotásokat, amelyek csak tükröznek, másolnak, gyengítenek-felerősítenek. Régtől utálok a természetleírásokat. Halottak. Nem tudnak terjeszkedni, és nem tudnak saját csöndjükben meghúzódní. Egy új nyelvi-gondolati vagy akár természeti világ kialakulása jobban leköti a figyelmemet. Egry József képeit régóta figyelem, de azóta, hogy nincs hét, amikor meg ne tapasztalnám, hogyan fogadta magáévá a Balaton ezt a badacsonyi festőt, s miként fest óránként új vásznat helyette, nekem, Egry elválaszthatatlan lett a világomtól. Barátom, aki Bojan Bem nagy kedvelője, egy a vörös földből kibukó kékfehér terméskő encián árnyékán fennakadva mondta, hogy ilyen éles délszaki kontúrok csak az ő kedves művészenek képein vannak. Szóval egyazon hely mindenkinek másképpen mutatja meg magát, s ez biztonságot ad, és olyan erőt, amely az egyediség elviseléséhez kell.

Szeretem azt hinni – és ismét hasonlatba menekülök –, hogy környezetem természetes tulajdonsága a műalkotássá változás, és hogy az Egry-képeknek nevezett teljesítmény is csupán és egyszerűen a Balaton létezésének nyilvánvaló eredménye. Magam is az élő-élettelen környezetemet folytatom, a környezet pedig az énem folytatása. Nem arról van szó, hogy kiegészítjük egymást, hanem arról, hogy ugyanazokból vagyunk.

Él egy olyan Egry-rózsa, amelyről tudom, hogy szakszerűen, a növény életét megóva nyesték le a virágát. Késő délután metszették, amikor a legmagasabb a tápanyag-felhalmozódás a virágban (hogy a vázában éppen annyi időt éljen, mint amennyit a bokron élhetett volna), a csészelevelei már lefelé hajlottak, és a külső, finom porcelánhoz hasonló szíromlevelei éppen elváltak a bimbó csúcsától (a zárt szirmokkal szedett a vázában lekókad). És a virágszedés mélysége is szakszerű: ferde metszlappal nyesték, az alulról számított második ötös levél felett alig egy centiméterrel.

Tegnap egész délután bámultam egy fehér rózsát. Négy éve került a kertbe, a neve Szűz. Az íriszek alá, a kerítés tövébe ültettem – és eddig sosem virágzott. Nehezen tanultam meg, miért. Mert aljba került, ahová könnyen leszalad, és ahol felgyűlik a ritka, de akkor aztán bőséges víz, s az agyagos kőzetben nem szellőzött a gyökérzete. Igaz, kihajtott, de a levelei összegöngyölödtek, és meztelencsigák rágták meg. Tavaly a menták közé raktam (oda nem megy semmi puhatestű), tíz méterrel feljebb, s öt arasznyival magasabbra első helyénél – bimbót már hozott, de lisztharmattal fertőződtek, majd megfeketültek a levelei. Idén tavasszal fölültettem a terasz lúgos, frissen forgatott földjébe, tűző napra, szárazságba, s tulipán is került a tövébe, meg jácint, ahogy azt nagyanyámtól láttam. Azóta nyolc virágot bontott. És olyan, amilyennek 1947-ben leírta a nemesítője, Mallerin. Térdmagasságig nőtt, középerős, hosszú, hajlékony hajtásokkal. Levélzete matt, tavaszi fűzöld. A fehér bimbók karcsúak, nyílván kelyhet formáznak, tíz-tizenkét centiméter átmérőjűek.

Bámultam az illékony illatú rózsát a balatoni háttér előtt, s azon törtem a fejemet, hogy az egyik virágot mégiscsak lelocsolom vízzel, meg lehet nagy gonoszság, de csak így tapasztalhatom meg, igaz-e, hogy a szirmok a permetre lilás pettyekkel válaszolnak. Aztán az ernyedtt hőségben egy elnyílt virág vetkezni kezdett. Percre perc hullajtott el egy szirmot, s a földre perdült levelek öblében hamarosan összegyűltek a hangyák. Huszonkét szíromból állt a rózsza. Aztán hirtelen szél kerekedett, és súlyos csöppekben esni kezdett az eső. A hangyák rögtön eltakarodtak, a szíromlevelek havát beverte a vörös sár.

De a két, virágzása teljében lévő futórózsát nem tépázta meg a gyorsan kerekedett, dühöngő balatoni vihar, pedig azoknak könnyen hasad a gallya, és gyorsan kopaszodnak. A lazacszínű csokros virágok visszanyerték színüket a Loopingon (Meilland nemesítette), a skarláttal futtatott sárga szírmú *Climbing circus*, Hause mester igénytelen fajtája meg akkora illatfelhőbe burkolózott, hogy magához vonzotta a vidék valamennyi pillangóját – a házi rozsdafarkú örömére.

A vihar nem tett több kárt a kertben, mint amennyit az megengedett neki. Hiszen ezekben az élőlényekben benne van a régi fürgetegek, esők és szelek tapasztalata; rég tudják, hogyan vészeli át, s hogyan fordítsanak minden természeti eseményt a saját hasznukra. Három rózsám másra

se figyelmeztet azóta, hogy a kertemben laknak, mint hogy semmi sem fontosabb a hagyományoknál. És arra, hogy mindez a hagyomány kettős meghatározottságú; kialakította a fizikai-földrajzi közeg és maguk az élőlények. Létezik egy mérték, amelynek megfelelően lehet – és szabad – létezni. Gyökerezni, de csak ha elbírom e munkát. És ha akarom, velük együtt meg lehet tapasztalni minden új napot, június hajnali harmathullást, nyári hernyójárást, téli aszályt vagy bármi mást, s ez, bármekkora az üzenetértéke, mégsem metafora. Ha már a trópusokhoz jutottunk, leginkább metonímiaként viselkednek a kert jelenségei. A kert ezért nem tud hazudni. Nincsenek téves állításai, semmi idegen igény, aminek meg akarna felelni. Nem ismer halaszthatatlan ügyeket, sem pánikot. Nincs semmi, ami meghamisíthatná, és amit vagy akit kiszolgáltatna. Ha valamelyik részének pusztulnia kell, azt is kötelességgként teszi. És amiként képtelen hazudva elenyészni, úgy képtelen a szépség hazudására is; nem ismer kíméletet és elnézést. Még csak erkölcse, etikája sincs – olyannyira elfoglalta a létezés.

A kert nem menekülés – csak annak belátása, hogy mennyi lehetőségem és jogom van magamhoz. (Természetesen lehet olyan melankolikus állapot, amikor néhány erőszakos szempont arra enged következtetni, hogy a kert a menekülés változata. De én megtehetem, hogy e magántulajdon ne haszonkert legyen. Ne érdekeljen, és ne érintsen, mekkora a gazdasági haszna és értéke. Engem is elárul az, hogy a helyet élvezem.) A jó kert és a jó folyóirat hasonlósága nagy.

Veszprémet huszoneves koromban nagyon be akartam lakni. Nem hagyták. Azok, akik egyedüli jogot formázt(n)ak maguknak a városhoz. Akik kizárólagos módon szerettek élni. Értem őket. Hiszen legfeljebb egy kisváros juthat nekik.

A hetvenes évek végén, amikor a *gazdátlan* hajósok szétrajzottak Szegedről, én ezt a vidéket választottam: itt találtam munkalehetőséget. Hogy aztán hamarosan felkérjenek a város elhagyására. Egy jó barát úr segítségével mégis beépítettem egy hatvanas években felhúzott hivatalnokház negyednyi tetőterét. Ezzel magam is belekerültem a helyi hatalmasak játéktérébe – és ettől az időponttól váltam helybelivé. Az állami tulajdonú lakás felépítése után befektetett munkám és pénzem töredékét visszakaptam – és ebből vásároltam a kertet. Egy léggömbkészítő kisiparostól.

A terület klónozott csopaki rizlinggel volt beültetve – minden zugban szőlőtőkék szorongtak. A venyigék foltosak, a termőkarok tetvesek, vesszőkkel leterheltek – állapítottam meg. Idővel megtisztítottam a terület alsó harmadát, oda gyümölcsfák kerültek, a felső harmadra pedig, a század eleji présház elé, teraszt emeltem, ahol a meleg- és szárazságtűrő fénykedvelő növények élnek. Ide gyűltek évezredek alatt a mediterráneumról, s néhány év alatt magam is telepítettem néhányat. Hogy csak az ősgyepben és az erdőszélen itt maradtak közül néhányat felsoroljak: társam a fekete leánykökörccsin, a februárban virágzó mediterrán írisz, a

különböző kosborok, az árvalányhajak, a csenkeszek, a nagy és a kis ezerjófű, az örökzöld csodabogyó, az őszi csillagvirág, a genyőte, a naprózsa, a dudafürt, a sajmeggy, a cserszömörce és a magyar kikerics. Vetélkednek a talajért, a vízért, a fényért – de csöppet sem ellenségesek vagy kizárólagosak. A szőlő pedig megtűri valamennyit. Ha hosszú liánjaival felkúszik hozzájuk, nem fojtja el őket, csak henye árnyékot ad nekik.

A kert fölötti erdő forrásmelléki ligetében megterem a ligeti szőlő, az egyetlen európai vad szőlőfaj. Az őseiből nemesítették – talán a Földközi-tenger vidékén – a bortermő szőlőt.

Mintegy ötven szőlőfajt különböztet meg a tudomány, s ezen belül a borszőlőnek van vagy ötezer fajtája. A szőlőfajok az északi féltekén őshonosak (a rózsák és a tölgyek is ilyenek), s a legtöbbjük amerikai. Európában egy, Ázsiában is néhány alapfaj él – aztán, hogy az elmúlt ötszáz évben miképpen keveredtek, azt az ampelológia sem tudja megmondani. A ligeti szőlőfajból nemesített borszőlő hegyvidéki változatai nálunk kipusztultak a múlt század végi filoxerajárványban. A gyökereket ette-rágta szét a szőlőtetű. Azóta amerikai fajokra oltják a szemeket. Amerikából jött át a rókaszőlő, amely nemesebb utódai közül még ismert a Noah, a Delevare és az Izabella. Izabella a legkedvesebb szőlőm – évek óta kísérletezem egyetlen tőke termőre fordításával. Bort nem érdemes csinálni belőle, ihatatlan, annál jobb nyersen és aszalva. Húsvétig elmarad a pincében a metszett venyigén, belőle készítette nagyanyám a szőlős-rizses rétest (hogy nem ősmagyar étel, azt mutatják az alapanyagai, de mégis régi, hiszen olvashatunk róla Bornemisza Anna erdélyi szakácskönyvében is).

Az egy rókaszőlőn s néhány csemegén kívül vagy hatszáz tőke hibrid fajta terem a kertemben, mind olaszrizling. (Fehérborszőlő. Fürtje közep-nagy, hengeres vagy vese alakú, tömött. Bogyói kicsinyek, gömbölyűek, sárgászöldek, feketén pontozottak, napos oldalukon rozsdásak, vékony héjúak, lédúsak, édesek. Bora tüzes, kesernyés zamatú.)

Falumban, ahová születtem, nem volt becsülete azoknak, akik csak szőlőt termesztettek. Vélem, azért, mert a homoki szőlő enni se jó, és a bora is leginkább asztali. S mert a szőlő csak a sívó homokra települhetett, ami másként haszontalan: legfeljebb a köpött barack marad meg rajta. És a szőlő, ahhoz hogy a létfenntartáshoz elég hasznot hozzon, nagy területet kíván, a művelése ellenben nem enged időt a szántó, a zöldséges és a gyümölcskert gondozására. A jó szőlősgazda mással, mint a szőlőjével nem tud foglalkozni. De ha csak azzal foglalkozik, rákap a borra.

Apám döbbenten vette tudomásul, hogy szőlőm csak egyetlen fajtát – az olaszrizlinget – tűr. Unsolásának engedve néhány csemegezőlőt tűztem le – oda, ahonnan kikapáltam egy-egy tőkét. Ami évenként előfordul, elegendő a rossz mozdulat vagy egy kódarab, hogy a motoros kapa kivágódjon, s belemarjon a tőkék valamelyikébe. A helyükre őszönként besorolnak az apám bujtatta csemegezőlők. De azok terméséből semmi be nem eshet a darálóba. Azt a paloznakiság nem engedi. Máshol a szőlősgazdának az a dicsőség, ha sok fajtája van, itt meg az, ha valaki csupán

egy, mégpedig tájhonos változatot gondol. A kevert bort – hacsak az nem minősített – itt senki meg nem issza, elképzelhetetlen, hogy valaki saszlát rakjon a muskotályhoz vagy kékfrankost a merlot-hoz. Tartásnak kell a szőlősgazdában lenni, ha Paloznagon építi a kertjét: egy 1079-es oklevél szerint itt már termesztettek nemes gyümölcsöt. Másként nem lehetett volna, hogy Guden úr – azaz Gödény, de hogy miért, az titokban maradt – tizenegy szőlőt hagy a veszprémi Szent Mihály-székesegyházra. Eszerint ez az első hazai szőlőművelő hely, amelynek neve írásban fennmaradt. Mindez kötelez. Amint a balácapusztai villa átriumának freskója is.

Az 1. század utolsó harmadában épült villagazdaság a szőlőmtől – íme, a viszonyítása pont – néhány kilométernyire van, nem messzebbre, mint az ősember használta felsőőrsi festékbánya. Belső udvarát szüreti jelenségekkel is díszítették. E környéken a korai szőlőkultúrát mégsem ezek a falfestmények bizonyítják, hanem az a metszőkés, amelyet innen ástak ki (hogy baltafő nélküli, mutatja, hogy római szerszám). Domitianus ugyan megtiltotta a pannóniai szőlőművelést, de kétszáz év múlva Probus császár szőlőt telepített katonáival (igaz, ezért agyonverték). Maguk az átriumi freskók azt állítják, hogy a gazdaság római telepesei kedvelték a szőlőnövényt, és szerették latinföldet. Az ábrák, amelyek a második század végén, a szőlőművelés pannóniai engedélyezésével egy időben készültek – nem a helyi művelést ábrázolták, mert birodalmi mintakönyv alapján készültek. Ezért lugasos a szőlő.

Hogy ugyanaz a színárnyalat két különböző tárgyon, azonos színekörnyezet ellenére is mennyire más, azt a kertemben vettem először észre. Egy narancssárga csokipapír hevert a hóban, közvetlenül a virágja teljében pompázó körömvirág tövében. Kerek folt volt, szíromkoszorút formázott – messziről maga is körömvirágnak látszott. Január elseje volt, átcigarettázott és áttáncolt éjszaka után. A színek tudomást se vettek a havas tájról, de amíg a szíromé a déli, addig a papíré észak vidékét idézte. Ugyanezt a hatást értem aztán tetten Várnagy Ildikónál és Szabados Árpádnál. Mindketten használják a sárgát, ezeregy változatban, és általában nagy foltokban. De amíg Várnagy, aki szobrászként északi racionalizmussal megvert délszaki, a sárgát élni és folyni hagyja, addig Szabados (aki tipikus részletező létező úgy él-figyel, mint egy tengerparton született), általában lehatárolva, kordák között tartja. Persze, tudni kell: a színek választják az embert. És csak akkor adják ki teljesen magukat, csak akkor élnek, ha nekik megfelelő közegbe jutnak. A közeg lehet akár egy ember, akár egy táj.

Az én tájam hagyja élni a színeket. Egy malachitzöld ajtatos manóéttéppűgy, mint a szőlőhajtás locsolt hamukéjé vagy a kövek fedett vöröset. Úgy vélem, a Balaton áztatott vizeszöldje kell hozzá háttérnek, ami mindig visszafelesel az ég vizeskéjének – és majdnem olyan, mint az Adria, az Íón- vagy a Földközi-tenger túltelített és mégis száraz kobaltja. Lassan ébredtem rá, hogy nem csupán a hőség, nem csupán a növények – nem csupán az, amit a formák felidéznek – teszik e vidéket délivé. Hanem

az, hogy vannak színek – a piros, a lila, a bordó –, amelyekkel a hatás kedvéért nagyon mértékkel bánik a táj, a többit meg olyan sokaságként jeleníti meg, ahányféle a hordozója. A színritmusoknak olyan az egyensúlya, mint... Nem tudom befejezni a hasonlatot. Talán azért, mert tudom: egy kéthetes nyaraló, egy tájgyalogló, egy kultúrturista ezt meg nem láthatja. És a helyben lakó sem, ha nem ő választotta a vidéket. S ha e vidék nem választotta s nem fogadta be őt.

A ház, ahol élni lehet

A karácsonyi kaktusz – amely nevét meghazudtolva februárban virágzik – sajátos viszonyt alakított ki a citromokkal. Apai nagyanyám disznóvágáskor vette az első, vékony héjú citromot, aztán naponta egyet-egyet, azt a fajtát, amelynek lédús gerezdjeiben haloványzöld magvak lubickolnak, és olyan síkosak, hogy ujjaim közül messzire tudom kilőni (ötévesen a macskát, hatévesen a kacsákat, később a tyúkokat tekintettem céltárgynak). A citromokat teába facsartuk. A teavíz nem a csikótűzhelyen forrt fel – amelyben csupán délelőttönként égett a tűz –, hanem a hordozható cserépkályhán – ez jelezte, hogy éjszakai folyadéknak készül. A tea mindig híg, világos, cukros és jó savanyú. A derékban felnyitott citromok a sparhelt peremére kerültek, ha pedig kiszáradtak, lenvászonzacskóba tettük. Nagyanyám a nyári süteményekhez, sűrű gyümölcslevesekhez télen gyűjtötte össze a héjakat. A gyümölcsök sok magvát, ha valamennyit idő előtt nem lődöztem szét, a karácsonyi kaktusz földjébe dugdosta. Gyerekként azt hittem, felmenőim minden vágya egy magról nevelt citromfa, amelynek ott, a földes lakásban kell kikelnie, felnőnie és termőre fordulnia. De hiába csíráztak ki – e vegetatív szorgalom eredménye az lett, hogy a karácsonyi kaktusz megkerült. Elfelejtett bimbókat nevelni. A szomszéd sok kis tölcsérből összerakott, piros virágú, lapos levelű növénye minden karácsonykor szirmokat nyitott, a miénk még csak bimbókat se hozott. Januárban, mikorra a citrommagoncok kifeszítették volna újabb, fényes lomblevélkéiket, kaktuszunk minden növényi tudományát összeszedte, és fondorlatosan elsorvasztotta valamennyit. Először megszártotta a leveleket, majd a szárat. Nagyanyám ilyentájt, elkeseredve hagyta abba a citromvásárlást, a szétterpedt kaktuszt kivonszolta a felső kamrába (mert ő nem tud egy szobában élni a gyilkossal), ahol aztán az virágba borult, mi meg áttértünk a drága és egzotikus gyümölcsről a téli-sarjhagyma-evésre (abban is van elég vitamin).

Nagyapám állította, a kaktusznak káposztaszagra van szüksége (a kamrában ott állt a káposztáshordó), nagybátyám szerint a borhidegre, csak nagymama hírelte, hogy egyetlen szobanövényének a citrommal van afférja. Ezért nem volt nagymamának citromfája. Mélabúval elegy sóvárgás fogta el mindannyiszor, ha anyai nagyanyám testvéreinél termő citromfákra bukkant. Azokról vitte a leveleket az imakönyvébe. Annyit azonban sohase szakíthatott, hogy az összes hétvégére jutna belőlük, ami

pedig – szerinte – kellett volna az istentisztelethez. A citromfa helyett boldogasszonyfűvet nevelt, boldogasszonyfűvet a lugassá nőtt izabellatőkék alatt, citromlevél fogytán annak szagos leveleit vitte magával vasárnap délelőttönként, sodorgatta, szagolgatta, hogy elnyomja velük a fojtó templomszagot. Boldogasszonyfűvel azóta sem találkoztam.

Citromneveléssel nemegyszer próbálkoztam én is. Ha olyan helyre kerülök, ahol citrom- vagy narancsfa tenyészik, legyen bár ágtövises és kopár, vagy dúsan termő törpe, rögtön otthon érzem magam, a belakott életem orrontom. Ez az, ami vonz. Ha néha mandarincserjével találkozom, őseim teljes létbiztonsága összegyűlik bennem.

Néhány éve, Újvidéken, telefonon felhívtam Tolnai Ottót, találkozni akartam vele. Nyűgösködött, Zágrábból érkezett, fáradt lehetett, kibúvót keresett. Mondta, a mandarinfát be kellene vinnie a kertből a szobájába, mert itt vannak az őszi fagyok, éjszaka átfázik a növény. Közöltem vele, hogy másnap hazautazom, most találkozhatunk. De már kizárólag a mandarincsemetéje érdekelt, s nem a kitömött varjúja, nem a fene nagy kutyája, amellyel Sziveri János engem is riogatott.

Ottó az avarral borított esti kertben a növényt zseblámpafénnyel világította meg. A „bambusznádak közelében állt” (holott ott nem bambusz, hanem valami dél-amerikai sás tenyészett), cserepestől sülyesztve a földbe, hűvösen csillogtak a levelei – és roskadásig tele volt zöldessárga terméssel. Talán lehettek virágok is rajta, mert illatemplémem maradt róluk, bár nem rémlik, találkozhatom-e olyan mandarinfával, amely egyidejűleg virít és terem? A narancsoknál, citromoknál megszokott jelenség ez – de hogy a mandarinoknál?

Ettől az estétől Ottóval mindenféle citrus-tervekbe bonyolódunk. Egyébként kiterjedt családom és kevés barátságom történetét meg kellene írni narancs- és citromszempontból, meg rozmaringszemszögből, gránátalmanézetből. Csupa mediterrán (ember és) növény és tapasztalat! Viszszamenőleg ötszáz évre mindegyiknek szerepe volt vagy lehetett, amikortól – Felvidékről meg Erdélyből – követni tudom a családfámat. Most is van egy savanyú mandarin (quum quat) anyáméknál, én hoztam nekik a provençe-i levenduláktól, ahová az Dél-Ázsiából keveredett, hajóval.

A citrusoknak ünnepillatuk van. Ünnepgömbölyűek, ünnepsárgák. Karácsonykor egyetlen ép narancsot kell ahhoz megenni, hogy a következő évben is együtt maradjon a család. Húsvétkor azért van narancs- vagy citromtorta, hogy emlékeztessen a család összetartására. És a gyümölcshéj sem hulladék, hanem édesség-alapanyag, elrágva pedig gyomorerősítő. A citrusfélék gyümölcsében semmi felesleg nincs.

Amikor a veszprémi lakásunk közelében a városi főkertész ügyességének bizonyítékát, vadcitromfát fedeztem fel – tudtam, alkalmas helyen élünk. A régi, a lerombolt belváros helyén, egy domboldalon, kicsiny park lombosodik, vérmogyoróval, bánáti bazsarózsával, homoktövisvel, levendulákkal és hamis ciprusokkal; csak muszlinvékony fátyol takarja el onnan azt a mediterrán hangulatú zugot, ahol Veszprém egyetlen vadcitromfája

él. Akkor virágzik, amikor fölötte kibontotta lombját a törökmogyoró és a varázsfű, porcelán-áttetsző fehér szirmai közt gombostűfejű, zöldarany bibével, sűrű virágporfelhőben, s akkor érleli galambtojásnyi, vastag héjú terméseit, amikor a város koldusai felszedték a hullt gesztenyét, és kikaparták-kilopták az agyagos földből a ruhaillatosítónak árusított íriszgyököket.

Ezt a bokrot, ha Veszprémben vagyunk, a kutyámmal naponta fölkeresem. Tövéből a városra látni. És senki sem zavar minket. Dugó boldogan rohángál, a friss szagokat szimatolja, én jóváhagyom a bokor új hajtásait, zsenge ágteviseit, kusza lombjából kiszedem a fennakadt madártollat, a felvonulások zászlómaradványait. A bokor gyakran okoz meglepetést. Begyűjti az újságfecniket – szürrealista szövegeket állít hétre hét egybe nekem (ilyenek lennének a képverseim, ha még csinálnám őket) –, kutyaszőr-gyűjteménnyel kedveskedik (Dugónak minden szőrmedarab érdekes), és a legfanyarabb terméseit tartogatja nekünk. Ezek elég lédúsak ahhoz, hogy pohárnyi limonádé legyen belőlük, vagy hogy napokig tapogatva forgathassam-szagolhassam őket.

A vadcitromom időnként mindenféle gombával veszi magát körül. Februárban, amikor a bakonyi tölgyesek havas avarát éppen átvették a hóvirághajtások zöld szegei, piros csészegombák jelentek meg a fácskák környékén. Centiméteres, rövid nyelecskéken kehely- meg csészeszerű gombák, kívülről fehér molyhosak, belül meg fényes kárminvörösek, mint a lüktető, élő sebek. A kutyám fedezte föl a telepüket, mozgékony orrával beleszagolt sorra a féltőjánhéj-szerű gombák mélyébe: az egyik kettérepedt, spórafüst permetezett belőle, fojtóbb a krematóriumszagnál. Tavasszal, kökényvirágzáskor – a kökénynek a citroméhoz hasonló ágtevise van, csak éppen koromfekete, szeretik is a mitológiák boszorkányai – a bórsárga tövisalj-gomba termőteste dugta ki a korhadtt levelek alól hullámos peremű kalapját. Ez a faj a szőlőskertemben is honos, s a közeli erdőszéleken. Gyökérkapcsolt gomba, kizárólag ott él, ahol a rózsafélék családjába tartozó fák tenyésznek, a kökény, a szilva, a meggy, a mandulák, a kajszi. Paloznakon senki meg nem enné – pedig lisztiszagú, puha húsa tápláló –, mert a fák locsolásakor lecsurgó permetléből összegyűjti a mérgeket. A citromfa környékén csonthéjas gyümölcsöt termő növény nincs – töprengtem –, akkor hogy került ide a tövisaljgomba? Válaszom addig nem volt, amíg egy őszi éjszakán meg nem láttam a fácskámat – ki-világítva. Sárga derengés vette körül, de nem felülről esett rá a fény, hanem oldalról és alulról. Hármasszárú levélkéi, minden méregzöld gallyacskája csurgott a fénytől, hihettem, a belsejéből sugárzik valami meleg, vattás; fluoreszkáló anyag. Aztán megtaláltam az ünnepi megvilágítás okát: selymes kalapú tölcsérgombák fogták közre a citromfát, és délszaki éjszakát csináltak neki. Az előző nap zápora megbontotta a domb teraszát, és kibukkantak a talajból a korhadtt tölgytuskók, amelyek eddig fedve voltak. Azok, amelyek a zsinagóga mellett éltek – amíg élhettek. Rajtuk nőttek a narancsos, lédús, nyurga tönkű, lampionszerepet vállaló gombák. Azok,

amelyek leginkább mediterrán vidékeken élnek, s ott ijesztgetik fényükkel a rezgő lelkű népeket.

A domb így emlékezik. A vadcitromfa a zsidók kultikus növényére, a cédrátcitrusra, a világító tölcsérgombák a tölgyekre, a tövisaljgomba a volt tölgyek alján terebélyesedett galagonyákra. De hogy mit kerestek a galagonyák a zsinagóga közelében, mikor azt a katolikusok használták a tavaszi Mária-ünnepen, a körmenetben? Nekem eddig ér csupán a régmúltba visszakapaszkodó emlékezetem.

Nem tudhatom, hogy a citrom mai meglepetése a múlthoz vagy a jövőhöz kapcsolódik-e finom fonalakkal. Egész nap szitált a decemberi, tűhegyű, apró szemű eső, jégkéreggel vonta be a háztetőket, gépkocsikat, utakat. Ügyetlenkedve kapaszkodtunk Dugóval a dombra, a kilencvenkettes évben utoljára meglátogatni a fát. Az ükörke lonc felé hajló gallyán még megmaradt a lombja, a többi csupaszon és tétován karmolászta a szelet. A teljes növény – igen, tetőtől talpig, azaz tőtől ághegyig – ezüstösen csillogott és csilingelt jégburkában, ugyanúgy, mint a japáni selyemfenyő, a téli jázmin s az örökzöld magyal. Megérintettem az egyik levél csúcsát – és egy íves jéghártyalapocská pattant le róla. Akkora és olyan, amilyen a levélaljzata, még csak vastagabb se. Átlátszó és tiszta volt, mint a hegyikristály. Mire a szememhez emeltem, jobban megtapasztalni, ráolvadt a mutatóujjamra és a hüvelykemre. A fagyott lombról kétmaroknyi levélmásolatot pergettem le, hullámosat, csigaként feltekeredettet, bárkaként hajlót, celofánvékonyat, csőrös hegyűt, éles pereműt, lekerékítettet, s ahogy egymásra hulltak, rögtön össze is fagytak. Ott álltam a huzatos, dermedt város fölött, még csak csillagok se hunyorogtak felettem, tenyereimen egy hűs, nagyon könnyű, nagyon áttetsző, nagyon sugárzó jégismeromhalommal, és megint megtudtam, mit jelent élni.

A kistemplom (a város egyetlen evangélikus temploma) sarkából lopva visszapillantottam, hogy lássam a fácskát. Utolsó leveleit hullajtotta a földre. Miután lefosztottam a jéghéjat, nem maradt, ami tovább tartsa, s a (tél ellenére) zöld levéllemezek lassan peregtek róla, és csendes zörgéssel sodorta a szél valamennyit a mozi felé.

Szigliget alatt stoppos integet. Túlfutottunk a kocsival, amikor Angliában élő barátnőnk azt mondta, szerinte Hoppál Mihály állt az útszélen. Visszakanyarodtam, a nagy kalapú urat felvettem – Balla András fotográfus volt. Aki (nem mellékesen) kertépítő mérnök, a visegrádi vár utólag oly megcsúfolt kertjét állította volt helyre. Az, hogy munkája eredménytelen lett, nem az ő hibája. Tarack és más, kíméletlenül burjánzó növények rombolták szét rekonstrukcióját – mondja, ezért a hazai kertépítési technológia a felelős. Utolsó fotókiállítás katalógusát nyomta Füreden a kezembe: évekig fényképezte Róma és Párizs kertjeit, ezt az anyagot mutatja be. Észak- és Közép-Itália kertjeit, parkjait láthattam (bár az ízlésemnek jobban megfelelnek a toszkán parkocskák, hiszen azok kizárólag családi használatra készültek, és azokat, a főúri kertekkel ellentétben, be is él-

ték) – néhány napnyi örömet leltem bennük nyáron. És az időt, amely ott fűvé-fává-bokorra változott, s amelyben az ember önmaga folytonosságára ráébred. S a múlt is ott van, amely nem idegen tőlünk, amely bennünk is ott található – hogy tudatosítsuk, kell egy felszólító közeg: a szelídített természet. Vera barátnőnk, aki évekig azon munkálkodott, hogy a magyar iskolás gyerekek vizuális és tárgyi kultúrája ember formájú legyen, pontosan ismeri a honi viszonyokat. De megtapasztalta a nyugatit is. Meséli, Oxfordban, ahol hat éve él, mindenkinek fontos a környezete. S ott kitüntetetten fontos a közös. A Temze-part, a zárt játszóterek, az utcára futó előkertek, a pihenők, a szökőkutak – ez együtt a hely sajátos szelleme! Amely szellem persze önálló életre is kelhet, az angolok erre adnak: legyen valódi szellemük. Abban a könyvtárban is, amely középkori fóliánsokat őriz, s ahol ő segédkönyvtáros, lakik egy, talán nyolcszáz éves is lehet. Mivel a könyvtár helyén hajdan lovarda állt, ez a szellem ló. A fázó fülű olvasók elvonultával megjelenik, a polcok közé trappol, nyert, s hallható, ahogy a szénát ropogtatja. Most, mielőtt V. hazajött, a kovácsolt vasajtó mögé állt, és azt rugdosta-rázta. Órákon keresztül dobokolt. Kérdeztem, nem fél-e a szellemlótól? Hát nem! Olyan ez, mintha a múlttól félne, mert nem hisz a jövőben! (Avagy a jövőtől, mert nem tudja a múltat.) E szellemlónak azonban biológiai szükségletei vannak: reggelente lócitromok párállnak a hideg kőpadlón, zöldsárgák és szagosak, akárcsak a falusi istállókban. Kérdezem, mit csinálnak a lószarral? Jön egy néne, nejlonzacskóba rakja, tapasztani viszi.

Nagymamámék a földes szobát havonként tapasztották, ahhoz frissen pottyanított, lucernaszénából emésztett lószar kellett. Nagybátyám tiszte volt kilesni, mikor ürít a falu fuvarosának két muraközi lova a Sziget utcában, s még melegen bádoglavórba kapkodni a lócitromokat, hogy csak a lúgos kútvíz hűtse majd le, oldja szét őket. Ebbe a lébe került a sárga, zsíros agyag. A szobának mégsem volt istállószága. A lószar nem bűdös.

Szigligetről hazaérve, bérházunk udvarán nagy kupac, sárga lóürülék fogad. Mondja a szomszéd, hogy bogos paripa ügetett be a kapun, zöld bricskát hozva, gazdátlanul, s megrágta a madárcseresznye lehajló ágát, nagyokat puffogva ürített, lenyalta a padok zúzmaráját, majd éktelen kéreknyikorgások közepette kitrappolt.

A város a házat, amelynek a tetőterében negyedik éve élünk, Matulka-pékség néven ismeri. Az ötvenes évek elején szüntették meg a sütödét, a család még néhány évig a belvárosban élhetett, aztán kitelepítették őket. Új családokat költöztettek a helyükre, minden szobára jutott egy-egy, a kert végi sütőházba, lisztkamrába is kerültek néhányan. Aztán, hogy rekonstrukció címen lebontották a belváros javát, zsinagógástul, kaszinóstul, rőfösboltostul, mészárszékestul, s felhúzták a „Pap János faszának” mondott húszemeletest, mindenki elmenekült a házból.

Életveszélyesnek mondotta a sok szakember, de annyira mégsem, hogy ne költözhetek volna oda rögtön a lumpen hordák. Cigányteleppé változott a belváros, ahol parkettát égettek, nejlonfóliával helyettesítették az

ablaküvegeket, és kopasz nyakú tyúkokat neveltek a gangon. Az első titkárnak és apparátusának ez a helyzet újabb alkalmat kínált a történelmi városmag rombolásához – a polgárság kimenekült a kertvárosba, a lakótelepekre, a környező falvakba és a temetőkbe.

Hat éve, hogy a tetőszerkezet beomlott, s mivel a várhoz vezető utcácskákon számos külföldi fordult meg, a csupasz falakig bontották vissza az épületet, majd hat üzletet s három lakást alakítottak ki benne, mit sem törődve a ház műemléki jellegével.

Tavaly Ladányi István Vajdaságból átmenekült költőbarátomtól megkaptam a telek levéltári dokumentációját:

„A Rákóczi utca 5. számú ház zártosorú beépítésű, egyemeletes lakóház, melléképületekkel, későbarokk építészeti formáinak egy részét erősen átalakítva is megőrizte. A Rákóczi utcai épületszárny L alaprajzú, az udvari szárny emeletén eredetileg nyitott, ma részben befalazott, kosárásvé nyílásokkal alakított. A földszinti folyosó, a lépcsőház, az emeleti folyosó és a helyiségek nagy része hevederek közötti csehsüvegboltozat.

A Hámán Kató utcai (régén és ma: Horgos utcai) épület alsó szintjei jelenleg megközelíthetetlenek. Ennek a hátsó telekhatáron álló, mintegy hat méter magas támfalnak, illetve a mögötte lévő helyiségeknek eredetileg valószínűleg védőbástya szerepe volt, és a külső (vár)védőrendszer egy részét alkotta.

Az épület összes homlokzata erősen átalakított, illetve leromlott állapotban van. Jelentősebb csak a Rákóczi utcai homlokzat. Ez négytengelyes, későbarokk jellegű, ereszpárkánnyal és válaszpárkánnyal. Két ablak, erkélyajtó, egy ablak emeleti tengelybeosztású. Az ablakok körül füles szalagkeret fut, felül zárófő motívummal, az ablakok alatt állókonzolok tartotta könyöklőpárkány emelkedik.

Említést érdemel a bejárati kapu eklektikus fa keretezése, a nyílás fölött kovácsoltvasból készült díszes ráccsal, amelynek közepén a ház 19. század végi tulajdonosának, Matulka Fülöpnek MF monogramja látható.”

A ház pincéjét raktározásra, a földszintjét üzleti célokra, az emeletét lakásoknak használták a felújításig – ma a pincében éjszakai mulatóhely van, a telek hátsó épületei helyén a város szétprivatizálásában nagy szerepet vállaló, mindenféle kapcsolattal büszkélkedő, a polgárok által harácsolónak mondott vállalkozás irodaháza épült fel.

A listert szopogatva jutott eszembe, hogy lassan egy éve élek együtt egy Szőnyi-festménnyel. Az *Iskolakultúra* szerkesztőségének a falán lóg, amelyben dolgozom, persze örömmel, mert az első szerkesztőség, amelyet én csináltam. A lister könnyű rozé, de mint mondják, nem valódi, hiszen fehér és vörös (nem fajborok) házasságából született, s meg sem közelíti a saszlábol csinált magyar rozét. A budapesti szerkesztőség és a Szőnyi azonban hamisítatlan.

A listert viszont Cannes-ban is szürcsöltem, a kecskesajt után, a lakásnyi teraszon, ahová behajolnak a mimózák és az eukaliptuszok, s

éreztem a szeptemberben virágzó lonc női illatát. Itt ezt a loncot jázminnak nevezik, pedig nem rokona a vaníliaillatos, kúszó jázminnak (amit egyébként jobb virágboltokban újabban Magyarországon is lehet vásárolni).

Cannes-ban tudtam meg, mi az élő és a halott műalkotás között a különbség. Miután bebarangoltam három kitűnő kiállítást: egy Picassót, egy Légert és egy Renoirt. Egyikőjüktől se láttam még annyi eredeti anyagot, holott eleget kacérkodtam valamennyiükkel. Egy Renoir-festményből azóta meglehetősen elhíresült képverset is csináltam – tömegcikk-reprodukcióra írtam mindenféle morzsalékszöveget. A riviérai kiállítások tágasak, ízléssel rendezettek és emberre méretezettek, mégis süttött a falakról, hogy képzőművészeti alkotásokat, nagy műveket látok, olyanokat, amelyeknek csakis kiállításokon lehet a helyük. A hatásuk sokáig megmarad. De a Cézanne-rajzé mélyebb.

Szakállas, kalapos férfi ül a földön, háromnegyedes kabátban, csomóra kötött, hosszú sállal a nyakában. Bal lábát felhúzta a mellkasáig, arra fekteti összefonott két kezét. Nagy orrluka és erős szeme van, kusza hajfürtjei kigöndörödnek a felhajló peremű kalap alól. A kép bal felső sarkában akasztófáról lógó, széttárt karú figura.

Ez a tenyérnyi kép függött a társalgónk falán, elég távol egy Jean Cocteau-kárpittól és egy kitűnő Ruart kikötőrészlettől. Házigazdánk szerint a Cocteau-mű drága és értéktelen. S csak azért van a nyaralóban, mert szereti. És mert a felesége is kedveli. Jó a szőttes levendulakéjkjére nézni, s elegáns rajzosságába belefeledkezni. (Ez a vidék nagy gesztusokkal teremtetett és kék, azért. Minél vörösebb a februári meg a késő őszi esők után az Esterel, annál kékebb.) Elvégre egyszerű csecsebecse, hozzájuk illő használati tárgy. Azért van, hogy szebbnek és otthonosabbnak érezzék a lakásukat – amelyet laknak.

És a Cézanne-rajz is ezért lehet itt.

Lehet-e egy Cézanne-rajzzal együtt lakni? Az első napokban kizárólag a műalkotás frankokban kifejezhető értéke borzongatott, az feszélyezett és riasztott. Aztán megszoktam. Mert: pompás.

Együtt tudtam vele lenni. Megpihent rajta a tekintetem (vacsora közben – görög saláta, fokhagymás bélszín, endíviaköret, mindenféle sajt, parfé, sárgadinnye, sütemény és a már említett rozé), és térültemben-fordultamban egy-egy teljes pillanatra meg-megálltam előtte. Boldogan állapítottam meg mindig, hogy ez még néhány napig így lesz. Végre van egy Cézanne-mű, amely annyira az enyém, mint az a szerkesztőség, ahol dolgozom. Ahol a Szőnyi van. Vagy az az épület, amelyről a városomban senki nem tudja, hogy egykori városháza, pedig éppen olyan, s én annak a tetőterében élve hallgatom a Bakony szeleinek fennsíkra zúduló huhogását, és ettől érzem leginkább otthon magamat.

A Cézanne-rajz! Éppen arra használják, amire teremtdött. Egy derengő sarkot varázsol meghitté. Rég lekopott róla az üzlettárgy-lét, az együttéléssel műtárgy voltát is elfelejtettem. (Azért csak-csak eszembe villan,

hogy vehettem volna egy Léger-nyomatot – nekem is legyem valamim –, annyi pénzért, amennyibe a nyaralás kerül.)

Ezek szerint a Cézanne-rajznak két nézete is létezik. Ahogy – mondjuk – a kiállítóteremben látnám, s ahogyan a lakásban. A rajz ugyanaz – a látványa, a hatása nem. De a rajzzal tekintetet tartó ember se ugyanaz, aki – milyen gyorsan kiderült ez – a kultúrájának és a neveltetésének megint csak a foglya. Aki azt is megtanulta, miként válhat egy kép részévé, s azt is, miként lehet a kép az ő életének szerves darabja. (Az egészen modern, fiatal költészetben van ez a csiki-csuki játék, ott ez a szempontváltogató világkisajátítás.)

A Cézanne-rajz bal felső sarkában, az akasztófa fölött egy kék pötty világított. Lehet, hogy a vonalak kékje szétfakult, de ez a körörmnyi folt eredeti színét mégsem adta át az időnek. Ennek az árnyalatát naponta akartam megnevezni, aztán ez a kívánság a következő hetekig, hónapokig is megmaradt. Nem tudtam kisajátítani.

Hogy létezik színemlékezet, mindaddig nem tudtam, amíg nem kaptam egy képet, amint a kutyámat ábrázolja, ahogy a fotelben ül. György-deák György grafikus, aki készítette, egyszer látta Dugót, a lakásunkban egyszer volt. Látogatása után néhány hónappal ajándékozta nekem a pici alkotást. Attól fogva a barátomnak tudom, hogy a fotel borvöröse meg-egyezik a kép bútorkárpitjának a színével. Hogy nekem is van színemlékezetem, azt pedig a Cézanne-féle pötty mutatta meg. Napra nap kerestéltem a pontos nevét ennek a finom, fátyolos, meszes, oldott kéknek, de nem találtam még a mását sem, se a szabad természetben, se a festményeken, se máshol.

Mígnem egy reggel különös tejet vettem a szemközti boltban – ez olyan árnyalatú volt. Kéktej! Vénasszony-nyári kéktej!

Gyerekkoromban ittam kéktejet. Melegben a tej, hogy nagymamám lefejtette a sajtárból és a lisztláda mellé rakta a kamrába, elkékült. De csak ha a közelmúltban tapasztották a szoba padlóját, ahol a tejet megszűrte, s a tej pedig szoptatós tehén tőgyéből volt fejve. Amiből egyébként zsendicét főznek. (A véletlenek! Összel ritkán ellik tehén.) Tízóráira a karéjnyi vajjas kenyérre kéktejet ittam. A tej nem volt romlott, csak színt kapott egy gombától (amely a szoba lószaros földtapaszából került bele). Ennek volt olyan az árnyalata, amilyen a provençe-i rajzocska sarkában üldögélt! És ez az árnyalat, amely a mediterrán, fekete lovak tomporán is ott dereng – ahogy a frissen kefélt szőrön megvillan a fény, hajnalonta.

Decemberi hózuhatag. A szerkesztőség termékét kitöltötte a mértéktelelenül szívott cigaretták füstje. A számítógép monitorjáról felpillantva megakadt a tekintetem a Szőnyi-festményen. *Átkelés a Dunán* a címe, 1928-ban festette a mester. Nagyon nagy méretű, legalább kétszer három méteres olajkép, tompa kékkel, szürkékkel, barnákkal. Vízparti táj – a háttérben lomha röghegyek. A főnyen kupacszerű, ülő asszonyok, férfiak, várják, hogy elmenjen a zsúfolt csónak, s visszajöjjen értük, üresen. A csónak fölött beesett arcú, szakállas, imára kulcsolt kezű Krisztus. Ez a Krisztus

néhány hete létezik – valójában nincs a képen. Csupán, mint a Veronika-kendőn az eredeti arc lenyomata. De újabban naponként feltűnik, hegyesedő vállal, egyre görcsösebb ujjakkal. A hózuhatagos reggelen pedig megcsillant a szeme. Nagypapakéken.

Felmásztam a fotelre, hogy szemügyre vegyem azt, amit Krisztus szemének vélek. A felső festékréteg alatt valóban ott a néhány széles ecsetvonással megfestett, a kép többi alakjánál nagyobb, emberszerű folt. Utána kellene nézni, hogy vajon egy elrontott és ezért lefestett vázlatról van-e szó, vagy pontosan ilyennek szánta-e Szőnyi ezt a folyón való átkelést bemutató festményt? Krisztus szeme színét csak az asztalomtól nézve lehet sejteni. Morzsányi kék villog elő a szürkészöld vízháttérből.

Kék szemű Krisztus? Ilyet kizárólag Közép-Európában lehet látni. Olaszországban, Franciaországban fekete vagy barna szemű, s ettől rettentően szigorú tekintetű az istenfia. Mifelénk meg szelíd és álmatag, mindenféle dolgokat megértő. Kéktej-szemű, s olyan ellentmondásos lágy, megértő, mint az otthon.

Másnap megnéztem a festményt: Krisztus alakja visszaszívódott a háttérbe. Beolvadt a lankás, pannon tájba. Igaz, a szerkesztőség ablakán átzuhogtak a fagy élesítette napsugarak.

Ilyen verőfény a februári kertemben van. Annak a természetét pontosan ismerem, hiszen a februári hétvégeken szokásom a szőlőszámvetés. Olyankor csúszkálók a hegyoldalon, tisztítom a gyümölcsfák törzsét, igazgatom a málnatöveket, alakítom a köszmétekoronákat.

Tavaly februárban havas volt Paloznak. A Balaton befagyott, csak a riadások hasadékában fodrozódott a haragos víz. A papírfehér tájra a növények rézkarcokat metszettek, még nem sárgultak a füzek, nem vörösödtek a somvesszők, nem találtak rá finom zöldjükre a mandulahajtások. A sok fehértől kékes árnyalatot kapott a veres földű vidék. Ebben a kiegyensúlyozott kékfagyban a telekszomszéd – permetezett. Rövidcsapra vágta a tőkéit, és nekiállt bolondul permetezni. Mifelénk februárban legfeljebb sárgaméreggel szórják le a szőlőt a szorgalmasabbjai, az jó a hánccs alá és a rügekbe bújt atkák, apró ízeltlábúak ellen. Az első gyöngye melegegre mind megkezdénék a károkozást, s a rontást meg kell akadályozni!

De a szomszédom kékkővel permetezett. Mésztebe rakott rézgálicot, azt porlasztotta a szőleje, de hogy milyen megfontolásból, nem tudom. Óra alatt végzett. A folyadék ráfagyott a növényekre, de a nagy hidegben gyorsan szublimált belőle a jég. A szőlők fakó kéktejben álltak, új és szokatlan árnyalatukkal hivalkodtak. A táj ettől a szokatlan színtől elveszítette hókékjét, s minden erejét átadta a parcellának.

Nagyszüleim szőlei mindig kékkövesek voltak. Nagypapa homoki szőlőskertjét messziről megismertem a színéről, nagytati tőkéit is, bár az övék kertnek se volt mondható, mert csupán a tanya elé futtatta az ötvenliternyi bort termő lugast. De ők sosem permeteztek télen. Az első permetezéssel megvárták a venyigecsepedést.

Tati alig ötvenévesen halt meg. A téeszben permetezett, gázálarcban, védőfelszerelésben – amely nem volt biztonságos. A bőrén keresztül szívódott fel a ráhullt toxin, megölte. Nagyon kék lett a halálában. Nekem ő mesélt először a tengerről, ahová sosem jutott el (de az unokahúga igen, és irigyelte ezért), s ő mutatott rossz nyomatú Szőnyi-képet (a gang hengerelt falára volt rajzszögezve a falinaptár, azon), merthogy ott a varjak olyanok, mint a varjak, a kosárfonók csonkolta fák is olyanok, mint a leszálvesszőzött füzek, és a hó is úgy ül a barázdahalmokon, ahogyan annak márciusban valóban meg kell roskadnia.

A házunk mágnes, magához gyűjti, és mint macska a döglött patkányokat az ajtó előtt, sorba fekteti a botrányokat a lakóknak. Hol csimaszok, hol meg hulla hever a küszöbön, cigánykölyök vágja le baltával az ujjait, hogy el ne vigyék őt katonának, szilveszteri petárdával lövik ki az ablakot, kilopják a földből a levendulatövet, a két pincérlány sikongva tapogatja egymást a félhomályban, vagy a néma, szőke, félbolond fiút erőszakolják a helyi csírák. Mi meg a lakás függönyös ablaka mögött lapítunk, s ha éjszaka csengetnek, mindhárom család egyszerre kivonul a vendég fogadására, mert úgy biztonságos. Rendre ott a vödörnyi víz a gádorban, ha egy kóbor éjjeli bárvendégnek ismét arra támadna kedve, hogy csóvát vessen a nyitott ablak függönyére, legyen mivel tüzet oltani. Az ajtókat kulcsra zárjuk, a folyosót kivilágítjuk, tartanánk távol a rendzavarókat. A rendőrök hármásával lesnek be az udvarba, bejönni riasztásra mernek, vagy úgy sem.

Éjszakánként, ha alaposan lerészegedett, a kapu előtt üvölt és káromkodik annak a fiúnak a felpumpált izmú barátja, akit itt öltek meg a rendőrök. Szólongatja a dokit, aki megállapította a suhanc halálának a beálltát, menjen ki, meghalni – holott a kórszövettanász nem itt lakik, s annak idején is véletlenül keveredett az országos felháborodást kiváltó eseménybe.

A hétvégi délután csendjét sivalkodás verte fel. A konyhaablakból láthattam, egy félmeztelen, tizenéves cigány fiú tépi fel az éjjel-nappal nyitva tartó élelmiszerbolt ajtaját, tejet hoz ki onnan, és issza, majd meg üdítővel mossa az arcát. Káromkodott, ahogy csak a természeti népek tudnak, hangosan, tehetséggel, szégyentelenül. Tengelye körül pörgött – és a járólapokra csapta a palackot. Az üvegszilánkok szétszaladtak, s a virágágyas betonkáváról gellert kapva pattantak vissza.

Mire leszaladtam az udvarra – hogy kihajítsam a dühöngőt –, az udvarunkat elgázosította. A földszinti bárból kirobbanó, hajdan kommandós orvos visszaküldött, szóljak a lakóknak, ne nyissanak addig ajtót, amíg a gáz el nem oszlik. Aztán a rendőrséget hívtam.

A telefon az utcára néző ablak alatt van. Láttam, mint zúzza szét öklömmel a kővel a fiú az utca túlsó oldalán lévő gyógyszerár maratott üvegtárolkát, s hogyan erősítgeti indulatát egy asszony és egy traktorgumiarcú férfi. S az érkező rendőr ellen miként ránt nadrágja övéből tört.

Futva érkezett az erősítés, körbekerítették a randalírozókat. Egyikük a levegőbe, s éppen ablakunk irányába lőtt. Aztán a fiúra, többször. A fiú a legalacsonyabb rendőrt az autómhoz csapta – ekkor ölték meg. Hosszan feküdt a gépkocsim mellett, zúgolódó tömeg vette körül, a kapuból az anyja sikoltzott.

A mentő órákat állt a házunk előtt. A sofőr unatkozhatott, hát tánczenét hallgatott. A *Csipkés kombinét*. A *Kék Duna keringőt*. Az *Indián nyarat*.

Másnap bevittem a szétroncsolt ajtajú kocsit a rendőrségre, meg akarták vizsgálni, maradt-e benne golyó. Tizennyolc becsapódást jelölő karkát rajzoltak a falakra, az aszfaltra, de egy lövedék még hiányzott.

A Hungária Biztosító nem fizetett, mert az elhaltnak nem volt biztosítása.

A gyerek rokonsága hetekig munkát adott a rendőrségnek: rajokban lepték meg a tereket, kocsmákat. S éjszakánként kórusban kántáltak a házunk előtt. Vért akartak, magyarvért, cserébe.

Mert esténként nincs senki a belvárosban, Dugó, szabálytalanul, nyakörv nélkül rohángálhat. A sötétbe minden neki tetsző lomot összelopkod. Ha már szétkergette a bagzó macskákat, visszazavarta a háztetőre a menyét-családot, nekilódul a bokrokhoz, és kacatokat cibál ki alóluk. Néha kirámolt aktatáskát húz az aszfaltra, személyi iratokkal, kulcsokkal, máskor üres tejfölsdobozt, felhasított tejeszacskót. Nem tudok rájönni, mi alapján választja ki az ajándékait. Kétségtelen, hogy nem magának hozza, mert teniszlabdákat, játékmozdony-kerekeket is zabrállhatna, amelyekkel játszani szeret, s helyettük képtelen tárgyakkal lep meg bennünket. Legutóbb virágcsokorral állított haza, selyempapírba csomagolt, szalaggal átkötött, valahol elhagyott bukétát tartott a fogai között, óvatosan, meg ne törje. Apró csokor, virágzása teljében lévő enciánt. A kék színéhez mindig különösen vonzódott. Nyáron beledugja a bögrevirágok harangjába az orrát, tavasszal jácintot, ibolyát szagolgat, az udvar árva katángja előtt meg rendre lehuppan terebélyes fenekére, és áhítattal telve bámulja a növényt. A televízió kékes színeit például nem látja, a tükörben visszatükröződő kék tárgyakra sem lesz figyelmes, de az építőkockák közül kizárólag a kékeket csórja el, a kék szőnyegre hasal, és imádja az udvar madárcseresznyefájára szokott kékcinkék csapatát.

Megvárta, hogy a vázába kerüljön a csokor, aztán alágömbölyödve várta a dicséretet. Az utcán is gyakran áll az emberek elé, csóvál, picit kidugja a nyelvét, szemét arra függeszti, akit éppen kiválasztott, nem fogad el tőle semmit, csak várja, hogy megdicsérje. Már-már a belváros valamennyi lakóját ismeri, az újonnan ide kerülteket megszagolássza, megugatja, aztán továbbbirmodik. Belesétálta magát városunk életébe, engem is magával húzott. Rendet csinált közöttünk, kialakította a köszönés szabályait, először csak a kutyásokkal, aztán a macskásokkal, papagájosokkal, később a kistrágyásokkal birtoklókival. Ha egy-két hétre eltűnünk, egyre többen kérdezik, ugyan mi az oka, ha leereszti a farkát, vajon miért, ha hullik a

szőre, vitaminokat ajánlanak, ha pedig tüzel, már előre figyelmeztetnek, hol rajcsúroznak a kóbor kanok, merre ne menjünk.

A váralji cigánycsaládokkal különösen meghitt viszonyban van. Kezdetben a gyerekeket ugrálta körbe, ma már a felnőtteket is üdvözlí. Igen, neki köszönhető, hogy a bosszuért lihegő kisvajda ama haláleset után megkérdezte, melyik a sok kék autó között a miénk, hogy szavatolhassa, abban több kár nem esik, s ígerte, ha a sötétben sétálnánk, vigyáznak reánk.

Az ablakom alatt satnya akácfa ágaskodik, éjszakánként belülről világítja ki egy régimódi kandeláber. A fa a világítótest miatt mindenféle produkciókra képes, elvégre nem mindennapi esemény, ha valakibe belebújt a fény. Az akácnak gyakran visszavágják a lombkoronáját, inkább csenevésznek tűnik, mint fejlettnek, pedig a törzse erős, természetes. Fánk – vastagsága alapján – ötvenéves lehet. Hosszában repedezett a kérge, s autómagasságban ledörzsölt. A parkoló gépkocsik sokja nekifarol, azok koptatják le. Ilyenkor riadtan röppennek ki azok az ökörszemek, amelyek a gallyak közé fonott fészkek jogos tulajdonosai. (Az elmúlt nyáron éjszakai életre rendezkedtek be: a tejfehér fénnel sugárzó lámpa odavonzotta rovarokat szedegették össze.)

Nem tudom eldönteni, miért készült az ökörszempárnak négy fészke ugyanegy lombkoronában. Azt meg végképpen nem értem, hogy a nagy hidegekben honnan érkezik hozzájuk újabb öt fajtestvérük. A téli fagyokban hét puha madártest szorong egy csészeszerű fészekben, a fejüket egymás szárnya alá fúrák, és a kisebb zajokra kórusban csipognak. Világosban a madárcseresznye kékcinegével közös csapatban járnak, sőt ritkán a csonttollúakkal együtt szállják meg a szemközti park piros almácskákkal megrakott madárbirseit. A közelmúltban, az ügyeletet tartó gyógyszerár elől annyira balul fordult ki a gépkocsijával a bár felvigyázó legénye, hogy felszaladt a fára. Az ökörszemek évek óta takaros rendben tartott fészke gallyastul alázuhant. A hét madárral együtt. Riadtan köröztek a járdára fordult fészkek fölött – aztán átköltöztek egy másikba.

Vizsgálgattam az akácgallyat – a könnyű szél is lehasította volna. Az elágazásnál megkorhad, a sárga farészben pudvás, barna foltok vannak. Letörtem egy vesszőt, felvittem a szobámba, vázába állítottam. Nézzük, mire megyünk együtt, talán adni tudunk valamennyi időt magunknak.

Azzal a gallyal kerülhetett be a lakásba az iskolás gyerekek biológiai tanulmányának egyik mintaállata, a koronás keresztspók. Reggel a krotón levelein mászkált, aztán kipróbálta a leandert, majd a citromfát, a normális időben virágba boruló karácsonyi kaktuszt, de egyik sem tetszhetett neki, mert feltornázta belapult potrohú testét a dolgozószoba ajtókeretére.

Én itt írok, a bukóablak alá tolt asztal széles lapján, kalapálom a szővegszerkesztő billentyűzetét, ő meg ott kucorog, a fehér deszkanégyeszőg felső sarkában. Légy, szúnyog, muslica télen nincs, más táplálékot nem találhat – hát koplal. Testméretéhez képest nagy időszakokat tud átéhezni

egy pók, talán tavaszig kibírja, s ha már dermedt, áttelelő állapotából kien-gedett, nem tehetem vissza a hidegbe, morfondíroztam, s ügyeltem, hogy a kutyam észre ne vegye, amikor a pókkal foglalatostkodom. Dugó eredendően féltékeny, ha egy pillangó rám száll – a rókalepkéket vonzza az izzad-ságszagom, ezért a kertben, szélcsendes időben lepkefelhő vesz körül –, le-szuszogja rólam, és mérgelődik. Nem lenne tisztességes, ha megkergetné a pókot, vagy megenné, esetleg a mancsával megnyomorítaná.

A pók otthon érzi magát az ajtófélfá félhomályos szögletében. Vajon mi a jó egy póknak? Igen, attól, ha mozdulatlanul ül, még akár haldokolhat is. De pontszemei feszesek, csillognak, ez megnyugtat, a növények elég vizet párologtatnak, nem száraz a levegő. Reggelente vizet cseppentek neki, ab-ból, ha akar, ihat. Azt sem tudom, hogy a koronás keresztespók szokott-e inni? Ha igen, akkor zsákmányolás után-e, vagy máskor is megszomjazik?

Nézem a monitort, javítgatom a gépelési hibákat, amikor a pókom az ajtó szemöldökfájáról fonálon leereszkedik. Lassan, kimérten, mintha va-laki eregetné utána a kötelét, pedig az az ingó ponton, a pók potrohánál keletkezik, s engedi fejfelé a készítőjét. Azonnal lekaptam az íróasztal melletti polcról az Araneidaekkel foglalkozó könyvet, ellenőrizzem a benne foglaltakat. Rég tudom, hogy a szakkönyvekkel, természetleírásokkal (és a szakácskönyvekkel) nagyon kell vigyázni, akárcsak a tündérekkel. Attól, hogy egy tündér az egyik mesében jó, gazdagságot, szerencsét és hosszú életet hoz, még máshol lehet gonosz, ó-lábú és hiszteroid. Sőt, mert a jóság gyakran párban jár a gonosz-sággal, a tündér fajtájú csodalénynek a törté-neten belül nem egy alakváltozása lehet. S hogy hány-szor bucskázhat át a fején, az empatikus pszichológusok sem tudják megmondani. A szakköny-vek állatai se olyan egyenképűek, ahogy a szakállas, mord, lupékkal vizsla-tó természettudósok állítják. E megfigyelők az esetleíráskor rendszerint fél szemmel a következő, kiszemelt áldozatukat lesik, és igyekeznek gyorsan túl lenni pillanatnyi munkájukon. Hja, a tudomány nem tűri a lassúságot!

A keresztes pókokról már mindenféle ostobaságot összeolvastam, olyat is, hogy a hálójuk bonyolult téridom. Bonyolultnak bonyolult, csak éppen nagyon egy srófra készül, merthogy leginkább kör alakú, vagy egy el-rontott kör. Lévéen az a legegyszerűbben létrehozható síkforma – téri meg-felelőjét már az önmagukban lebegő, puhahártyás sejtek is megtalálták az ósocéánban.

Olvasom a szakkönyvet, és figyelem a pókomat. Mintha ő maga is ol-vasná, mintaszerűen viselkedik. Egy ponton megkötötte a hidfonalát – a szemöldökfa jobb sarkában –, amely egyelőre csak tartófonál, és azon ereszkedik alá. A padlót elérve, nyolc lábát összehangolva átgyalogol a bal ajtófélfához, fölmászik rajta, húzva a potrohához ragasztott fonalat. Valahogy egyszerűbbnek tűnt volna, ha mindezt fent végzi el, s minden-esetre kevesebb munkája lett volna, de a génjelben az van meghatároz-va, hogy a kis távolságra álló bokrok a magasban nem érnek egymáshoz. Így tornázik fel ugyanabba a magasságba, ahol az előbb volt, alig hetven centiméterrel odébb – csak éppen ötméteres kerülővel. Kifeszíti a tartó-

fonalát, amely immár hídfonállá lényegül, és valóban szép ívet húz a felső ajtósarkak között. Amin aztán – egymás után – négyszer is végigmegy, addig vastagítva, míg nem találja kellően erősnek, biztonságosnak ahhoz, hogy rá egy egész hálót aggasson.

Hogy elég feszesnek bizonyult a hídfonal, kihúzott még három keretfonalat. Így (majdnem) szabályos négyszöget, kerített a pókselyemből. E négyszög nem sokáig maradt arányos. A jobb felső sarokból újból leereszkedett, immár a maga fonta keretfonálon az átellenes sarokba vándorolt, és átlósan kihúzta az első küllőfonalát. Megkereste a közepét (és az az átló rögvést két küllővé változott), odaragasztott egy harmadik küllőt, elvezette a keretfonalig, megbogozta, meghúzogatta. Hamarosan fényes, huszonnyolc küllővel osztotta szeletekre a keretét – az olyanná vált, mint az oldalain behorpadt négyszög, avagy a négy ponton, sarkosan kihúzott csillag. A küllők nem az óramutatóval megegyező, sem azzal ellentétes irányban készültek, hanem összevissza, a háló feszülésének megfelelően. Ha netán két, egymás melletti küllőfonál miatt az egyik keretfonál túlságosan közelre húzódott a köldökhöz, akkor a másik oldalára néhány újat feszített. A sugarak nem zártak be azonos szöget, láthatóan az a fontosabb, hogy a készülő rovarfogó eszköz legyen feszes. A küllők végleges távolságát a pókom egy új fonallal állította be: a centrumból kiindulva egy spirális fonalat szőtt a szövőkarmaival, amelyről azonban hamarosan kiderült, csak segédspirálisnak tekinthető, és másra sem jó, mint hogy annak mentén egy újabb spirálist készítsen. Amint fonta-szötte csigavonalban az új fonalat, úgy bontotta le a segédspirálist.

Ha ezek után azt várnánk, hogy azonos mintázatú, homogén felületű háló jött létre, tévedünk. A centrumban, alig húszforintnyi területen, sűrű, már-már átláthatatlan szövődék készült, amelyet körbevett egy fonálspirális nélküli övezet. Azon kívül pedig enyves fogófonalak alkották a spirált. Közben ez a spirális szintén elvesztette csigavonalát – a pókom csak az ajtósaroknál eredő keretfonalakat kötötte össze, amittől a háló elvesztette kerekességét, olyanná vált, mint egy túlvert, csillag alakú halasi csipke. Itt sűrűn, ott ritkán kerültek egymás mellé a fogófelület fogófonalai, az egyiken több ragadós csepp, a másikon szinte semmi sem csillogott. A pókom kimért szorgalommal működött – mire besötétedett, megállapíthattam, hogy tisztességgel elolvasta a szakkönyveket, s ezek után csupán a szabálytalan sokszög és a kör közötti különbséget kell megtanulnia.

En pedig megjegyezhetem, hogy: létezik olyan mérték, amely aránnyal vegyíti a rendet a rendetlenséggel, a szabályost a szabálytalannal. Ha a küllők, a spirálisok léte a szabályt, akkor meghatározhatatlan helyzetük a szabálytalanságot jelzi. A fogófonalak meg maguk a pusztá hibák. Akár egy rendes írónál. Aki csak akkor tudja a tárgyát megragadni, ha a nagy nyelvi rendben csupa esetben szabálytalanságot csinál, s egyszer csak azt veszi észre, hogy hálójában ott a zsákmány.

Aztán: akkor is feszítsük ki a hálót (pláne, ha az egyben az életterünk), amikor zsákmányra sincs kilátás.

A naplementéhez

Azt a két verssort, ama magasztaló beszédből, amelyet az utolsó római költő, Claudius Claudianus írt Manlius Theodorus konzullá választásának alkalmából, két éve mormolom, nincs talán olyan hónap, s gyakorta hét, hogy ne hasaljak bele, mint az október szagát előlegező nyárvégi fűbe, a szavaiba, s ne nézzem abból az eget. A panegyricus műfaját egyébként vonzónak találom, különösen, ha annak valamennyi élő és élettelen a tárgya, s bár a naplementék mindenkor ünnepek, az én szememben mégis ez a részlet az, amely bizonyítja, a versolvasó miféle módokon képes behelyezni magát a versbe, azaz mennyi sokféle versolvasat lehetséges. Látom, hogyan kopott ki az olvasóból, majd pedig emiatt a szövegből az eredeti utalás, s hogyan, miféle módokon csupaszodtak vissza szótári jelentésükre a szavak, s most így miként lett teljes alkonyatával együtt az enyém. Elvégre a trópus annak kifejezője, hogy a vers dicsőítettje (a párbeszédes formában írt művek mestere) a Gallia praetorianus praefectura címet viseli. De ha a megszólított kicserélődik bárkire, aki éppen olvassa az 56. és 57. sort, esetleg éppen reám, aki most idézi is azokat, más jelentést kapnak. S ha pedig innen már, kedves olvasó, reád is vonatkozik, netán velem együtt, akkor tapasztalható, hogyan töltődik föl új, idegen és forró vérrel az átlátszó, törékeny szavak üvegedénye:

Minden föld, mit a nyugvó nap vöröses ragyogása
áttüzesít, mit az alkonyi láng megfest, a tiéd lón.
(ford. Mezei Balázs)

– állítja a költemény, s nem mellékesen ajánl föl átsajátításra egy létezési és persze költészeti technikát. Néhány éve látom, azóta, hogy beköltöztem első, s már tudom: utolsó házamba, mint mondatba a jelentés, mi mindent képes adni az embernek egy olyan, ámbár régóta ismert, de belső fény nélküli szöveg, amely egyszer csak kitelik és duzzadva, forogva életre: az életemre kél. A saját hely a naplementéknek értéket ad. A ház, amelyet egyik oldalról vékony sávban határol a zöld színekben gazdag mélykert, másik – keskenyebb – végéről pedig a hegyoldalra felfutó, mediterrán hatású, hármass, növényekkel rakott terasz (a szintkülönbségeket levelesen pergő mészaköböl emelt falak fogják egybe s különítik is el, s meredek, önmaguk fölé kényelmesen visszakanyarodó lépcsők kötik össze), városi

ház. Csak reggel van benne és délelőtt, a többi napszakot elragadta tőle a hegy: déltől kezdve csupán a magasból, a piarista gimnázium mályvarózsaszínű tömbje engedélyével, a füzéreket tartó puttók magasából esik át ide valami surlófény. Éjszaka pedig a megvilágított tűztorony fehér fala s a vár palotáinak ólmos, sötét fémfényeket visszatükröző ablakai keltette derengésben izzik az épület és környéke: így aztán mégis ugyanannyi fény jut egy napra itt, mint a közelben bárhová. Ebben a csupa reggel, délelőtt és dél házban élek, ahová kapkodó lábakkal lefut az utcából lépcsősorra keskenyedő útvonalon a feljebb – szinte elérhetetlen magasban – terpeszkedő városháza előtti tér s a hozzája kapcsolt oldaltér – a hajdani halpiac – nyüzsgésének zaja éppen úgy, miként a várfalak alatti, hársakból, akácokból, kőrisekből és juharokból összerendeződött erdősáv madarainak csivitelése. Itt élek fél évtizede. Akkor már szűk egy éve volt a közös tulajdonom (közös azzal az asszonyéval, akivel egykor összekötöttem s akitől utóbb eloldottam a sorsomat), és kínosan nem zavart, hogy képtelen voltam megismerni, s csupa titok és félhomály, vagy éppen egyértelmű történetodor lengte be. 1993. szeptember 9-én, amikor végtelennek tetsző időszak után az első verssorokat megírom a padlástér dolgozószobájában, a porszagú könyvek és a mediterráneumból származó préselt növények mindenén átható hervadásszagában, túl a *Fegyverengedély* kéziratán, amelyben bejelentem a városomhoz való jogomat s magántörvénykezésem, esős napok kezdődnek el, amelyek szorgosan sraffozzák tele ferde és rövid vonalkáikkal azt a látványt, amely a világon egyedül a sajátom-má kínálja magát. Saját ház, saját kert, saját hegyoldal, saját fák, saját őszi esőzés – hiszen mindez egy saját élet lehet. A délelőttök fényekkel, a délutánok árnyakkal gazdagok itt – így tudom ezt minden évszakban, annak ellenére, hogy különböző városokban töltött nappalaim után, amikor általában senkivel sem találkozom, az éjszakákra hazaérkezem. Valódi külvilágomat, a színeit, a formáit, a lélegzetelállító fakó foltjait, részletgazdag közelképeit nem érzékelem, csak nehéz, mellkast megnyomó televényszagát érzékelem, miként Pázmány Péter káromló, szép magyar szövegeiben a világi bűn párlatának illatát. De miként sosem tudnék pontosan arról beszélni, miért és hogyan szeretem a sült paprika félig szenessé pörkölődött magvának ízét, vagy arról, hogy milyen egy-egy nyári éjszakai séta során a hangtalan s láthatatlan, füstös színű pulikutya forró lehetetét érezni meztelen, jobb lábikrámon, arról sem tudok bizonyosat állítani, amit a legjobban szeretnék: a szüntelen esteledő Veszprémben milyen lehetne a kertünkben és a házunkban a valódi, egy narancs-, vörös-, acélbíboros színekben pompázó és retorikailag pontos közép-európai naplemente.

Akad egy festő e kisvárosban, különösen nagy pocakú és mélabús, mindenhol jelen lenni tudó férfi, aki évekig mást sem fest, mint a város felett gyorsan elhúzó felhőket. Biztatásra teszi, merthogy a mi településünket Cholnoky Jenő óta a *Szelek városának* nevezik (ámbár ugyanezt a nevet a mienknél nagyobb és polgárait civilizáltabban megtűró helyek szintén kiérdemelték), s bár igen sok felhő kínálkozik modellnek, talán ha harmin-

cat talál arra alkalmasnak, hogy olajfestékbe fagyassza őket. Naplementés vágyaimról beszéllek Felhősi Istvánnak, a témáját nevében hordó festőnek, hiszen az ő nőies, hibiszkuszokkal, tölcséres, vörös virágokban gazdag kaktusszal, fuksziákkal és oleanderekkel zsúfolt teraszának sarkán mindennap megtelepedik a pávatollú, páragomolyokban gazdag alkony: neki bizony könnyű, hiszen minden este farkasszemet néz a Nappal, és azt is látja (ott áll a teraszán a fekete, hajókapitányi távcső), a mi portánk hogyan is fordít hátat mindennek.

Fölvázolt néhány színpompás eget, de azokban többnek mutatkozott a barokk és a parnasszus, mint ami számomra megfelelő lehetett volna. Azokat az alkonyokat keresem, amelyeknek közük van az életemhez – azért, mert az én Ilia Mihályomhoz címzett esszéjébe a vajdasági pályatársnő belefoglalta, avagy azért, mert a cserépben növekedő jázminomnak lehetett a tapasztalata, még valahonnan Cannes-ból, az Esterel földvörös alkonyatú és higany súlyú tengere közegéből. És a városi kora estékre is szükségem volna. Veszprém tele van szeretetre méltó, hol Cholnoky Viktor-os, hol pedig Cholnoky László-s ködlovagokkal, akik a fecskendőház védőszentjében a novellahős Ritupelt képesek fölismerni, s az októberi léghezattól kiszimatolják a bakonyiak fokhagymaszagú, boszorkányos, mégis lassúdad álmait. Akik részegen is szemiotikai helyességgel ülnek be a szegfűves kertágyásba, ismerik az érzékeny idegzetű, szüntelen halódó Melius Juhász Péter vonatkozó fragmentumát, és nem hajlandók a világon mással foglalkozni, mint az égtan méltóságos jelenéseivel.

Pontosan meg lehetett mondani: Veszprém kisvárosa a világ közepe. Minden megtörténhet benne, amint minden meg is történik: aki polgármesterré akar válni, polgármester, s aki miniszterré, miniszter, aki universitási dékánná, az dékán, aki csepűrágóvá, az csepűrágó lesz. Aki beleszalad az alkohol lángoló késébe, az beleszalad, s aki új papirost, gyógyszert vagy légyfajt kíván fölfedezni, meg is teszi.

Sajátos helyzet az önmeghatározás. A sás árpadarán élő isten, Janus jelenlétére emlékeztet, akit Ovidius egyszerre nevez Nyitónak és Zárónak. Janus az, aki büszke a mozdulatlanságára. „Látom a napkeletet s látom a napnyugatot” – mondja: két arca teszi erre képessé. Szép ez az ambivalencia, városkánk viszonya is ilyesmi a kilencvenes években érkező, hirtelen szabadsághoz.

Az ambivalenciáról másként is lehet azonban beszélni! *A kis herceg* szüntelen naplementefényű bolygóján található a bizonyíték erre, de ez az égítést ugyan megcáfolja-e a janusi önmeghatározást? Ha valaki nagyon-nagyon szomorú, az szereti a naplementéket, állítja az apró, szelíd ember, és hát szüntelen arrébb húzza a székét, hogy folyton-folyvást megtapasztalja apró bolygóján, miként fordul ki alóla az idő. Mozgással meghatározni a mozdulatlanságot – elég esendően és annyi más embertárhoz hasonlatosan, e modelláláshoz alkalmasnak találok az írást, annak apró ujjmoccanásait, amelynek eredménye, a vers végül majd egy szál magában lesz egyszer a létező. De fél lépéssel elmozdulva ettől a regényes hely-

zettől, láthatóvá válik az is: sorra ellentmondások születnek és halnak el, statikus és dinamikus elemek találhatók az azonos rendszeren belül, igen, erre az *igemre* hajaz létezése óta a világom.

Könnyű már azoknak, mint Manlius Theodorusnak, Janusnak vagy a Saint-Exupéry hercegecskéjének, illetve Cholnoky Viktornak, akik befejezett és láthatóvá tett műben laknak. Akik onnan beszélnek a maguk konok, mániákus módján: nemcsak az igazságról, a jóságról, a tisztességről, a hősiességről, de a hozzájuk társult hazugságról, aljasságról, kisserűségről is, emberiesen. És az alkonyi surlófényektől, plasztikusan.

Az aranyhajú kisfiúnak, hogy a középkori szenteknél maradjunk, több attribútuma is akad: naplemente, rózsa, róka. Természetesen ezek a jelképek bűzösen keresztényiek, de milyen mások is lehetnének, ebben a fehéremlékű Európában. S éppen ezért mégiscsak kell tenni velük valamit, ha már olyannyira üresek, amilyenek, s ha már egytől egyig arra szólítanak fel mindenkit (például engem): helyezze bizalmát beléjük, s színültig töltse meg valamennyiüket: önmagával. A *Le Petit Prince* meséje egyszerre ajánlja fel számomra a rózsával és a naplementével való foglalkozást, végül is mindkettő a kontempláció hagyományos helyzete; a rózsából hosszú és befejezhetetlen esszé ered, a „naplementék” Veszprémé maradnak. A róka *Tiltott Ábrázolások Könyve* címmel regény lesz.

Naplemente-antológiája kinek ne volna, képzőművészeti és irodalmi előzményeire is tömegével illik (az esszéíró illedelmes lény!) rámutatni, legszebb talán a mediterrán települések (Rovinj, Velence, Cannes, Szunion) egyikének valamelyik (tengert lábhoz fektető) képeslapjái és Faulkner szerelmes asszonyái lehetne. Ámbár manapság a művészeteknek, a művészet által ígért kiváltságokért folytatott harc okán, ennél sokkal rafináltabb vonzalmak jelentkeznek, a mélységeket és magasságokat érző, könnyen fertőződő emberi anyag mellől igyekszik távolabb állni.

Másról van-e itt szó, mint hogy a művészet nagyon is tudja, mitől válik aktuálisan művészetté, ezért nem érintett az író sem abban, hogy a sorsa alakítása egybeessen – mondjuk – a története elmondásával? Vagy csupán arról, hogy a léha, könnyű csoportképbe való beállás, a résztvevőség, mi-féle szöveghez vezethet? A kitartott hang süvítése több-e a dallamnál, az elegánsan megmutatkozó modor több-e annál, amit a modor ékessé tesz?

Kevés városban nem tévedek el. Velencében, Firenzében, Rómában például. Rovinj-t a sajátomnak tudom, talán azért, mert nyomot hagytam rajta: krétalila borítójú könyvvé alakítottam. Veszprémbe úgy élek, mint a tőmondatban. Veszprémet ismerem, mint a sárgászöld olaszrizling tőkék mélyszáraz borát, lépcsőszomszédok borostyánszínű vizsláját avagy azokat a könyveket, amelyek a reneszánsz sajátosságait taglalják. Mégsem vagyok veszprémi – csak annyiban, hogy szeretem tudni városom múltját és jelenét, amely némelykor a saját életem. De vagy tizenöt évig kellett lakóhelyemet tapasztalgatni ahhoz, hogy rájöjjenek: tudni róla bármit is – kevés. Vele együtt illene létezni, a Séd-völgyi apácák hímezésében és a levéltár mohos rózsatövéiben, az örökösen fúvó szeleiken s Cholnoky

Jenő bakonyi szelekről írt bekezdéseiben, a könyvtárakban és a vöröskőből faragott oroszlánfejes kerékvetőben.

Nagyon ritkán, s ha igen, akkor városokról álmodom.

Elő tudok idézni ilyen álmokat. Szinte egyidejűleg több, egymással szervülni képtelen élményre kell szert tennem. Utóbbi időben Szerb Antal mákonyos érzéseket keltő *Utas és holdvilágát*, Eco (akit már csak azért is kedvelek, mert tudja és figyelemmel követi a rózsákhoz fűződő szenvedélyes kapcsolatomat) frissen megjelent regényét és az egyetemi kurzusomra gyűjtött, az iszlám kultúrát taglaló tanulmányokat forgatom-olvasom együtt. Kitűnő hallucinogén keveréknek bizonyul.

Tegnap az Atlasz déli tövében meghúzódó sivatagi városról álmodok, vagy ötször nagyobbnak mutatkozik, mint a lakhelyem, paratölgyerdők és cédrusligetek övezik, és pompázatos növényekben gazdag, négy folyóval negyedekké szelt moszlim kertek, amelyekben sárga, keserédes illatú rózsák és nagy szemű hurik élnek. Ahhoz képest, hogy húsz éve nem tudok távoli, teljesen ismeretlen helyet álmodni, ez újdonság. A *Vadnarancsok* megírásával együtt járó sokkból, úgy látni, mostanság térek magamhoz: előtte élvezettel és hosszan képzelgek délszaki városok ismeretlen lakónegyedeiről, vad-regényességüket mélyen elrejtő, mégis izgalmas, fekete ciprusok felkiáltójelei közé fekvő kistájokról – bár igaz, még akkor nem jártam, nem éltem délvidéken.

Rómát megírtam, és még fogom, Firenzét is, Velencével küszködöm: sok benne a magánemlék, mindenekelőtt a halott asszonybarát, egy élő művész, sok bűz és fecsegő útleírás – infernális hely, kétségtelen. Rovinjnyal sincs dolgom: ott tartózkodik a tört lila borítójú naplóban, versciklusként, novellaként. Afrikában, annak egyetlen, számomra érdekes területén, az északi részén, azaz a mediterráneumba eső vékonyka sávjában sosem jártam.

Reggel, ahogy fölébredek, rögvest azt kezdtem keresni, mi az oka, hogy éppen azon a démonikusnak ígérkező terepen kóborlok.

Kétségtelen, a helyzet banális és romantikus ahhoz, hogy komolyan vegyem magam: miként az összetett mondatoktól idegenkedő kortársi költészetet sem veszi komolyan az, aki valóban ragaszkodik az irodalomhoz. Nekem mindig csupán a tényekhez van viszonyom, sosem a képzetekhez.

Atán hagymákat dugdosok a hegyoldal agyagosan tapadó erdei talajába, legalább háromszáz íriszt, tulipánt, nárciszt és mélykék Iris reticulatát telepítek: ezek délen januártól kezdenek virágzani, nálam jó, ha március melegebb napjaitól. Amikor valaha decemberben jártam Rómában, s a karácsony előtt néhány nappal Újvidékről idővel Palicsra áttelepülő barátomékkal Nápolyba utazunk, egy nárciszfaj, amelyet itthon cserépben árulnak, s illatán kívül az a jellemzője, hogy egy száron több apró fehér virág is elhelyezkedik, tömegével virágzik a veres téglahalmok között. A romkert kerítése tövén csomóban díszlik, szívesen befeküdtem volna a levelek közé szagolgatni, miként Bellininél a virágot az oszmánok. A tava-

szi virágokra ősszel kell ügyelni – evidencia ez is, miként a legfőbb versek. A tavaszi virágok bizony, s éppen a felsoroltak, nem is olyan ismertek a középkori Európában, mihozzánk a reneszánsz növényeket fölfedező mániája és a muzulmánok kertészete hozza el, s mintha ezeknek valami mágikus hatalmuk volna, mondjuk a Termesztője felett.

Álmomban Fezben járok, az iszlám misztika és alkímia városában. Úgy látom, a települést sivatag határolja, a minaretből, ahová valahogyan fölkerülök, rátekintek a szép, sárga, langymeleg tájra. S a táj komor: nem, nem a részletekkel, mozaikszerűen összerakott utcák házaival, mecsetjeivel és piacaival, keserű füstszagával és növénytelenségével lehetne legpontosabban meghatározni azt a helyet, hanem a belőle sugárzó baljossal. Hiába írnám le a látványt természettudósi pontossággal, semmire se jutok vele: azt a mindent beszövő riadtságot és veszélyérzetet, amely bármely vályogtéglájában, fehér fejfedőjében vagy narancshalmában benne rejlik, képtelenség megragadni.

A tájat, s ez eddig minden törekvésemnek ellentmondani látszik, nem a részleteivel, egzaktul meghatározható elemeivel vagyok képes meghatározni, hanem a hangulatával. S hiába sejtem/érzékelem/tudom, éppen Szerb Antal alapján, mekkora különbség mutatkozik például a toszkán és az umbriai táj hangulata között, ha nem látom annak okát, s ha nem vagyok képes annak a tiszteletteljes értékelésére.

Szerb Antal ambivalens módon viselkedik – és ír. Ő, aki olyannyira képes magát belevetíteni a déli természetbe, a városba, az emberekbe, hogy már meg sem látja azt, ami mindazokban (bennel!) a természet, a város, az ember, egy alkalommal olyannyira az alkonyat hatása alá kerül, hogy még hősenek is naplementés tájat kerít majd az íróasztalánál, visszaemlékezésre és összeroppanásra. Megmutatkozik benne a vegetativitás, az, amelyben nem az ember, de a természet értelmez. S miért lenne meglepő e váratlan fordulat, ha ilyesmi a gondolkodására oly gőgös agnosztikus Aldous Huxleyval is előfordul, amikor a jeles angol „érzi az ördögi erők jelenlétét egy trópusi erdőben”.

A szúfik módszere ez, no és a középkori keresztény misztikusoké, hogy együttesen mutassanak arra, mily azonos minden emberben az elragadtatás általi megértés: meglátni a rózsában Allahot vagy Szűz Máriát nem különbözik semmit sem attól, mint amikor egyik törpe Kárpát-medencei településen önmagát keresi valaki kisléptű lény. De attól sem, ha ebben a kobold-vágyú emberben a város találja meg önmagát.

Veszprémről sosem álmodom. A veszprémi, valóságukban sosem érzékelt naplementék alkalmasnak látszanak arra, hogy egy pontba, egyetlen olyan, intenzitásában gazdag, tűhegynyi helyre koncentrálódjunk: a városom és én, amelyben a vidék évmilliói éppúgy benne rejtőznek, mint az itt élő ember néhány évezrede. Ez a táj, amelyben létezem, a maga rettentő fájdalommal, hiányérzeteivel, sóvárgásaival s mindezek hiábavalóságával kiindulási pont, elvégre itt szerzem leginkább a tapasztalataimat a világról.

„Tiéd lőn” – állítja régmúlt idő óta nem Claudianus, hanem azon ódon szó, amelyet e szerzői név alatt tartunk számon, azt, amire másvalaki vagy -valami rámutat. Mondjuk, éppenséggel azáltal történik a birtokviszony megnevezése, hogy vörös színűre tüzesíti át a sárga és híg napfény, alkonyosra pingálja a birtokot. Azonban nem te, a birtokos választod meg a tulajdonodat, hanem valami ismeretlen okú vagy célú kiválasztás eredményeként válsz díjazottá. A birtoklandó földet kijelöli a napfény, s erre hívja föl a figyelmet a vers trópusa, ez a kiszolgáltatott helyzet legalább annyira kétségbe ejt, mint saját maga vágya, avagy az, ha tudja, csupán jelképek sorsüldözöttje.

A naplemente-helyzetek ősi szimbólumkör tagjai. Mindegyik jelképben létezik valami végletekig feszített, lemondó mélabú. Az is látható, hogy a búskomor helyzetekben mindenkor jelentkezik valami tűz- és fényimádat, fokozott és kiszolgáltatott szeretetigény.

Eco barokk regényében, *A tegnap szigetében*, amely, mint minden jó könyv, megtalált kézirat, a regényhős az egyenlítőn túli tengeren szenved hajótörést, ahol más a csillagok állása, a szelek rendje, s a bennszülöttek (ha egyáltalán vannak) bizonyosan a hagyományos, európai naplementékből sem részesedhetnek. De hát nem ez az egyetlen, ami kizárólag számunkra adatik! A tölgyfajok például csupán a Föld északi félgömbjének keskenyebb sávjában tenyésznek, de ez a helyhez kötöttség nem idegen számos növénytől s egynémely állattól sem. Nekik bizton lehetnek olyan tulajdonságaik vagy igényeik, hiszen ez összefügg, amelyek semmi másra nem jellemzőek. A rózsza így válik az eurázsiai mediterrán és az abból származó kultúrák alapvető növényévé.

A vízparti naplementében az a jó, hogy a Nap egyszerre megy le a víz felett és a víz alatt. Ez a lüktető-forgó sebvörös foltba való behúzódás, ahogy a selymet behúzzák egy mélykék bársonycsőbe, igen, a finom, piros, kínai selymekendőbe, sokkal gyorsabban megy végbe, mint általában a megszokott, szárazföldi jelenségek: a horizont szimmetriatengelyének mindkét oldaláról fogyasztja-húzza a fény széles és fantasztikus kettős vitorláját az egyébként is fogyó napkorong, így a szokásos tempóhoz képest kétszeres mennyiségű esemény zajlik, talán mert közben elsötétedik, s mintegy fényét veszítve kivonódik a táj a helyzetből: ámbár éppen e naplementés helyzet, a bennünket befoglaló parkkal, fákkal, felhőkkel és vízzel együtt maga a reális, és nem a fénytűnemény, s egyszerre csak nagyon árván maradunk, abban, ott, még akkor is, ha nem lennénk egyedül. Talán mert a vízparti naplemente egyszerre olyannyira jelképes és evidens.

Már a víznézéseknek is kialakult a maguk kifinomult technikája, hát hogyne volna a hozzájuk tartozó naplementéknek: más a nyári, mint az őszi, téli, más a párban szemlélt és az egyedül figyelt, a hőségben, a szivárvánnyal, a szélben, csendben vagy zajban, hajóról vagy csónakról. A Balaton hullámaira fekvő Aranyhíd egészen más, mint a januári harminc centiméteres tükörjég alkonyi fényekből szerkesztett ösvénye: ez utóbbit

Jókai sem tudja megírni, sem pedig Cholnoky, akik azért a legtöbbet tudják a tóról, és a stílárís kifejezőeszközöknek sincsenek híjával. És más-más az augusztusi tengerparti, vagy a folyamok fölötti alkonyi ég, s a hozzájuk illő (alkatfüggő) révedezés.

Bár volt, amikor a Tiszát néztem, a Maros torkolatánál vagy az újszegedi hídfőnél, délutáni zivatarok után, amikor leginkább operettszínház papírdíszleteként hat a város, az utóbbi két évtizedből nekem tengeri és balatoni naplementém rémlenek elő. Tengeriből a kedvesek a déliek, balatoniból a paloznakiak, ahol a kertem meleg- és szárazságtűrő fél-mediterrán növényei közül látom a vízen a hátam mögött lemenő napkorongnak a borzolt tófelszínen lebegő pasztellesen tompa, Egry József-ies visszfényeit.

A tengert eleget bámultam ahhoz, negyvenöt, negyvenhat, negyvenhét, negyvennyolc, negyvenkilenc, ötvenéves mediterráneum-járó magyar, hogy tudjam, milyen a színe. De ha nem tudnám, akkor is tudni vélném földrajztudósom Adria-leírásából, aki a sőtartalommal hozta azt megcáfолhatatlan összefüggésbe.

A tengerszínnel úgy voltam, mint az orgona- és borszínnel: kezdetben másnak hittem, mint ami. A „borszínű tenger”-t Görögországban tapasztalom meg, valahol a keleti parton, egy csatájáról híres város, a poros Actium alatt, ahol a sánta lord Byron is járt, remélem, ő is alkonyt akart nézni ott. A tenger vörösre változását várom, akkor, amikor lefut majd a horizontról a Nap, a víz mögé. És helyette: a folyékony és nehéz hullámokkal tagolt krómtükör olajszőke, olívaolaj színű, híg állagú tengerként jelenik meg. A tenger száraz fehérbor színű. Ilyen színű olaszrizlinget később én is termelek a szőlőmben, Paloznakon.

Sorolni lehet, mint zarándokhelyeket, Pireusz régi kikötőjét, az attikai Szunion-fokot, Korfut, Nápolyt, Castellamare di Stabiát, Cannes-t, az Esterellel a háta mögött, a Németországból Dániába vivő kompot vagy a Budapest–Helsinki délutáni repülőjárat Balti-tenger fölötti szakaszát. Kitérgült pupillájú emberek eggyé olvadó lélegzete, a sós víz rothadó moszatának enyhe pinaszaga, adagiós zenék: az európai kultúra szégyellni való körítése a sok, illetlenül giccses helyzetben.

De lehet-e értelme a „borszínű tenger”-nek, ha az nem a vonzó mámor, a megkísérthető, de örökké elérhetetlen cél jelképe? És minek ez az alkoholszínű végtelen, amelybe szomjasan lehet belezuhanni, s amely még akkor is, úgy is a nélkülözés helye marad? A vágyakozás csinálta ilyenné a tengert – az alkonyi tengert, a naplemente idején sárgán fortyogót.

Istenről van ott beszéd.

Az istenről, a hiányról. Nem, nem a teremő hiányzik. Hanem a sóvár hiány, a naptorokként égő lyuk az Isten. Isten: a nélkülözés. A vágyakozás, a napról napra visszatérő titokzatosság, a szüntelen jelenlét és távolsgártartás, amely a hiányra mutat rá, s nem arra a módra, ahogyan meg lehet szüntetni. Kétértelmű ez az Isten, a maga kifejtett naplementéjével együtt, annyira, hogy érthető is, miért tartja fogolyként maga mellett a melankolikus európai embert.

Saint-Exupéry nosztalgikus, titkos szomorúság rága Kis hercege is ezt a naplementét nézi a B-612-esen, a bolygóján, ahol a négy tövist is viselő Anyaisten-Rózsája él, telve szeretettel és elvágódással. Ez a naplemente tapintható Nagy Szent Gergely *Lucis creator optime* himnuszában, s ez van Francois Millet *Angelus*án, de még az erre a képre hivatkozó Salvador Dalí-festményen, *Az alkony atavizmusán* is. És a taorminai Csontváryn, s az ugyancsak taorminai, majd balatoni Egryken. Várnagy Ildikó jelekké csupaszított szobraiban. Gulyás Gyula emblemikus térformáin.

A *Gilgames*-eposzba sorolt ráolvasás-gyűjteményben látjuk: imára – az istenekkel való kapcsolattartásra – az alkonyat alkalmas. De innen értesülhetünk arról is, hogy a kellemes szagú füvek, fák égetésével keltett füsttel, az illatanyagokkal, az illóolajban gazdag növényekkel (amilyen például a rózsza) ugyanígy el lehet érni a kontaktust.

Az ifjabb Plinius, akiben több a pogány istenhit, mint a barátaiban, az alkonyatban szellemeket vél előlebbenni innen is, onnan is. Afrika helytartójának szürke hivatalnoka, miként feljegyzí az ezüstkori szerző, „alkonytájt egy oszlopcsarnokban sétált, hirtelen nőalak jelent meg előtte”, aki jóslatot mond a jövőndő sort előhírnökeként. Ez a látomás végül öngyilkosságba kergeti Curtius Rufust, aki a balszerencsés jövőt már nem akarja átélni. A nap késő délutáni időszakát általában érzékeny pontnak sejtik az antikok, ahol az irreális odaférkőzhet hozzájuk.

Száll a tüzes nap lefelé,
Szívünkben, örök Napvilág,
Boldog Egység és Háromság,
Gyűjtsd fel a szeretet tüzét.

– írja a Római Birodalom összeomlása rettenetét átélő, a földtől elvágódó Nagy Szent Gergely: az első keresztény, aki a leszálló, tüzes napban allegóriát sejt. Neki persze nem nehéz, ott ólalkodik mögötte a görög és a római hagyomány, mindenekelőtt a világot gömbként, a szellemet tűzszerrűnek tételező Platón. Sokkal nehezebb lesz azoknak, akik ettől a képzet-től akarnak majd megszabadulni. Petőfi sem lát mást az alkonyi napban, mint egy fejet. Hogy éppen véresnek és gurulónak, az a „mi Sándorunk” mindenkor sikeres aktualizációjának a példája. A világszellem, az isten, a fej: a hasonlatok e környékiek; az értelmezhetőség ugyanarra a centrumra irányul.

A naplemente könyvről könyvre, képről képre követhető, s az út mentén láthatjuk a teljes európai művelődés érzékeny, a világ harmóniájára vágyó, megérzésekre kész és azt misztikumba – például: a saját létezésébe – feloldani akaró emberét.

Az egyik veszprémi televízió híradójának bevezető képsorán a város melletti, Ircsik József által annyiszor háttérnek festett Csátár-hegy látszik a maga folyini kész naplemente-díszkivilágításában. Ez a hegy számomra Nagy Sándor *Ave Miriam* képe miatt érdekes: helyszíne az Angyali üdvöz-

letnek, ahol az életmódreformokban hívó festő az arkangyal, s felesége a szent szűz! A felvételen rögzült pompa irreálissá teszi városunkat, mellette egyszerűen bizonytalanná válik minden ház, minden utca, minden kert vagy emberi tér, az élet, a cselekvés, a vágy, sőt a létezésünkbe vetett bizalom is meginog. Ez a tündöklés nem hagy helyet az ember hétköznapi létezéséhez: városunk kicsivé, lényegtelenné, nem fontos viadalmak küzdőterévé válik, talán nem is valóságos, vagy ha igen, akkor is csak félig létezik ez a hely. S az sem valószínű, hogy mi itt vagyunk. Ki kell cövekelnünk magunkat, hogy el ne sodorjon az idő hulláma, s miért ne éppen a foszlékony, tűnékeny, talán nem reális, mert csak kitüntetett pontokból szemlélhető naplementéhez.

Az ezer veszprémi naplemente verskötetem ezer Veszprémben eltöltött este munkája – annyi időé, amennyit korábban el se tudok képzelni. A csonkolt verstestekbe mindenkor belekapaszkodom, s tudni, hogy szonettek is lehettek volna, ha azt és úgy akarom. Öt év alatt feladat is kerül: a helyszín teremtése. A helyszín, amely megteremti az őt kitartóan figyelőt! És macskák jönnek, vörösbegy-kolóniák költöznek ki-be, ha már sikerül elkergetni a csúszkákat és a krákogva hangoskodó szajkótojót, megnő néhány fa, befutja a terebélyes hárs várfaltól elhajló, vastag törzsét a sötétzöld borostyán, megjelenik egy-két barátnő, barát, megtalálják a helyüket az antik rózsák, és a kőmagvakat termő birsfácska kibontja magát a hegyoldal gombaszagú rejtekéről, elkezd virágozni és teremni: minden felleli a maga kettős hasznát s kiteljesedését. A vers lehet csalánbokor, puli, a piarista gimnázium homlokzatának rózsaszínes fríze, bor melletti beszélgetés a középső terasz szőke kőasztalánál, kísérlet az idő ellen vagy szétporladó szó, farönk. A vers lehet a vers.

Physiologus

Néhány éjszakával korábban, Pécsről Veszprémbe térve vissza, amikor Siófoknál rákanyarodtam az M7-es útra, hatalmas Holddal találtam szemközt magamat. Ott lebegett a sztráda felett félig vaj-, félig okkersárgán, s oly hatalmasnak mutatkozott, amilyenek még nem láthattam soha. Hogyne, tudtam meg hamarosan, mert az elmúlt kétszáz évben ezen az éjszakán járt legközelebb a Földhöz. Vladimir Holan jutott eszembe, az ő két holdja, ahogy megakadnak az ablak sötét négyszögében, majd pedig az, hogy valójában három holdnak kellett ott lennie, hiszen a versbe, hogy költőnk megírta, végleg és elmozdíthatatlan bekerült egy harmadik is.

Aznap éjszaka a holdakról olvastam, Vergiliust és Lugones *Érzelmes holdnaptárját*, Ezra Pound verseit, Jorge Luis Borgest, Bulgakovot, Malcolm Lowryt, mindegyik kedves írónak van legalább egy saját holdja. Szomorúan vettem észre, hogy nekem hiába van holdviolám, holdrutám, az arabok jóvoltából a lunáris naptárakat is ismerem, de nincs Holdam.

Néhány estével később, mert talán délutáni díványom fejénél ott maradt a *Képzelt lények könyve*, ismét belelapoztam Borgesbe, hogy a százhusz meseszerű figura kislexikonában megkeressem azt a motívumot, amelyre néhány hónapja bukkantam rá valahol Split egyik márvány-húvös szegletében, s amelyről megvilágosodásszerűen éreztem, hogy a későbbi sorsomban, s az akkor még meg sem kezdett munkámban, központi szerephez jut. Nem leltem meg benne: holott úgy emlékeztem, egyszer már megtaláltam. A mutatóban nem sorolták föl a menyétet, azt a kisragadozót, amely nekem, a városlakónak húsz éve egyetlenként jelezte a természetet. S nem volt a különös teremtmények rendszerében sem. Helyette ott állt, hosszú mondatok fényesre csiszolt talapzatán az unikornis, amelytől egyelőre azonban nem akartam semmit. Még csak meglátni sem.

Ezért egy ültő helyben olvastam el a terjedelmes magyar kiadást. Még leginkább Kafka álombeli állatára foghattam volna rá, hogy olyan, mint az a szüntelenül mozgó, hosszú farkát kitarтоan imbolygató, kis fejű, fürgé ugrálásra kész lény, az hasonlíthat leginkább a menyétre, de kétségtelen, mégsem az. Egyébként ebben a különös kalauzban nem is élhet menyét, hiszen nem a képzelet, hanem a valóság szülte.

E világból hiányzott egy állat – mert hiányzott egy szó.

Mások, akiknél létezik a menyét, torkán azzal az alig látható, holdszerű folttal, sok olyan tulajdonságot adományoztak a kis ragadozónak, ame-

lyet a tudomány nem igazolt. Egy 17. századi előkelő francia udvaronc, Pierre de Bourdeilieu, Brantome ura a szerelmi életről szóló botrányos krónikájában azt írja, hogy a menyétnőstények szeretnek összebújni és egymásba fészkelődni, mint némely szerelmes pajzán hölgyek. Azt is leírja, hogy az ilyen természetű asszonyok maguk is tenyésztenek menyétet, s mindig örvendezve nézik a kis nőstények hancúrozását. Hölgymenyét látható – ezek szerint kettő is – Leonardónál, krakkói képe, a *Hölgy hermelinnel* ilyenformán értelmezhető. Tudható, a hermelin a menyét elegáns hasonmása. Ilyen menyéteket, a tisztaság és az öntörvényű kegyetlenség állatait, Bódy Gábor *Nárcisz és Psyché* című filmjében is látunk: egy kietlen szobában húst marcangolnak éppen.

A jelentéssel csordultig feltöltött szó medencéjéből, tudom, mert szakmám szerint biológus lehetek, nem tudom kihalászni sem a Holdat, sem a menyétet.

Valaha magam is írtam menyétről: akkor még éjszakánként sétáltam Veszprémbe, nappal regényt írtam, s egy ilyen úton találkoztunk, a kutyám és én, az egyik Cholnoky-ház közelében velük. Az autóm a lakásunk közelében kanyargó mellékutcácska kőből rakott kerítésfala mellé állítottam, s azon az évszázados falon pillantottam meg őket. Egy nagyobb és több kicsi állat álldogált függőlegesen egy csoportban, akárha emberek volnának, hátsó lábukra ereszkedtek, s a mellsőt mellkasuk magasságába emelték. A puli késve vette észre, de amikor fölneszelt, éktelen ugatásba kezdett. A menyétek nem menekültek el, még közelebb húzódtak egymáshoz, s mindegyikük szeme fénylett: sokfejú, egyetlen testű jószággá változtak.

A szavak szeretnek ugyan egymásba fészkelődni, de mögöttük sokszor nem az elemi világ áll, hanem egy üvegfalú üreg kong.

Splitből eljövöt, a Brac szigetre tartó hajón, a vízfelszínre felbukkanó hatalmas állatokat nézve, azon a napon, amikor az évszázad nagy napfogyatkozása miatt két naplemente is lezajlott, hasított belém, fájdalmasan és hirtelen: meglehet, a szavak mind egyetlen közös test fejei. Aztán arra kellett ráébrednem, hogy csupán újabb evidenciával lettem szegényebb, de nem volt többé nyugovásom.

A *Physiologus*ban, e kései hellenisztikus korban született erkölcstani és biológiai gyűjteményben az élőlények mindegyikének antropomorf értellem jut. Mindaz, ami eddig kettő volt, nagy hirtelen egytömbbűvé válik, s a világ dolgai, amilyen a hód, a füge vagy bármi más, legjobb esetben is csupán súlyos jelentésekkel telt illusztrációi Isten szavainak. Jóval később megszűnik ez az egyértelműsítés és emberre vonatkoztatás. Albertus Magnus, akinek az elméje végképp úgy forgatja az ismereteit, hogy okos, megalapozott tudósi mondatokba törje a világot, minduntalan vét a középkor második felében rögzült skolasztikus szabályok ellen, s a természetet érzékletesen, egy művész szabadságával és megelevenítő módszerével ragadja meg. Cesare Ripa a versírás helyett összegyűjtötte azokat a motívumokat, amelyeknek értelmező magyarázatára, korában, a versek-

nek s minden versekhez hasonló szerepű ábrázolásnak szüksége mutatkozott.

Bármelyik változatot nézzük is, az élet és a művészet kiterjesztheségéről és egymásba mosottságáról szerezhetünk tapasztalatokat. Közös bennük, hogy mindaz, amit művészi tettek neveznek, egy vélt, hitt, akart vagy éppen valóban átélt élet alárendeltje. A szavak a maguk saját jelentésével összeköttetést teremtenek a látható világ és a láthatatlan tudás között, sem a világról, sem a tudásról nem születhet valódi ismeret. Mindaz, amit tudunk, csak a szavakra vonatkozhat.

A szavakban kel fel a Hold, épülnek fel és romlanak porrá a városok, civilizációk, szavakban érkezik s fut el az idő, zöldellnek a fák, hullámszik a tenger s bukkannak a felszínére a kék testű cetek, szavakban élte az életét a kölni studium generale szerzetese és szavakban halta halálát az emblematólógus. Szavakban történik meg valamennyi embernek fontos kő, növény, állat. S maga az ember.

Ma több utcával, egy vallató alkonyattal és egy kábító naplementével lettem gazdagabb. Aztán majd újra visszatérek a szegénységhez – mondta 1925-ben megjelent *Szemközt a Holddal* című kötetében Borges. Nem tudom megmondani, miért nem a holdfelkeltéről ír, s miért inkább a naplementéről, hiszen mindkét jelenség misztikus. Borges telve van holdakkal és rózsákkal – talán a muszlim civilizációhoz való elementáris vonzódása miatt, hiszen abban jóval több a meditálásra való felszólítás, mint a kereszténységben, vagy talán, mert már fiatalként is sejtette, milyen sötét éjszaka fog élete alkonyával reá borulni. Borges naplementéiben tudható, hogy bennük ott ragyog egy tenyérnyi ezüst Hold is, még ha gyakran nem is olvashatóak, így nem válnak láthatóakká. Borges latin világában, amelyben minden visszametsződött a korai mediterrán eredetű civilizációba, a csöndes és egyértelmű, a kompakt és súlyos tömegű fogalmakba, metafizikusnak találunk minden sort. Miként az iszlám világból hozzánk későbbi évszázadokból érkező, ezért fiatalabbnak is olvasható versek is – leginkább – ilyesmifélek. Borges leginkább akkor kerül a maga elemi súlyú szavai fölé, akkor emelkedik metaszintre, amikor még rendkívül erősen, emblemikus módon mutatkozik meg a maga anyagisége: anyagának kötött fogalmisége. Mondhatni, akkor, amikor a maga késő hellenisztikus korát éli – csak éppen ez nála nem egyetlen időszakká csomósodott (a hellenizmusban egyébként sincs értelme a mi eleje-közepe-vége időfogalmunknak), hanem tető- és kilátópontot kínálva megjelenik: egyszerű verseinek első és utolsó soraiban. Borges ilyenkor a maga *Physiologus*-szövegeit írja.

Akarok egy jó sort írni!

A perzsa és arab eredetű nyelvművészetben nincs értéke annak, hogy ki írja a verset. Amint a szavak sem képesek individuális tartalmakat hordozni, úgy a költői kép sem lehet senki sajátja. A szavakba és a jelképekbe, a trópusokba és a mondatokba ki-be jár mindenféle lélek, a „szerzői” és az „olvasói”, közös kincs, és egy-egy érzést, helyzetet, ké-

pet (bármit) annyiszor lehet átírni, újraformázni, ahányszor csak képes erősnek maradni e művelet előtt, e művelet által, s e (kényesen alázatos) művelet után.

Ibn Khaldún azt mondja, hogy a verseket nem a gondolatok teremtik, hanem a szavak. A szavak, amelyek abban az időben, amelyben éppen élünk, mások, mint azok, amelyek nem a mi időnkben hangzanak el. Ábrázolni pedig nem szabad – hiszen egyetlen azt bármi módszerrel is, akár hevesen, akár megfontolva, rögzíteni, ami nem örök. Vagyis a gondolatok nem örök életűek; csupán azonos helyzetek vannak, azonos kifejeződésekbe tömörödötten – azokhoz pedig az örök dolgoknak nem lehet közük. A szó, a szó, a szó – fordítom tehát át Gertrude Stein sírversét, de hát Rilkeét is, amiként a magamét is, amelyet soha meg nem írok.

Ergo, helyesbítenem kell! Egy jó sort!

A magam naplementéinek – és én ezeknek a mélabús alkonyoknak nyolc évemet szenteltem – tudom, milyen nehezen találtam meg a szavait; végezetül, ha állítanom kellene valamit, egyetlen, akkor azt suttogom: nekem nincs saját szavam. Nincs, amely olyan pontos lenne, hogy az én általam kiejtett vagy leírt szó határán bévül ne volnának más költők idegen szavai. Egyetlen dologra vonatkozó szóval, ha azt különböző emberek mondták már ki, a világ teljes tartalma lefedhető, úgy, hogy e kis cserepek minduntalan átlapolódnak, és semmi ki nem villoghat – mintha rések között a fénylő ég – közülük. Nincs szó, amely kizárólag az enyém lenne, általam lenne, engem – az én sorsomat – mondaná; éppen ezért másra sem törekszem, mint hogy lehessen.

A nyelvben felkínált közösséget vállalom, csak éppen a saját zug – egy végletesen pontos vers, egy tiszta és egyértelmű hely – szükségét is érzem. Nem látok olyat, ami ne lehetne vers – nincs vers, amely ne lehetne! –, s mert az nem a biológikum, hanem a biológikumra épült emberi civilizáció terméke, arról is beszélek, mi e kultúra tartalma és jellege. Nekem: az emberi érzékszervekkel megtapasztalható természet, a kontinens és az Európába beszüremelő környéki kultúra hozzám elérő tapasztalata, és persze a mások által létrehozott irodalom.

No és: én. De arról nincs jó sor.

A kettővel előbbi bekezdés: mintegy másképp. A szavakról.

A szavak előtt áll minden, ami éles kontúrú és pontos, mint egy cinke, mint a kései cinkére lecsapó bagoly, mint a baglyot ragadozó lesipuskás idő. A szavak után pedig – tapasztalom legtöbbször – már nincs mit olvasni a cinkéről, a bagolyról, az időről:

S itt egy hulla fekszik!

A nyitott ajtón át besuhant egy apró madár, némán és hirtelen, s torpedóként nekivágódott a sárgászöld, duruzsoló komputerképernyőnek. Feljajdulni sincs időm, s a monitor előtt ott fekszik mozdulatlanul, bár még melegen, de már halottan. A kertünk kékcinege-családjának valamelyik tagja, nem tudom, a fiatalok közül egy vagy a szülőpár egyike; nem ismerem a világukat annyira, hogy külön szavam lett volna rájuk.

Valaha, amikor a korosztályom margón élő tagjairól készítettem szociográfiát, a legmeggrázóbb élményem az volt, amikor az utóbb Juli fedőnevet kapott szépséges zsidó lány – egyébként a magyar kultúra élet-halál urának, Aczél Györgynek unokahúga – arról beszélt, hogy az ő élete attól a pillanattól változott meg, amikor meghalt előtte egy fecske. Nekem is vannak halottaim, s most közéjük került ez a még testmeleg cinege. Érzem, milyen könnyű búze van a léleknek, mitől is olyan tollszagú, s mitől olyannyira más, mint az, ahogyan a magam anyanyelvén megnevezem.

Negyvenhat éves vagyok, tíz év szünet után visszaszoktam a cigarettára, szeretem a halk szavú fekete nőket és a sűrű vörösborokat s a könnyű kékfrankos rosét, a jó könyveket, a kevesek által látogatott múzeumokat, és szeretnék egy jó mondatot írni, olyat, amelyben a Hold valóban a Hold, a menyét valóban menyét s a cinege is cinege. Nem szeretek s nem is tudok a dolgokról beszélni, magukhoz a dolgokhoz ragaszkodom.

Ahhoz például, hogy tömör jelentéssel bíró szavakból verset írjak: s éppen egyetlen tárgyamról, amely felett korlátlan hatalommal – és korlátozott megismeréssel rendelkezem, a saját életemről. A muzulmánok számára nem a költő, de a vers a fontos – úgy nekem is a vers. Igaz, van abban jócskán érzékiség is: a világot – esetemben magamat –, érezhetően, csak a versírás folyamatában tudom megragadni. A szöveg létrehozása a megismerés. Ez pedig esztétikai élmény. Hogy esetleg az olvasónak is? Az olvasókat szalmával kitömő múltat, e kanonizációt egyáltalán nem ismerem. Magamat sem látom másnak, mint szalmával kitömöttnek.

De: zavar-e, ha a rózsát és a rózsza nevét is feloldja – piros tinta a vízben – a feledés?

Egy könyvnek, amíg írtam, *Physiologus* volt egy éven keresztül a neve. Elkészülte után kapta a borítón olvasható címet – s a *Physiologus* csupán egy ciklus, egy eredetileg könyvnek készült fejezet megnevezése. Elhátarált a cím. Kedvelem az eredeti, a számos példát kínáló, hellenisztikus korban született *Physiologust*, az oly sok mindenre megtanított, többek között pedig felhívta a figyelmemet az ember eredendő többs meghatározottságára. S továbbá arra, hogy a nyelv, amely engem használ, általam miként vétkezik, győz és semmisül meg. Persze: velem együtt.

A szerzők, akikre nyílt és rejtett utalásokkal hivatkoztam, nyíltan vagy ejtve idézem és torzítom őket, ugyanazt tudják, és ugyanazt mondják: keresik az azonosságot. Egyetlen bizonyosságuk a saját életük, a saját nyelvük – amely egyszerre köti őket a biológiumukhoz és a lehető legteljesebb emberi kultúrához. Így volt lehetőségük újként megmutatni a régi mikro- és makrokozmoszt. S egyetlen esélyük az, hogy önmagukat tapasztalják – s ez a vesztség is.

Holdak jönnek és mennek, hol Szabadka fölött, hol Bécs határában tűnnek föl, máskor a Mecsek szurdokjait mélyíti az olvadt fém-fény, vagy éppen a veszprémi kert madáritatójában fürdik valamelyik éjszaka vértelen égitestje. Jó tudni, hogy annyian vannak, amint azt is, hogy az a sok változat mégiscsak egy. Saját maga által kínálkozik föl az egysége, és ezzel szá-

momra is följánlja a nevet, a rendet, a kozmoszét. Részlet vagyok, riadt, kicsi részlet, aki, hogy egyensúlyát tartsa, saját részleteibe belefeledkezik, vadmadarakba, utazásba, mellékmondatokba, szemiotikába és karneválba, megtartó történetet talál ki, amelyről hihet majd ezt-azt – amit éppen akar vagy szeret.

Szavakhoz ragaszkodom-e vagy a szavak tartalmához? Minden függetlenségi háború ellenére mindkettő foglya vagyok. Ha a rózsza meghal, meghal-e a rózsza neve? A rózsza neve felnevelheti-e a rózsát?

Másrészt: a legtöbb tapasztalatomra nincs szavam.

Kétségtelen: létezésem egyetlen formája – a versírás.

Nyom

Kétszer érkezett Veszprémbe. A végleges a másodszori, 1978. január első napjának késő délutánján.

Ez a napszak ilyenkor Európa középső részén estének felelt meg. A fagy ellenére szállingózott a hó. Előző nyáron harminc napot dolgozott a Balaton-felvidék és a Bakonyalja határán épült városban, a munkahelye a sportpálya melletti középiskolai kollégium földszintjén volt. Az irodákat a diákok ideiglenesen kisajátított hálósobáiból alakították ki, ezért két-három főnél többen nem tartózkodhattak bennük. A nyári melegtől fülledt vasbeton épületben rajta kívül délutánonként nem tartózkodott senki: az UNESCO létesítette intézet munkatársai valamerre a Balaton mellett múltatták az időt.

A januárba átforduló éjjelt Szegeden, a gyerekújság szerkesztőségi titkárnőjének lakásán töltötte, hajnalban, hat óra tájt szállt autóbuszra, hogy délutáni estében, valamikor három óra körül, leendő munkahelye városába érkezzen. Varjakra emlékszik, hótól negatív tájra, a Duna-híd-ra, majd a mozdulatlanságba dermedt Balatonra; első alkalommal látta a befagyott tavat, amelynek jegét ráadásul puha lepel borította, rajta órjas, fehér madarakkal. A városban nem mozgott senki. Amikor böhömnagy bőrröndjével betoppant a szállásra, zárva találta az épületet, ahol immár csak a munkatársak éjjeleztek, mivel időközben átadták a szándék szerint nemzetközi segítséggel épülő, de végezetül elsíbolt, így a vegyészeti kutatóintézet épületéből rekvirált székházat, az irdatlan, szürke, tízemeletes hasábépület alsó három szintjét nevezve ki a nemzeti központnak. Portaszolgálat nem működött, s az egyetlen lakó, az idős, csuhészőke könyvtáros asszony mit sem tudott róla és érkezéséről, nem nyitott ajtót, és a város egyetlen szállodáját javasolta éjszakai szállásnak, ahol valóban kapott szobát, azt, ahonnan éppen akkor távozott az egyik pincérnővel néhány órára betérő, festett hajú fényképész, legalábbis a gépe miatt így identifikálta a vele egykorú, snájdig vendéget, maguk mögött hagyván a feldúlt ágyat, a csatakos lepedőket és a bűzt. De mivel idejekorán figyelmeztették, hogy csakis e használt emeleti szoba és a fagyos park között választhat, nem töprenghetett sokat. Kifizették vele a szállásdíjat, s hideglelősen bevackolta magát, hogy aztán néhány óra múlva megkönnyebbülve álljon tovább érte érkező ismerősével, aki úgyszintén fényképészként tevé-

kenykedett, s könnyedén azonosította a szoba előző használóját, miként a pincérnőt is, akire hajdanában maga is rájárt.

Kezdeti veszprémi emlékei, amelyeket középiskolai látogatóként szerzett, ködbe vesznek. Akkor bontották éppenséggel a belvárost, a budapesti út szebbik oldalát, azaz egy teljes utcát, s építették a polgárházak helyén a húszemeletes lakótömböt. Akkor történt, hogy a néhány évtizede működő, a szocializmus fellegvárának szánt egyetemen majd vegyészetet tanuló osztálytársnőjével nyomdászágú, helyi kiadású antológiát vásároltak, és beugrottak a szerzők egyikéhez, a könyvesbolt mellett működő napilap-szerkesztőség redaktorához, dedikálná számukra, lelkes debreceni gimnazistáknak a verslapokat. Ezzel a poétával aztán, mint városlakó, többé nem találkozott, s ezt számos más veszprémi költőről is elmondhatja. Veszprémet mint antológia-kiadó helyet ismerte tehát meg, és később is jellemzője maradt a városnak ez a takarékos, ám lássuk be, többnyire helyénvaló könyvkiadói gyakorlat.

Dugás- és könyvszag, a másé; ennyi, amire az utazó mint meghatározó benyomásaira emlékezik, aki végezetül városlakóvá vált, ámbár nem a település fogadta lakójává, hanem ő a várost a maga lakhelyévé.

Arról a január elseji érkezésről még tovább lehetne beszélni, ahogyan beérkezik a szagos fűzfői gyártelep után az autóbusz a városba, a lapos homlokú házakról, a falloszként emelkedő, mégis tömpének ható, meglehet, csupán vaskos húszemeletes lakóházzal a város közepén, a penészszöld bevonatú középületekről és a csendről, amelybe a buszról egyedüli utasként leszállva belelépett, s menten térdig állt a ropogós, helyi hóban. Beszélni lehetne arról a sziklakitörésről, amely topológiai meghatározásként és a valóságban az autóbusz-állomás délnyugati sarkában meredt az égre, aminek tövében, taxira várván, több szál Fecske névre keresztelt, magyar gyártmányú cigarettát elszívott. Mert azon a napon a városban nem közlekedtek a taxik, tömött bőröndjével a kezében átvánszorgott a belvároson, át a felsőörsi vörös kőből épített neogót templom utáni, elkerített – s ezért is, másért is kihalt – temetőn, elaraszolt a kastélyszerű, néhány évtized múlva kifosztottan-elhagyatottan maradó gyermekkórház előtt az egyetemi, szagáról megismerhető menzáig és kollégiumig, ahonnan a továbbiakban fölfelé, hegyirányba tartanak az utcák, egészen a széles gerincig, amelyen a betonlapokkal körbeállított stadion terpeszkedik, mígnem mellette rátalált a középiskolai kollégium alsó szintjére betelepített dolgozói szálláshelyre. Ahol aztán három évig élt.

Minderről nem kifizetődő beszélni. Európa középső térfelén rendre nem fogadták szívesen a váratlanul megjelenő utazókat. Hívatlan vendégként pusztán a turistáknak örültek. A mi utazónk azonban letelepülni érkezett ide, ráadásul történetesen én voltam az.

Miután megérkeztem, én, a gazdátlan, téli utazó, nem gondoltam volna, hogy csaknem harminc év múlva képzettársításokkal szövetkezik a város, még ha maguk a településhez tapadó képzetek alkalmiaknak is bizonyulnak, mert Veszprém az időtállóbb, a város ugyanis történelmi időszámítással bír, amivel szemben az ember, például az, akit Géczi Jánosnak neveznek, vesztesnek érzi magát. Saját nyelve vesztesének.

Nem hittem azt sem, hogy szőlősgazdává válok, magam művelem a tőkét, de szüret után elajándékozom a leszedett termést, és lesznek júniusi hétvégék, amelyeken sötét szemű badacsonyi cseresznyét szüretelek a paloznaki kertemben, azt a gyümölcsféléseget, amely a cseresznyepálinkák alapanyagának legjobbja, ámbár nem válok pálinkafőzővé. Ez az eredményorientátlanság hiábavalóságnak is tűnhet, számomra azonban mindez a jóleső ügyekbe betelepedettséget jelenti. S a luxust, amely általam is elérhető. Az értelemnek nincs feltétlenül haszna. Az pedig feltehetőleg engem jellemez, hogy inkább elviselem a haszontalan értelmet, mint a haszontalan szépséget. S biztosan nem szívelem a szépség nélküli értelmet. Mivel rendről ad számot, haszontalan szépség nincs: hiába állítanak szépek valamit, ha haszna nincs, akkor nem szép. Ilyen értéktelen dolog a Beethoven utáni zenében a történet: hogy anélkül is élvezhető a zene, csupán azt igazolja, hogy a túlcsonduló szépség mily módon képes elleplezni a hamiskodást. Ilyenek a képzettársításokat kialakító építmennyi díszek, a párkányok puttói, a fülkék szentjei, azok, amelyek az épület attribútumaiként jelentkeznek, holott nincs hozzá sem funkcionális, sem szimbolikus közük. S ilyen a költeményben a magában árválkodó, szervülni képtelen természetszépe trópus.

Amikor a tökéletesen közömbös helyen leszálltam az autóbusról, arra gondoltam, azért találtam megfelelő közegre, azért lesz itt jó nekem, mert a lecsukott szemű várostól érintetlen maradok, végre fellelem saját magam Bakonyát (Bakonyának Párizsát), s utóbb, amikor veszpréminek tudnak (értenek), a gyüttmentségről fogok elmélkedni. Nem hittem, hogy szépséghez és a szépség révén értelemhez juthat ez a város, és ebben valahol ott lesz az is, aki talpával megtöri a szív havat, amikor elhalad a timpanonok nehezékével helyhez rögzített széles kúriák előtt, amelyek terpeszkedő irrealitását fokozta, hogy az udvarházak magasabb térszinten állnak, mint az út, amin a városba frissen érkezett elvánszorog, egyensúlyát el elvesztve átvág az ugyancsak timpanonos vöröskő templom előtt, és egy olyan temetőben ropogatja hamarosan a havat, ahol mindenfelől faragott istenszemek villantak rá.

Ámbár akkor is hittem, hogy olyan szöveget alkotok majd, amelyben a történet nem prédátor, amint nem lesz az a nyelv, sem a szépség. Ártatlan voltam, és megtévesztett. Végére is a város hóval fogadott, s ennek a hónap múltja volt, ahogyan kezdő avantgárd íróként mondani szerettem: múlttal rendelkezett, és e múlt, amelyben továbbra is tartott a nagy havazás, olyanak tűnt, mint gyermek- és ifjúkorom pusztáin a békés hóhullások.

Baka István költőtárs a porvárosból eljövetelemkor ujjongott, hogy akadt nekem megfelelő hely, olyan, ahonnan visszavágyhatok Szegedre. S ha küszködnék, abból is jó süllhet ki: a költőnek, pláne ha stílusosan teszi, kell némi vívódás. Ellentmondásos, sokféle hatást magukon viselő városok alkalmasak az írófélek letelepedésére, az ilyen helyeket tekinthetjük akár gondoskodónak is. Ámbár, hogy mindennek az árnyoldala se maradjon rejtve, e helyszínek nem biztosítják a kanonizációt: ahhoz özvegyekre, titkos szeretőkre és önfeláldozó barátokra lesz szükség, már ha ilyesmire valaki vágyrna. Baka aztán néhányszor ellenőrizte Veszprémben, ahol mindig fúj a szél, és kongnak a harangok, hogyan állok ezzel a gondoskodással, illetve kánonban énekléssel, végtére, ez egy éneklő település. István minden meredély iránt vonzalmat mutatott, izgatottan imbolygott a Benedek-hegy öngyilkosok által kedvelt szikláján, kipirulva hajolt a mélység fölé a világvégének nevezett várfalról, s a mindahány veszélyt földidéző, mások számára lenyűgöző kilátóponton elmondta (elsziszegte, elhörögte), mennyire taszítja az.

Valamely alkalommal a nevében spondeust rejtő Baka az induló és nagyjából menten megszűnő folyóirat estjére a siket és a szépen megkalapált, zárt edényű versekhez vonzódó Viktor Szosznora leningrádi költővel érkezett. Szosznora szájról olvasott, de csak az orosz. István veszprémi napjai ezért azzal teltek, hogy oroszul beszélt, többnyire ordítózza, miután azt hitte, hogy az emelt hang a szájmozgását értelemmel is felruházza. Jellemző farkasmosolya akkor jött elő, ha esténként megfelelő mennyiségű alkoholhoz jutott, s ilyenkor sztrájkba kezdett: néma maradt. Szosznora pedig beszédbe fogott, monologizált, amelynek egyetlen szótagját sem értette meg a hallgatósága, de mindenkit lekötött sajátos performansa. Miként válik egymástól el az értelem és az élvezet, így tapasztaltam meg, s azóta tisztában vagyok azzal, nem csupán a dolgok jelentése lehet kérdéses, de a jelentősége is.

Előbb a monostorpályi általános iskolában, utóbb a debreceni gimnáziumban kétszer is megtanultam a földrajz tantárgy révén mindazt, amit Veszprém városáról tudnia lehet a magyar diáknak (aki ugyan származását tekintve anyai részről tót), s láttam a völgyhíddal a Séd-völgyet és fölötte a kanonokpalotákból összeálló várat, nyilván fekete-fehér, rossz nyomatú tankönyvi illusztráción. S bizonyosan megnézhettem előzetesen néhány, balatoni nyaraláson e várost meglátogató rokon jóvoltából küldött városképet; nincs semmi kétségem afelől, bár nem emlékszem egyikre sem, hogy a várat ábrázolták, a várkaput a tűztoronnyal, amelynek azonban órája is létezik, talán István király és Gizella királyné kopott és kifejezéstelen szobrát, a városházát és a negyvenes évek végével, ötvenes évek elejével megépült egyetemi főépületet.

Amikor először, gimnazistaként meglátogattam a várost, készülőképben találtam a húszemeletes lakómonstrum alatti-körülötti üzletsort, éppen akkor bontották le a zsinagógát, a Budapesti út jobbik oldalát alkotó,

kesze-kusza elhelyezésű polgárlakásokat magukban rejtő háztömböket, azaz a történelmi belváros nagyobbik részét, s a tervezőasztalokon készült, illetve ipari módszerrel épült a település peremén több lakónegyed. Azokban az években alakították ki a város mai szerkezetét.

A bankpénztár irányába lejtő sétálóutcán keresztben csöveket elbújtató árkok húzódtak, és végtelenül erősen sütött a nap. Szüntelen elbotlottam, nem szoktam meg az ilyen meredek lejtőn való leereszkedést, a verőfényt, és különösen nem a pallón járást.

Mintha néhány regényben is olvastam volna Veszprém nevét, de egyik sem hagyott bennem maradandó nyomot. Igaz, még nem ismertem se Cholnoky Viktort, se Cholnoky Lászlót, se más helyi származású írókat, nem szegődtem fogadatlan hívükké. Filmben is láthattam, Jancsó Miklós *Fényes szelek*jében, s talán az Illyés Gyula sikeresetlen drámájából készült filmen, a *Malom a Séd*ben. A NÉKOSZ-ról szóló műben a vár és a Benedek-hegy közti kapcsolatot biztosító, felsőörsi permi vörös kőből faragott lépcsősoron zúdultak le a lobogó hajú és önfeledt mosolyú forradalmár ifjak, Léner Péter közvetlenül a második világháború utáni időben játszódó televíziós filmjében pedig a Dózsaváros vár felé eső utcáira-házaira lehetett ráismerni, némelyikét fölfedezni; s valóban ezek a helység legattraktívabb pontjai. Sajnálom, hogy a veszprémiek egyiket sem ismerik és használják méltó módon. Magam sem, holott hetente ezen a lassú, keleti várfeljárónak nevezett lépcsőn magányosan bandukolok fel a munkahelyemre, a Szeminárium késő barokk épületébe, némelykor a Dózsater alatti lejtős, hajdan iparosok lakta utcákat is használom, a kutyámmal együtt, sétára, látogatóba menet és jövet, amikor évenként egyszer vadhúsvacsorára vagyok hivatalos az ott épült egyik polgárház restaurátor lakóihoz.

Veszprém a múltjáról szüntelenül leíró módban beszél, a jövőjéről pedig, akárhogy forgolódom, felszólító módban. Észre sem veszem, mikor kezdek hasonlítani ebben a városra. Mindenesetre csaknem harmincéves ittlétem alatt valamikor átalakult, kétféle lett a tekintetem és a nyelvem: mintha a múltba kék szemmel pillantanék, és róla történelmi nyelvvel szólnék, a jövőbe pedig zöld szemmel figyelnék.

Veszprémben sokszor érzem, hogy sem a mindennapjaim eseményei és tényei, sem pedig mindaz, amit én a körülményekről és bizonyítékokról vélek, nem határozzák meg sem a saját jövőmet, sem a városét. Legjobb volna kívülállónak tudni magamat, képzeltem el a jövőt, és az is lehettem volna, ha ezek a helyzetek nem bizonyulnak mindenkor kelepccének. Tapasztaltam, mint a helyük iránt elkötelezettek érzékelhették megannyiszor, a városunk attól város, hogy minden pillanatban számon kéri, sőt ellenőrzi a lakóitól a vele való azonosulás meglétét és mértékét. Szeles valóban a természete.

1980-ban a bolgár testvérvárosról névhez jutott Haszkovó lakótelep elsőként felhúzott lakótömbjei az ürmöfűves sztyepprétből a laktanya teherautó-versenyeinek eredményeként kialakult, kátyúkkal és földgátakkal megszabdalt mezőn álltak, s meglehet, ezt a rétet hamarosan munkagépek túrták tovább. Júniusban reggeltől a nap deleléséig kéken virágozott a katáng, és ha nehezen viseltem a lakásban a nyári hőséget, a nekem szerelemmel adott félszobányi teret, a Látóhegyi vízfolyásnak nevezett kiszáradó patakmeder mentén zöld diót és mandulát szüreteltem, házi készítésű szörpöz frissen nyílt bodzavirágot gyűjtöttem, vagy csak kimentem a dombtetőre felhőt pásztorolni. A várost körbefogó útgyűrűn, a vasútállomás és a zirci makadám torkolata között, ha az aszfaltig a nyulak kökénybokrok közt vezető csapásán, majd az úttesten átmentem, szeméttel borított puhafaligetben találtam magamat, ahonnan húsvétkor barkát vágtam, a tocsogóból gólyahírt és kakukktormát téptem, és a kora nyár vasárnap délutánjai azzal teltek el, hogy a két világháború közt húsz évig működött m. kir. honvéd Kinizsi Pál Csapataltisztképző Intézet, azaz a Jutasi Altisztképző Iskola tanítványai által egykor kedvelt Rab Mária-forrás lassan bugyogó vizéből táplálkozó tócsákban élő, alsóbb rendű, virgonc rákok életét kémleltem.

A 20. század elejéről ismert, a Szűz rabszabadító, fogolykiváltó szerepét tisztelő, majd a második világháborúban a sok hadifogoly miatt látogatott Mária-kegyhely más évszakokban száraz forrásfője körül a földet örökké összetaposták a vadak. A madárhadon, pillangó-, darázstömegen és légyféléken túl többnyire vaddisznók, őzek látogatták, némelykor szarvasok, nyomot hagyva maguk mögött. Nagy állattal azonban ott sosem futottam össze. Főnévvel vagy igékkel találkoztam többnyire, amelyekről jellegzetes mélyedések és dudorok tudósítottak, némelyiken az ősmagyarnak gondolt *namu* (nyom) derengett át, a másikon az ázsiai dravida nép *nemu* (benyomódik, süllyed) szava sejlett föl.

Más alkalommal a város nevesebb forrásához, a piarista pap, egyébként muzeológus nevét viselő Laczkó-forráshoz sétáltam ki, bár leginkább a viadukt után menten fölmagasodó *magnus lapis* (ahogy nevezték az egyik 13. századi birtokleírásban), a hozzá vezető sétaút jobbán álldogáló, az ösvény fölé görnyedő Ördögrágtakó vonzott. Annak függőleges oldalát mindig mászta valaki, alatta pedig eső után gombászok üldögéltek, és a Csatárhegyről származó gyűjtésüket válogatták, tőlük beszerezhető volt mindenféle ritka erdei-mezei csemege.

Úgy használja fel a város szélfütt lakóit, mint olvasó a Bibliáját. Mindig azt olvas ki belőle, amire szüksége mutatkozik. Nincs abban az olvasatban soha olyasmi, ami mások igazságáról beszél, csakis ami a saját magáéra vonatkozik, hiába olvassa bárki, aki képes kódexszerű könyvet forgatni. A könyvek népe, ha keresztény, ha zsidó, ha moszlim, a mondatok fonálának végét megragadva kizárólag a maga labirintusát járja be, a történetet gombolyaggá tekerve a saját sorsát ragadja meg csupán.

A sétáló, hivatalos (lánykori) nevén a Kossuth Lajos utcán akár lejtőnek le, akár lejtőnek felfelé haladva, arra is felfigyelhet a lépéseire ügyelő járóke-lő, hogy az utca, vagy a jobb keze, vagy a bal keze felől, szét van csúszva. Arrafelé a múltjától leválik a jelen, nem férceli össze sem díszburkolat, sem a domboldali park, amelynek közepén izomgörcsre emlékeztető, fá-ból faragott szobor vesztegel, sem a grófnői cukrászda. Ha valaki fentről, a postától halad lefelé, bizonyos, hogy a múlt és a jelen hasadékában, a résirányban haladók koponyájára felülről fog látni, az ellenkező irány-ból érkező pedig csípőket, combokat, bokákat szemlélhet. Inkább lefelé járva-elve érdemes szemügyre venni ezt az utcát, ámbár, ha valaki az északi oldalra pillant, egy enyésző enciklopédia dicsőséges címszavának maradványára nézhet csupán. Rögtön ott a Ménnykűfogós ház, a hajda-nán gyúlékonynak bizonyuló város első villámhárítójára utaló nevével, a sokházú Cholnokyak legfiatalabbjának, Jenőnek a szülőháza, az egykor Jókai Móric népszerűségével vetekedő, ámbár annál duhajabb Vas Ge-reben, azaz Radákovics József lakóépülete, aki Veszprémben járt iskolá-ba, avagy az első városi kommunista sejt alapító helyszínére utaló tábla fakó helye. A lejtő alján pedig, a csodaszarvas képével az oldalán megje-lölt színház tömbje előtt valamivel, a Mackó falán márványról olvasható, hogy ott szállt meg, nem többet, mint egy-két napot, a városon átutazó Petőfi, a nemzet suhogó lelke. A hajdani kaszinó, a zsinagóga mára park, elbontották őket alapig: hogy álltak egykoron, arra csupán az utal, hogy olyan furcsán farol előbb jobbra, majd pedig balra, a két egykori telek ha-tárán kanyarogva a közút; e nyomvonalát józan ésszel meg nem lehet ma-gyarázni.

Felkelek, ha izomgörcs rettenetes fájdalma ébreszt éjszaka, hogy lejegyez-zem a gondolataimat, mert attól sem tudok ilyenkor elaludni, hogy hátha elfelejtem, mit kívánnék majd reggel leírni. A ház, ahol élek, négy évig szinte fűtetlen maradt. Az ország és a város szabályai lehetetlenné tették, hogy gázt vezetessünk be: azt állították, hogy a műemléki környezet szá-mára veszélyes is lenne, no meg nem is illene. Az európai gyakorlat aztán mégiscsak elfogadtatott, sok-sok szabály alól felmentést szerezve egy csi-korgó téli napon felszaggatták az utca teknősbékapáncél-mozaikos, azaz folton-foltos aszfaltját, a gödörbe, a villanyvezetékét kivéve, a többi veze-ték mellé fektették a gázcsövet, s hamarosan a szén-, illetve vegyes tüze-lés helyett gázzal melegítettük a lakást. A kifázások maradványaként az izületek fájdalmas gyulladása azonban időről időre felbukkan, ilyenkor a fejbiccentést elhagyom a köszönés mellől.

Veszprémi letelepedésem elején szüntelen görcsöt okozó izomlással küszködtem. A hegynek föl, völgynek le gyaloglás szokatlanak bizo-nyult Debrecent és Szegedet bejárt, alföldies lényemnek, évekbe tellett, hogy izmaim megszokják, izomzatom és testtartásom idomuljon e város-hoz. Az Óváros tér mellékére, betonból öntött, rossz formájú medence kö-zepébe helyezett Korsós lány, azaz a Zsuzsi lába is ilyen okból ormótlan

és visszeres; könnyű azt ellenőrizni, mert a szoboralak mindig ott piheg az Ányos utca lépcsővé átalakított torkolatában, az 1993-tól városházának használt két 19. századi épület részében.

Utcánk (százméteres, végét alul a Deák Ferenc utca, felül az Ányos utca metszi le) fele lépcső. Az alsó fokoknál a támfalra kanyarodik amaz omni-nózus gázcső, majd a korlát alatt fut fel a városháza alatti lakóépület irányába. A csőfektetés díját gáz igényelő utcácskánk lakói fizették, majd utóbb, díjmentesen, a felsőbb házak lakói is rácsatlakoztak. Ügyességükkel éveken át kérkedtek, így velünk, a balfácánokkal szemben helyi értékük megnövekedett. Apró és hegyes dühök ébredtek egykor irányukban, valamint az ilyesmi lenyúlásokat normálisnak elfogadó hivatalnoki magatartással szemben, de idővel elmaradtak, a mindennapi találkozások elkoptatták. Ha az Ostromlépcsőn emelkedek fel a városházához, a közös feladatok foglalkoztatnak, s nem az, ami a környező lakosokat megosztja: a szemetes hegyoldalt miként lehetne megtisztítani, az erdő kiszáradt fáit kivágni. Amíg az egykori honvédhuszár-kaszárnyában éltek cigányok, ők rendben tartották az erdőt. Mindent, ami égethetőnek bizonyult, télen begyűjtöttek, és nyomorszállásukban annak tüzenél főzték ételüket, és melegedtek.

Az Ostromlépcső a városi lépcsők egyike. Hét házból áll, amelyből három régóta üres, eladó. A többi mindegyikében kutya is él, velem éppen kettő. Az Ostromlépcső a város felső és alsó szintje között teremt kapcsolatot.

Veszprémet különleges földfelszínű városnak tartják: a hajdan a Balaton alján elterült, puha kőzetből létrejött fennsík laposába az időnként bővizű patak meredek falú, kanyargós völgyet mélyített. A Séd körbefolyta a Várhegyet, és a fennsíkból mélydomborművet készített, olyant, amelyet először a reneszánsz Firenzéjében, a dóm keresztelőkápolnája bronzajtajain látni. A mélység inkább megtapasztalható, mint a magasság. Veszprémről látványossága miatt sok-sok veduta, városkép készül: több olyan magas hely adódik, ahonnan a grafikus távlati és egyben magaslati képet tudhat készíteni. A mély és széles látókörű tájképeken mindenkinél megjelenik, mint motívum, néhány lépcsősor. Az Ostromlépcsőt legtöbbször nem tartották érdemesnek arra, hogy megrajzolják: azt a helyi születésű, Bécsben dolgozó térképrajzoló, Berkeny János Sámuel sem, aki oly részletesen készítette el színezett tollrajzát természet után Veszprém városáról, délről.

A vár déli végén álló térre több, az enyémhez hasonló, rövid, tört vonalvezetésű lépcső vezet. Ezek egyike keleten a Séd medrében dolgozók számára épített, a Sárszeg mélyéből egyenesen fölvezető, meredek Ostromlépcső. Keleti a barokk és neoreneszánsz hibrid Sörház lépcső is, amelynek egyik oldala azonban szecessziós jellegű, a másik pedig, amelyet a hol vendéglő, hol zsidó gyülekezeti ház, hol apácázárda, hol lakóház fala alkot, historizáló stílusú. A kétcentrumú Óváros tér a Kispiac szerepét a 18. században vette át, s amíg addig lovas szekérrel, ma a régi utcák nyom-

vonalan ugyan, de lépcsőn közelíthető meg északról mind a névtelen (a Horgos utca és a Vas Gereben utca közt futó) lépcsőn, mind a Ranolder teret az Óváros térrel összekötő lépcsősoron.

A vár északi végében, bár sejteti már, de még mielőtt befejeződne, a terebélyes Szentháromság térről az északi várfeljárón lehet meglépni, ennek torkában egykor Kiskapu állt, ma a szűk átjáró emlékeztet rá. A várfeljáró a hegy félmagasságában kettéoszlik, a Nyugati és a Keleti feljáróra, amelyek közül én a keletit használok. Azon lépkedek le, az Úrkút utcáig, s a torkolatban rátalalok az 1986-ban megjelent, *Elemek* címet kapott, biológiai és irodalmi érdeklődésem közös lenyomatát viselő verskötetem borítójára. Tihanyra jellemző szürke, jókora téglányok fedik le ezt az egyetlen táncoló párnak éppen elegendő méretű terecskét, s mint a könyv teste is: a fény felé fordul mindnek azon oldala, amelybe a készítőre utaló számokat és betűket nyomták. A betonkockák a 19. század elején készültek, bazaltzúzalékkal kevert cementből. Úgy járok a puhakő lépcsőkhöz vezető téglákon napra nap, mint aki a saját szövegében szaporázza.

A Nyugati feljártó a ráérős vasárnapi sétákon, avagy megbecsült vendégeim számára történő városbemutatáson használok. A hajdani káptalani jószágkormányzóság és magtár előtti mezővárosias, azaz teres térről, a korábbi Kispiacról indul fel a lépcső a várba. A vásárolásra alkalmas térség létét és fontosságát már az 1055-ben írott tihanyi apátsági alapítólevél hátlapján található utóirat szerzője is emlegette; tőle minden kétséget kizárva tudható, a vár lakói és a váron kívüli szegek lakói e téren cserélték ki javaikat, a Séd-völgy átkelő pontjánál, ahol az utat ellenőrzik, az utasokat pedig megvámolják. Hogy a piacozás vagy az útvám és az utazó sarcolása a jövedelmezőbb, nem tudni; nyilván egyik sem igazán, ha több lábon álló gazdálkodásra rendezkedtek be az itt lakók.

A lépcsők a városközpontot megközelítőket megizzasztják, és jól is van ez így. A város nem adja könnyen magát, s a városért felelősséget nem érző utazó élvezi ezt. Fölfelé kapaszkodva hosszan elgondolkodhat azon, ugyan hol is jár: egy labirintusban, vagy egy függőkertekbe rendezett zik-kurat oldalán fölvezető szerpentinben. Van ideje a városnak továbbá arra, hogy eldöntse, befogadja-e az érkezőt, vagy megfelelően korán kitöri a bokáját, elreccsenti nyakcsigolyáját, megrepeszti térde kalácsát.

Én, amikor kellő mértékben bebarangoltam a települést, s az Arany Sas patika és a Kapuváry-ház között éppen úgy tudtam a legrövidebb utat, mint Cserhát, azaz a középkori Szent Iván-szeg és a Sörház-lépcsőnek a meredek Buhim-utcára leérkezésénél található napsugaras kapudíszú ház között, akkor vetemedtem arra, hogy a várost, mint asszonyt, aki lezárta a szemét, s nem tekintett rám többé, mind gyakrabban elhagyjam.

Jóval a rendszerváltás után, amikor a gondoskodó állam helyett a lenyúló állam és az önmagát meghatározni képtelen, de regnálásra hajlamos önkormányzat kezdett fölénk terebélyesedni, még többet hagytam magára a várost. Nem volt mi mást tenni. A felhők közé először akkor emelkedtem:

a cumulusokat attól fogva nem pusztán alulról tanulmányoztam, hanem felülről is, sőt, a rostos-fonalas szerkezetű, mínusz harminc fokot jelző cirruszok fölé is eljutottam, mert többnyire a föld felszíne fölött 10-12 kilométerrel utaztam.

A cirruszokkal sosem akadt bajom, utóvégre átlátszóak, és nincs árnyékuk sem, többnyire fényesek, a horizont körül pedig sárga, narancssárga és vörös elszíneződésűek, hogy az alkony izzik, az nekik köszönhető. A gomolyfelhők és pehelyfelhők között azonban a végtelen kezdetén Veszprém helyezkedett el, mint a nagybetű szokása a pergamenkódex első, gondosan iniciált hártyalapján. Annak ellenére, hogy napra nap meglepetések vártak rám abban a völgyben, ahol a házam állt.

Azzal a várossal, amelyben nyolc nap tartózkodás után megbetegedtem, éppen a hazarepülésem előtt, nem gondoltam, hogy bármilyen viszonyba is kerülhetek. Attól, hogy a megelőző hétvégen átfújt a tengeri szél, és annyira belefeledkeztem a dűnék mögötti mélyföld virágzó tulipánföldjébe, majd vasárnap délután a frízföld kis településeinek apró terein keringő, száraz tekintetű embereinek vizsgálatába, hogy meghűltem. Ágyba kellett feküdnöm. A házban, amelyben éltem, különös falióra található, kétszer jelezte az órák múlását. Minden egész óra előtt néhány pillanattal előkongott, s ezzel hívta fel a figyelmet a közelgő eseményre, hogy hamarosan figyelmeztet majd az óra kitelésére, mégpedig pontosan annyi kongással, ahányat számlál az óra. Hollandia északi tartománya bizonyos alvóvárosában, a sok csatornával fölszeldelt Rhodenben tepert le a lázroham, a szobámból nem láttam egyebet a széles boltívű égnél, nézhettem tovább a fölöttem hasaló mennyezetet, amelynek a közepén lecsüngő, tejüvegéből készített lámpaburájáról a vélhetőleg Indonéziából származó vayang bábu lógott alá. A bábút Ikarosznak mondanám, annyira kükladikus, antik és egyben minőszi jegyekkel rendelkezett, annak ellenére, hogy nőalakú, és szárijja, mint a szárnya, piros és rózsaszín sávokkal váltakozik. Ebben a szobában fetrengtem lázasan és izületeimet fájlalva, azt tervezgetve, mit kezdek Veszprémmel másnap. Azzal a várossal, ahol élek. Amelyről a napokban azt állítottam, hogy olyan település, ahol a hosszabb ideig lakókról megfeledkeznek, mert olyannyira észrevehetetlenek, vagy, mert idejében nem állnak tovább, meggyűlölik őket. Magam, az ezerkilencszázkilencvenes évek közepétől, hogy mindez ne következzen be, igyekeztem minél többet idegen földön tartózkodni, és ha időnként visszaérkeztem a Balaton és a Bakony közé férkőzött kisvárosba, lapultam, ne vegyenek észre, és ne pusztuljak bele az ébredező ellenszenvbe.

Itt boldog is voltam és boldogtalan is, és hogy mikor melyik, azt újabban nem úgy látom, mint amikor bekövetkezett. Ismerem tudatom szerkezetét, alakítja és újra- meg újraértelmezi a múltat, kibányássza belőle – aranyat a fekáliából – a pillanat számára szükséges értelmet, a jelen részére hasznosíthatóvá formázza, mindegy, hogy mi lesz belőle, irodalom,

új szerelem vagy életrajz, abban nemcsak összeér a megtörtént az éppen történővel, de megmutatkozik szerves összefüggésük is.

Rhodenben érdeklődni kezdtem a múltam iránt, mégpedig eddig ismeretlen okkal: így akartam eltávolodni a viszolyogtató jelentől, amelynek, ha a saját életemről beszélek, joggal gondoltam, hogy a centrumában állok.

Veszprém fölött repülve annyiszor vesz erőt rajtam a kétségbeesés, ahányszor lepillantok a felhők fölötti magasból. Valamiért vég nélkül alacsony magasságban képződő cumulusok kerülnek a repülőgép és a város közé. Ha Cholnoky Jenő szárnyalhatott volna, biztosan lelkesedéssel töltötte volna el a geológiai erők játékát megmutató földfelszín, én azonban ekkora magasságban s ilyen ingatag járművön többnyire szorongok. Képtelen vagyok megszokni a felszállást, a leszállást, valamint a kettő közötti, hol rövidebb, hol hosszabb időszakot. Sőt, azt is nehezen tűröm, mert iszonyodom tőle, ha be kell lépnem a repülőtér kerozinszaggal átitatódott várótermébe.

Veszprémben egyetlenegy pont, a várhegy székesegyházának kétágú templomtornya törekszik a felhők fölé, ámbár addig sosem nyúlik fel, nem elég hozzá vagy az akaraterő, vagy a tehetség. A várat, amolyan alpesi várak mintája szerint, fellegek sosem borítják el, ezért, ha félhomályt igényel, megelégszik azzal, hogy ködfátyolba burkolózik. Az asszonyos tulajdonságokkal ellátott várat kivéve minden egyéb a mélységre vágyik, a völgyek hűvös és párás alján dolgoznak napfényben az emberek, a fák a kopár dombtetők alatti oldalak barna erdei talajába óhajtanak gyökerezni, s az idegen tekintetek ellen óvó fák közé beállnak a lakóházak, üzletek és üzemek. Éjszaka minden más: a dombtetők lakótelepeinek lakásaiban összszebújnak, és békésen szuszognak az alvók, feketén csillognak az ablakok, bármely irányból is érkezik a városhoz a közutakon a gépkocsi utazó, Zirc vagy Ajka vagy Tapolca vagy Csopak vagy Felsőörs vagy Várpalota felől, már messziről látszanak a setét fényű ablakszemek.

A város alapját egyetlen fennsík képezi, amelyre egykor gót betűkből álló szót írt egy vízfolyás – a város nevét: Bezprem (avagy miként – a hiteltelennek gondolt – Adalwin salzburgi érsek nevezi: Ortahu). És az írás patakkékké jele mentén a magasföld felszínét megbontotta az olykor kiáradó víz, az északról és északnyugatról naponta több időpontban és rendszeresen lezúduló hegyi szélviharok, a kíméletlenül, sziklát repesztően égető nap, s ennek nyomán egyre mélyülő völgyek rendszere vésődött a hajdanában vízszintes és ráncatlan lepedőt utánzó tengeraljra, azaz az utóbb fennsíkot alkotó zömök kőzetlapokra.

Magasságból és mélységből szerveződött egységgé a város, amint arra a földrajza predesztinálja.

A 2009-ben, a Költészet Napjára kiadott *Irka*, egy intézmény programfüzetébe finoman beillesztett füzet bemutatóján a 27 nyomtatásban szereplő helyi jelentőségű szerző mellett legalább ennyi olyan költő is megjelent, aki ugyan nem jutott nyomdafestékhez, de a szerkesztő-rendező jóvoltából rekedtes hanghoz igen: hol büszkeségtől dagadó mellkassal, hol szégyenkezve olvasták a versüket, volt, aki többet. Rég voltam ilyen néződús költészeti programon, talán soha ekkora, költőktől degesz alkalmon. Minden laikusra két poéta jutott, akadt köztük tépett szakállú, borostás, kopaszodó s egyben pocakos poéta, olyan, aki gyomorbeteg, és ritkán figyel arra, akivel beszélget. Persze ő az, aki sujtásos mentébe öltözött, hogy hangsúlyt adjon nemzeti elkötelezettségének és konzervativizmusának. Veszprém, úgy látszik, továbbra is a költők városa. És persze a neurotikusoké, skizofréneké, alkoholistáké és korán elhaló önsorsrontóké, de ők nem jöttek el a Honvédelmi Minisztérium Honvéd Kulturális Kht. veszprémi intézménye, a HEMO programjára. A költők tudják, mi a jó saját maguknak.

Veszprém, amióta az eszemet tudom, egyidejűleg, mintha malacvásár lenne, számos poétával kacérkodik; talán ezért, hogy egyetlen sem jut számára. Ugyan kerül jelentős halott költője, de akinek, mert szerzetesként élt, és valami szégyenletes bűne akadt, a ferences templom kriptájának nyugati falában, az altemplom mai napig tisztességesen meg nem jelölt helyén rejtőznek törékeny csontjai. Ugyan ki az a költő, akinek nincsenek bűnei? Ha nincsenek, akkor nem költő, de úgy látni, Veszprém olyannak szeretné juttatni a maga gondosan fonott, szárazzá aszott, régóta tartogatott babérkoszorúját, aki makulátlan, vagy legalább a maga katolikus odorú és kisvárosi elvárásai értelmében az. Ányos Pál, a szentimentális poéta talán esélyes lehet e jutalomra, hiszen semmi köze nincs a városhoz, ráadásul pálos szerzetesként epedezett a maga hite után, és kellő mennyiségű barát maradt utána, hogy azok fenntartsák az emlékét. Nem beszélve arról: oly régóta halott, hogy emléke senkinek nincs róla.

A költők, ha leírták a naplementéket és a derékban völgyhíd szürke övét viselő Fejes völgy fenyevesei közé felakadt májusi holdat, elszelelnék a városból, legfeljebb egy-egy verset hagynak maguk után a főrekesztőnek minősített főszerkesztőjükről, vagy azt sem, mert szervilitásuk megakadályozza, hogy gyűlölni tudják mindazokat, akik gyűlölni valóak, vagy egyszerűen csupán gyűlöletre érdemesek. Más pedig, igaz, nem költő, de prózaíró, a magyar történelem rengetegéből oly gyakran előtörő vadkanokra emlékezve az egyikét a gömbjén koronát egyensúlyozó Tűztorony toronyőrszobájába transzponálta, ahonnan a jószág, legalábbis a novellínó szerint, a városi notabilitások fejére csinál.

Akkoriban Veszprémben még röpdöstek verebek és a népes csókaraj, amely napközben a püspöki palota mályvaszínű cserepei fölött feketén áttetsző füstpamacsként gomolygott, húségesnek mutatkozik a városhoz, bár meglehet, kizárólagosan az oly sok mindent átélt, ragyavert vakolatú

főpapi palotához. A nemzetközi nőnapon, ahogyan az azokban az évtizedekben Európa keleti felében mindenhol szokásosnak tűnt, az általános iskolások ünnepi műsorát felügyelő, fiatal és csinos tanárnőknön ropogósra vasalt, fehér egyenruhaing feszült, amelynek vállára kemény és színes, rangot jelző váll-lapot volt szokás fölerősíteni, a legombolható inggallér alatt piros nyakkendő, szorosra fűzött és görcsre kötött. Akkor, sok idővel ezelőtt Veszprémben nem találkozhattam az azóta özönfajjá vált amerikai kőrissel, se a betyárkóróval, nem élt mifelénk a lándzsáslevelű őszirózsa, a selyemkóró és éppen hogy elkezdték építeni a házgyári épületekből álló kolóniát, még azt sem tudták, hogy elkövetkező neve Felszabadulás úti lakótelep lesz. Kozmopolita növények érkeztek a világ legkülönbözőbb tájairól, Ázsiából ez, Afrikából az, Amerikából ez és amaz, elfoglalták az itt honos borsos varjúháj telepének helyét a sziklaplatón, kitúrták helyéből a bükksást.

Ami a madarakat illeti, nemcsak a verebek, de az egyébként nem oly régen, csupán az 1830-as években északnyugat felé terjeszkedő balkáni gerlek is eltűntek, és hűvösebb területre költöztek át, a város azonban nem vált madártalanná: az emberek társául új fajok jelentkeztek. Például a sirályok. Akad télen el nem költöző gólya is, az egyik fogadó kéménye tetőlapján álldogálva alulról melegített magát. Hóesésben ugyancsak abszurd látvány ez a gázlómadár, gőzgomolyagban, kelepelve, szárnycsatogtatva. A napokban tejfehér naszádot, hatyút láttam a lépésnyi széles vízerű Sédén.

Feltehetőleg egykor ugyancsak meglepődött az a restaurátorasszony, akinek eperágysáin a ki tudja, honnan elbitangolt, legelő kameruni törpekecskék táplálkoznak. Ahogy én is, manapság, ha a petúniáim tölcseréi előtt, a június eleji éjszakákon nem fedezhetek fel a levegőben kolibriként függeszkedő, mozdulatlanul lebegő kacsafarkú szendereket; újabban közönségesek itt e lények.

Hosszú ideig azt gondoltam, hogy Veszprém kísérteteiről kizárólag a Cholnoky család tagjainak lehet mit mondaniuk. Viktornak takaros történetei születtek róluk, bármely régi irodalmat kedvelő angol olvasó tisztelettel olvasná. Lászlónak ugyancsak akadnak rémképei, és azok között sok a kósza árny. Hogy Jenőnek voltak, arra csakis utalások maradtak: alkoholista korszaka alapján tudja, mi az a bódulat és mi a másnaposság, és közismert, hogy a lidérces alakok az italos pohár öblének ködéből tudnak leggyorsabban manifesztálódni.

Néha azonban érzem, a Cholnoky család örökségénél, mivel annál tekintélyesebb, a sok évszázados korú, ezért szívesebben emlegetett Gizella-hagyományban inkább kellene lenni kísérteteknek. Ha meg nincsenek, akkor érdemes kitalálnunk: a Gizelláról szóló szövegek kötete, melyet a Vár Ucca Könyvek utolsó darabjaként szerkesztettem, kemény borítót kapott. E fedélre Gizella koponyáját fényképeztettem, szemüregének sötétjét nézheti a kötetet kézbe vevő, és arról a színes védőborítót lehámozó kegyes olvasó.

A veszprémi kísértetek egyikével a globális éghajlati változás előtt, egy égszakadásos zivatarban találkoztam. Harmincnyolc éves voltam, s oly valószínűtlen helyzetbe csöppentem, hogy semmi kétségem nem maradt afelől: mindez, amiről érzékszerveim tudósították agykérgemet, kétséget kizáróan valóságos. A leszakadó ég leve minden tárgyra vízköpenyt húzott, amely eltüntette a dolgok felszínét, általuk megszűnt minden fa, ház és autó határa, az alakok elvesztették kontúrjaikat, s ezzel egy időben olyan fényhéhez jutottak, amely alól meszes ragyogás szivárgott. Autóban ültem, az endékás Trabantban, a sajátomban, a lejtős főútcán, amikor eltűnt alólam a lankás pálya, és menten vízen ringatóztam, a kocsim heves oldalmozgás közepette úszott, a víz felszínén lebegett lefelé a Bányatrösztől a Mackónak nevezett bisztró irányába. Az ablaktörő elvesztette uralmát az esemény fölött, nem volt képes letörölni a vizet, bármilyen hevesen csapkodott, s akkora buborékok keletkeztek és pattantak szét a megoldadni látszó szélvédő üvegén, mint a madártojások, fácáné, rigóé, pulykéé, szarkáé.

A közelbe becsapó fehérvillám fényénél azt láttam, hogy az autóm mellett szétázott férfiú áll, a felvillanó fény mégsem őt, hanem a csontvázát világította meg, s a váz mérete, robusztussága alapján tudtam, elvégre szakmám szerint biológus, sőt, antropológus vagyok, hogy férfiú ez a jövőjéig visszabontott ismeretlen. Vízhúsba volt ez a derengő csontrendszer ágyazva, kocsonyás, ámde Balaton-színű, moszatzöld anyagba, olyan színűbe, amely a régi templomok réz toronygombjának és a hamis aranyból készült kegytárgyaknak a sajátja, ha megöregednek. Az áttetsző, kocsonyás húsba belesüllyedő csontok oly akkurátusan vannak összerakva, oly szabályosan, mintha demonstráció kellékei lennének: se törésnyom, se deformáció, se fogyatékoság jegye nem mutatkozott rajtuk, így aztán képzelhettem azt, hogy együttesük nem egyéb nagy gonddal összeválogatott műtárgynál.

A másik kísértet az a veres hajú lány, aki vég nélkül nevetett. A sírjánál én mondtam a búcsúbeszédet. Rókaként jár vissza azóta: nincs hét, hogy hol a Pécs felé vezető úton, hol Debrecen felé rohanva, a Tisza-hídnál vagy a Nagyerdőben ne villanna fel az árok szedresében rőt, az idő haladtával egyre fakóbb és ritkább szőrzete, pimasznak ható hegyes orra, keskeny vágású szemének jade árnyalatú írisze. Valahol a Laczkó-forrás közelében rejtőzhet a föld alá húzódó vacca: az abból áradó asszonyszagról sok-sok férfi orvos barátom tudna mit mondani, akik öngyilkolókat adtak vissza az életnek, vagy megállapították a szerelmi bánatukban és kétségbeesésükben a viaduktról, illetve a Benedek-hegy ormáról leugrottak tetemét vizsgálva a lélek elillanását. A rókaasszony után iramodásomról húsz éven át írtam regényt, s hogy mégsem az igaz történetét, mert a történetek megírhatatlanok, azt a függelékként közreadott anekdotában regéltem el.

A hegyoldal, amelyet kertté reméltem átalakítani, kiszáradt és veszélyesen korhadt, megdőlt fákkal mutatta meg magát kezdetben. A város illetékeseitől engedélyt szereztem arra, hogy kivágassam őket – számos helyszínelés után Várpalotáról alpesi hegymászók siettek segítségemre. A kitermelt, kötelekkel aláeresztett vagy a meredekről elszabadult és lezúduló fák rönkjeit feltüzelttem, de némelyik Gorgófej-szerű gyökérezetével nem egykönnyen tudtam megbirkózni, évekig tartott, míg szilánkokra hasogattam, és aprólékjaiban fölhasználtam. Egyikéből, a legnagyobbikból, a pudvás belsejéből, az ezredforduló első tavaszán ujjnyi vastag, csupasz bőrű hernyó mászott elő, fehér tengeri uborkához hasonlatos. A hernyó idővel eltűnt; sorsát, hogy mivé is alakult át, nem voltam képes követni.

Az erdő megtisztítása, a csalán, a galaj és más törmeléktaíaj-kedvelő gaz állományának fogyatkozása együtt járt a lepkék megritkulásával. Néhányuk téved csupán hozzám, leginkább a szárnyain gyűrűs szemfoltot viselő nagy pávaszem, az áramvonalas szenderek közül az öves szender, a fagyalszender, a nyárfaszender, a legényvirágokat és lángvirágokat látogató kacsafarkú szender s a számomra különösen kedves leanderszender. Vendégül láthattam hordabaglyot, bükk-zöldbagolyt, gammabagolylepkét, de sajnos a lusta gyapjaslepkét is, amelynek hernyói egykor tarrá rágták hegyoldalam kiserdejét. Medvelepkét nem fogadtam sosem, a nappali lepkék némelyikét azonban igen: nincs nyár, hogy a fecskefarkú lepke egyszer-egyszer fel ne tűnne, néha éppen a libbenő-lebbenő kardoslepke társaságában. A rezedalepke a tápnövényét is megtalálja nálam, finom citromillatú és halványzöld fürtös virágú a növény, miért is ne kedvelném, még ha vad faj is. A lepkék, akárcsak a madarak, a kertem olyan dimenzióját élik meg, amelybe én legfeljebb lepke- és madárszemlézés révén juthatok, avagy ha fölmeíyek a hegyoldalra kífeküdt kert fölső, keskeny teraszára, ahonnan rálátok a vén diófámra, a házamra, az alsó udvaron futkározó kutyáimra, ahol igyekszem légiesedni.

Ha már kevés jut a lepkékből nekem, hiányuk pótlására Kínából és Thaiföldről két, lepkékkel telt apró tárlót szereztem be, és hoztam haza magammal, mint ritka ékszereket magukba fogadó ládikókat. A sarkos szárnyú busalepke, a színjátászó bíborlila borítású, kékfényű bársonylepke és a magyarul jobb híján citrompillangónak nevezett lepke együttese Thaiföldről került hozzám, a nappali lepkék közé tartozó, leginkább a Kéktükrös bunkóslepkéhez (*P. paris*) hasonlítható Papillio maackii pedig a Déli Selyemút forgalmából gazdaggá vált, egykori Nanzhao-királyságból, a Tibet-alji Daliból.

Yunnani utazásom nyomán, amikor a Séd-parti városi kertészetben rábukkantam a tavi lórom díszváltozatára, amely csinos, sóskaformájú, veres levélerezetű, levelét tömött csomóba nevelő növénynek látszott, menten több egyedet szereztem meg, abban a reményben, hogy mivel tápnövény, előbb-utóbb a vele táplálkozó lepkéféle is megjelenik a kertemben. Daliban, nem messze a selyemhernyógubó-szerű San Ta pagó-

dáktól, a napernyős zarándokoktól ellepett kicsi tó környékén milliárd nagy tűzlepke vibrált a levegőben, s e remegő-rezgő látvány attól alakult ki, hogy e pillangószerűségek hátsó szárnyának fonákja gyönyörű, halvány kékesszürke, amelyet narancsszín szegélyez.

A tűzlepke nemcsak a mérsékeltövi Ázsiában fordul elő, de Európában ugyanúgy: a kevés közös lepke egyike, ezért bizakodom, hogy tápnövényével a kertembe csalogatható. Kísérletem mostanáig nem járt sikerrel.

Amint a 11. században épült buddhista San Ta központi pagodája foglalja magába a szútrákat, azokat, amelyek létéről csak 1979-ben, az építmény restaurálása nyomán értesült a szent iratokra érzékeny értelmiségi világ, úgy foglalja magába a tűzlepkét kertem díszes levelű lóroma. Jövőt ígér, és ez éppen elég a létehez. Pedig lassan mindössze abban reménykedem, hogy annak bukkan majd föl az életében, akire, ha elhagytam, házam-kertem jut, azonfelül észlelésre, majd megnevezésre érdemesnek tartja a fekete szegélyes vörös szárnyú boglárkalepke-féle fajt, és a lóromon felbukkanó, táplálkozó lárvát nem véli, hasonlatossága ellenére, meztelen csigának, csupán azért, mert fejét, ha megretten, képes elülső szelvényeibe behúzni.

Arab rózsát, kertet, könyvtárat és mestert lelni indultam (mint mindenkor), hogy segítségükkel hozzáférhessek a magam élő Magasságbelijéhez. Mindegyikre rátaláltam, mint középkori moszlim enciklopédiában, melyben, ha sikerült felnyitni súlyos kódexfedelét, az első lapon menten felerengnek a kézzel rajzolt, halovány szavakban a kezdőbetűk.

Mindezen túl azt is megtapasztalhattam, a fény és árnyék tervrajza alapján hogyan épült fel a város: Marrakes. Az Almoravidák és Almohádok székhelyének vörös homokszerű a papirosa, minden szava arra lett írva, s a tintája, amelyet rozsdavörös madarak röptéből és sárga cserlé-szagból keverték, az anyagon alig hagy nyomot, a vele megrajzolt üzenetnek könnyű hozzáférni.

A város magva a piac, mellette a nagy mecset, körülötte céhbe tömörült műhelyek által közrefogott szűk utcácskák, sikátorok, kapuk, boltívek és rések, mindezt övezi a családok mozaikjából összerakott lakónegyed, s az egészet szorosra fűzi az önmagába visszatérő, akár végtelennek is tudható, kör alakú, döngölt agyagból, téglából, néhol kőből épített városfal. Famíliák és egyének akarata szerint készült a város, semmi hasonlóságot nem mutat az antik és a keresztény állam kollektívát hangsúlyozó szempontja alapján létrejött európai településekkel, benne az európai hagyománynál élesebben megkülönböztethető a közösséget asszimiláló, ég felé lezáratlan (szentély által védett) centrum és a belső udvarokra, kertekre nyitott, kifelé zárt lakóépület-együttes.

A központi mecset mellett hatalmas kiterjedésű hortus, a paradicsomra emlékeztető rózsákkal, a milliós város körül olaj-, citrom-, narancs-, datolyapálma-liget: egy kert foglalja magába a várost, és egy elkerített rózsakert az, mint almamaghejben a fehér mag, amely egyben a központja is.

Fehér rózsák. Sárgák, pirosak. Az Atlasz hófödte hegycsúcsai. E városban tartózkodott a halhatatlanságot tagadó és a szakadatlan teremtésben hívó s emiatt Córdobából száműzött, majd ismét fölemelt Ibn Rusd, a keresztényeknek Averroës. Az Andalúziából menekülni kényszerült Jakúb al-Manszúr kalifa ugyanis Marrakesben egy medreszét, Korán-egyetemet alapított, ahol a hagyományt magyarázni képes filozófust, egykori pártfogoltját katedrához juttatta – és akkora szobácskához, amelybe az ágya éppen befért. A lakókamrában a fapriccs fölött a széles, ugyancsak ágyszerű deszkalap képezte a testi ruhaneműk és a birtokolt könyvek rakhelyét, ekkora tárolófelület pedig elég bárki értelmiséginek. Márványlapok, mór vízmedence, rafináltan megvilágított türkiz és zöld csempelapok, rózsaszín szökőkút, kettős oszlopcsarnokú imaterem, elhagyatott diákszobák s a rég elhalt mesterek lábnyomát szaglászó szél: a látványon ugyan kívül rekedt az arab világ, amely azonban az utcáról beszökött bűz és hangok révén mégis jelen maradt.

Nem csupán Alláh, de mind Jahve, mind Isten sokat tanult Ibn Rusdtól (Averroëstől). A muszlimok, a zsidók és a keresztények ugyancsak. Tőle tudjuk – többek között –, hogyan kell kommentálni a saját történetünkben mindazt, ami a mi személyes históriánk ideje előtt is létezett, azaz: a hagyományt. Talán még az a teve is járatos ebben a módszerben, akinek levágott fejét a medresze (Averroës munkahelye és élettere) bejárata melletti mézsárszék egyetlen napig szolgáló cégéréként függesztették fel.

A vérszag azonban nem feledhető, hiába is keveredik össze vele a teveszájba tömött friss mentaköteg illata. A jó szagú nekropoliszban is hiába, hogy a sírok szépségét a déli napsütés hangsúlyozza. A balzsamot árasztó oszlopos csarnokokban ami árnyékban marad, az mind a földi világé. A gipszből faragott csipkefinom boltozatdíszek árnyékos sarkában pedig dzsinnek szunyókálnak, és az *Elemi világ* kilenc szférájának rossz anyaga.

A Jemma El Fna tér neve magyarul: *Holtak gyülekezőhelye*, hiszen a szultánok itt tették közszemlére a kivégzettek fejét; többnyire arrafelé, ahol a mesemondók, a kígyóbűvölők és a tűznyelők tömege serénykedett. Elias Canetti a Terebess kiadónál 1999-ben megjelent könyve nyomán azt állítom, a nagy mecset (a Koutoubia-mecsetnek létezik helyi neve is: a könyvkereskedők mecsetje) és a piac összekötője, a tarka életű óvárosi tér valóban a halottakat vonzza, s új életet ígér számukra. Ez a könyv vezetett el engem Córdoba után (ahol Averroës sírja található) Marrakesbe (ahol meghalt). Így már város- (és teremtés-) élményem nyomán arról is van sejtelmem, mekkora a távolság a lélek mennybemenetelének és a test porrá omlásának helye között.

A nyüzsgő *Holtak gyülekezőhelyén* reggelenként óvatosan kikerültem egy orrfacsaró ruhacsomót. Ott feküdt színevesztetten, időtlen idő óta, darabokból fölhalmozva az éjszaka hűvösét magába fogadó kövezeten. Esténként ennél a mozdulatlan rongyhalomnál olajban főtt csiga, édes fánk, eltérő fényű pénzdarabok, virág és egy-két citrom is hevert a környező hulladékok között, amit, mintha csak életadó kupacot döngnének öröm-

mel körül, felhőként leptek el a legyek. Mint rovarzümmögés, elnyújtott, mély hang, egyetlen nyöszörgés ébredt ilyenkor a földre dobott mocskos és bűzhődő szövetcsomagból, az ezerlábú sokadalom büdös sarutalp-világának aljáról, de az fáradhatatlanul hangzott és lankadatlanul emelkedett föl a kövezetről, úszott el embermagasságban a megbízhatatlan széllel a tér fölött. Alláh neve az, amelyből már régen kikopott az l és a h.

Veszprém levegőbe épített város, amit nem kell bizonyítani annak, aki valaha járt benne, és hogy beérkezzék a centrumába, autóbuszjegyet vásárolt, avagy megkérdezte a helyes útírányt valamelyik siető járókelőtől. A település, ha köd üli ősszel a Betekints-, illetve a várat nyugatról övező Buhim-völgyet, valójában a levegőben lebeg; hogy ezt észrevegye valaki is, nem kell ahhoz Dózsa-városinak lenni. A helyiek felének tapasztalata sem egyéb, mint hogy a hatalmon lévők, azaz a helyiek másik fele légvárat épít, s ezen az impresszió az sem változtat, ha egyik-másik választáson megfordul a helyzet, s akik korábban a város irányítóiként regnáltak, irányítottakká süllyedtek, akikről pedig eddig azt állították, hogy vezetésre szorulnak, egyik reggelre arra ébrednek, hogy ők maguk a város révkalauzai.

Veszprémet nem lehet túlszárnyalni, oly magasba nőtt! Hiába rendeznek időnként filmfesztivált, mozgásszínházi találkozót, énekes összejövetelt, utcazene-ünnepet, Gizella-napi rendezvényt, ezek egyike se oly módon (meg)szervezett, hogy észrevétlen illeszkedjék a helyhez, így aztán a város marad, ami korábban volt.

A település éppen ezért képes szép lenni, bár nem sok strapabíró rajongója akad.

A hely képviselte játszi módon megtapasztalható. Nemegyszer megismertem magam is. Kettő, amely egy is lehetne, emlékezetes marad: az első, mert első volt a sorban, a másik, mert nem oly régen zajlott le.

A kétezres év vége előtt alig tizenöt évvel az az UNESCO felügyelte intézmény, ahol szerkesztőként dolgoztam, elkészönt az egyetemről, és a Davidikum épületébe költözött. Közel ahhoz a képfestő műhelyhez, ahol egykor a magyar szobrászat nagy ígérete, a fiatalon elhunyt Csikász Imre gyermekeskedett. Ezt a fiúárvaházat 1810–1820 között építette a Margit-szeg alatt egy kanonoki alapítvány; ebben a többemeletes klasszicista nagy házban s a hozzá tartozó többé-kevésbé gondozatlan őskertben játszódtott egyik első novellám. Az intézmény tudományos titkára a novella megjelenését fölfedezte, és a hely meggyalázása, hitelének rontása miatt etikai vizsgálatot kezdeményezett ellenem. A procedúra következményeként változtattam munkahelyet.

Tavaly, éppen húsz évvel a városból elmenetelem után, a Cholnoky-család története alapján készült regényem bemutató estjéről a jelen lévő lelkes újságírótanonc tollából néhány mondatos tudósítás jelent meg a helyi napilapban. A *Napló*ban közzétett szövegre és a rektorra hivatkozva a dékán szóbeli fegyelmiben részesített, mivel állítása szerint hamis infor-

mációk forrása vagyok. A nyolcmondatos tudósítás nyolc állítása az, ami gyanút kelthetett volna a tudósító profizmusa iránt. Utóbb, a dékán egy éjszakai levelében a fegyelmet visszavonta.

Veszprémet, az európai olvasás- és írástörténet rejtelseibe merültem, olyannak látom, mint a kései reneszánsz humanista enciklopédiáját. Mondjuk, mint Milton protestáns szellemiségű *Elveszett Paradicsomát*, vagy François Rabelais művét, a féktelen étvágyú hőst előtérbe állító *Pantagruelt*. Vagy még inkább Cristoforo Maiorana Aiszóposz-kéziratát. Veszprém idők és terek és eszmék kongregációja, amelynek az olvasója tudja, mikor olvas all'antica öltözetben, mikor modernben, mikor mozognak az állati és emberi szereplők középkori környezetben, avagy szovjet-orosz tankodromon, firenzei boltokban vagy a Jeruzsálem-hegyi városrész hálószobáiban, illetve a Csatár-hegyen, gombászás közben. Tudja, hogy mikor kell a betűket szavakká csoportosítani, mikor érdemes hevesen deklamálva elhadarni a szerelmes szavakat.

Rövid utcák mondatain keresztül haladok, hogy merre is, az mindaddig nem derül ki, míg bele nem torkollik az utolsó szó egy keresztben futó, másik utcába, avagy villás elágazásba, amiként elválik az Óváros térről leereszkedő Ányos utcától a szapora lépést diktáló Ostromlépcső. A kapkodó lélegzetű mondatok mégis egyetlen városrészt fognak körbe, amint hol a sziklaszirt alatti mélységben, hol a platóról nagy hirtelen aláereszkedvén, balra vagy jobbra fordulva s a keskeny perem vízszintes felületén levegővételhez jutnak. Az utcák szövege egyetlen helyszín, a vár történetét mondja el – állapítottam meg a felhők fölött, Darmstadtból hazafele az EasyJet légörvényekbe be-bezuhanó kis gépén, mínusz 33 fokban a kinti levegő, hisz legalább tízezer méter magasban repülök, ez már a magassághoz szokott sas számára is elviselhetetlennek bizonyulna. Ilyen légüres térben mindössze az Isten és az őbelőle – a neoplatonisták elképzelésének megfelelően – emanációval képződő mennyei seregek létezhetnek. A magasból látszik, hogy a föld felszíne zöld és fahéjsárga foltokból vízfolyások kék és szürke szalagjaiból áll össze; kár, hogy néhol nem írják rájuk, hogy darabjaira ne széledjen, mely települést tartják egybe.

A német-osztrák táj olyan mozaikos, mint bármelyik arab város. Térképszerű. Az én városom nem ilyen. Leginkább egy magyar novella szövegtestéhez hasonló. Némelykor azt képzem, hogy nem több egyetlen tárcánál, amelyet a föld mélyében ébredt tektonikus hatalom erői darabjaira vetettek szét, s mint mészkőfennsíkot az esők, folyások és szelek darabjaira hasogattak, a réseit kanyonná mélyítették, itt-ott fel-, amott orgona- és aranyvessző hosszú gyökereihez kötve leeresztettek. Hajdani barátom házának hátsó kertjéből meg lehetett figyelni a kéziratlapokra szétesett Veszprém-textust: a növényekből alácsüngő mészkőlapok, kőkoloncok, üregek, Benedek-hegyi zöld huplis gyepek felszíneit, a múlttal és jelennel teleírtakat. Nem kell mondanom, ezt a veszprémi szöveget, amilyen gyakran megtehettem, elolvastam.

Az ír hagyomány, amely természetesen Szent Patrik világát idézi meg, a középkor legközepén a világ modelljét a mediterrán vertikális elképzeléssel szemben horizontálisnak láttatta. Amíg ott, mind az antikvitás pogányainál, mind a kereszténységnél, az anyagi és a szellemi pólus között, ezek különböző mértékben vegyült hierarchiai képezik a lépcsőfokokat, itt, a korabeli világtérképen koncentrikus körök húzódnak. A földművelő ember áll a térkép centrumában, akit a megszelídített állatok vesznek körül, amelyeket a vadonból előmerészkedő fenevadak veszélyeztetnek, amint a szerzetesek körül is szelíd és veszélyes világiak keringenek. Az írek Patrikja kemény szíve miatt megátkozott egy Coroticus nevezetű embert, aki menten rókává változott, s mint szíve mutatja, hiszen mindig is odatartozott, a rettenetes erdőbe menekült. Szóval, állítja a történet, az embernek lehetnek olyan szervei, amelyek egy másik világhoz kötik, amelyek használata révén képes a másik világ részévé válni, megfelelő alkalommal abba beleolvadni. Volt húsz év, amikor engem nagyon érdekelték azok a lények, amelyek a biológiai és a mitológiai világ határán állnak, és közvetítő szerepük jóvoltából ezt az említett átjárást képesek biztosítani. A sok fejezetből álló, a róka mibenlétét taglaló, korábban már említett regényt, valamint a rózsza kultúrtörténetét ezért is írtam oly hosszan, az átlagos életidő harmada alatt, ráadásul szellemi aktivitásom delelőjén.

Megjegyzem, ezen alkotói korszak tűnhet úgy, mint portyázás a törvény és a törvényen kívüli határvonalán, amikor az ember egyidejűleg képes létezni a hősökben gazdag, elrendezett valóságban és a háborzongató, ismeretlen, törvények nélküli világban. De ha ezt feljegyeztem, akkor arra ugyancsak emlékeztetnem kell, hogy mennyire nehéz az ilyen helyzetekben megkülönböztetni azt, mi a veszélyes démonok szemfényvesztése, és mi az, ami a költői képzelet terméke, mi az, ami valóban megtörténik, s mi az, ami teljességében valószerűtlen, és ha használatban marad is, nem egyéb szórakozásnál.

Vonzódásomat a rókákhoz első pulikutyámnak köszönhetem. Mint azt is, hogy családi házba költöztem, azzal a szürke szemű asszonnyal, akinek tekintete, ha félhomály volt, zöldeskékké vált, olyanná, mint a fahamu, ha ráesik a gömbölyű szemű, meleg májusi eső. E váráljai háznak kezdetben elkerítetlen, a meredek hegyoldalon a vár alá felhúzódó kertje volt: éjjelente rókák látogatták meg a kutyámat, a táljában elmaradt maradék ételt fölfalták. E rókáktól tanult meg tutulni Dugó, én pedig Dugótól elsajátítottam a toleranciát.

Dugó két hónapos korában került lakásunkba, amely a hajdani pékmester házának tetőterében épült (az épület a Matulka-ház nevet viseli, 1875-ig a városháza volt, amikor is az előljáróság a Kapuvári-házba költözött, mivel Veszprém rendezett tanácsú várossá vált, s tágasabb helyet igényelt a hivatal), amelyért a Csikász Imre nevét viselő utcácskában saját magam által épített, némileg nagyobb alapterületű, de kevésbé szerencsés szobabeosztású tetőteret adtam cserébe. Első éjszakáját azzal töltöttem,

hogy az ágy mellé lógatott jobb kezem mutatóujját a kiskutya szájában tartottam, hagytam, hogy rágicsálja.

A kutya kezdetben megkívánta a napi öt sétát, amely utóbb háromra apadt. Így aztán mindennap többször is pórázra fogtam, hullhatott jég vagy eső, szitálhatott a köd, avagy perzselhetett a napfény, erre vagy arra kóboroltunk, többnyire aszerint, hogy merre jártak éppen kevesen. Hol a gesztenyefákkal beültetett olaszbástyán, a tűztorony bejárata alatt, hol a vár egyenes utcájában, lehetőleg pórázatlanul, hol a Benedek-hegyen, esetleg a vár alatti utcákban, a belvárosban, a kórház mögötti temetőben, illetve parkban, esetleg a távolabbi utcák zezgugaiban.

Veszprém titkai napról napra tárultak fel: a vad citromfák voltak az elsők, amelyek egyikének hajtásából azóta a Paloznak és Lovas közötti Öreghegyen megépült prэшázam előtt bozontos és szúrós cserje nevelkedett fel, hiszen ki tudja, miért a lebontott zsinagóga helyére ültette a városi főkertész; én aztán föltártam s bonyolult okfejtéssel le is írtam a rókáról és városról egyszerre szóló románcomban a vad citrom és a zsidóknak oly fontos cédrárcitrom rokonságát. Aztán minden egyéb ritka növény felbukkant a város rejtélyes zugaiban: a suhanc cédrus, a bíbor levelű mogyoró, a cserjés gesztenye és egyéb évelők alapján kiderült, a város szépséges parkokkal rendelkezik, amelyekben azonban nincsenek sem padok, sem szeméttároló edények. Dugó hol ezt, hol azt szemelte ki magának célpon-tul, attól függően, hogy az ott tengő-lengő macskakolóniát, sünöket, menyéteket vagy a hullámpapírral takarózó hontalanokat kívánta meglátogatni. Az ebbel együtt fedeztem fel tehát a várost, pulimnak köszönhetem Veszprémet, annak tájélményét, s nyilván mentális egészségemet.

Néhány év múlva azonban oly mozgásigényűvé módosult a lakásba kényszerített házi jószág, hogy kerékpár mellett futtattam, majd, hogy hosszadalmas út és körülményes technikák révén tudtuk csak elhagyni a belvárost, s a Séd völgye sem bizonyult alkalmasnak a szabad kószálásra, megoldásként felvetődött a belvárosi tetőtéri lakás eladása és a közeli kertes családi ház megvásárlása. Mire megvettük a házat, és a magunk ízlésére átalakítottuk, Dugónak kölykei születtek, amelyek egyikével, Adállal hamarosan elfoglalták a hegy alatti mély udvart és a hegyoldali, törmelékkel elárasztott, akáccal, hárssal és kőrissel tarkított csenevész bozotos elegyét. Mivel ugyancsak agyafúrtaknak bizonyultak, s napközben, magányukat enyhítendő, el-elkóboroltak, hol a helyettes polgármester fogta be őket, hol a püspök, hol egy, a ferenceseknél élő fiatal atya, vagy pedig a Művészetek Háza egykori, ugyancsak kutyatartó vezetője, hamarosan feladattá vált a kert bekerítése.

Így aztán egyszerre saját birtoka felett árgus szemekkel őrködő veszp-rémi polgárrá váltam, akit kerítés vesz körül, és nem lehet hozzá csak úgy, kapucsengő hangja nélkül benytitni.

A csengőszóhoz hamarosan csatlakoztak a különböző nárciszok hagy-mái, a rózsatövek, a terrakotta színű cseréppel borított terasz, a kőből faragott asztalok, lecserélt ablakok, fenyőgerendából ácsolt hidacska a tetőtéri

könyves szoba és a hegyoldal első terasza között, legvégül a bronzszobor: az eredeti művet Verrocchio alkotta, valamikor a reneszánsz idején, Toszkánában, s az egyik fiesolei Medici-kertben állították fel, mielőtt a firenzei városháza udvarára került, s a magamé csupán másolatainak egyike.

Veszprémről írni nem e könyvem feladata – szögezi le *Bakony* című műve elején, a tájékoztatóban a túlzások, azaz a mesék embere, Eötvös Károly. Szerinte ugyanis a Közép-Európa legnagyobb édesvízi tavára néző domb- és hegyoldalak már nem lehetnek a Bakony részei, már csak azért sem, mert hiszen hol van már a három Balaton nagyságú Bakony-erdő rengetege.

Eleink el-elvitatkoztak azon, hogy a város mely tájegység része. Cholnoky Jenő leginkább fennsíki településnek látta, s mint kései tanítványa, munkái kiadója, magam sem gondolom másként. Cholnoky városalakóként értette ezt a helyet, a se nem úrként, se nem bolondként nagyzó Eötvös pedig a nemesi kúriák vándorlakójaként.

Én tudom, hogy Eötvös miért nem ismerhette Veszprémet. Veszprém-ben esténként nem lett volna mit csinálnia. Akkor itt ugyanis a házak lakói alszanak, vagy legalábbis úgy tesznek.

Szürkület után valóban nincs mit tenni ezzel a hellyel. Az utcák kihaltak, még csak a kocsmá irányába se tapogatózik senki ember, az egyetemisták a maguk klubjaiban duhognak, a színház nyitva is és zárva is, a szórakozóhelyek becsuknak, és a koncertek közönsége pontosan tudja, melyik hangnál esik ki egy hangjegyz az első hegedűs kottájából. Társas körök sincsenek, a turisták pedig, mintha szellemjárta helyet éreznének, a sötéteddéssel egy időben sietve menekülnek Balaton-parti szálláshelyükre.

Amíg nem létezett kertem, élveztem a belvárosban a magányos esti kóborlást. Találkozhattam menyéttel, tiszta fényű csillagot is láttam, hol üzekedőkbe, hol szeretkezőkbe is botlottam, ha betévedtem egyik-másikivilágítatlan parkba. Ha benéztem egy-két lakásba, mert lehetővé tette az elhúzatlan függöny vagy a németalföldi, illetve sváb módit követő függönytelenesség, képernyőkékben ázó bútorokat, mosónővé fakult asszonyokat és kék overalljukban hortyogó urakat láttam. Igaz, az emeleti lakásokba nem lehetett módomból belátni.

Eötvös Károly bejáratos a lakásokba, kihallatszik minden könyvfejezete mögül a polgári szalonok vagy udvarházak tisztaszobájának finom zaja, mely nesz akkor kél a ropogásra vasalt függönyanyagban, amikor éppen csak meglebbentik, hogy a gyorsan megszüntethető réseken kilessenek az utcára. Eötvös –, akire hol néprajzkutatók, hol helytörténészek, hol egyéb tollforgatók hivatkoznak –, s adatai hitelét nincs, ki kétségbe vonná. Kérdőjelezetlen tekintély. Hozzáértők szerint sokat tud a szűrkészítésről, a betyárkodásról, a nemes asszonyok házi titkairól és az otthonok rejtélyeiről, de magam nem ajánlom senkinek, hogy az ismét népszerű író állításainak, nagy hitelt adjon. Locsog. Olyasvalakit kellene ajánlanom, mint aki azt állítja: a Bakony a Drávával határos. Avagy: az arcom határos lehet egy foszlékony felhővel.

Ha nem is két, de tíz kézen meg tudom számolni, a veszprémi otthonok közül hányban jártam. Ezek között egyetlen kéz elég azok megszámlálására, amelyeket valóban helyi családok teremtettek meg, közel harmincéves ittlétem egyelőre nem biztosíték arra, hogy érdemes legyek a helyi notabilitások mélyebb érdeklődésére, azaz arra, hogy valamelyik vásárnap délután otthonukba meghíva tea, avagy néhány pohár bor mellett megbeszéljék velem a Csatár-hegyi hétvégi ház kertjének rejtélyeit, beavassanak kisvárosi titkaikba, vagy megtárgyalják az aktuális regnálók egyikének-másikának riherongykodását. Vásárnap délután nagyon szeretetre méltó a város: a történeti magon kívül, ahol rossz időben turisták tolakodnak, soha senkit nem látni sem az úttesten, sem a járdán, de még az udvarok ösvényein, illetve lépőkövein sem. Szerintem a vásárnapi délutánokon a városlakók önvizsgálatot tartanak, és megfélemlenek az időről. Ilyenkor bizonyosan nincs sem erkölcs, sem erkölcstelenség. Ilyenkor nincs történelem.

A vásárnap többi napszakában – kivéve az estét és a hozzátapadó éjszakát –, miként a többi napokon is, a veszprémiek nem tartózkodnak a lakásukban.

Akadnak napok, amikor arra ébredek, hogy nehezzé váltam. Ilyenkor ki nem mozdulok a házamból, napközben gyakran a kertbe sem lépek ki, hanem jó könyvet keresek, és szárnyakként fölcsatolom a vállamra, hogy elrepüljek innen. Az utóbbi másfél évben azonban nem találtam sem olyan napot, amelyben a tömegem csökkent volna, sem elég megbízható könyvet, hogy kiemeljen ebből a váraljai ingatlanból. Néha összeszedtem magamat, megtartottam az óráimat, vitatkoztam az önmagát helyi fenévaddá átképező dékánnal, többnyire hagytam, hogy oroszlánnak higgye magát, nem figyelmeztettem arra, hogy állatkertben él, nem pedig a szavannán, és ha tettem, szélirányt vettem az utat, elszaladtam addig, amíg nem éreztem, hogy ott már a délvidék. A napok azonban mindig velem tartanak.

Mire ötvenöt évesse korosodtam, s a mosógépbe annyi mosnivalót gyömöszölök, hogy némelykor képtelenné válik a feladata teljesítésére, a kutyám frizuráját féloldalassá nyestem, majd megtetszik, én nem korrigálom, a tavamban fertőtlenítőszer-túladagolással kékké festem át az aranyhalat és a zöld kecskebékát, ráébredek, hogy az, amit egykor arányérzéknek neveztem, elromlott bennem, és nincs egyéb választásom, újra meg kell találnom a mértéket, amely a diófának árnyat ígér, a tulipánszirmokat időben visszacsukja, s a hegyoldalon legörgő kövek útját megszabja.

A napok, a város és az öregedés ellen, kezdetben először a naplementéről, verseket költöttem; újabban, lemondva a szövegalkotás áhítatáról, esténként naplementét nézek. A kertem erre különösen alkalmas, mert minden napszak megterem benne, kivéve az alkonyatot: a hegygerincen álló, mai kinézetét az 1980-as támfal-rekonstrukcióval elnyerő vár ezt az egyet ellopja tőlem. Úgyhogy a magam naplementéi olyanok, hogy ugyan csupa fény az égbolt, évszakoknak, szeleknek, esőnek-párának megfele-

lően új és újabb ragyogású, de már a sötét fekete levében ázik alatt a ház, a ház alsó udvara, az utca és a városrész, több a hangja, mint a színe, én pedig a nappal nehezékét, mintha zakót, legombolom magamról, meztelen felsőtesttel kiülök a kertem legfölső teraszára, lábamat belelógatom a hűvös estébe, és bámulom a sokszínű eget. S ha ilyenkor megkondul a sok templomban lakó harangok egyike, megszólal és perlekedni kezd egyik-másik madár, vagy denevérek kezdik széles bőrszárnyukon suhogásukat a tavam fölött és a rajzó szúnyogok közül válogatják zsákmányukat.

Akkor, amikor nem a naplementét írtam le, s nem az égboltot bámultam, a kutyám oldalán alámerültem a városban: ne felejtsem a fényes eget, és ne, hogy az utcákban hamar besötétedik, olyankor a nappali méreténél keskenyebbé szűkült a köz, a tér és átjárója minden emlékképnek. A puli, a fekete jószág, testvéreire lelt a sötétben, nappal használt érzékszervei helyén új, éjszakára szóló orra, szeme és füle nőtt. Én azonban hagytam a kutyám által vezetni magam, és annyi mindent megtapasztaltam, hogy több antológia is kikerekedhetne belőle. A Csatár-hegy mögött elvesző Nap fénytől egyetlen pillanatra felragyog a húszemeletes lakótömb legfelsőbb emeletének ablaksora. Az alulról megvilágított gyöngyházfényű fellegek között fehér repülőgép-nyomok X-betűje. Egy szaxofonszóló kapaszkodik át a viadukt korlátján, és nem hull a mélybe, hanem szétporlad a szélben. Édes fagyaltillat és az első alkalommal kihúzott szemű, színházba igyekvő nők szaga. Egy levélkézbesítő, aki némelykor költővé, és olyankor nagyszerűvé lényegíti át magát. És az, ahogyan egy-egy ifjúban meglátja öngyilkos fiát. A várfeljáróban a házfali fülkében álló Flórián kezében a veder. A gyertyaviasz maradványaival megpecsételt gyilkosság helye az éjszakai mulató kijáratánál. Ircsik József városfestményein a kapuzatok nehéz, széles ecsetnyomú árnya. Intim részletekhez ér valamenyny érzékszervem, s nem hagyom, hogy érzékszervi tapasztalataim nyomán gondolat körvonalaódjon, különösen nem, hogy ez, túl a képiségen, átömljön a szavakba.

Talán. A várossal való viszonyomban ez a szó mindennap előkerül. Az első évtizedben okvetlenül. A másodikban biztosan. A harmadikban mindenképpen.

A város, miközben ezekben az évtizedekben a föld népessége egy egész milliárddal gyarapodott, igyekezett megteremteni a maga mitológiáját, István király, a magyar állam ezer éve élt alapítója előzvegyült feleségének kultuszával. Így aztán mindmegannyi névnapján városi ünnepségsorozatot eszközölnek össze az erre a célra alkalmazott hivatalnokok és felkért, méltó honoráriummal jutalmazott szakemberek; a május eleji Gizella-napi rendezvények követésével a település önátalakítása is nyomon követhető. Tulajdonképpen ezzel a kíváncsisággal megverve mentem el a 2009-es év eseményeinek egyikére. A tömegben boldogan vegyültem el, mert nem találkoztam egyetlen ismerőssel sem, mert nem köszöntek rám,

mert nem ismert meg senki. Meglehet, azért, mert szemüveget viseltem – újabban az utcai közlekedéshez is szemem elé illeszttem az okulárémat, kissé tisztábban lássam a távoli dolgokat. Tény, hogy én jól láthattam mindenkit, ahogy felmentem a neoromán kapuzattal alig évszázada lehatárolt várba, s talán éppen ez okularé miatt mindazok számára, akiket magam ugyan nem tudok azonosítani, de számukra felismerhető lennék, most identifikálhatatlanná formálódtam.

Aztán másfél óra után besokalltam a politizálás és a műkedvelő teátrum misztériumjátékától, visszazárkóztam a munkaszobámba, ahol sikerült is fél tizenegyig dolgozni, ámbár azért vettem házamnak az irányt, mert felbőszített, hogy a díjjal kitüntetett legújabb helyi megajándékozott esetében a díjazás okaként politikai tevékenység szerepelt. Akkor elővettem az emigráns orosz költő kötetét, amelyet, hogy befektettem magamat a saját ágyamba, olvasni akartam (hogy éppen azt, abban az a vörösbegy segített, amelyet a bezárt lakásban találtam, szegény zilált tollú jószág éppen a számítógépemen ült, amikor rányitottam, s onnan landolt, onnan indulva zúgott neki fejfel az ablaknak). A lapjaira kéken vetült két ujjam árnyéka – ez a látvány, nem pedig az ország és a kisvárosom azonos tébo-lya akadályozta meg, hogy olvassam a költeményeket.

Talán magam is, aki világoskék inget húztam a májusi kellemes délutánon, kék árnyat vetettem, s ez az árnyék magába fogadta alakomat, olyannyira, hogy láthatatlanná váltam? Vagy ez az érzéketlenség hetek, hónapok, évek óta tartana? Ha igen, Veszprém okozza semmivé foszlásmat, vagy nem így van, mert saját képességem ez, és csupán elő kell kapnom varázspálcámat, és hipp-hopp, kopott gúnyaként levettem magamról testemet, és eltűnök?

Gizellát, miután négy gyermeke rég elhalt, majd az ötödik is, Imre, akinek halálát a vadkantól kapott seb okozta, és István férje régen kiszerve-vedett, az országot ráhagyta Jézus anyjára, a híveiért közbenjáró Máriára, bezárták a veszprémi várba, s mert féltő volt, veszélybe kerül élete, Bajorországból fegyveresek indultak érte, hogy kimenekítsék a zúgolódó magyarok fogságából. Hogy valódi fogságban tartották, avagy képletesen kellett azt érteni, nem deríthető ki. Utóbb a passauai niedernburgi kolostorban apácaként miként gondolt szertefoszlott házasságára, holt és vélhetően szeretett hozzátartozóira, elveszett koronájára, nem tudható; az annál inkább, hogy miként arra a helyre, ahol rettegett és raboskodott. Veszprém úgy szokta saját kontúrjait megvastagítva városként létezését hangsúlyozni, hogy közben részeit megrövidíti. Itt az emberek egymásnak nem tagjai, hanem a felettes Egy névtelenségbe olvadó, felhasznált alkatrészei, ha már az a dicsőség éri őket, hogy értékeiket felajánlva elfogadta és lám, máris használatba vonva magába emészte a hely.

Gizella, amikor kiszabadult a vár, az ország és saját múltja fogságából, apácává vált, s hogy hamarosan apátnővé emelkedett, arra utal, hogy új élethez jutott, annak díszleteivel, köznapi és nagyjeleneteivel. Itt valami elveszett, ott valami megtaláltatott, és ismerve az annyi mindenre képes,

önigazoló históriákra utalt emberiséget, ez is, az is példabeszédre adott és ad egyszer csak módot. Az egykori királyné tehát elveszítette önmagát, bár jutott számára egyetlen kék és lenge árnyék: a múlt.

Engem először az foglalkoztatott, hogy miféle időszak az, amely lehetővé tette szüzessége megtartása nélkül is II. Ottó császár testvérnőjének, a hajdani magyar királynénak az apácaságot, meglehet: nem példa nélküli módon, hiszen a 11–13. század vallási mozgalmi eredményeként mind a nők megítélése, mind a vallásos élethez szükséges erényekről vélekedés megváltozott, és hogy éppen ez foglalkoztatott mindenek előtt, nemcsak jellemzőm, hanem távolságtartónak gondolt magatartásomra is példa.

Mindennek nyomán az éjszakában azon töprengtem, mely szavak váltak szemem és tudatom számára olvashatatlanná és megérthetetlené. Ujjamat mozgatva a papír fölött, azzal kísérleteztem, hogy különböző színű árnyékot vessek, s hogy magam számára nyilvánvalóvá tegyem: mindahány megjelenő szín mégiscsak illúzió, a lámpafény felbomlása alkotóira, amelyet azonban csupán saját emberi szemem érzékelhet és éppen ilyen módon. Nem színanyag színe ez az árnyék-kék, hanem egy jelenség következménye, illúzió az, amely, mondjuk, a hozzám betévedő madár számára már megtapasztalhatatlan lenne, úgy suhanna át rajta, hogy észre sem venné, a világom határán hatol át.

Ilyesmi élményekhez az jut, akinek egyszerre csak nincs önbecsülése.

Nem vagyok tehát bennszülött, nem látom úgy, nem élem úgy Veszprémet, mint aki anyja méhéből esett ide. Kétharmad véletlen és egyharmad döntés eredménye, hogy ebbe a városba kerültem, egyharmad véletlen és kétharmad döntés következménye, hogy itt élek. Nem úgy látom mégse, mintha utazó, pláne nem, mint aki átutazó lenne, bár akadnak helyek, sarkok, ahol önmaga alá kanyarodik vissza utca, ahol a függőkertek és teraszok alatti nyeregretetőkön barna térdzokniban álldogálnak a kémények, amelyeket táguló pupillájú turistaként szemlélek.

Nem tudom, a városban hány tősgyökeres él, de amikor a Gizella-napi ünnepség főprogramjaként a középkor és a jelen kórházi állapotait összehasonlítani nem képes szónokot tapsoló tömeg emberei között húzom össze magamat, a tomboló sikerrel szembesülve, akkor tisztában vagyok azzal, hogy az utóbbi másfél évtizedben született egymilliárd ember e városra eső része mind-mind fanatikus őslakos, a magamfajta jövevények vagy nincsenek, vagy ha lennének, akkor pedig láthatatlanok és némák.

Gizella mindenestre valószínűsített volt: a történészek szerint férjhez sem akart menni, államérdekből fogadta el István király kezét. Arról lehet szó, hogy az egykori Pannónia, azaz a mai Dunántúl a salzburgi érsekség érdekeltségévé vált, amikor a kilencedik században széthullt az avar birodalom, s e vidéken a térítési lázban építették a várban található kerek templomot. E Karoling-kori épület létével bizonygatja a salzburgi érsekség elsőbbségét a pápánál, mégpedig a Passau-Regensburg érsekségével – s vélhetően a görög hagyományt szem előtt tartó bizánciak-

kal – szemben, ennek a vetélkedésnek az eredménye, hogy a passauiak, száz évvel később, Gizellát meggyőzik arról, hogy vállaljon keresztényi küldetést, s küldik ide majd, az évszázada elkezdett evangelizáció folytatásaként, királynénak, viszik vissza innen, nehogy reménybeli szentsége egykoron más érsekségeket erősítsen. Veszprém, vagy a most ebben a városban található templom eszerint a világpolitika érdeklődésének centrumában állt valaha.

Városom legfőbb védekezése az idegenekkel szemben a stigmatizáció. Mindenkire, aki nem anyja petefészkében vagy apja heréjében érkezett Veszprémbe, ráaggatják azt a sárga, csillag alakú jelet, amely azt hirdeti, hogy jövevény. Ha idegen, akkor közhírré teszi azt is, hogy a hagyománytól, a lokális érdekektől különbözőt jelenít meg, képvisel, s ekként veszélyforrás. A gyűttmentség Veszprém nem odavalósi születésű lakosai számára létrehozott gettó, amely van, akit megvéd, és különböző cselekedet véghezvitelére hatalmaz fel, s akadnak, akiket kirekeszt, és megakadályoz, hogy döntési helyzetbe kerüljenek.

Persze ennek a magatartásnak létezik indoka: a város csodára vár. Hiába kérték a pápát erre, Gizellát addig nem lehet a törvények értelmében szentté emelni, miként a várost sem fölemelni, amíg bizonyíthatóan nem tulajdonítható számára legalább egyetlen csoda. Ez az esemény nem érkezhethet bárhonnan vagy bárkitől, el kell azt és azokat keríteni, ahonnan bizonyosan nem lenne hasznos, ha érkezne a mirabilitás.

1010 körül róják pergamenre azt a királytükroket, amely magyarul a *Szent István király intelmei Szent Imre herceghez* címet kapta. Imrének, aki a veszprémi Szent György-kápolnában tett szüzességi fogadalmat, vélhetően még élt valamelyik bátyja, ha nem kellett gondolnia családalapításra, dinasztialis kötelességére. A veszprémi esemény arra utal, hogy inkább anyja, Gizella hatása alatt állt, s számomra egyébként az erős anyai befolyást hangsúlyozza az, hogy apja utasítások sorát kénytelen adni számára. Az *Admonitiones*ben a vendégek és jövevények megbecsülését parancsolja meg utódjának István, mert ők mindenekelőtt hasznot hajtának, továbbá nyelvük és szokásuk által különb-különb példát hoznak magukkal, díszítenek és emelik a fényességet. A jövevények gyámolítására – akik nyilván keresztények voltak és a civilizált, azaz a római múltat képviselő világból érkeztek – szükség lehetett, és jól tudhatta ezt az intelmek latint tudó fogalmazója, a szöveg kegyes hangzáért felelős szerzetes, aki talán maga is idegenből érkezett. István támogatta az idegenek ápolását, s ha nem ezt teszik, azt mintegy barbár szokásnak minősítette.

A barbár eredetű, középkori város alapítását ugyan nem mítoszi kód, hanem az említetlenség miazmás párája borítja, ezért első évszázadairól módfelett keveset tudunk. Mindenesetre többet, mint a térség várost megelőző településéről, de annyit mégsem, hogy bárki is meg tudná mondani, mikor alakult ki a kővári formája. Tulajdonképpen azt sem lenne könnyű

megállapítani, hogy a vár foglalta-e magába kezdetek kezdetén a várost, vagy a város kebelezte be a várat.

A rómaiak, mivel megvetették a forrástalanságot, nem tömegével telepedtek le ezen a helyen, az előhely nem mutathatja az antik városok katonai táborra utaló négyzethálós szerkezetét. A frank birodalom idején a kereszténységre térített morva alattvalók székhelyeként sejtik sokan e helyet, éppen egy olyan, Szent Mihály nevét viselő kőtemplommal, amelyre a salzburgi érsek 870-ben kelt, pápának írt levelében hivatkozik, üzenetével egyben fenntartva e tájra kiterjesztett evangelizációs jogát. Anonymus a 13. században akként említi Veszprémet, mint amelynek olyan vára emelkedik, ahová a teuton lovagok a honfoglaló magyarok ellen védekező állásba vonulhattak.

Kövel erősített volt-e a honfoglalás idején a templomos hely, vagy csak a szlávok sziklaplatóra emelt földvára, írott források, képi ábrázolatok és régészeti maradványok híján nem tudni. Tudott, a Várhegyen mindenestre funkcionált a kerek alaprajzú keresztény templom, s mert frank szabályzat szerint létesült, működött mellette a plébániai iskola, kőházban. Épült a közelben világi székhely, palota, amelyet ha külön sánc védett, akkor a vár és a város középpontja nem függ egybe, ha pedig nem, akkor a vár bizonyosan magába foglalta várost.

Az, hogy temploma létezik az erődnek, és nem a városon kívül elterülő temetőben, valamelyik szentté avanzsált ősnak a csontjai fölé felhúzott istenháza rendezte át a település szerkezetét, és vált perifériális helyzetűből centrálissá, arra utal, hogy keresztények építették a telepet: az őáltaluk újonnan épített városok közepén szokott, hitüket és kozmológiájukat demonstrálandó, tornyos bazilika, székesegyház, dóm, katedrális, kápolna állni. Mivel védhető magaslatra tették – a völgyben tevékenykedő vámszedők vámjá biztonságban hevert ott a ládában –, középkori jellegű a vár, zárt, kiváltságokat képviselő, a várkapu előtt pedig kisebb települések sokasága épült meg, azok lakhelyéül, akiknek az épületei nem fértek be a hegytetői erődítménybe. Kézműveseké és kereskedőké ez az erős hely és a köré kuporodó számos kis lakótérség, akiket összetart a védmű, s megkülönböztet az, hogy a falakon belül laknak-e vagy kívül.

Mondják, a középkor városa nem szabadságot, hanem szabadságokat adott a lakóinak, minden csoportnak mást és mást, kinek függetlenséget, kinek szabadosságot, kinek családjától való elszakadást. Más szabadság az alkalmazotté, más az uralkodóé, a szerzetesé, a nemes hölgyé avagy a fennhangon érte epedező lovagé – s ez a darabolttság a város szerkezetében is tetten érhető, hiszen leképeződik, és ezzel megismétlődik.

A vár a lehető legszűkebb területet foglalja el, épületei egyemeletnyi magasak, a középületek uralják a terét, amely épületek egyben a hatalmat szimbolizálják, és erőre készített, védő kőfal határolja. A bástyák és falak kivételével építészetileg nem egységes karakterű, a hatása sem az – például azért, mert hol a katonai, hol a kereskedelmi arculata villan elő a helynek.

A vár létrejöttének idejére abból lehet leginkább következtetni, hogy az építők bátran használták a hely geológiai adottságait, s ebben az egykori Római Birodalom északi peremén a letelepedésükért cserébe szívesen katonáskodó frankok voltak élenjáróak. A frank kőművesi merészséget utánozták aztán a 12–13. századi német befolyás alatt tartott területek építetői. Így a veszprémi vár, ha építése kétszakaszú is, a 8., majd a 12. században is hasonló erők nyomán formálódik.

Megválaszolatlanul maradó kérdés, hogy a város és a vár együtt jött-e létre, s ezzel együtt az is, ugyan melyik léte előzte meg a másikat.

Veszprémben, de meglehet, minden 20. és 21. századi közép-európai kisvárosban számos olyan dolog egzisztál, amely nincs – ámbár, éppen ez nyújtja a kisvárosok specialitását. Veszprém unikalitásához hozzájárul, hogy a település akkor létezett, amikor még nem volt magyar állam, de másrészt akkor még nem, amikor létezett Pannónia provincia. Veszprém kialakulásához nem társult a rómaiság, ezzel szemben igen a germán világ, s a németiség ereje nyomán törmelékké oszló szlávság hagyománya.

Nem tudom, a néhány tízezer főnyi honfoglaló magyarság és a sok százezres szláv népesség miként keveredik el úgy egymással, hogy utóbb a nemzettest magyar lesz és nem szláv, de a vegyüléstani elvet Veszprém elsajátította, és számos alkalommal olvasztotta a többséget magába a kisebbség.

A szlávok és a keletről érkező barbárok ellen emelt frank-germán vár karakteréből könnyű a következtetés a várban lakók mentalitására. Az ő lelkiületükből ez-az máig fennmaradt: a városlakó nem fogadja el magával egyenlőnek sem a nem városlakót, sem pedig a frissen betelepültet. A középkor közepi városi népesség vérmérsékletének maradványa ez az idegenellenesség.

Az Óváros tér végében kezdődik a vár, melyet az egyetlen utcája mellé – mint esszét terjedelmesebb, illetve apróbb fejezetei – külön tulajdonosú, eltérő fennhatóságú részekre osztanak a polgárházak és paloták. Mert bár a vár utcája miatt egyfonalú és hosszú, mégis érzékelhető, hogy a hegygerinc két oldalára billennek a házai, a jobbik a keleti lejtőre, a bal pedig nyugatra, és ez a hegy a maga két, épületekkel elborított oldalát két völgynek mutatja meg, amelynek az alján ugyanazon patak kanyarog. Azaz csak az egyikben, de hogy a másik se szenvedjen vízben hiányt, régen a Séd nagyobbfajta esőzésekkor kiáradt, magához ragadta a Pápa felé vezető utcát, s csinált belőle oly széles, alföldi folyót, hogy abban a kacsák mellett csónakok közlekedhessenek, és áradáskor ne csupán a belefulladt embereket sodorja magával.

A vár alatt északnak és délnek fut egy-egy mély völgy, hogy a Bakony irányában, északon, a Benedek-hegy szöglete alatt, néhány száz lépésre a várfaltól egybeforranak, s e kanyargós völgy közepén húzódik a Séd patak medre. Tautologikus a helyzet: a patak a Séd szinonimája, e két völgy pedig lehetne akár a városé. A Séd az északi oldal közepén, egy másik, rá

merőleges völgyből torkollik be ide, s a délnek tartónak a legvégén fordul keletre, hogy elhagyja azt.

A házcsoport, amely az Óváros teret képezi, a várba indította a maga utcáját, és két mellékindával a vár alá. Ha valaki magasból nézi a várost, jól érzékeli, hogy a várba fel nem üzenő, hoppon maradó épületek csoportja csupán egyik felét küldi a völgyaljba – képezzen ott utcát. S mintegy a délutáni fény fogadására, mentetetendő önmagát, amiért a fény nem teljes egészében érkezik, minthogy nem akadt olyan vágatra, amelyben elég széles és méltóságos teret alkothatna. A várból kiszorult épületek a hegy másik oldalára ugyancsak házak hadát engedték le, így megalkottatott ott is egy épületsor és keskeny utca. A várról lefutó utcák azonban nem utcák, hiszen kocsival, keréken járhatatlanok: lépcső emeli fel, süllyeszti le bennük a járókelőt, lépcső is a neve mindegyiknek.

A vár épületei az utcát védik, mintha azon oly sokan járkálnának, a fallal körbevett várat ugyancsak házaktól körvonalukhoz jutott, mandalát formázó két, többnyire néptelen sikátor, átjáró, tér, térnek se nevezhető utcácska, köz, amely éppen csak annyira széles, hogy a múlt siettében átférjen még rajta, továbbá zug és szeglet övezi. Személytelen hatalom véderői mind, ennek látványába feledkeznek bele valahányan a vásárnaponként, illetve az esős naponként ismeretlenségből előömlő turisták, erre nem pillantanak a helyiek, ha nem idevalósiak, és vannak tekintettel azok, akik bennszülöttek.

Apámon láttam, ahogyan öregszik, kevesebb dolog és esemény kelti fel az érdeklődését, holott se nem apatikus, se nem érdektelen; csupán gyorsan felismeri a világa mintázatait, és szerencsés kézzel és aggyal végzi el a döntéshez szükséges redukciókat. Igen, nem, nagy ritkán ígem – határozatai nyolcvanhárom éves korára ennyire szűkültek le.

Veszprém, mire megvénülök, hány vonásból fog állni, ma bonyolult, de a tegnapihoz és a tegnapelőttihez képest egyszerűsödött konstrukciója mivé szikárodik? Amikor beköltöztem a városba, és városi polgárrá emelkedtem, a sok domb, amelyeket munkába menet naponta meg kellett hágni, azt előfeltételezte, hogy mozgásképtelen idősb koromra vagy házba zárom magamat, vagy már el is felejtettem, hogy egykor ily hepehupás hegyek közé keveredtem, és azok tövében éltem.

A veszprémi vár, konstátálom, az észak-itáliai frank várakhoz hasonló – azok genius locija járja át. Védelemre készült, minden eresztékében erre a feladatra emlékezteti a lakóit, végső soron lakosainak rendeltetése is képes erre az egyetlen feladatra szűkülni. Az erődítmény a földrajzi adottság(ok) alapján szerveződött, s egyben azok legjobb kihasználása. A vár mint építmény és a természet összhangja az embert és antropológiai tereit nem fogadja magába. Ez az összhang nem tér ki arra, hogy az embert is figyelembe vegye. Vannak déli városok, ahol a várfal és a házak egyetlen tömbbé forrtak össze, itt a falak alatt, benn, kertcskék húzódnak, alkalmas időben szépséges függőkertekké válhattak volna – gondoljon itt

az olvasó Heidelberg pompás hegytetői várára és reneszánsz hortuszára. A mi városunkban csupán a közintézmények falai egyben a várfalak, a magánépületekéi abba bizony be nem tagolódnak. Egykor nagyhírűnek látszó kanonokok sorra építették a maguk csinos, a másikéra nagyon hasonlító palotáit, amelyek elfoglalják ugyan a hegy keskeny nyergét, de a megbízók nem látták jónak, hogy a házak a vár falához támaszkodjanak. S az is érdekes, hogy lakótornyok sem épültek itt, meglehet, azért, mert abba sereg ember fért volna be. S a tömegre nem a lakóhelyiségekben, de bizonyosan a várfalakon mutatkozott szükség, a harcosok és az őket kiszolgáló mesteremberek képezték a valódi védelmet.

A város mikor nőtte túl a várfalak közébe zsúfolt, utcájában könnyen, házai szerkezetét tekintve nehezen áttekinthető középkori települést? Ha a házak számát tekintjük, nem lehetett állandó lakó itt több egy-két száznál. A római villagazdaságban, a közeli Balácán az 1–2. századtól a birodalom végéig háromszáz-négyszáz ember élt – a kialakulásakor Veszprém várának népessége esetleg ha elérte ezt a mennyiséget.

Veszprém ma kb. hatvankétezer ember állandó lakhelye, azaz mintegy húszezer családé. Mai lakosa másként használja a változatlan szerkezetű várat: hosszas előkészület után, mondják, ér el a várba igyekvő a vártérre, amelynek a végén keresztben áll a székesegyház. A bazilikán túl pedig ott a világ vége: annak peremén alig száz éve egyensúlyoz két mészkőből faragott, fehér alak: az egyik István királyt, a másik Gizella királynét mintázza meg. Hogy mennyire ingatag a vár, az a várból nem látható – de akik a vár tövében élnek, naponta érzékelhetik: omlik a kő, csúszik a talaj, repednek a falak. Aki azonban bejutott a várba, annak minderről nincs tudomása: a csodák birodalmában jár, ahol a templombelsőket a vár alatti vidéket és távoli tájakat ábrázoló freskók borítják, de a mennyezetre festett rózsapiros, illetve malachitzöld peremű felhőket a szél ugyanúgy a Bakony felől fújja délnek, mint azokat, amelyeket a templomok előtt felnézve az égen látni.

Veszprémben, amikor a gyufagyár megépült, 1875-ben, tizenkétezeren éltek, 1927-ben, amikor benne már hét étterem és söröző, három kávéház, két cukrászda és két fürdő működött, közel tizennyolcezeren, 1949-ben ugyanennyien lakták a várost. Történelmi léptékkal nézve tehát a jövővények száma hatalmas iramban nőtt, néha már azt hiszem, csak ők hemzsegnének a városban. Humánetológusok szerint az élettudomány mintegy ötszáz embert tud egységes rendszerré szervezni, olyanná, ahol az alrendszerek értelmük szerint tagolódnak be az egészbe, hozzájárulnak annak létehez, s nem csak elélik az erejét. A létszám és a közösség eszerint egymástól függ. Az ekkora közösségben a belső változások nem okozhatnak véletlen káoszt, de a változások folyamata sem szakad meg, nem áll le az evolúció. Veszprém ekkora lakossággal talán csak akkor rendelkezett, amikor létrejött az első vár, amikor a vár körül szatellit-városok létesültek: azok kialakulásáért éppen a létszámfölösleg felel.

A testi kontaktus, a személyes kommunikáció, a megélhető kapcsolat-hálózat akkor eliminálódik, amikor hallomásból sem ismerői már egymásnak az emberek, sőt, a vezetők sem érzékelhetők fizikai voltukban. Nagyjából ötszáz fő fölött bárkinek lehetősége nyílik arra, hogy kívül maradjon vagy kirekedjen a közösségen. A gyűttmentek, állítják a helyben gyökerező múltúak, azok, akiket nem véd meg a helyi hiedelmek bonyolult rendszere, akik nem hiszik el az emberek valóságról történő állításainak valamennyi elemét, függetlenül attól, hogy azok hamisak vagy érvényesek. A jöttmentek olyan fantáziavilágban élnek így, amely nem a városról ad számot, ezért elgondolásaiknak a város szempontjából nincs jelentőségük.

Az idegen vidékről érkeztek olyanok, mint az állatok: mert hiedelmek híján vannak, a jelenben élnek. Nincs közösségük, amely rájuk érvényes döntést hoz. Ezek az emberek saját maguk számára fontosak, a szabadságukról nem képesek lemondani, nem ismernek se Istent, se hazát, se szerelmet: nincsenek szocializálva, de még olyan erős akarát sincs, másféle hit, különböző remény, elűtő szeretet, tanítás, eljárás, viselkedés, amely a szocializációt helyettesítené.

Olyan nézőpontváltásra képesek, amelyek nem a közösségé.

Fuimus – voltunk, mondja a világ végénél tébláboló veszprémi ember, a nagy fehér kőszobrok lába mellett állva.

Gondolom, valamikor a 19–20. század fordulóján táján kaphatta a várat hosszában átszelő, az eufemisztikusság határán imbolygó Vár utca végén álló hely a nevét: világ vége. Az utca, amely a szirt gerincén valóban billeg, éppen a középvonala alatt húzódik a hatalmas föld alatti csatorna vezetéke (egyszálú bele), mondhatni, ennek a csatornahengernek a tetején egyensúlyoz, mint a tölgyrönkre helyezett falapon egyensúlyozó, az út egyik oldalán nyugatra, másikon délre csordul el a lehullt csapadék, nos, ez az utca valami fontos helyre vezet, ha annak név is adatott.

A középkorban a tengerjáró népek adták a ma Belgiumban található, rémségesen szeles és sótól kiszítt, így tehát fakó városnak a nevet: *Ostende*. A kelet vége. E név jelentését szárazföldi ember meg nem érti. Anglia legdélnyugatibb csücskének a neve: *Land's End*. A világ vége – ami Veszprémnek jutott. Az első magyar királyi házaspár mögötti mélység megnevezése az, valóságos tér neve, de természetesen a képletesé is.

Az utóbbi fél évtizedben szinte naponta alkalmam nyílt látni a két alakból képzett szobrot, már-már profanizálva, végtére is a munkavégzés jelképévé váltak számomra. Aprólékosan, részleteiben is megvizsgáltam a közepes minőségű alkotást: pontosan tudom, a mészkötestekbe hány golyó csapódott be, hagyott a felületükön sérülésnyomot. Ugyanis 1956-ban ebbe az utcába szorult be az orosz tank elől a kevés egyetemista és városi felkelő, és ahogy őket, a szobrot is lőtték. A felkelők attól kezdve semmivé porladtak, a szobor azonban, ha nem is a golyókat, de a becsapódásuk helyét megőrizte. Nem értem, miért nem vált kultushellyé e pont, éppen

emiatt. Az egyetem bejárata előtt ugyan megtalálható egy falba tűzött rózsafej, bronzból, éjszaka látható, mivel piros lámpa világít a bronzszirmok között, emlékezteti az 1951-től működő universitas professzorait, többségük miként hagyta cserben a diákjait a forradalomban és a forradalom után (annak közelében, annak távlataiban, s talán annak emlékében is), de nekem ez a gépfegyverek lövedékeitől megroncsolt felület, mert legalább az anyaga jelen tudott lenni a korabeli eseményen, valóbb emlék, mint a mementó, bár azt Raffay Béla, a neves szobrász készítette.

Cholnoky Jenő ugyancsak világ végeként emlékezik e helyre. 1938-ban megjelent, a helytörténetet a földtörténettel hatásosan egybeillesztő aprólékos várostörténeti értekezésében arról írt az akadémikus geográfus, hogy a Szeminárium épülete és a szemközti kanonoki lak közé szorult kis bástyaszakasz, ahol a vár magányos utcája vakon végződik, a világ vége. Testvérei, a kisváros első jó prózáírói sem mondták ezt másként, igaz, harminc-egyven évvel korábban.

A világ végéről a Benedek-hegy látszik, ahol ma kőkereszt igyekszik karjaival ellenállni az északi szélnek; egykor iszlám temetőnek használták. A veszprémi szél a végítélet felől érkezik.

Sum – vagyok, mondja a halott város.

Máskor szóból lett a szemem. Elég meglátni a széltől vagy járókelőtől megroncsolt, derék- vagy szájmagasságba falra ragasztott plakát félmondatát, hogy értelmet nyerjen a tekintetem. Fényképezőgépet emelve elé, dokumentumot készítek. Avagy magával ragad a tekintetem, mintha a napszél az üstökös magvát, széthúzza, mintegy csóvává teríti szét a testemet.

Veszprém, egyszer csak ezt vettem észre, nagyon fél az idegen tekintet-től. Itt van számára ez a gyönyörű vidék, rajta az éghez szokott vár, alatta a keresztény középkor elővárosaiból összeolvadt mai város, amely a 20. században túlnőtte ugyan magát, de mindvégig vigyázott arra, hogy keskeny derekú asszonynak látszódjon, és 43-as lábát is mindig 37-es cipelőbe nyomorította. És itt van a félelem, amely nem csupán a riadalom és a rémület ellen berzenkedik, de mindazoktól is, akik a riadalmat látják vagy résztvevőként érzékelik. A város kultúráját a kívülről szemlélők nem érzékelik megfelelő módon – állítják a kóborlók ellen morgolódók.

Hogy miért és mikor alakulhat ki egyensúlyi helyzet az önmagukat óslakosnak gondolók és a betelepedett, bármikor továbbállásra képes város-lakók között, az időpont megjóslására nem vállalkozom. Alig száz évvel ezelőtt tíz-tizenkétezren éltek itt, vagyis a jelenlegi hatvanezres lélekszám-nak mindössze a hatoda-tizede tekinthetné tősgyökeresnek magát, ez az arány azonban torz, ha a helyieket – illetve a lokálisnak gondolt érdekeket – képviselő hangját hallom. Akadnak ugyan, akik úgy gyanítják, az óslakosok tömegénél jóval nagyobb a vazallusoké. Az egyenműség hiánya az ürügy, hogy a lakosok között nincs egyensúly.

Másrészt mégis ez lehet annak az eredete és biztosítéka, hogy egyre-másra érkeznek új és újabb letelepedni szándékozók, akik részére ez

az instabil állapot a korábbihoz képest inkább kiegyensúlyozottságot ígér.

Szóval a város lakossága sosem éri el azt az állapotot, amelyet vagy az igen, vagy a nem, vagy az elheverés, vagy a föllálás, az éhség, avagy a jóllakottság jellemezne. Nem alakulhat ki homogén (képzetes) testbéliség és szellemiség, errefelé a minimális számú egyensúlyi helyzeten kívül mindig több kínálódik fel. A matematikusok azt állítják, hogy létezik olyan test, amely csak két egyensúlyi ponttal rendelkezik: a stabillal és az instabillal, én azonban a két pólus közti változatok sorozatát ismerem. Hiába tudom, hogy élnek tengeri teknőcök, amelyek olyan páncélförmára tettek szert az evolúció során, amely mindig lehetővé teszi a könnyű talpra állást, én nem vagyok e teknőcfaj egyede, és ha jól érzékelem, a városom sem ilyesféle jószág. Meglehet, nincs egyébről szó, mint arról, hogy a település ezen a módon kerüli el, hogy a két, egyensúlyi állapottal jellemezhető ideális lét valami katasztrófa eredményeként egyetlenegy egyensúlyi állapotúvá alakuljon, így a nem létező dolgok közébe sorolódjon maga is, mivel egyetlen egyensúlyi helyzettel rendelkező test nem létezik.

Persze, nem állíthatjuk azt, hogy a nem létező dolgok nem befolyásolják a közösség életét, az emberek sorsát, vagy a történelmet. Sőt, éppen ellenkező a tapasztalatunk: mintha nemegyszer hosszú időbe került volna az abban való megbizonyosodás, hogy a valóságban nem létező dolgokra hivatkozva kreálódnak szabályok, és e formulák betartására kötelezik a közösséghez tartozókat, sőt, mindössze azok válhatnak közösségi taggá, akik számára a felállított norma szentség.

Tárlat címmel egykor kötetben mutattam be azokat a művészekről kapott tárgyakat, amelyek között élek. A lakásom belsejéről esik szó. A képek között található az az 1978-ban készült festmény, két, egymásra ragasztott vászondarab, amin két, egymásba kapaszkodó, kék kontúrú alak látható. A háttér földbarna, rothadtsárga, iszapzöld, egészen olyan, mint a paradicsom.

Veszprémnek nincs meghatározó színe, mint van sajátja valamennyi toszkán városnak, az Esterel-hegységnek Nizzától nyugatra, vagy akár a konstantinápolyi török rózsát utánzó sárga Bécsnek. Koloritjával télen a télhez, nyáron a nyárhoz alkalmazkodik, olyan, mint kertem barna varangya (amely Adél kutya játszótársa), a tavi béka (amelyik, ha a kutyák ugratásba fognak, menten elkezd a vartyogást), akik az evolúció során szerzett tulajdonságuk eredményeként a környezetet színét utánózzák. Ennek a városnak a színi környezete a négy évszaké, az ökörvérszínű meggybokroké a hegyoldalon, a sárga vadszőlővel gúzsba kötött házaké, a vadcsapásoktól csikozott havas lejtőké, a novemberi esők után maradt mocsoké. A rókaé, a rómaiak kedvelte felsőörsi kőé. Mind-mind örökké ugyanaz, miközben napszakonként, hónapokonként, megvilágítástól függően árnyalataiban változók.

Veszprém tavasszal többnyire zöld, nyáron főként kék. A fűtől. Az égtől.

Persze, ez a zöld, ez a kék, ez az ólomszürke, ez a kadmiumfehér az olyan európai fickónak jelent valamit, mint én, akinek éppen ilyen zöldként, kékként, fehékként érdekes. Arab ember számára – mondjam példaként – a kék nem mindig jelenti azt, amit nekünk. Hiedelmük szerint a kék szemű ember bajt hoz. Nem tudom, mi van akkor, ha az angyal a kék szemű, mint városunk templomainak sok freskóján. Amikor Allah Gábrrielnek, majd az pedig Mohamednek kinyilatkozta a *Koránt*, milyen színű szemmel nézett a világra? A Hatalom Éjszakáján, a ramadán havi böjt utolsó éjjelén, amikor a szent könyv megszületésére emlékszik mindenki, aki muszlim, vajon felvetődik-e, hogy más vidéken az angyal szeme nem a nekik tetsző barna? Kék szemű angyal is létezik, miként az ellenőrizhető a püspöki palota ebédlőterének jugendstíl freskóján.

A kékekkel mindig baj van. Cholnoky Jenő belső-ázsiai útleírásában arról értesülünk, hogy a kínaiak a kék szeműeket egyenesen jövőbe látóaknak, varázslóknak tartották, annyiban biztosan, hogy előre látják a vihart. E naplójegyzet miatt lettek a Cholnokyak kék szeműek a helyi Panteonban elhelyezett reliefen, amelyet Várnagy Ildikó készített.

Élt e vidéken hajdanában egy Lackó keresztnévű festő, tőle vásároltam a kék kontúros kétalakos művet, neki ugyancsak sok gondja akadt a saját színek nélküli várossal és az emlegetett színekkel. Egyszer-mászor lángveres tarajú pávakék hajjal vonult át a városon, hosszában a Jókai utcán, a Szabadság téren és a sétálónak hívott Kossuth utcán, szokásos útvonalán haladtában mindig sokáig érezhető volt az az alagút, amelyet teste fúrt a levegőbe, illetve a tömegbe. A merészek beszóltak neki, tetoválásai, csatjai, túi, szegecsei, maszkot utánzó arckikészítése, extrém rongyokból-bőrökből gondosan összeválogatott öltözete ugyancsak megrémítette és feljajdulásra vagy keresztvetésre készítette a város némely lakóját és vendégeit, másokat viszont nem az öltözők egyes kellékei vadítottak meg, hanem az, hogy Lackó testét és gúnyját, mint amikor a bokrokat kerülgető, saját járását keresőre felakad a sok pókháló, rajzok ezüst vonalai és csikjai tartották egybe.

Mindig szétdűlni kész lelkűnek mutatkozott ez a gyerekeMBER. Öblös hangja, szitkozódó természete is erre utalt, követelőzései ugyancsak. A várossal elejétől végéig, templomgombtól a csatornázásáig adódott baja; lénynek tekintette, akivel összezsaphat, megvívhat, fel sem vetődött benne, hogy nem egyéb az közegnél, használatba vont térnél. Csoda, hogy negyvenegy éven át életben tudott maradni. S ehhez hozzájárult, köszönet érte, a város sokakat istápoló pszichiáter arkangyalnője. Talán egy belgyógyász is, de vélekedésemről a magyar írók, költők és képzőművészek orvosát, a Nap-természetű Csillag József doktort régebben kellett volna megkérdeznem. Ő ugyanúgy öngyilkosává lett.

Aztán akadtak, élete utolsó tíz évében, akik megszokták, hogy a csillogó színek szkafanderébe bújt vadember a sörért tenyérnyi rajzzal, a na-

pokra elegendő élelemért szprével fújt arcképpel, tíz-húsz ezer forintért művészellátós eredetű, azaz a keretre szakszerűen felfeszített vásznú olajfestménnyel fizet. Valamennyi extravagáns helyi figura bizonytalan minőségű, számos esetben csupán alkalom szülte műtárgy tulajdonosává emelkedett, műtárgygyűjtővé, Szilágyi Lackó-birtokossá.

Hozzám többnyire a városból megtérve kiabált be, cigarettára, tejszóra várt, vagy pénzt kért. Ha meg rádúlt a csengőre, a kutyákkal vitába bonyolódott, és ha a hangzavart fokozandó közbeszólt a béka, majd a hegyoldal szajkója, nem sok választásom maradt, vagy beteterlem és megittattam, vagy hirtelen fellelt munkámra hivatkozva nem fogadtam. Egyéb lehetőségem nem maradt. Néha jó volt vele beszélgetni, a legtöbbször azonban nem. Ide egy Pázmány Pétertől származó káromkodás kell, hogy sokszor mennyire nem volt jó vele beszélgetni. Akadtak neki vallásos korszakai, látszott a szemén, mikor moszlim, mikor taoista, mikor Hit gyülekezetes, mikor pogány, mikor sátánista. Mikor szesztől, mikor szerektől bódult, s mikor az olajfesték gőzétől. Mindig abban reménykedett, végtére is akadtak napok, amikor több képet is alkotott, így joggal hitte, hogy ő maga a Teremtő.

Második válasom okául egyetlenegy mozdulatot nevezek meg. A nagyszüleim hagyatékából származó kevés dolgok egyike az ügyetlenül esztergált tót fafogas, amelyet harmonikaszzerűen lehet nyitni-zárni, attól függően szélesre húzni, amekkora a falfelület. Ezen gombos fogasok ülnek, hogy ha akasztó nélküli kabátot dob rá a magamfajta ember, nagy felületen érintkezzenek, ne hagyjon az akasztó nyomot. Az asszony, akivel akkor huszonhét éve éltünk együtt, mert nem tudott egy üveget bedugaszolni, hirtelen mozdulattal letörte a fogas-szárat, és egyik darabja köré papírszalvétát tekerve igyekezett elzárni a palackot. Az a nemtörődöm és egyben kíméletlen mozdulata elég lett ahhoz, hogy kilépjek a kapcsolatokból, s amilyen gyorsan csak tudtam, szétköltözzünk.

A velencei Campanile mintájára készült rovinji dómról és környékéről készült fényképek a zúzott lila, mondhatni csupa véraláfutásos borítójú könyvben rejtőznek, miközben ez a könyv frivol módon az időnként vendégeket magába fogadó nappalim könyvszekrényének főhelyén szorong. Csupa ellentmondás köttetett be abba a kicsi könyvbe, amelynek a címe *rovinj*²¹.

Veszprémből éppen meglógva, Rovinjban töltöttem el eddigi életem legjobban sikerült, könyvírásra fordított idejét. Hosszú időt tölthettem ott egyetlen novella szövegében, és a versciklussal, amelyek majd az elegyes kötet anyagaként kerültek kinyomtatásra. Amolyan miniatűr ékszernek látom a várost, az emlékeimet és a kiadványt egybefogottan. A felszigetre húzódott óváros csúcsán, illetve tetején áll a 304-ben vértanúhalált szenvedett leányasszony földi maradványait befogadó szarkofág s az azt anyaként körbeölelő templom.

Calcedoniában élt Eufémia, a római Filotron szenátor lányaként, éppen Diocletianus császár idején. Munkálkodnak neves vallástörténészek, akik e keresztények által vérgőzösnek láttatott császárt nem is gondolják a vélekedés mértékéhez illően keresztényellenesnek, állítják, a híreltnél jóval kevesebben szenvedtek miatta és általa kínhalált. A görög keresztény hagyomány szerint az egyik Mars-ünnepen derült ki, hogy negyvenkilenc társával egyetemben nincs jelen a religio eseményén Eufémia. A prokonzul csábításának is ellenálló, foglyul ejtett lánynak semmi szenvedést nem lehetett okozni: a késekkel kirakott kocsi-fogat ugyan szétkaszabolta testét, de a kerékbe tört szent véréből menten meg is állt, a sebeket Isten anyaga beforrasztotta, a kemencébe sem merte bedobni őt, a parancs ellenére, két katona, inkább maguk szenvedtek kínhalált, az a két másik pedig, aki mégis vállalta a feladat teljesítését, szörnyhalált halt a kemencéből kicsapó lángokban, míg az aréna oroszlánjai, hogy eléjük vetették, elrettentek, és a lány elé kúszva nyalni kezdték lábát.

Eufémiát a további rettenetektől az Isten mentette meg: magához vette a lelkét. Majd pedig földrengés rázta meg az egész várost, és nagy rombolást tett benne.

A lányból szentté váló lény teteme, azaz az ereklye Konstantinápolyba került, majd Lémnosz szigetére, aztán újra Konstantinápolyba. 300 évvel később rettenetes ítéletidő közepette a márványkő szarkofág eltűnt a helyéről, és néhány nap múlva Rovinj mellett jelent meg, a tenger vizén lebegve.

Maga a történet szépítő körülírás. Ha másból nem is lenne sejthető, abból igen, hogy a szent neve köznévvé vált, a hétköznapi beszédben mint az eufemizmus megjelenítőjét látták. A legtöbb vértanú- és várostörténetben eufemizmusok bukkannak fel, amelyek mögött iszonytató bűnök és gaztettek húzódnak meg. Mindenkinek vannak ilyenjei, nekem is vannak eufemizmusaim – még Veszprémmel kapcsolatban is. Drága mesterem egykor arról beszélt, hogy tápéi felmenője közeli kapcsolatban állt Rózsa Sándorral; akkor ugyan, amikor megvallotta családja titkát, nem így értettem, de ma már tudom: a szép mama az alföldi betyár szeretője volt. Az Eufémia-aktában szereplő prokonzul csábítása sem lehetett más, mint szerelmi, s hogy a római nem zárhatta karjaiba a leányt, hát bosszút állt rajta, mindenféle módon megpocsékolta a lány szépségét. Magam, ha Veszprémről szóltam egykor, bizonyosan eufemizmusok segítségével tettem ezt, részben kíméletből, részben kényelemből. A városunk embereiről szólva is többnyire így járt el mindenki. Anyosról beszélve például Kazinczy és Pálóczi Horváth.

A Veszprémben fiatalon meghalt papköltő, Ányos Pál halálának oka nem tisztázott, az eufemizmus fátyla borul rá. A hivatalos verzió szerint az Elefántól Fehérvárra két napig utazó költő a szekérúton szerezte aranyerét, amelyet a fehérvári bűzös levegő elfertőzött. Baját kúrálni egy veszprémi orvoshoz fordult, de enyhet és gyógyulást nem nyert, végül rettenetes fájdalmak között múlt ki.

Kazinczy, aki gonosz és jól értesült ember hírében áll, levelében úgy számol be Ányos haláláról, hogy egy horatiusi idézetet citál az ódák köny-

ve 27. énekéből: *Digne puer meliore flamma!* – Szegény fiú, jobb tüzet értelmelt volna. A klasszika-filológusok értelmezése szerint e mondat a rossz szerelem tüzére utal, amelynek fellobbantására vagy prostituált, vagy meleg fiú képes. Hogy kurva avagy hímringyó okozta-e Ányos halált okozó sérülését, nem tudjuk. A homályt fenntartja Ányos barátja, Pálóczi Horváth Ádám is, aki levelében feljegyzi, hogy nem kérdezhette meg a haldoklótól, milyen sebet visel.

Ányost betegségében egyetlen szerzetestársa sem látogatja meg, mint ha büntetésben lenne. A haldoklónak rémlátomásai vannak, retteg a bekövetkező haláltól – attól, amelyet a legtöbb szerzetes örömmel szokott hívni.

Amikor a helytörténész monográfiájában elősorolja a Balatonfüreden járt nevesebb vendégeket, köztük találjuk Oscar Wilde-ot is. A neves ír származású angol író-költőről azt jegyzi meg a szerző: Füreden, Keszthelyen és Hévízen is megfordult. Azt hallja ki a veszprémi: Veszprémben is. Mivel a rokona Zircen lakott, ha pedig a Balatontól Zircre felutazott, akkor Veszprémet érintette, így tehát bárki veszprémitől elvárt, hogy a világpolgárra kétértelmű megjegyzéseket aggasson.

A jól értesült sokat mond, és szándékosan elhallgat.

A szerkesztőség irodájának helye alapján *Vár ucca 17.*-nek nevezett kiadvány művelődéstörténeti sorozatában került napvilágra az Ányos Pálnak szentelt gyűjtemény: szegedi irodalmárok rekonstruálták a poéta minor veretes nyelvű levelezését s a barátok válaszait. Utóbb, jóval túl a kiadó átalakításán, új Ányos-kötet jelent meg: ha fennmaradt prédikációit nem is, de összegyűjtött verseit és leveleit tették közzé. A Dubniczay-házban található László Károly-gyűjteményben (a legszebb, ám a legbizonytalanabb Rippl-Rónay-portré termében) megtartott kötetbemutató után a két tekintélyes irodalomtörténészt, köztük a Kárpát-medence újkori költészetének kitűnő szakemberét, barátomat és néhány résztvevőt a ferences templomba invitáltam, remélve, hogy az éjszakába hajló időpont ellenére nyitva találjuk az udvari kapuját, s le tudunk osonni az évtizedeken át lezárt, látogathatatlan kriptába, amelybe nagy csöndben végső nyugalomra helyezték, ha már eltüntetni nem tudták a pálos költőt.

Nekem szolgálatkész templomom a ferenceseké, nincs évszak, hogy ezért vagy azért be ne térjek, ha másért nem, hogy a kolostorudvarról felnézhessek a szűkre fogott égre. Amúgy a festett felhői miatt is. A rokokó-színezetért. Amiért a tornya éjszakai képeken természetes kőlapokkal fedettnek látszik, s a toronyeresz négy sarkában vízelvezető nyúlik elő. Veszprémben nincsenek vízköpöszerű fél-emberek, fél-állatok, akik a magasról vigyázzák a lakókat, talán ezért, hogy erre szürrealista alkotók sosem éltek, csupán cementszürke, beton-nehéz, konkrét realisták. A templom tornya a maga négy, előre nyúló, állatpofára emlékeztető vízköpőjével a lehetőséget veti fel: lehetett volna itt másként groteszkebb az élet, nem csak így, nem csak ennyire.

Megbámultuk az emléktáblát, a közelében minden évben újra és újra kihajtó és a templomtorony gombjáig felkúszni kész, okkersárgán-bronz-vörösen virágot nyitó trombitafolyondárt. A legkorábbi veszprémi közterületre helyezett tábla, azt hiszem, 1902-ből származik, s a templom bejáratának bal oldalára helyezték, ahol Ányos Pálra emlékezteti a magyarul olvasó járókelőket. Ányosnak amúgy semmi saját köze a városhoz, bár a fajszi és vámosi Ányos familia az egyik legrégebbi birtokos nemesi család a középkori Veszprém megyében.

A templom melletti kolostor apró celláit ráncos, februári alma szagára emlékeztető agg papok lakják, némelyik ablakában éjjel fény világol, egy ilyenhez kapaszkodtam föl, bebocsátást kieszközölni, míg máshonnan dicshimnuszból származó szavak hulltak át a párkányon, s koppantak az utca bazaltkövezetén. A bejárat fölött pedig vöröskőbe faragott rózsza virított, az utcai lámpa éjjelenként fehér fénnel fürdeti-locsolja.

Az altemplomba gyertyákkal, mobiltelefonok kijelzőivel világítva ereszkedtünk le. Nemrég rakták azt rendbe: szétválogatták és származásuk alapján összerakosgatták a csontokat, összeseperték a földön fekvő és szétkorhadt koporsók törmelékét, múzeumba vitték a tetemek mellé helyezett s azoknál időtállóbb tárgyakat, s ami maradványt lehetett, a sírfülkébe falaztak be. Az Ányos maradványait eltakaró téglafalon, baloldalt, hátul, a sarok mellett, amikor először osontam be a nyitva felejtett, feltárás alatt álló szerzetes- és paptemetőbe, vastag papírból kivágott, kézzel teleírt lantot láttam. Immár maradandóbb jelölést kapott.

Az alvásában megzavart, szolgálatkész, lábát papucsba bujtató szerzetes kezében karcsú gyertyával álldogált a dohos, a szentségtől édes illatú, boltíves teremben, néhány mondaton túl nem faggatott kilétünkről, végezetül reszketeg hangján váltakozva zsoltárokat énekelt és áhítatosan imádkozott. Pálinkaszagú, illetve borgőzös társaság, kótyagos tudósok, lenge lelkű művészek és a genius loci őrzői voltunk az éjjeli mise résztvevői, talán ha hatan. Nem tudom, valaha is volt-e odaadóbb gyülekezete.

De Ányost jobban ismerő és tisztelő nem, az kétségtelen.

Petőfi néhány napra megszállt a város egyik vendéglőjében. Oscar Wilde titka a városban is titok. Radnóti Miklós lényegében a városhoz tartozó Szentkirályszabadján írta utolsó mondatát a naplójába.

Veszprém, amikor a hírességeket felemlegeti, mi másat tesz, mint hogy eufemisztikus módon elmondja: e városban sosem élt, alkotott, létezett hosszabb ideig se író, se költő, se festő, se zenész, se színész, jóformán tudós se? Mintha ismert művésszé-tudóssá váláshoz feltételül szabta volna valaki: ha már balsorsa idevetette, akkor ebből a városkából gyorsan el is kell futni.

Veszprémben írónak lenni rossz. Azért, mert minden író, és ez alól én sem vagyok kivétel, elvárja azt a különleges figyelmet, amelyről úgy véli, kijár neki, mint kézenfekvő munkaeszköz vagy munkafeltétel, amit persze saját vélekedése szerint megérdemel. (Meg is érdemlem.) Mi több, az

író valójában olyan jóllakott háziállat szeretne lenni, amelyet nézve mindenki az öntörvényű és csikasz vadállatban gyönyörködik. Így tehát a város az én munkafeltételeim megteremtéséhez sem járult hozzá.

Nekem írói tárgyamává vált.

Magánemberként azonban jó ebbe a városba visszajönni.

Ha a katolikus várból, ahonnan évszázadok alatt tudatosan elépítették a helyet a protestánsok és a zsidók elől, ámbár őket, vallásuknál vagy nemzetiségüknel fogva, legalább embernek nézték, ellentétben a cigánnyal, a tóttal és egyéb származásúakkal, ebből az egyébből kivéve a külön lényféleként státuszhoz jutott svábot; nos, ha a barokk színpadi díszletté átalakult centrumból a völgybe leereszkedem, majd a völgyből fölemelkedve elérkezem a mennyei Jeruzsálemre utaló névhez jutott Jeruzsálem-hegyre, arra a hosszú völgyre hajoló domboldalra, ahol 1710-től a reformátusok gettója és a zsidók lakhelye áll, biztosan találkozom, bármely lépcsőn is közeledem, egy falszögletben kuporgó mediterrán hangulatú bádogvödörrel, pereméről lecsorgott és a végítéletig odaszáradt festékfolttal, szerelmes tekintetű fiúkkal és lányokkal, akik ugyan egymás szemében olvadnak fel, mint a cukor fehér kockája a zöld teában a teaivás nagy misztériumában, akik nem tudják, hogy a szerelem önmagában kevés, ámbár a létezés nincs meg nélküle, és citromillatú vadrezeda nő évtizedek óta ugyanazon két lépcső közti részen, mint az Ányos tetemét magába rejtő kriptá fölötti templom előtt a trombitafolyondár, ha nem is véletlenül kerülve oda, de a maga törvényei szerint terebélyesedve; s ha a puritán református templomtól az egykori püspöki jobbágyfalu dacos homlokú, ablakaival a szép panoráma elől elforduló házai között visszaereszkedem a völgybe, előbb-utóbb találok egy borozót vagy hozzá hasonló szűk helyet, ahol pohárnyi rossz, de legalább hús borhoz jutok, s megérinthesz közelségbe kerülök Csikász Imre szelleméhez. Megátalkodva hiszem, hogy ez a száz éve elholt iparosfiú, aki Párizst, Brüsszelt és Rómát megjárta, ott tanulta meg a modern szobrászat titkát, hogy aztán nagyon kevés művet hagyva maga után ifjan elhaljon, időnként visszatér, beköltözik egyik-másik embertestbe. Az én időmben egyszerre két corpust is magáénak tudhatott: az egyiket alkalmilag Szilágyi Lászlónak, a másikat Györgydeák Györgynek hívták.

A városban, amely egyszer csak idegenné válik, kizárólag turista szemével láthatóvá, jó, ha van az embernek egy helye, ahová elvonulhat, ha fájni kezd a hajtöve, piros foltok nyílnak felkarja belső, mellkasa felé eső oldalán, és terhessé válik akár az utcai forगतag, akár pedig, mert többnyire ilyen ez a hely, a kietlen sok út és a terek. Másoknak lefüggönyözött szoba, belakott otthon kell, nekem kert, amelyben senki sem tud szemmel követni, senki ember nem tud megszólítani. Megnyugtató, sőt örömet szerez két ház között eltűnni, leereszkedni a lépcsőn a meredeken lejtő utcára, amelynek jobb oldalán piros haikut lehet elolvasni az egyik ház

faláról, a másik oldalán álló épületben pedig, amelynek szinte valamennyi szintjére be lehetne lépni a meredek hegyoldalról, egy pálinkákban tudós költő lakik, majd balra véve az irányt, újabb, immár akkurátusan megfaragott vörös kőből épült lépcsősoron lépdelni, aztán végleg eltűnni a magas kertfal mögött, kinyitni a nehéz fakaput, amelyre felülről árnyát terítő lonc borul.

Belépek az épületekkel s a végén az úsztatott betonból öntött támfallal körbevett kertbe, amely zártsága ellenére sem komor. Talán erősebbek a fények és az árnyékok benne, mint errefelé máshol szokás. Hunyorgok, megkeresem az éppen önmagát hangsúlyozó és virágába borult rózsafát, a nyurga bambuszok előtt a szárnyas kisfiú bronzalakját, látom, a hegyoldalamban megint a kelleténél több fény nevelkedett, s mint előntött cserépedényből, a kőlépcsőre is jutott belőle egy-két tócsa. A kert csöndben fogad: a belépésemkor maga a csend. Egy perc múlva azonban mindig hangos.

A kert és a város, bár nem örülök neki, nem tehetek ellene, rokon abban, hogy mélység és magasság között található. Sok európai város olyan módon épült meg, hogy perspektíváját megnövelve horizontálisan és vertikálisan terjeszkedik. Persze, vannak végletek: Velence lakói nem ismerik a vakondtúrásnyi halmokat, azok oldalának lejtését, így az előre dőlő testtartást sem, hacsak nem a kanálisokon átívelő hidakról lelépéskor. Marrakes is lapos, azonban látható a távolban egy hegység, az Atlasz. Kína városai is laposan állnak, csak a hegyeket engedik nagyon közel a településekhez. Az Alföldre épült Szegednek azonban bőséggel jut a mélység-magasság játékából: a Tisza vízszintjének változása mindennap más tengerszintet ad, így szólítja fel új és új megméréstésre a lakókat. Európa városainak többsége ismeri a dombhátaikat, a lejtőket és kapaszkodókat, de ha már a serpentineket, akkor bizonyosan a lépcsőket is. Veszprém, annak ellenére, hogy nincsenek hajtűkanyaros utcái, lépcsőkben bővelkedik.

Lépcsőt járva, lám, az ember könnyen jut metaforákhoz. Keresztény közegben keresztény jellegűek lesznek ezek, s többnyire a saját szenvedéstörténetéből és az ahhoz kapcsolódó hagyományból származnak, ha pedig moszlim, taoista, konfuciánus vagy buddhista a lakosság, akkor olyan karakterű. A fenn és a lenn közötti átmeneteket naponta többször meg lehet ekként tapasztalni. A lépcső minduntalan arra emlékeztet, hogy élek, működik a tudóm, szaporán pulzál a szívem, látok, hallok és képes vagyok járni. Hálás lehetek a lépcsőknek, magas fizikai és szellemi térrel jutalmaztak meg, anélkül hogy ezért ellenszolgáltatást kérnének, s így vagy úgy fizetnem kellene.

A kertemnek két lépcsője is van: az egyik a mélyudvarból a kertfal mentén emelkedik fel a teraszra, amelyre a függőhídon át a tetőtéri könyvtárból lépek ki, a másik, a középen eltört, a töréspontban megcsavart C-alakú, e teraszt köti össze a kert felső szintjével, ahol a sarokban, az öreg hárs alatt fekete szemű Izabella szőlővel befuttatott lugas – olvasóhelyem – gubbaszt és rejtőzik. Föl és alá járok a kertemben, és élvezem a nem

városi zajt. Itt vannak mindjárt a vörösbegyek, amelyek télen csapatban, nyáron családosan repesnek a hegyet megtartó betonfalat befonó vad-szőlő és a szederbokor bonyolult indázata között, zsivajgó tollas népség, s itt a szüntelen tevékenykedő feketerigók, akik sosem tudják eldönteni, hogy fenevadakra jellemző zajt okozva a száraz avar leveleit forgassák-e át, vagy a kőbe vájt teknő vizét fröcsköljék széjjel. A kutyák úgyszintén megtalálják e kertben, hol az egyik, hol a másik, hol mindkettő ott sündörög körülöttem, vakogva békát keresnek, szükségtelenné vált, fészekből kirakott madártojáshéjat, vagy az éjjel beugrott, a kertben csupán a szagát felejtő rókát.

A kerten túli várossal nincs sosem bajom. Elég, ha közénk férkőzik a kertfal, és az se zavar, hogy e kórakás fölött mindazt látom, ami számomra a falon kívül még terhes volt. Laza vagyok, kicsi és könnyű, képes arra, hogy föllépjek az alattam elvitorlázó felhőfoszlányra, ráhasaljak az átlátszó húsú levegőre, vagy telekhatáron álló műemlékház eresze alatt kikelt fecske lábába kapaszkodva átsuhanjak a Séd fölött, hosszában végigszálljam a némely pontján kanyonszerű Buhim-völgyet. Nincs előttem akadály.

Velem vajon van-e baj, amikor a kertemben kószálok? Sosem gondoltam arra, hogy látnak vagy megleshetnek, mindeddig senki nem figyelmeztetett hiányos öltözetemre, bár lehet, azért, mert olyankor korán reggel van. Hajnalban senki sem jár gyalog, senki nem mászik lépcsőt. Helyi embert sosem láttam benézni a hegyoldalra kiterített kertemre, igaz, olyat sem ismerek, aki olvasta volna azokat a könyveket, amelyek számomra kínálják fel Veszprémet.

A várost a lépcsők tartják egyben. Éppen úgy, mint a falra futó vadszőlő fogja egybe, s nem engedi darabokra esni, a házat. Lépcsők támaszkodnak a várhegyre több oldalról, mint vörös szemű láncok, kötik és erősítik meg a palotákkal és minden egyéb építménnyel megrakott sziklát. S persze a sziklaoldalakat és sziklatöveket ugyancsak, ahová itt és ott apró, illetve annál is kisebb házak kuporodtak. E lépcsőkön vonulnak fel és le a turisták és a honos városiak. A messzi vidékről erre kóborlók a várhegyet körbeölelő dombok gerincén haladó, pislogó sárgaszemű villanyrendőrök tekintetétől felügyelt utakon közlekednek, többnyire autóval. Esetleg autóbusszal.

Jó ebben a városban kószálni, ahol, ha az Ostromlépcső környékét elhagyom, már nem ismernek meg, és hagyják, hogy úgy létezsek, mint az a kötöttségei alól felszabadult turista, gallyáról levált, kóbor falevél, vagy lézengő lovag, akit bár a szeme vezet, a tekintete mégis a pányvájára fogta. Vagy egy egy pulikutya vezet, akihez póráz köti.

Isztria legnagyobb egyházi építményének, Rovinj barokk templomtornyának csúcsán a vértanúasszony Eufémia irdatlan méretű szobra áll, karjával egy hajókormányt ragad meg éppen s fogja-öleli magához. Biztosan

kell kormányoznia a hívők sorsát a templomnyi hajóban. A széljárástól függően forog, arccal hol a tengernek, hol a szárazföldnek áll. A mennyei seregek vezetője után Szent Mihálynak elnevezett templom csúcsára keresztet erősítettek, annak nem kell magát sehová se tájolnia, sem más vidékre figyelnie. Nem állít egyebet a magasban, mint azt, hogy: van.

A keresztény vidékeken minden városnak van egy (vagy több) főtemploma, abban néhány vértanúi ereklye. A magasba felnyúló kereszt alatt Veszprémben, a Szent Mihály-bazilika főhajója alatt, az altemplomban időnként Gizella jobb alkarcsontja látható (ámbár többnyire az érseki palotában őrzik), de csodát – igaz, nemrégén hozták nagy tisztelettel Passauból, hogy ismét fontosnak ítélték a német–magyar kapcsolatokat – mostanáig még nem tett. Ezért, hogy Gizella nem nevezhető szentnek, csupán boldognak.

De a mi városi boldogunk, eufemisztikusan szólva, szent.

Irodalma pedig telve van expurgált könyvekkel.

Szeretek ágyban ébredni. Volt valaha, hogy délszaki parkban ébredtem, vízparti fövényen, a Bodrog áradó partján, Bugacon a homokba vágott fagyos futóárok alján, hűvös tengernél, lobogó falú sátorban, vagy szívek és fogadalmak által beszótt, ámbár szálkás padon kuporogva. Jó alvó voltam valaha, most se mondhatok mást, ebben legfeljebb az izgatottság akadályoz meg, vagy az izgalom következményei. Amióta komputeren dolgozom, ágyban is használom, ma reggel például levelek megválaszolására és jegyzetek készítésére. Zöld szobámban a Windows kék felületére látok tehát, egyidejűleg a szoba előtti japáni kertből felágaskodó tiszafa koronájának nyesett aljára. Hallom a rigók füttyögését, Adél kutyám horkantásokkal tarkított ugatását és lomha mozgását, és figyelhetem, az éjjel hullt eső csöppjeinek maradványai hogyan gördülnek le a bambuszlevelekről. A természetszépe-gondok azonban önmagukban üres edényként viselkednek. Átlátszóan üres edényekként, amelyek bármiféle folyadékot befogadva saját formájukat adják számukra, mintegy, akár a közösséget létrehozó ideológia a párttagnak, annak felvételére kényszerítik őket.

A Séd, jobb napjain, többnyire tavasz legvégén, azaz májusban, majd teljes nyáron át, nem a gyűjtött aranypénzeket ringatja a hullámain. A hullámok nem elég nagyok ahhoz, hogy fenntartsanak egy solidust vagy forintot. Ez is mutatja, errefelé milyen szegény népek laktak – a legszegényebbek pedig éppenséggel a Séd partján, ahol sédkender nő a sédfüvel elegyítve, nem terem meg sem a gólyahír, sem a kecskerágó. Merthogy ezeknek a növényeknek nem csupán nevelgető meleg szükséges, de olyan sárga szín is, hogy kellő mértékkel növekedhessenek, amelyek a hullámokon ringatott aranypénzekről verődnek rájuk, s hogy ezen a szegény patakparti vidéken ilyen villanások nincsenek, nem is fordulnak elő. A Séd egyébként hidegvízű patak, már amikor ömlik benne víz. Ha meg csak csörgedezik, és minden kanyarnál szüntelen megáll, hogy elfecsejje, a következő ka-

nyarulathoz nem ér el, mert elpárolog a levegőbe, szétszivárog a talajba a vize, ellopja azt a szél, elissza a fűzfásor, akkor nemhogy hideg vízről, de vízről sem szabad beszélni, mert semmi egyéb az a meder alján található valami, mint szúnyognevelő pocsolya, árok mélyén poshadt víz, vagy, ha nagyotmondóan akarunk fogalmazni, mint a tizenegy hónapig árokként létező folyást egyetlen dús májusi időszak miatt pataknak nagyító, az egyetlen nyár közepi árvizes napja miatt folyammá tágító helyiek szerint: tocsogó. Tocsogó, libáknak és kacsáknak kedves állóvíz.

Az én házam a Séd völgyének azon részében épült, amelyet Bu-him-völgynek neveznek, éppen ott, ahol két héttel később érkezik a tavasz, mint a város magas dombjain, és két héttel hamarabb köszönt be a senkire tekintettel nem lévő tél. Amúgy pedig a ködös napok számánál számosabb a hűvös napoké. A Séd azonban nincs közel, de olyankor, ha kotorják a medrét, vízi cickányok, patkányok és nutriák költöznek a kertembe – persze, arra a rövid időre, míg meg nem orrontják, hogy kutyákkal kell osztzkodniuk a téren.

A Séd völgyében nem csupán a vár alatt él az ember, már ha él, de a város alatt, és idelenn nem pusztán az időszámítás és az időjárás az eltérő, de az emberek sem azonosak a fenn élőkkel: származásukra nézve semmiképpen sem. Egytől egyig betelepülők rejtőznek bennünk, azaz peregrinusok, akik elélik a levegőt a tősgyökeres polgárok elől, majd pedig a nyomorúságot maguk mögött hagyva elszellelnek innen. Hasznunk kétségtelenül akad, miért is ne lenne egy orvosnak, ügyvédnek, vállalkozónak, mérnöknek, tanárnak, csak a helyi értékünk más; nem tudjuk, mitől Szerelem-sziget a Séd egyik szakasza, ahol ugyan nem ágazik ketté, így tehát nem is forr majd össze a két ágra szakadt patak, nem ismerjük a székesegyházi palota méhesének kápolnáját, nincs helyi múltunk, legfeljebb hasznunk. Legfeljebb azt tudjuk, hogy júniusban mikor és hány rövidke éjjel villognak kékes fényű potrohvégükkel a szentjánosbogarak a Benedek-hegy déli oldalán, hol teremnek a legnagyobb páfrányok a Laczkó-forrás közelében, amelynek levelébe tekerve másnap is frissen marad a balatoni hal, hol érdemes megmászni a sziklát, ha valaki függőlegesen igyekezne az égbe, avagy a mélybe vetni magát.

Másrészt, mert Veszprém a megalapítása óta kézművesek lakta hely, kutak és a Séd vize köré települt mindenki, ha már a várban nem élhetett: csapók és szűrőcsapók, tímárok, bognárok, pintérek és molnárok alacsony homlokú házai kuporogták körbe a szeszélyesen kanyargó eret, legfeljebb a csizmadiák, a csutorások, a szabók, a kőművesek, bádogosok és szobafestők kényelmesedtek el, maradtak a dombtetőkön, vagy ha oda már nem férhettek el, a domboldalakon. A gyáripár is a mélybe húzódott, a kékfestők, az olaj- és szappankészítők, a kötött- és szövöttárut előállítók mindegyike munkája miatt óhatatlanul a víz közelébe húzódott, ahonnan nem látszik a Bakony, és az égből is csak annyi, amennyi a szurdokok két pereme közé ékelődik.

A vártól nem, de a helyiektől idegen bármi, ami teátrális. Ezért tűrhetetlen többnyire a színház. Ezért somolyognak halála után a langaléta, cowboy-kalapjával nehezekhez jutó, borospoharak között élt rendezőn, akinek hamuporát, hiszen avantgárd gesztusaihoz híven így rendelkezett, az élettárs a viaduktról szórta szerte; hamvából hiába is hull a sziklarésbe, ha ott, a szüntelen kővájó szél miatt, nem ülhet meg, s nem gyökerezhet bele se fűcsomó, se elterpedő harangvirág.

Egyik nap mondja szomszédom asszonya, aki, ha megkérem, örömmel ad ételt üres házat, növényeimet s a telket őrző kutyáimnak, azaz gyakran felügyeli a javaimat, hogy a másik szomszédom felesége egy hónapja meghalt. Ugyan naponta találkozhattam korábban a visszahúzódó természetű házaspárral, és a köszönésen túl tíz év alatt sem alakult ki jószomszédi viszony köztünk, azonban nekem sem tűnt föl, hogy nem látom sosem az asszonyt. Amikor a kert hegyoldali falán átemeltem a gázt, a növényi törmelékét, hogy az avaron roskadjon meg s korhadjon el, többször is eszembe jutott: nem tudom elfeledni sem azt az éktelen jajveszékelést, amelyet akkor csapott, amikor a hegyoldal korhadt fáit vágták ki az azzal megbízott szakemberek, sem az észbontó logikájú káromkodását, a szidalmat, amellyel falépítő mestereimet fogadta, hogy a törmelékét nem pucolták el maguk után kellő időben, sem azt az átkozódást, amellyel engem halmozott el, miután a nyesedéket nem a kukába tettem, hanem az erdőben terítettem el. Másrészt, jobb pillanatában, az Ostromlépcső felújításakor az udvarukra behurcolt két vöröskő lépcsőt nekem ajándékozta, ezekből készítettem aztán az árnyékkedvelő cserepes növényeim számára nyárra padot, elkérte a kihajtásra ítélt bazsarózsatöveket és leanderbokrokat, arról nem is szólva, hogy férjének engedélyezte, hogy a várpalotai MÁV-telep-ről teherautójával hozzám szállítsa a megvásárolt, leselejtezett talpfákat, s azokat daruval átemelje a kőfalon, feldolgozásra főlhalmozza.

A szíve vitte el, mondja a szomszédasszonyom, aki ugyancsak ezen a napon tudta meg az eseményt, s hozzáteszi, a szomszédok felnőtt lányától. Én sem vettem tehát semmit sem észre – holott, amikor az édesanyja halt meg, egykor, éjjel, a halottszállítók kerti párbeszédét is hallottam a fal túlsó oldaláról. Új házlakó voltam, minden kerti neszre felébredtem éjjel, legyen az róka loholása a fák között, a szajkók hajnali perlekedése vagy a hegyoldalon lassan leereszkedő kő zaja.

A szíve? – hitetlenkedtem, és eszembe jutott a második asszony, akivel sok időt éltem együtt, aki letörte a fogas kalaptartóját, csupán azért, mert szíve állapota fölötti izgalma éveken keresztül nem csillapodott. Majd pedig saját szívem, amely a harmincas éveim közepén rakoncátlankodott, s okozta éveken áthúzódó fóbiáimat.

Úgy múlt ki a városból, az utcából, a házából, amelyben egy teljes életet eltöltött, hogy a szomszédja, azaz én, aki mást sem teszek, mint tapasztalatokat gyűjtök, sem észleltem a hiányát. Remélem, a kutya, amely némán kóborol az egyre nagyobb gázt nevelő udvarukon, és csak akkor csahol

fel, ha a kertemben kapirgálok és zajt csapok, emlékszik még darabig rá, és néhány évig lesz, aki gondolja helyette a cserepes növényeket, és lek-várt főz a bőven termő barackfa leves terméséből. Közönyömből megrö-könyödésem sem billent ki. Nem kerültem ezzel az asszonnyal viszonyba, holott életem helyszínének peremén élt. Bár néma és nyom nélküli élete rémülettel tölt el, részvétet nem ébreszt bennem.

Holott sajnálom, hogy közönyös és irgalmatlan vagyok. És nyilván hol-napra ezt is elfelejtem. Helyivé váltam.

A városban eltemettem néhány embert. Köztük olyanokat, akik hozzám közel állóak, s olyanokat, akik ha nem is voltak barátaim, de kedveltem, nota bene: szerettem őket. Tóth Kati sírkövéhez évente egyszer kijárok, őszvégi névnapja táján, remélem, saját mennyországában még emlékszik rám; a visszhangos nevű Szilágyi Erzsébetre, Kucira, az életében rettene-tesen viselkedő, nagyhangú punk festőre, Szilágyi Lászlóra meghatottan gondolok, és irigykedve is, mert be tudták a maguk életét teljesíteni. Így vagy úgy, angyalokká változtak. Léteznek aztán olyanok, akikhez csupán-csak én kötődöm, nekik fogalmuk sem lehet rólam, amint nem kedvelhet-tek, nem is gyűlölhettek: a szobrász Csikász Imre ilyen, hozzá néhanapján kimegyek a dózsavárosi temetőbe, némelykor felkeresem a veszprémi vár-kapitányt, Verancsics Fausztuszt, ámbár őt egy adriai szigeten hantolták el, mégpedig egy reneszánsz templom kriptájában, szemben Sibenikkel. Azon a szigeten éltem volna, ha Isten vagy Allah vagy Jahve születésem pillanata előtt, mint akit megillet a döntés lehetősége, felajánlja számomra a választást, vagy a Murteren, máshol semmiképpen.

Mivel Gizella-díjassá vénültem, azaz a város megtisztelt azzal, hogy tudtomra adta, értékesnek gondolja mindazt, amit a helyi kultúráért tes-zek, azt sejtem, ha meghalok, saját halottjának fog tekinteni, és sírhelyet biztosít számomra. Ez abból a szempontból feltétlenül jó, hogy nem jelent elvermelésem gondot a rokonaimnak, és abból is, hogy tízévenként nem kell borsos áron megváltani sírhelyemet. Azt azonban remélem, hogy nem a most használatos temetőbe dugnak, hanem a vörös templom mellé – abban bízom ugyanis, hogy azt a temetőt néhány évtizeden belül fölszá-molják, és a helyén bankházak, nemzetközi étteremlánc vagy áruházlánc lerakata, avagy a fogyasztókat magába foglaló lakótelep fog állni. Köz-szolgálatba állítanak.

Isti, a vén ifjú, a lócára lovaglóülésben telepedett le, s maga elé helyezte a fenyődeszkára az agyonhordott cowboykalapot.

Valami rendezésről beszélt, mindenekelőtt Ottó figyelmét kívánta fenn-tartani, miközben nekem az járt az eszemben, hogy évek óta nem rendez semmit, mert korábban egyre-másra nem tudta befejezni a bemutatóra a felkészülést, a próbák során jó, ha a darabok feléig jutott el. S akkor el-hangzott egy olyan rendezői utasítása, amelynek segítségével pontosan megértettem a szándékát: azt kérte attól az ostoba tyúk színésznétől, hogy

úgy fulladjon meg a jelenetben, mint Yvonne, Burgund hercegnője Gombrowicz darabjában, majd pedig úgy támadjon föl, mint Tadeusz Kantor *Halott osztályának* egyik iskolása áll föl az iskolapadból. Azóta tudom, akarok egy olyan szöveget írni, amelyből Elias Canetti cinkosan hunyorít majd vissza, amelyből Joszif Brodskij köszönt rám, illetve olyan csapóajtók nyílnak a mondatok között, ahol saját régebbi szövegeimből lehet hozzám átjönni, beköszönni.

Mondják, amikor öngyilkos szándékkal levetette magát a háztömb tetéről, nem egyszerűen lezuhant s becsapódott az anyaföldre, hanem jókora ragadozómadárként lassan lebegett egy félkört, mielőtt választott halálára rácsapott és megragadta azt. Mondják, talán, mert a teste pehelykönnyű volt. Mondják, miután az alkoholgőz könnyűvé változtatja az ember csontját, a felhők közé emeli. Mondják, elpárolgott belőle mindegyik nehezeke, ezért a magasból való alávetődés kezdeti pillanataiban bizony egyszeriben felfelé emelkedett, az istenéhez, s csak azért bukott alá, mert észbe kapott az ő teremtménye, hogy az embernek, ha önmagát bűnösnek gondolja, mégsem lenne illő egyenes, s a legrövidebb úton eljutni hozzá.

Győrben, a búcsúztatóján ott toporgott a legendává párolódott *Petőfi rock* színelőadás teljes szegedi szereplőgárdája, valahonnan a hetvenes évekből érkezve. Későbbi évtizedből pedig Szolnok és Veszprém kósza színésztruppjának törmeléke. Láttam a temetésen egy macskát is, szalaggal masnira kötve a nyakában, lehetett volna az ő háziállata is, de nem az volt. A macskáját, pontosabban édesanyja cicáját szalagon fogva sétáltatta, de nem jutott vele soha messzire a színészháztól, csupán a Lenin-ligetbe, csupáncsak a Lenin-szobor környékére, csak a Színházkertbe.

A tetőtérbe, ahol az idő tájt laktam, a felújított Matulka-házban (ahonnan látnom kellett, miként gyilkolják le a kamasz cigányfiút pisztollyal a rendőrök), Paál István is felugrott, végül akkor, amikor a palicsi költő, flamingó- és karfiol-szakértő családjával madarakként délre húztunk, Rómába. Paál István keresztben ülve gubbasztott az étkező asztalának lócáján, s nincs mit szépíteni, a költő fiát egzecírozta. A fiú éppen hősszerelmes korszakát élte, s vele volt a kedvese is. A piszkatúrának oka is akadt, ám bár sokszor ilyenre sem volt szüksége: az ifjú, illemből vagy egyéb megfontolásból, nem tegezte, hanem magázta, s aztán hiába is szabadkozott. Isti előtt, úgy emlékszem, azon az estén nem lehetett maradása.

A történeteimben – hiszen több időben játszódnak, több a főhősük is, akik hol azonos időben élnek, hol se nem egy térben, se nem azonos időben zajlik a cselekmény, mégis összekötődik a sorsuk – nincs linearitás, így a linearitás megjelenítésére kondicionálódott könyvformák, a mai könyv alapját képező volumen és kódex nem mutatkozott felhasználásra alkalmasnak. Ha metaforikusan szeretném megjeleníteni e könyveim milyenségét, mibenlétét, akkor azt javaslom, képzeljen el az olvasó egy olyan hálót, amelynek a fonalait nem láthatja, csak a lukait. Nos, bizonyos töprengés után lesz olyan, aki megpróbálja legalább a hálócsonókat, majd az

azokat összekötő fonalakból álló szakaszokat rekonstruálni, és lesznek, akik ezt a lehetőséget elvetik, és szabadon rakosgatják egymás mellé az egyelőre apró részletek kövecskéit, hogy a töredékekből egyre és egyre inkább értelmezhető paneleket építsenek, és létrehozzák a maguk tablóját. Saját magam inkább ez utóbbit szorgalmazom. A műveim nem lineáris művek, nem érdemes akként olvasni őket: a köteteim nagyobbik felének fragmentuma (mintha egyetlen szöveg betűi, bekezdései, történetmorzsái lennének egy ösvény mentén szétszórva) az olvasási mód felfedeztetése, mondjuk úgy, bevezetés az olvasásba. E szövegeknek írójuk van, és többnyire ez az író a hősök, gyakran csupán azzal, hogy elbeszélő.

A történeten kívül vagy annak partvonalán olyan nagyszámú dolog áll, amelyről, ha már írok, nem szívesen mondok le literátorként.

Az előző este éppen nem ragadott meg és húzott magához két erős karjával a félálom, azt a könyvet olvastam, amelyet találkozásunk alkalmából, fél évtizede B.-nek adtam. Az első kiadása rég megvan, s mint mindahány számomra fontos könyvet, többször olvastam. Tegnap reggel, váratlan ötlettel, egy újabb kiadás példányát ragadtam meg a könyvesboltban, mert méltónak és engem képviselőnek találtam a regényként alig, de széljegyzetekként annál inkább olvasható szöveget.

Azért vettem B.-nek ezt a kötetet, mert az itáliai hangulatba kívántam bevezetni. Magam e könyv révén érzékeltem, mennyire lejt, és mennyire rómaiásan az utca. Veszprémről azonban mindezt már nem tudtam számára elmondani.

Amikor ma, helybeliként láttam a várost, Balácáról, a római villagazdaságból visszaérkezve, nyugatról közelítettem a körgyűrűhöz, és a hátam mögött ereszkedett le a Nap. Olajrepce-, facélia (méhvirág, mézontófü, *Phacelia tanacetifolia* L.)- és bíborhere-táblák virágoztak, sárga, kék és bíbor négyszögek tagolták balról a lankákat, egészen a Csatár-hegyig, a jobbra eső mezőgazdasági sávot a Haribo cukorkagyár és Nemesvámos falu előtt. Irreálisnak találtam azt a növényi, mégis rikító sakktablát, amelynek kockái között haránt vagy egyenesen szaladgálok, mintha futó lennék. Egy lomha kanyar után, ahol a vadsóskás árokpartra egy keresztet tűztek Feri emlékére, és műanyag koszorúkat helyeztek el, a nyitott ablakon belopózott egy szag, brutálisnak találtam, holott első pillanatban megkapott. Valami okból gyerekkoromtól szeretem a gázolajjal működő autók kipufogógázának illatát, amelyet jobb társaságban úgy írok le, hogy a teakfához hasonlatos. Mielőtt az olvasó fölháborodna, hogy őt magát nem találom megfelelőnek ahhoz, hogy a gázolaj égésterméke helyett a teakfa illatát említsem, igyekszem túl lenni a nyelvi alakzat tropikus burjánján, és az utastérbe becsapódó szag nyomán ébredt gondolatomat idézem föl: a Veszprém másik oldalára eső Hajmáskér földjeinek, ahol az orosz katonák gyakorló lötere terült el, még ma is dízelszaga, a reptérnek pedig kerozin-odora van. Persze, a vendégeimnek nem ezt említettem,

nem ezért vittem őket tájat látni ide, hanem Bakonybél bencés templomát, Lovas ősemlék használta festékbányáját, a tótvázsonyi református barokk lelkeszlakot, amelyet egykor lakóhelyül kaphattam volna, ha Veszprémet elhagyom, és a római romterületet néztem meg, azaz visszaolvastam őket, hiszen nincs évszak, amikor többedmagammal legalább az egyiket meg ne látogatnám. Itt is, ott is, a szerzetesek révén, a Sienát idéző festékszín jóvoltából, a klasszicizmusba hajló elegáns barokk építmény által, a vilálgazdaság aurája közvetítésével Itáliát, annak is középső és déli részét érzem.

Veszprém képes mediterránná lenni – de csak annak, aki környéki kirándulások által előzetesen erre érzékenyítetté vált. A peristylumos balácai lakóház freskóin olyan állatok és növények láthatók, amelyek sosem éltek ezen a vidéken, s ha igen, akkor csupán manapság, ritka fogolyként, a völgykatlanba telepített állatkertben vagy éppenséggel a kertemben. Amely kert elrendezése ugyan cseppet sem hasonlít a kőfallal körbevett balácai római hortusra, de az azonos növényfajok képesek egyazon hangulatot nyújtani. Ugyan Baláca világa Veszprémbe nincs jelen, de a Baláca által előjátszott latinitás, amelyet sokan előszeretettel pannóniaiságnak állítanak, érzékelhető.

Ott vannak a lakóházaktól összeszorított lépcsőkben. Ott a sárga és a barna színű építményekben, faragványokban, csupasz földfelületen. A keresztényi viselkedésben. A vár déli oldalán, a nyugati sarokba épült, a középkori várfalak helyén álló olaszbástyában. S abban a délszakias lazaságban is, ahogy a Jókai utca közepén, a püspöki és a káptalani birtok határán álló Nepomuki Szent János barokk szobrát a mai napig nem mozdította el senki, csak éppen házat építettek köré.

Baláca kőtárában veszem észre, hogy a rómaiak mily előszeretettel használták oszlopokhoz, szobrokhoz, kőasztalokhoz és síremlékekhez a vörös követ. Talán mivel könnyen lehet faragni, de az emberi lépték szerint mégis tartós. Tán középföldi színe miatt. Esetleg szokatlan, porózus és könnyen száradó felülete okán. Ha végiggondolom, a lépcsőalj házamtól a világvégeig, addig, ahol az a tanszék található, amelynek fél évtizede vezetője vagyok, s onnan a Benedek-hegyet érintve ismét vissza, képzeletben magam elé tudok idézni minden vörös kőből faragott dolgot.

Az Ostromlépcső hatvanöt grádicsa és öt, pihegésre szolgáló megállója; a városháza jobb oldali épületében, amely az Anyos utca torkolatában áll, a pincéjének enyhén ívelt szemöldököve; az utcáról fellépve a térre a szemközti Elefántos és a mellette álló négy szomszédos ház ablak- és ajtókeretei; a fecskendőház hajdan nyitott, mára befalazott tűzoltószekér-beállásának ívei; a várkapu előtt, alatt és után a falazat néhány eleme; a Vár utca 3., az egykori Fiatal Művészek Stúdiója épületébe vezető lépcsők oldalfalának teteje; a Vigyázótorony erkélyét tartó konzolok; a két telekre épült Havranek-ház elején-végén a kerékvető, s közepén a kapubejáró élvédője; az 1820 körül épült Vár utca 15. számú ház 63-as

számot viselő kapujának kőkerete; az Agg papok házának előudvarát elzáró három kapuzat (két gyalogkapu, egy nagykapu) lapos belépőkövei; a 23–25–27. szám alatti, historizáló stílusban készült épületek lábazata, kapukerete és cukorsüvegszerű kerékvetői; az általam vörös kőből faragottnak mondott, holott tudom, vörös márvány gyámkőből Vetési-kővé nemesedett faragvány, amely a tölcselesen kiszélesedő Vár utca hirtelen beszűkülő pontján, a tér fejét tartó nyaknál áll, s mivel az első reneszánsz kori feliratos maradvány, különös becsű, s emiatt másolat; a Szent Imre tiszteletére szentelt piarista templom lábazata és a négy jón oszlopa között szerényen meghúzódó lépcsősor oldalpárkányainak teteje; a Gizella-kápolna ajtót közrefogó két, eltérő szélességű hengerekből egymásra rakott féloszlopa s a palotakápolna előtti Várkút kávéja; a Nagypréposti ház lépcsője; a neoromán Szent Mihály-székesegyház testébe beillesztett, a gótikus korszakából megmaradt két ablakkeret, körötte faragott kövekkel; a ferences templom kapuja és fölötte a timpanonba foglalt istenszem, a Szent Imre-szobor mögötti kápolna előtti járólapok; a Körmeny olvasókanonok házaként ismert épület rozettás zárókővel díszített kapujának bal oldali kerékvetője; szemben a Nagyszeminárium gyalogkapuzata; a Világvégehez érkező számára kiképzett széles teraszra fellépést lehetővé tevő kettő grádics. Majd pedig, a hazavezető úton, a Kiskapu után, a vörös kőlapokkal kirakott lejtő s időnként három-hat lépcső; jobbra, a völgy mélyébe leszaladó, dolomitszikla és iszalagos erdő közé szorított lépcsőzet.

Veszprém környékén fejtett, gyorsan formára faragott vörös kövek között osonok hazától hazáig, de legalább a házak tömegéből kidudorodó, faragott figurák nem állnak strázsát utam mentén.

A balácai kőtár figyelmeztetett arra, hogy ebben a barokk óvárosban a szobrokon túl nincsenek alakos faragványok. Strasbourgtól Kassáig minden Veszprémmel azonos korú város, pláne fejmagasság fölött, telve különös lényekkel, amelyek egyik fele állat, a másik ember, vagy ha állat is, feltűnő emberi vonásokkal, vagy olyan lényekkel, amelyek a túlsó világra, a mennyre utalnak.

Veszprémet, emberfej magasságtól, nem népesítik be különféle szörnyek, nincsenek nagy szemű, nyelvlógató figurák, tekergő testű rémek, akik száján át ömlik alá zivatarban az esővíz, nem látunk falból előlógó kutyákat és krokodilfőket, s nincsenek házgerincen, ereszcatornák szögletén, huszártorony tetején magányosan álldogáló pallosos alakok, mitológiai lények, keresztény attribútumokba kapaszkodó, koravén szentek, akik éjjel-nappal szemmel tartanak az itt élőket éppúgy, mint az erre ténfergőket. Veszprémnek nem kell a külső szabályozás, nincs szüksége a kőből-fém-ből-agyagból csinált rémalakok felügyeletére, megoldja azt másként. Arra sincs szüksége, ha már a gonoszságot elkövetett bűnösök nem látszanak, hogy a bűnösöket aljasságukra emlékeztető figurák előtérbe kerüljenek. Itt sok mindent, de leginkább bármit szabad titkolni, a vétkességet illik nem megvallani.

Nincsenek úton-útfélen allegorikus figurák, amelyek a helyes és követendő morálra emlékeztetnek: a hiányuk teszi meg ezt.

Mifelénk egyedül az egykori vár-kiskapu mellett épült barokk Nagypréposti ház emeleti falán láthatóak alakfaragványok, de hogy ne legyenek hivalkodóak, a könyöklőmezők festettek, s közöttük féldomborművű angyalfejek találhatók. A lépcsőfeljáróhoz vezető tűzfal törése utáni felület egyik angyalfejét gyerekkori kövérek képemről mintázták, ugyanis azon a helyen nem találták meg a kilencvenes években épületet restaurálók az eredeti figurát, legalábbis ezt állítja Felhősi István, a pufók figurákhoz vonzó restaurátor.

Mindazokkal, akikkel korábban, a városban elszórva szobrokként találkozhattunk, a Szentháromság téren összegyűjtve ismét összefutunk, s összemérhetjük alakfelismerő képességünket. Van itt újfent Nepomuki Szent János, Szent Flórián, Szent István, Szent Imre, nem is említve az Istent, Jézust, Máriát, Mártont, Miklóst és Szent Pétert, Annát, Rozáliát, Mária Magdolnát, Alexandriai Szent Katalint, azaz az alapítás idejében lévő város szegyeinek szentjeit és rajtuk túl valamennyi középkori lovagszentet. Duplumok ők, azonban e téren helyi szerepük megerősödik, s együttesük, mintha a hívószavakból a rosarium, avagy a breviárium, enciklopédiává áll egybe.

A Nagypréposti palota, a Szent Mihály-székesegyház és a ferences templom által közrefogott térdarabban áll ez az enciklopédikus szándékú építmény- és szoboregyüttes, amelyet legjobb mészkőbe (mégpedig romlékony, bántapusztai kőbe) fagyott performansznak tekintenünk. Bíró Márton püspök 1750-ben az itt elbontatott két ház helyére készítette ezt a színházias művet, hogy aztán a városnak minden korokra ennyi elég is legyen a színházi műfajokból.

A szülőhelye után Padányi előnevet nyert főpap az ellenreformáció jeles szónoka, akinek köszönhetően Veszprém megtisztul a reformvallások követőitől. A Szentháromság-szobor, amelyet a vár közepére, mégpedig az amúgy is centrumban álló, szimbolikusan is hangsúlyozott vallási központ szívébe állíttat, a rekatolizációs folyamat lényegét emblematisztikus módon fogja egybe. Jelvénye mindannak, amit a püspök a saját életéből az utókor számára felajánlott, még ha meglehetősen sekélyes is. A középkor keresztény figuráit állította itt közszemlére, maga mögött tudva egyháza intézményrendszerét, azok közül is azokat a nyugati római hagyomány szerint értékelte, akik a provincia maradványain a helyi arisztokráciával összefogva kereszténnyé tették az egyistenhittel oly sokat nem törődő barbár népeket.

Alakjai között például ismét itt áll a Krisztus-vérvonalat hívó Merovingok Mária Magdolnája, a római katonatisztból kereszténnyé váló Tours-i Márton, az Árpád-ház mitológiáját kiépítők szűz herceg-képének Imréje. A szoboralakok között feltűnően sok az olyan személyiség, akinek lélettör-

ténetében legalább egy páli fordulat lejátszódott, ámbar ez a keresztény vallás dualításokat kedvelő világának a része.

A domonkosoknak oly fontos Alexandriai Szent Katalin helyi kolostorában nevelkedett IV. Béla király rövid életű leánya, Margit, akinek teteme, szentsége bizonyítékaul, mint oly sok uralkodóház szűz lánya esetében is, rózsaillatot bocsátott ki, jelélül annak, hogy halálával egy időben menten a paradicsomba jutott. S ha valakinek nem lett volna elég bizonyíték a mennyei illat, hallhatta az angyalok madárhangú énekét is.

A 4. században uralkodó Maxentius császár korában vértanúhalálra jutó Katalint illetően a páli fordulat nem személyes életében játszódott le, hanem utóéletében: egészen más életrajzzal ajándékozta meg őt a passióját leíró, 6–7. században élt görög szerzetes, és mással a 14. századi római kereszténység, ahol például gyerekkort is írtak számára. A Margit haláláról szóló Ráskai Lea lejegyezte legendában, emlékeim szerint, a paradicsomba kerülésnek másik bizonyítéka is akadt: a lélek elröppenésével egy időben megszólaltak a madarak, a görögök óta közismert léleklények. De hogy verebek vagy fülemülék voltak-e, vagy a csupán madárnak képzelt denevérek, arról nincsenek följegyzések.

E szobrok/szentek arra is megfelelőnek bizonyultak, hogy a várat védő, a reformációban protestánssá váló katonák családjait kipurgálják az erődítményből. A protestánsok telkeit kanonokok kapták meg, azzal a feltétellel, hogy be kell azokat építtetni, s így készültek el a város legszebb palotái. Nyugaton pedig, a várral szemközti hegyen felépült egy parkos kertben az erődítményszerű templom, a reformátusoké, amelynek a harangjára az van felírva: *...dicsérd, Jeruzsálem, az urat...*

Az illattal feltöltött damaszkuszi olajrózsa mécsese mellett töprengek, hogy miért is váltak fontossá a szentjánosbogarak.

Ha az ablakpárkányon vázában párálló rózsa nem egyéb, mint középkori eleink gyógyszer-rózsája, akkor kétségtelen, hogy ez a virág tűzpiros. De akad-e még olvasó, aki e rózsa nevéből rögvest képes meglátni a piros szírmű virágot, miként Aladdin csodalámpájában a hol jóságos, hol gonosz szellemet?

A lelket kúráló rózsanyílás idején, talán az elmúlt évben volt egy este, amikor városi programot csináltunk, Mari, férje és én. Amióta elváltam, alig-alig találkozom valakivel, a munkám sok, és szeretem elvégezni. A kerttervező-sebész házaspárhoz ugyan közel lakom, de évente egy-néhány alkalmon túl nem rongálom otthonukat, mindig üres tányérok maradnak utánam, nem is szólva szétszórt mondataimról. Beállítottam hozzájuk, hívatlanul, mert tehetem, s máris pakoltam őket össze, mert közelgett az idő. A Benedek-hegy keleti sziklafala jól körülhatárolható, csendes és meleg öblében szentjánosbogarak rajzottak, éppen ott, ahol az elhagyatott Szerelem-sziget terül el. A repülő hímek kékeszöld fénycsomóként bukdácsoltak a levegőben, hol itt, hol ott fénnel rajzolt vonalszakaszok jelentek meg a meszes talajon nőtt, kis kiterjedésű bokorerdőben. Palackot

nyitottunk, bort töltöttünk magunknak, s amíg el nem fogyott az ital, néztük a levegőnek a rovarok potroha utolsó szelvényein lévő fénykibocsátó szerv által létrejövő rajzolatát.

A szentjánosbogár ritkulásához a település fényei is hozzájárulnak – azon a ponton, lényegében Veszprém központjától néhány száz méterre azonban olyan helyre bukkantunk, ahová mindeddig nem hatolt el a szennyező fény, amely megtéveszthetné s a fűben mászkáló nőtényektől elvonzaná a hímeket. Amelyek egyébként csak akkor látszanak, és égnek fénycseppként, ha oxigént vesznek fel, azaz, ha éppen belélegzenek.

A Szerelem-sziget setét fűzfái fölé magasodott a középkori, időnként Szent Tamás-mezőként is emlegetett Szent Tamás-szeg talán tévesen azonosított Pajtakert dombja, közvetlen fölöttünk a Benedek-hegy fehér és rücskös bőrű hulló-taraja, lejjebb a mogorva és sok palotájával tömbbé tömörödő vár. Mi pedig nem gondolunk vissza száz évvel, amikor e helyen még álltak a Tobak utca bőrcserző tobakosainak házai, hanem a bakacsinná változó éjben a neonzöld szíjakat bámultuk, hogy fűzik be a hely szellemének ujjai itt a cipőfűzőt egy bőrcipőbe, ott egy zsineges mellénybe, amott miként kötik valaki darázsderekára a fényből készült övet.

Az Úrkúti gabonaőrő malomból, amely manapság vendéglő, valaki még danolva lép elő, aztán, ki tudja miért, benne szakad a dallam. De ennyi elég is ahhoz, hogy már ne a szentjánosbogarak éjszakáján gondolkozzunk, s mivel a levegő is hűlt, hazafelé vettük az irányt. Mindig úgy gondoltam, hogy ha már éjjel nem lehet bemenni egy könyvtárba vagy templomba, egy kocsmába, vagy éppen vendégségbe, akkor kellene lennie valaminek, ami mindezt ebben a városban pótolhatja.

A bogarak fényvonalakkal nem tudható, melyik Szent János alakját rajzolták meg (gondolom, Nepomuki Szent Jánosét nem, belőle amúgy is több van a városban, talán Keresztelőét avagy Rilaiét, az ortodox remetét); ahhoz olyan fényképfelvételt kellett volna készíteni, amely több időpillanatot képes egyidejűleg megjeleníteni.

III.

A táj

(helyjelentés)

Egy sziget önmagában is elhatároltat, különállót, saját törvényekben létezőt, függetlent jelent. A sziget élete eleve öntörvényű – megismerése, ha egyáltalán lehetséges, nagy kihívás. S mert a sziget zárt, lehatárolt, belátható munkájú és idejű a feladat, s így viszonyítható az emberi élet lehetőségeihez és tartamához.

A sziget fogalma belső minőséget is feltételez. S a sziget tájai is rendelkeznek – ha addig nem rendelkeztek volna – ezzel a belső minőséggel.

Korfun nincsenek akkora kertek, amelyeket kerteknek kellene nevezni. A települések házai között nincs szabad hely, vagy ha igen, néhány feltűnő virágú dísznövényvel, illatos fúvel beültetett nagyobb cserép, amfora, kráter, rozsdásodó bádogdoboz foglalja el, a magános házak köré vagy nem kerül semmi, vagy pedig gyümölcsöst telepítenek, amely azonban hamarosan átpártol a tájhoz.

Korfun ismeretlen a kiterjedt zöldségeskert, a virágoskert, a fűszernövénykert, s az elkeverten tenyésző, különböző felhasználásra nevelt növényegyedek sem fordulnak elő oly gyakran, a víz hiánya (és a telek ára) mértéket ad a családok növénytermesztésének. Egy-egy bokorrózsa, lila fészekvirágzatú articsóka; kesernyész levelű salátapitypang, természetes sárgaparadicsom azonban bármely kerti csap, szivárgásoktól nedves lefolyó környékén megtalálható, és a szárazságtűrők, ha portól szürkén és lassan, de mégis megnőnek az intenzív, monokultúrás művelés alá vont szántóföldeken.

Korfu szigetének a zöld a jellegadó színe. Annak az ezüstös olajfazöld, tompa, szürkés zsályazöld, a friss szagoktól fényes citruszöld, a szúrós-kemény magyaltölgylevélzöld, a sokféle árnyalatú cipruszöld, a tenger partján pedig a hars, sárga felé hajló moszatzöld változatai. E számos zöld között nincs egyetlen megszokott, sem a közép-európai szemnek az első szempillantástól ismerős. Igaz, Korfun akad egy terület, ahol holmi trópusi vegetációba belekeveredve a mi zöldjeink is előfordulnak, ám azokat természetidegennek érzi bárki, akárcsak a kerthez tartozó giccs-harsány palotát, Erzsébet királyné Achilleionját.

Korfun nemcsak kert nem létezik, de a vidék, a csak természeti formában ősi környezet ismeretlen. Korfun kizárólag táj található; és ennek

pasztellzöldjei arannyal illeszkednek a tenger kékjéhez és a szürke-fehér hegyszirtekhez.

Viszonylag pontosan el tudjuk egymástól határolni a kert, a táj és a vidék (természet) fogalmát. A kert, beláthatóan az ember(i)hez, a vidék pedig a természet(i)hez tartozik, s míg az előzőről, ha mindig mást-mást is mondva, de Szókratész, Avilai Teréz, Dante, de Sade márki, Baudelaire, Nietzsche, Umberto Eco és mondjuk Michel Foucault (másokkal egyetemben) művészként, vagy legalábbis művészi elképzelésekre valló gesztusokkal beszél, addig a vidék a nagy geográfusok, felfedező és útleírók tudományos, bár tapasztalhatóan egyáltalán nem objektív hangján – legyen az Marco Polóé vagy Cholnoky Jenőé, Humboldté vagy Amundsené – szólal meg. S feltűnő, hogy rendkívül eltérő a megszólítottak köre, a kertben csak távoli, elmosódó háttérként használják a vidéket, a vidék tudományos nyelvet beszélő, tudós vizsgálóinak érdeklődését pedig rendre hidegen hagyja mindaz, ahol emberi kéz vagy láb lenyomatára bukkannak.

A tájról – amelyről tapasztaljuk, hogy se nem elég antropomorf, se nem elég természeti – kevesebb szó esik.

A táj fogalma, a kert és a vidék ősiségével ellentétben, a középkor végével, az újkor elejével jelenik meg, tartalma azóta keletkezik, létezik és pusztul az egymást váltó nemzedékek számára – azóta változtatgatja emberi-növényi-állati-földtani tulajdonságait, s azóta nevezik meg Európában (pillantsunk gyorsan az akkor festett tájképekre, olvassunk bele az irodalmi alkotásokba, tájleírásokba). A táj csak akkor valósul meg, amikor a lekerített reneszánsz kert mögé háttérnek odaállhat, s éppen azokon a helyeken, ahol e kertek olyan sűrűn helyezkednek el, hogy egymás hátterébe is belenyúlnak. Mint például Firenzében vagy a hozzá hasonló mediterrán kultúrhelyeken.

Ha manapság helyszínt keres a maga és a szerettei életéhez az európai kultúrájú ember, akkor tájat igyekszik keresni és teremteni. És ez nem könnyű. A táj ugyanis egyszerre természeti, szaktudományos, vallásos, művészi és teleologikus terepe a tájba illeszkedni igyekvő személyiségnek, miközben individuális és közösségi felhangjainak is illene lenni ugyanezen keresésbe összpontosult személyiség számára. A táj ezen átmosott, pasztellesre vékonyodott, mégis az emberi kultúra minden irányába futó kapcsolata miatt képez (szüntelen változó) egységet, mindenekelőtt magával a tájat figyelő emberrel. Ez az ember a tájban, a táj élő-élettelen összetevőiben nem az elemít, hanem az együttest kívánja és találja, s ha az egységre rábukkan, azt – általában – valamilyen hangulattal igyekszik megnevezni.

A táj, a tulajdonságaiból következtetünk rá, látjuk, az ember szellemi munkájának eredménye. Kiemelésekkel és elhatárolásokkal jön létre az anyagából: a természeti tájból, a kultúrtörténeti tájból és az egységes természetből elszakadt személyiség szemléletéből.

Régeiben megismerhető, s ez az eljárás nemcsak az elemi ismeretek megszerzését teszi lehetővé, hanem követhető a táj tartalmának és fogal-

mának kialakulása is, egészen a tájhangulat megteremtődéséig. (A természetet semmi sem alakítja jobban tájjá, mint az azt kellő időben meglátó és felfedező ember tudata.)

A keménylombú erdő (amely a szubtrópusi éghajlati öv mediterrán biómja, akárcsak a sivatag és a babérlombú erdő) és az annak helyén másodlagosan kialakult macchia a Földközi-tenger medencéjében, a mediterráneumban található.

Korfun keménylombú erdei életközösség és annak (építkezés, hajóépítés miatt régen fátalánított) lepusztult állománya, a bozótos macchia. S mint minden életközösséget, ezt (ezeket) is a csak rá jellemző környezeti tényezők határozzák meg, a száraz és meleg nyár, de enyhe és csapadékgazdag tél, a humuszgazdag terra rossa talaj, a sajátos domborzat, amelyen 1300 méter magasságig is felhúzódhat a macchia, a nyitvatermők pedig az alpin határ, 2000 méter fölé kúsznak.

A lomberdők laza koronaszintjében az örökzöld növényzet kemény, borszerű levélzettel és a felesleges vízkiválasztást megakadályozó szőrös levélfonákkal rendelkezik.

A szintén gazdag cserjeszint örökzöldjei fényes levelűek. S vannak, amelyeknek redukálódott a párologtató felületük, s az asszimilálás feladatát a gallyak veszik át.

A lágyszárúak között gyakori a magas illóolaj-tartalmú és a szőrrel bevont testű, amelyekkel a növény szintén a vízháztartását szabályozza.

Korfu fásszárúi közül az olajfa, a magyaltölgy, a füge, a gránátalma, az oleander, az esernyőfenyő, a ciprus, a boróka bizonyosan őshonosak, de kideríthetetlen régtől vannak ott jelen és tájépítőkké váltak a pisztáciák, az akáciák (köztük az érzékeny mimóza), a citrusok – citrom, narancs, mandarin, s alig húsz éve a citrancs, illetve az indonéz quum quat –, a szentjánoskenyér, a fákra kúszik az öt fehér szirmos, liántestű örökzöld rózsza, a macchia sárga pillangós, kopasz szárú cserjéje, a spartium, s a júniusban virágzó mirtusz, a kapri, a jázmin.

A sziget sajátos nagytestű emlőállatai közül egyedül a múzeumokban elhelyezett sztléléken fedezhető fel a muflon, a mezopotámiából származó dámszarvas vagy a pöttyös bundájú – egyébként a balácapusztai villagazdaság freskójára is elvetődött s onnan Raffay Béla által vörösköbe formázottan az én paloznaki kertembe vándoroló – párduchiúz. S Korfun, akárcsak Magyarországon, már csak az irodalomban fordul elő (a dalmát Peljesač-félszigeten még élő) arany sakál (amit mi nádifarkasnak ismerünk Arany János *Toldijából*). Az emberiség, ha nagy egyedszámban lepi el a természetet, megszünteti, merthogy magáévá teszi, a nagyvadak életterét.

A sziget szárazföldi gerincesei közül még ott él a dűnék homokjából merev szemekkel figyelő homoki vipera, a ligetek kockás siklója, a mocsarakban a görögteknős, a napos helyeken ott zsákmányolnak a gyíkok legszebbjei közé tartozó, tapadókorongjaikkal a függőleges falakon ülő miniatűr sárkányok, a korongos ujjú gekkók.

S a számtalan további élőlény!

A tengerparti települések felett tömegével röpdöső sarlósfecskék, az aszfaltmeleg okozta légörvényekben cikázó citromlepkék, az erdei tisztások avarjába rejtőző, éjjelente tyurrogva megszólaló lappantyú, a olajfaligetben surranó zöldgyíkok, a balzsamillatú szuhar és a kékvirágú rozmaringok sövénye, a hüvelyes gyapjúsás, a rezgőfű, a csinos rozettákban élő istánc, a káposzták őse, a tengerparti vadkáposzta, és a lúgos aljzatot jelző mókusfarokmoha-telepek. Egytől egyig megtalálják életterületüket, és azt, titkos, de megfejtethető szabályok szerint kitöltik, belakják.

A szárazföldön és a levegőben élők megszámlálhatatlan fajjal és végteleen egyedszámban vannak jelen, benépesítik a felszíni geológiai formákat, a szárazföldet, a vizeket, a levegőt. S a természetet alkotják, amely időben és térben létezik.

De minden látható természeti forma, megpillantható élőlény mögött számos láthatatlan, de valahogy mégis megismerhető más élőlény és életelen anyag, esemény és hatás áll.

Valamennyi olyan, mint a tenger: első pillanatban homogén és egész, közelebb hajolva csupa elem, néven nevezhető részlet.

S e sziget természetének alkotója jó néhány, a parti fövényben mindenki által kereshető és meg is található, valamint más – vagy bújárásként a víz alatt, vagy a piacon látható-szagolható – vízi növény, állat; s továbbá számos, így észre nem vehető, közönséges vizsgálat alá nem vonható növény, állat, gomba, baktérium, egysejtű alkotta plankton.

A tüskésbőrűeknek, a puhatestűeknek és a halaknak prioritásuk van, nagy faj- és egyedszámban fordulnak elő, és a táj kialakításához szükséges intenzív „első élmény” kiváltására egyaránt alkalmasak. Nem hanyagolhatók el az ízeltlábúak sem, közülük azonban a levegőben repkedők, éppen a tengerpart különböző irányú szelei miatt, ritkán fordulnak elő. Az ízeltlábúak megelégszenek a vízi, illetve a szárazföldi vadászterületekkel.

A víz alatti, ember alig ismerte világ egzotikus és az élőlényre alig emlékeztető növények és állatok máshol nemigen fordulnak elő.

A tengerifű- és a neptunfű-mezőben, a tölcsérmoszatok, hamvaszöld esernyőmoszat-telepek, tengeri saláták, pávafarok-moszatok között kocsnyahúsú gyökérszájú medúzák lebegnek, vagy aljzatra tapadt, tengeri krizantémoknak ismert viaszrózsák, illetve bíborrózsák csalanóznak, mozdulatlan vázú hamvasszürke tengeri legyezők és vörös nemeskorallok borítják a sziklafalakat. Köztük élnek a zöld páncélú parti tarisznyarákok, a közönséges tintahalak, a polipok, a kék vérű tengeri nyulak, s a homokban furkáló millióegy formájú és fajú külső héjasok, a kagylók és a csigák (a nevük is varázslatos: nagy fésűkagyló, pikkelyes sonkakagyló, kékkagyló, osztriga, sávós Vénusz-kagyló, közönséges vajókagyló, csíkos bíborcsiga, kék csészecsiga, kockás kúpcsiga), a csöppet sem rákszerű rákok, a tengerimakk és a kacsakagyló, nem szólva a természetes, ollójával harciasan küzdő langusztáról és a mindenbe beköltöző, házát bárhová elcipelő tarka remeterákokról.

A vízivilághoz nem szokottak számára hihetetlen testszervezésűek a tuskésbőrűek (például a szennyesfekete, emberi ürülékre emlékeztető földközi-tengeri uborka, a fekete-bíbor kősün, a sötétlila tengerisün, a zöldszürke és pici homoki sün vagy a vakondpuha, de sárga tuskés szív-sün és a csillagok) vagy az elképesztő riasztó- és fedőszínekben pompázó halak. A tövises rája és a macskacápa fazonja hagyján, de a közönséges szivárványhal, az ezüst szardínia, a lefelé fordított szájú, ragadozó életmódú bonító, a gülüszemű kis sziklahal – nos, ezek létezése a hihetetlen tartományába tartozik.

A tenger élővilága leginkább jeleivel, utalásaival van jelen Korfun – szagával, hulladékával, maradékával, maradványaival, tetemeivel. De meghatározó ez a jelenlét, a piacok, a kikötők, a konyhák és az étkezések, a sikátorok, az emésztők és a szemétkerakó-helyek sokszor elviselhetetlen bűzt okoznak, amely szag aztán a tengerével, az illóolajos füvekével, az olívaolaj-párával, a fűszerekével és a fenyőfélék gyantájával illattá, a tájat teljesen átítató aromává alakul.

Grasse-ban, a francia Riviéra leghíresebb parfümgyárában az olaszok ismert szagát ezzel a mixtúrával azonosították. E keveréket az emberiség kifinomult szaglással rendelkező nagyobbik fele kedvesnek és magára kenhetőnek – tehát figyelemfelkeltőnek és komfortérzetet nyújtónak – fogadja el és ismeri fel.

Korfunak – nemcsak az epiroszi partéval, de a többi görög szigetével is ellentétben – olasz szaga van. A görögök szaga ehhez képest szárazabb, testetlenebb, s kevésbé érzéki. A görögszag elvontabb, nincs benne ennyi élet.

A sziget élővilága a biológia módszerével és terminusaival megnevezhető, leírható, jellemezhető.

Ákár azok a szigetkeletkezési, domborzati, éghajlati, talajtani, széltani, víztani viszonyok, amelyek ezt az élővilágot sajátossá engedték tenni – bár azok az élővilágtól függetlenül, önmagukban is léteznének. Így is, úgy is rendszert alkotnak – egymáshoz megfelelően tudnak kapcsolódni –, de ez a rendszer nem az emberi szem által felfogható képpel azonos.

A fizikai, földrajzi, biológiai természetből a tekintet egyszerre alig lát valamit: a dolgok egymás elé állnak, és saját maguk felületénél jóval többet takarnak el. A látványt magába fogó tekintet nem analizál, a megismerő tudat az, amely a ciprusok törzsére odaülteti a gekkókat, s a víz fölé lökődő repülőhalak alatt látatlan is tudja a ragadozó életmódúakat, a virágzó olajfákon hagyja, hogy jövő év elejére beérjen a termés, s a gumóként talált cikláment augusztusra levelesre és virágosra hajtja.

A természet – fölvyillantott – változatossága a táj legkülső, kétségtelesen (leginkább) szem előtti rétegét alkotja meg (amely azonban mégis rétegződik, például térben is, időben is) – de azt csak az arra kémlelőknek adja elő.

S a jelenetbe az ember ráadásul, mint afféle színpadi térbe, még bele is rendez, kiemel belőle és semmissé tesz, értelmez és rejt, s a tálba helyezett

saját rendjét-rendszerét igyekszik valamilyen kompozíció által felerősíteni, s ezzel kötelezőbb jelentésűvé szervezni.

Mindez azonban mintegy visszafelé rendezés – mintha a tájat megpillantó ember a saját ideje elé nyúlna vissza a természetbe, és eleve létrehozza azokat a tereppontokat, amelyek később tájékozódási pontjaiként szolgálnak. (A személyiség önbeteljesítő jóslata következik be – csak éppen előre helyezve az időben, s maga a személyiség válik a beteljesedéssé.)

De honnan származik ez a szervező- és komponálókészség?

Honnan, hogy a könyöknyi hosszú, orsótestű bonítóban rögtön Hemingway öreg halászának, Santiagónak napi táplálékát látjuk – vagy (hogy szigetünkhez közelebbi kollektív élménybe kapaszkodjunk) a krétai falfestmények hálóban heverő, leszüretelt élőlényeit?

S honnan, hogy vannak, akik az ereszcsontra alá, a teraszra helyezett hasas agyagedény formájában megtalálják az ókori temetők urnáinak mását, vagy a reneszánsz faragványok, intarziák természetes amforáját, amelyekből páfránylevélszerűen begöngyölt zöld, sárga és veres indák burjánzanak elő?

S honnan, hogy észreveszik a derékig érő, óriáslevelű akantuszok és a korintosi oszlopfejek hasonlatosságát?

S ugyan honnan, hogy a rozmarin illatanyaga, ételben, italban, levegőben a pogányok füstáldozataira, az ortodoxok tömjénjére emlékeztet, s a szigeten mindenben érezhető a kultikus?

A táj, egyébként ha táj lett, éppen a belső minősége miatt lehet táj. Amelyben magára szeretne ismerni, vagy magára tud nézni a tájnéző, illetve a tájlakó.

De ettől az aktustól máris ellentmondásos. És az ellentmondás a táj tulajdonos ellentmondása.

Hiszen a táj egyszerre egyedi és közösségi, sajátos és közös, elemi és teljes, lehatárolt és végtelen, központosított és tagolatlan. A személyiség elvárásainak megfelelően egyik oldalon szétfolyt és a lehetőségeit megmutató, individuális, a másik oldalon rendszabályozott és a valóságaival szilárdan létező, a kollektívhez kötő.

A táj azt állítja magáról, úgy rendezkedik be, hogy egész, holott nem az, mert csupán rész. Ezért olyan nagy az összhangja a modern személyiséggel – s ezért, hogy még a középkori ember sem akart vagy tudott magának tájat csinálni, önmeghatározásához nem volt rá szüksége. (Ő még azonosságokban létezett, bár ez nem ugyanaz volt, mint az antikvitás azonossága.)

Korfu nyugati oldalán, derékmagasságban, távol a településektől és a szállodáktól, van egy kihalt tengerpart. Itt szüntelen apróhullámos a tenger, a víz pihegő lélegzettel fut a partra, s kirakja apróra morzsolt kőzeteit. Ez a szakasz észak-déli tájolású dűnéktől szabdalt, amelyek a sziget felé

mocsaras vidéket zárnak le, vagy időszakai vizeknek kerítenek kisebb-nagyobb helyeket, a tengernek pedig csupasz dombokat mutat, a szélsőt alá is mossa az alig követhetően munkálkodó árapály.

A dűnék kőzetét, a homokot a szél kitartóan mozgatja.

E laza és változó felülettel, s a magas sótartalommal és az égető nappal kell azon élőlényeknek számolniuk, amelyek itt élni akarnak.

A homokdűnén először azok a növények telepedhetnek meg, amelyek indákkal, tarackokkal, szertekanyargó, mélybefutó erős gyökerekkel képesek megkapaszkodni, s ha egyszer-egyszer ki is fújja alóluk a szél a kőzetet, nem sodródnak el, nem maradnak víz és ásványi anyagok nélkül, s nem szikkadnak a perzselő-száritó fényben halálra. Apró, elterülő, szívós növények a dűne pionírijai, vastag gyökereikkel, gyöktörzsek behálózzák a domb felső rétegét, és megfogják a pergő homokot, onnan már nehezebben hordja el, szárítja ki a szél. A hajszálgyökerek a magas sókoncentráció ellenére ki tudják a talajvízből válogatni a növénynek fontos oldott sókat. A szár a földre lapul, a leveleken pedig, hogy minél kevesebbet párologtassanak – begöngyölődik a levélszél, vastag, viaszos kutikula alakul ki, vagy vastag fedőszőrréteg borítja, esetleg pozsgás lesz, vagy egyszerűen lehullik.

Az elsőként betelepülő növények, a gyöktörzseivel szüntelen legyökerező, a homokot centiméterről centiméterre rögzítő, érdes levéltapintású homoknád, a tarackbúzá, a merev levelű tengerparti sás mögött újabbak sorakoznak, és a kialakult elődűnét még erősebben helyhez kötik. De a szélsőséges környezeti tényezőkkel a tengerparti porcsinnak, a tengerparti iringónak, a sóballának, a tengerparti szittyónak továbbra is meg kell küzdenie.

A nyílt kőzetfelszínt lassan foltokban benépesítik a növények, zuzmók, mohák lepik el a tetejét, a keletkező humusz egyre szürkébbre festi a felületet, s végtére a lassan növekvő boróka is megtelepedik; jóvoltukból a kisebb tűrőképességű növények számára barátságosabbá alakul a vidék, és egyre több állat is életteret találhat itt: mondjuk azért, mert a növények táplálékot és életteret is kínálnak. Bár nem mintha nem élnének állatok növénytelen környezetben.

A szukcesszió sehol nem követhető lépésről lépésre annyira, mint itt: a földrajzi közeg hogyan adja meg magát, s hogyan alakul ki a magát egyre bonyolultabb összefüggésekbe bugyoláló flóra és fauna – a természeti környezet. S követhető, hogyan formázza át egymást a földrajzi és a biológiai.

Ennek a partnak nem csak az a jelentősége, hogy mögötte egy olyan lagúna húzódik, amely mocsaraktól övezve gazdag madárvilágnak ad otthont, hanem hogy egy pontján, a régi, de ma is lakott halászkunyhóknál egy olajfaliget is kifut a partra, amelynek mítosznevelő árnyéka van.

Képes volt tájat nevelni.

A sziget településeinek olaszos a jellege, a fővárosáé, Korfué pedig még inkább. A bizánci uralomnak (337–1267) szinte látható nyoma sem maradt, az Anjouk (1267–1386) és a velenceiek (1386–1797) uralkodásának annál inkább. Ezt az észak-itáliai jelleget a két rövid francia (1797–1799, 1807–1814), majd orosz–török (1799–1807) vagy az ötven évig tartó brit protektorátus sem tudta megváltoztatni. Az 1864-es egyesülés Görögországgal annyi hatással volt a szigetre, hogy az addig is görög halászfalukon kívül a városokban is megjelent a hellén jelleg, s hogy ettől kezdve a hivatalnokréteg nemcsak olaszul, hanem görögül is beszél.

Korfu épített tájában az apró részletek – a kapu, a ruhaszáritó kötélzet, az ereszcsonatnak és a házsarkokba beépített állatitató – olasz hangulatúak, ám a sziget egészében véve a Földközi-tenger mellékén kialakult szokásnak megfelelően mediterrán jellegű. Lapos tetejű, félhengeres csepepekkel borított házak, sok árnyat adó teraszok, erkélyek, balkonok és udvarok, zsalugáterrel sötétíthető lakóhelyiségek, fehér vagy paszterrel festett falak, s a lassú élet kellékei. Mindezt változatos növényvilág s a hozzája tartozó állatsereglet szervezi egységessé; nem lehet tudni, meddig tart az előkert s meddig az utca, s hol végződik a hátsó kert, és honnan indul a liget, az erdő vagy a bozótos.

Egy teljes mediterráneum magaskultúrája van a házakban, az antik szobormásolatokkal, a francia kolostorkertek szökőkútjaival, a keresztes lovagok kórházaival, a bizánci haranglábakkal, a színezéssel, a toszkán kerti épületekkel él együtt a lakó, használati tárgyaiban egyszerre van jelen számára több ezer év – s ebben a stílustalan, minden homogenizáló szándékot elutasító közegben mégis jól érzi magát, hisz itt minden érte van.

A táj is, amely a korfui – és bármely mediterrán – ember valódi élettere.

Ahol ma természetes módon történne meg, hiszen – állítja Homérosz – egyszer már megtörtént Odüsszeusz partra vetődése, s az olajfaligetet hamarosan a phaiák királylány és kíséretének viháncolása verné föl. Amint az is – és éppen ott, ahol az első világjáró Nauszikaának tette a szépet, s természetesen azzal egy időben –, hogy az illír harcosok törzsi ünnepet ülnek, vagy szent Pál, mielőtt Rómába indul, még a sziget kevésbé fürge lakóit keresztény hitre téríti.

Ilyetén Korfunak nincs önállósult múltja, s nem lehetnek meg azok a kellékek sem, amelyek ezt a múltat fétisként szolgálnák. Korfu képes volt örökidősíteni magát, aminek szerves része a jelen idő. S ehhez a mintát az élő természettől vette. Amint az élővilág segítsége nélkül mindezt nem is tudta volna megvalósítani.

Merthogy mindent, ami társadalmi, vagy csak kulturális, tárgyi, történelmi, beágyazta, visszahelyezte a helybe, s azzal nemcsak azt háziassította, de magát is közelebb vitte eredetéhez.

Így nem vagy legkevésbé sérül természetérzéke.

Bár annak sokféle ambivalenciáját továbbra is tudja. De azt is, hogy mennyire jó érzés ugyanezt az ambivalenciát fölfedezni a Szent Mátýás-

hegy 40 000 éves paleolitikus kultúráját csináló emberének tárgyaiban, a római provincia uralkodóinak településszerkezetében, az ortodox ikonok Keresztelő Szent Jánosának kéztartásában, abban, hogy az angolok egymás mellé építik a katonaság vízi várát és a katonafeleségek sétaterét, vagy a mai turistainvázio egymáshoz kötözött előnyeit és hátrányait.

A tájban élő tudhat-e valamit a színpadról: a tájról? Azt ismeri, vagy csak ami az egész felett lebeg: a táj hangulatát, amelynek megteremtéséhez – ráadásként – maga is hozzájárult? S ez a teremtés függvénye saját – elhatároló és egybekerítő – természetérzésének és a már csak fogalmakkal megadható világképének?

A kérdésekre csak azoknak van válaszuk, akik a tájban valamilyen folyamatok eredményeként megvalósult, szellemileg is létező egységet találnak meg.

Akik a létezésüket nem tudják testük határai és a pillanatnyi idő által lehatároltnak.

Akiknek egyedisége megnövekedni látszik egy nagyobb egység, a közösségi felé haladtukban.

Hiszen végül is: a táj nem más, mint a közvetítő a rész és az egész között. És a táj tulajdonságai ennek a két irányba kifutó közvetítésnek a meg lehetőszen ambivalens tulajdonságai is.

Piros macskagyöker

Néhány éve ráakadtam a városra, amelyet aztán megszerettem; olyasmit fedeztem fel benne, ami számomra valamiképpen az örökkévalóságot idézi, nem mintha bármi tapasztalatom lenne az öröklét milyenségéről. Ha mértéket tudva fogalmazok: nem lesz róla soha tudásom.

A tapasztalat! Ez az, amit ettől az isztriai várostól megkaptam, s azt, hogy a görög tájhoz és ezerjófüvekhez, istánchoz és szelekhez való konok kapcsolódásom mellé oda lehet illeszteni a latinság világát, annak kopottas eleganciájában, luxusában is találok olyasmit, ami segít élni.

1996 júniusában volt egy nap, amikor harmadjára elmentem – átugrottam: Umagból! – Rovinjba. Rovinjba, ahová 1993-ban – az 1991-es első, gyors találkozás után – annyira besétáltam magamat, hogy magaménak tudhattam az éjszakai utcafordulókat, a márványhúsú, gyors emelkedésű óvárosi lépcsőket, valamint a rendház leanderjeinek vörös nyelvését. (Ha a város nem is, én Rovinj polgárának – jogokkal és kötelességekkel rendelkező polgárának! – tudom magamat.)

E nyaram azzal kezdődött, hogy a Szent Eufémia alatt rögtön ismerőssel találkoztam; macska volt az, tömött, szürke bundájú lenne, ha a fejét enyhén rókássá nem mintázta volna át valaki a vöröses szőrfoltokkal, s a torkára nem festik fel valaha a fehér, mindig tisztán tartott partedlit. Ennyi szabálytalanságra ráadásul – a szíami macskaősrre visszaautaló, finom szálabból összeszedett – puha és bozontos farok következett; macskám úgy vonszolta maga után a farkát, mintha tőle független, de őt mindenkor követő társára akadt volna; Rovinjban ilyenek a délszaki fák a maguk hús-vöröses árnyékával vagy a tükrök, ha már megteltek a terjedelmes lombú múlttal. A macska és a farka két élőlénynek találtatik, a dupla forma illett az íriszlevelek által megalkotott domboldali ritmushoz – egy hamutól szürke-zöld kard, egy sötétzöld levélköz, majd kard, kard, alattuk kicsit vörös, szikkadt-repedezett föld (vagy inkább, mint az, ami belőle idézet lenne), ebben sziesztázott, félig behúzódva, az errefelé szabványos bádogniksizbe ültetett dísznövény könnyed, pirosas virágfelhője alá, az állat és a farok. Hogy mégiscsak össze lehetnek kapcsolva, azt egy fenevad kutya mutatta meg: a madárcseresznyefára mégsem fut fel önmagában egy testrész (még ha olyan szépre nyalt is, amilyen ez volt).

A macskát 1993-tól biztosan ismertem, akkor felírtam magamnak, kérdésként: lehet-e, megtörténhetett-e, hogy 1991-ben is találkoztunk.

Mostan azonban biztosan ismerősként üdvözölhettem volna, ha a macska ad erre lehetőséget. De a macska nem emlékezett rám. Elnyúlva lélegzett, néha felnyílt csipás szemhéja, és olyan puhának látszott, mint akiben nem rejtőzik semmi izom.

Persze, első rovinji nyaramon találkoztunk, de akkor nem volt kutyám, tehát kutyaszemszögből nem gyakran nézhettem a környezetemet, s nem is emlékezhetek, milyen részletben napozott ott az akkor feltehetőleg még kölyök állat – de arra igen, hogy itt kóborgott a macska, az, amelyik szabálytalan elemekből állt össze, ráadásul szabálytalan módon! Hiszen a bal füle mintha két fül lenne, hosszában el lett valaha hasítva, s a V-ként megnyílt peremét beborította a szőr.

1993-ban háború zajlott, s a városka kevés turistája, ha nem tudta volna, minderről csupán az éjszakai repülőgépzajból értesült. Éjszakánként hol magasan, hol nagyon alacsonyan géprajok szálltak el a holdtól ikrás fényű égen, s utánuk nagyon nagy csönd maradt. Ezek a kötelékben repülő, bombákat hurcoló vasmadarak szakították egyként meg éjjél környékén a turisták kocsmái darvadozását és a macskák hangzavaros bagzását. Utánuk csendessé és nyugodttá alakult az éjszaka, terjedelmes szirmú, a sötétből feketévé alvadt virágok öntötték a tájra illatukat, szagos füvek oldották magukat a langyos szellőbe, s puha léptű cickányok futkorásztak a tűzfalak széles párkányain táplálékuk, az éjszakai futóbogarak után.

Abban a nyárban az a turista létezés szégyenteljesnek mutatkozott. A sajátunké, a sajátomé.

Persze, könnyű úgy tenni, mintha nem úgy történnék meg, ahogyan azonban mégis megtörténünk. Önfegyelem és koncentráció csupán (és egy könyv, amelybe akár olvasóként, akár íróként jó belemerülni).

A macskák annyit vettek észre abból a háborús állapotból – az éjszakai kényelmetlenségektől eltekintve –, hogy egyik évről a másikra megnövekedett az életterük, egyszer csak nem kellett annyi idegen szagú lábat kerülgetni, kevesebb lett a patkány, meglehet, a szétturkálni való hulladék is, nemegyszer szólították meg őket, hol a zsákos járókelők, hol a városukba tévedt, művészkedő vénkisasszonyok és öreg urak hajoltak föléjük – akik között bármikor elvegyülhet, hogy majd hirtelen kiváljon, egy lányos lelkű T. S. Eliot –, hol pedig az egyre nyomorúságosabb életkörülmények közé szorult, unatkozó helyi lakosok, vagy azok egyre komiszabb gyermekei: jó- (vagy rossz-) indulatból.

Abban az időben Rovinj a macskák városának bizonyult. Én akkor már a macskákkal szemben – lévén a puli kutyám velem – előítéletekkel rendelkeztem. S macskákkal bőven találkoztunk! A piaci kofák összehajtható székeinek árnyékában ültek, belenyaltak a halas hordóba, ha nem figyeltek rájuk, ott napoztak a csónakkikötő keskeny árnyékú oszlopai közelében, ha rányitott valaki bármi hús és dohszagos folyosóra, szűk lépcsőházra, bizonyosan ügyes macskák surrantak ki a felnyíló ajtórésben, a zsebrendőnyi kert fügefája alatt kölykök virnyogtak és cuppogtak, ingatag lábon menekültek az ember elől, a zsalugáteres ablakba kikönyökölő természetes

asszonyság selyemszalagos cicát fogott közre alkarjaival a párkányon, a vendéglői asztalok és a szeméttárolók között kóbor állatok futkorásztak, s az éjszakai kékes hold- és tengerfényben a lapokat utánzó vagy a hernyómód egymásba kapaszkodó cserepű háztetőkön a macskák sziluettjeire figyelhettem. A macskák a város részei és részesei voltak.

Messziről észrevették a kutyámat. Nem menekültek, nem rohantak fel a fákra, nem a biztonságosnak látszó magasabb zugokba, hanem egyre hangosabb morgással, sziszegéssel és fújásokkal közeledtek. Nem engem – a kutyámat támadták, ijesztgették, ingerelték. És ha egy-egy idősebb állat észrevett minket – gazdát, jószágát, sétálva, mondjuk a Carrerán –, mire az utca deraka táján voltunk, macskák hada vett körbe minket, és megkezdődött harcdühös kiűzetetésünk. A szégyenek kisebbje volt a gerincükön felálló szőrrel, púpos háttal, túhegyes fogakat villogtató kandúrok elől nyüsztve iszkoló kutya s a mögötte loholó ember, azt már kevésbé mosolyogták meg a ritka népek, s megrettenve húzódtak félre, ha a pulit ölbe kapva mentettem ki a macskahúgyszagos forgatagból, s magam kaptam a karmoktól helyette mély sebeket.

Az idei nyáron meg szerettem volna kímélni a kutyát a rovinjéhez hasonló traumáktól, s nem utazom vele a tengerhez.

De Rovinjban egyedül azzal a hasított fülű jószággal találkoztunk – s azt is felkergette a Szent Eufémia előtti terasz egyik poros lombú fájára a német turista szíjról leszakadt kutyája. Nem mondható, hogy a macskában ne maradt volna némi öntudat – a farok aláhimbálása erre utalt. De: biztonságos helyről tette.

Korábban állítottam, mert minden tapasztalatom azt mondta, láttam Pulában és Rómában, Sibenikben és Korfun, Athénban, Nápolyban és Krétán, Isztambulban, Pisában és Cannes-ban, a mediterrán városok életében központi szerephez jutnak a macskák. Ahol egymásra figyelő emberek vannak, ott macska is van, mondhatni döggivel.

Veszprém, lakhelyem, hasonló okból mondhatta magát kultúrhelynek.

Szóval az a német ugatású, kék dog a tengerkék háttérrel: az se kutya! Talán az Adriát szerető ebkedvelő költők tömege elirigyelné. E kutya zavarta fel a fára a macskát, remegő szájszéléről, ahogy acsarkodott, csurgott a habos nyál, a szeme pedig, mintha a sátánhoz tartozott volna, vérben forgott. A macska a legalsó villás ágközből lógatta alá a farkát, hol kinyújtotta, hol feltekerte, attól függően, melyik hergelte inkább az üldözőjét. A kutya két lábon állva kaparta a fatörzset, ha elérhető távolságba ereszkedett le a macskafarok, a levegőbe lökve magát igyekezett elérni. Sikertelenül.

A macska kényelmesen elhelyezkedett, bámulta a távolabbra hátrált, néhány ciprussal integető tájat, s hogy komfortérzete legyen, farokjátékával ingerelte a dogot. De bizonyára tudta: immár egyedül van, s nincs senki, se macska, se gazda, aki a segítségére igyekezne, vagy akit büszkeséggel töltene el effajta bátorsága. Hát úgy tett, úgy kényeskedett bizton-

ságos helyéről, mintha lenne tulajdonosa. (Talán volt, elvégre ezzel, ha csak képzeletben is, teremtett egyet maga mellé, őrnek.)

Rovinj macskák nélkül maradt. Mintha összefüggés látszana a macskátlanná vált város és az idegen ajkú jövevények tömege között – pedig ilyen más városoknál, tudhatom, nincs. De Rovinj mindig extravagánsan viselkedett a történelemben; ami ezer év múltat tudhat magának, bárhol is van a világon, bizonyosan ilyen. De vajon városom lehet-e macskák nélkül – azok híján csakugyan macska nélküli hely lesz, vagy mástól is (élettől, napi ribillióktól, a helység tünde varázsától, életességtől, miegyebektől) megfosztódott?

Második rovinji nyarunkat követően, tavaly, Veszprémben lakhelyet változtattunk. A belvárosi lakásból a várkapu alatti, a völgybe leereszkedő lépcső végén épült házba költöztünk, amelynek apró udvarát magas házfalak, rakott kőkerítés és omlatag betontám fogja körbe. Egyik szomszédunktól több évszázados kőfal választja el terünket, a résekben erdei pajzsika, vérehulló fecskefű és ternye nődögél, a lukakban vörösbegyek fészkelnek és egy rozsdafarkú család. Néha menyét járkál a fölénk magasodó várfal peremén, szajkó rikácsol, mintha nem városlakók volnánk.

Az udvart elfoglalták pulijaink – merthogy akkor már ketten voltak, és szétkergették a ház előző tulajdonosának reánk hagyományozott minden macskáját. Hamarosan a maga medrében zajlott az életünk, mígnem fél év múltán, egy nyári naptól kezdve a kutyák a kőfal egyik magasban sötétlő ürege alá költöztek, napokig acsarkodtak, kitapostak minden féltve őrzött növényt, díszes loncot, macskagyökért, a Rovinjból hozott, magasra növvő, piros sarkantyúvirágot és az előző élőlényhez alakjával nem, csupán nevében hasonlatos, kerek levelű, virágján hosszú mézajkat viselő s élénk-sárga szirmos sarkantyúkát.

Az üregben talált magának vackot, s odakölykedzett egy macska.

Tömött, szürke bundájú, a feje enyhén rókás a vöröses szőrfoltoktól s a torkán partedli. Hosszú, lengedező szőrszálakból összeszedett, puha fark tartozott hozzá, de nem ez adta furcsaságát: bal füle két fülként meredezett kerek koponyáján, az a régen begyógyult, visszaszőrösödött testrész valaha ketté lett hasítva.

Nem sokat gondolkodhattam azon, ugyan, hogyan került hozzánk ez a rovinjihoz oly hasonlatos vagy azzal azonos jószág, miféle emberi műszerekkel és tudással követhetetlen titkos utakon talált meg, s ugyan miért is tette mindezt; elegendő csupán az a fél mondat, amelyben megírtam, ahhoz, hogy ragaszkodni kezdjen hozzám, s megkeressen, országhatárokat, folyókat, városokat és forgalmas útesteket átszeljen, félelmetes körmű ragadozók elől kitérjen; mert a kutyák ugatását nem viselte el. Egy hajnalon, úgy, ahogy egyébként járni szokott, a meredek falon felkúszott, fogai között tartva egyik kölykét új vackot kerített magának. Többször fordult, amíg áthurcolta teljes családját.

Hittem, végleg eltűnt az életemből.

De alaposan megnéztem – s e nyáron, a Szent Eufémia harangtornya tövénél terebélyesedő madárcseresznyefán ez a macska ült, s faroklóbázva nézte, miként csatolja a kék dog nyakörvére a szíjat a kutya gazdája, és hogyan vonszolja el onnan, ezzel – neki! – mintegy szabad elvonulást biztosítva. Az a macska volt az, amelyet 91-ben és 93-ban megismerhettem, amely 94-ben, mihelyst odakölykedzett a pulijaink feje fölé, rögvest el is hagyta a portánkat.

Lehet, korábban már éltek a kertünkre rámagasodó várfal tövében azok a növények, amelyekre a macskacsalád elköltözése után figyeltem fel. Tanulmányaimból ismerem, felismerem s az üde talajú lomberdőkben gyakorta találkozom vele. Gyógynövény, depresszió ellen használatos orvosság hatóanyagát nyerik a drogjából. S álernyős virágjain, páratlanul szárnyalt levelein sosincs csiga, vagy más állat, amely megrágná. Az orvosi macskagyökeret tömegével termi a kertünk, s ez az élőlény, amit egyébként magdolnafűnek vagy valeriánnak neveznek, nagyon közeli rokona annak a könnyed, pirosas virágfelhőt tartó dísznövénynek, amelynek a tisztességes neve: piros macskagyökér.

Római kisenciklopédia

Az egyirányú utcák a régiek. Tudom, ha légvonalban éppenséggel háztömbnyit akarok menni, hogy a kiszemelt pontig elérjek, akár ötven sarkon kell befordulnom, templom-együtteseket kerülök meg és tereken, hidak alatt, a Tevere iszapbűzös partján és átjáróházakban fogok bolyongani. Rómában egyetlen irányba visznek az utak. Dante *Divina commediá*-jában egykor lelkendezve dicsérte a senso unicót, amely újitást a szentév alkalmával VIII. Bonifác pápa talált ki. A szentév maga is újitásnak bizonyult. Jövedelem híján a pápaság, zsidó vallási minta nyomán, félszáz évenként ismétlődő ünnepségsorozattal zarándokok tömegét vonzza a kereszténység nyugati központjába. Ilyenkor a kegyes utazónak egyetlen római hét alatt több templomot is meg kell látogatnia ahhoz, hogy zarándoklata érvényes és a klérusnak tetsző legyen. A tumultus elkerülésére, a közlekedési torlaszok kialakulásának megakadályozására a szent helyek közt vezető utcákat, a zarándokoknak irányt szabva, egyirányúsították.

A papság minden lehetőséget megragad arra, hogy a kereszténység központja Róma legyen, s centrális helyzete, minden ellenkező érvet lesöpörve, természetesnek hasson. A pápa pedig ötven évben jelöli meg a kulturális emlékezet határát. Ötven év? Eszerint a középkor végére oly hosszúvá növekedik az ember életideje, hogy félszáz év alatt bárkinek esélye nyílik arra, hogy amikor feltárul a Porta Sancta, azon át lépjen be a Szent Városba.

A római zarándokhét helyszínei idővel bővülnek. Az 1439-es pápai bulla óta nemcsak a Szent Péter-bazilikát és a S. Paolo fuori le Murať ésszerű a Rómába érkező kegyeseknek meglátogatni, hanem a Santa Maria Maggiorét és az ereklyékben gazdag Via Appia katakombáit is.

Az olyan hitehagyott mai vándornak, mint én vagyok, kialakulnak a maga kultikus helyei, amelyek minden római utamon magukhoz vonzanak. A Colosseum és a császári fórumok közti térség terjedelmes rózságyása, ahol a karácsonyi hóesésben mindenkor vörösen nyílnak a rózsák; a Navona tér lármás galambkolóniája és Cecilia Metella mauzóleumának fehér és burukkoló madarai; a koszlott kutyák és a szőr nélküli macskák, amelyek száma nagyobb, mint a külhoniakkal megnövelt rómaiak milliós tömege.

Most azonban úgy tűnik számomra, Róma megváltozott. A kötelező látogatások helye több lett, és a régi, kedves helyszínek, alkalmak és hely-

zetek száma istenesen csökkent. Holott a roppant forgalom továbbra is a többnyire egyirányú utcákban zajlik.

Amikor autómmal a Via Salarián át beérek az örök városba, annak ellenére, hogy délután három óra lehet, hadonászó prostituáltak álldogálnak az úttest mentén. Egytől egyig kecskepofájúnak látszik mindegyik, mint ha a Giambattista della Porta Silenus-arca feltámadt és arcukra maszkként tapadva megsokszorozódott volna. Lángoló szoknyában toporog egyikük, a seggét lassan, körkörösén ringatja, málnapiros nyelvét pedig ki-kidugja. Az utakat valamikor szegélyező vörös rózszaágysokból semmi sem maradt.

Az első római reggelemen arra vagyok figyelmes, hogy egyetlen macska sincs szállásom környékén, sőt, mivel kenyérre és zöldségre vágyva ugyan eredménytelenül, de alaposan fölkutatom a környéket, szomorúan állapítom meg, hogy az egész belvárosban nincsenek macskák.

Vasárnap délelőtt lévén a templomkapuk nyitva állnak, a jezsuitáké, az oratoriánusoké, sőt, amire eddigi római ittléteim alatt sosem mutatkozott példa, a 3. századi mártír, Szent Barbara görögkereszt alakú, pici templomának fakapuja is tárva-nyitva. Igaz, némelyik másik viszont nem: a svédoké, ahová a két méter magas, szőke és nagyocska mellüket szégyellő apácák jártak, nem, s nem a névtelen halottakat eltemető kegyes testvéreké, az adományok becsúsztatására szolgáló nyílásokat díszítő szárnyas koponyás Santa Maria dell'Orazione e Morte.

Azt is észre kellennem, hogy a via Giulián virágzó és terméyes, terebélyes narancsfák illatoznak, s oly sűrűségben, mintha ligetben tennék. S van olyan, amelyre kalickát akasztott a fa tövében meghúzódó fagyaltárus, benne két, rikoltozó kanárral. A citrusok terrakottának tűnő, ámbár műanyag, köbméteresnél nagyobb edényekben nődöglének, s a fatövek körül keskeny levelű sás- és ágasliliomok virítanak. A ciklámenek, amelyekkel beültették a konténereket, még nem virágzanak, többségükön pusztán egy-két apró, előtörő levélke fényeskedik.

Róma magas ege nem kéknek, hanem palaszürkének tűnik, a levegője cseppfolyós: szinte mézszerűen folyik alá az ember tüdejébe. S ez a sűrű és alálógó ég üres. Nem karistolja egyetlen madárszárny sem, se galambé, se verébé, se az Itáliában jól ismert, oly hangos kékszajkóé vagy a régebben minden facsoporton éjjel-nappal zajongó vakvarnyúk csapatáé. Csókák se tartózkodnak itt, nemhogy a mediterránum legelterjedtebbjei, a vijjogó sarlós fecskék.

A következő tömjénszagú reggel sem szűnik meg a hiányérzet. Az egykor 1000 lírás, méregerős eszpresszókávéval szolgáló helyen öt euróért vesztegetik a frissítőt. A régi falfirkát lemázolták a Farnese-palotát a kocsmával összekötő sikátor omlatag házáról, s a párkányzatra felfuttatott, mindörökké lisztharmatos szőlőtőkéből sem maradt mára semmi. A Vatikán előtt kordonok közé terelik a gyülekező tömeget, a bazilikába igyekvőt olyan kapun át léptetik be, amely sípol a fémtárgyak és robbanószeres észlelésekor, továbbá se Szent Longinus, se András

apostol szobránál nem nyílik alkalom a kriptákba leereszkedni, Arnolfo di Cambio Szent Péter-szobrának nagy lábujja pedig elkopott. Hosszú sor vesztegel a nevezett ujj előtt, fénykép készül mindenki várakozóról, ahogy bűnbánattal megérinti a kinyújtott lábat, vagy megszorongatja a 13. századi szobor bütykös, ismeretlen ajkak által fényessé csókolt nagy-lábujját.

Egyetlen felhőtlen örömöm azonban mégiscsak akad. Az első római reggelemen Plinius kutyájával találkozom.

Városszemlémen átvágok a Campo dei Fiorin, fényképeket készítek a virágstand behemót bádogszekrényére ragasztott, széltépett plakátról – akkor döntöm el, hogy ez az alkalom számomra az arcokat és a portrékat fogja jelenteni nyolc napon át, és nem csupán a negyveneseket, azokat a szép számokat, amelyek kedvesem életévére utalnak –, megcsodálom a pékség kirakatában illatozó, frissen sült, fehér pizzát, amelynek kérges tetején darabos tengeri sóval megszórt zöld olívaolaj-tócsák ragyognak, s kijutok a Corso Vittorio Emanuele II terére. Neri Szent Fülöp vagy a teatinusok temploma? – hezitálok, hogy balra vagy jobbra térve folytassam-e magányos sétámat. A város kihaltnak mutatkozik. Peter Paul Rubens főoltáron árválkodó olajképe és Puccini *Toszája* második felvonásának világhíres helyszíne között állok, a Piccola Farnesina palotácska lilium-stukkói alatt, a huzatos sarkon.

Meglátom, s tudom, ha a múltjából egyetlenegy árva pillanatot elkaphatok, akkor végre utol is tudom itt és most érni, s követhetem, hogy felfedezem s a mögötte húzódó bűdösség csóvjából kiszagoljam a hiánytalan múltját. Igaz, amikor a néhány pillanattal mögötte sündörgő múltját – a corpus mögött az árnyékot – megtapasztalom (nem egyéb az, mint ázott kutyaszag), rögtön el is távolodom tőle (mert éppen inni lohol a Tevere irányába, avagy az Angyalvár felé, egykutyá), s így, mivel ellenkező irányba haladunk, egyre messzebb kerülünk egymástól.

Rubens Szent Domitillát ábrázoló oltárfestménye az eredetileg szegényes „új templom” ismert és turisták megbecsülte képe. A templom barokk dekorációja, amelyet utólag aggattak rá, nem vonz. De az operásan kellemdús San Andrea della Valle öttengelyű épülete sem, leginkább azért, mert a kupolájában olyan festett paradicsomot lehet látni, amely nem való se protestáns, se közép-európai lény számára, mármint az olyannak, amilyen én lettem. Máskülönben ez a templom az, ahol, hogy tartanak-e, s hogy milyen misét: pénz kérdése csupán. Döntésképtelenné válok – amikor fölfedezem a kutyát.

A szemközi oldalon halad, pórázzal a nyakában, az ifjú, helybélinek tűnő, kényelmesen mendegélő ember előtt. Olyan agárszerű eb formájú, elegáns fejű, egészen hegyes, de a végén lecsapott orrú. A jószág három lábbal él, de úgy futkároz a járdán, széltől szélíg, mint akinek több végtagra nem mutatkozik szüksége.

Számomra mindennél többet ér most ez a nyomorék jószág. Mindkét épület pompás barokkját legyőzi a csonka eb.

A görög kultúra iránt fogékony Plinius elragadtatottan beszélt valaha egy kutyáról. Az első enciklopédikus római lelkesen írt, s mert társasági emberként élte katonatiszti életét, nyilván barátai és hódolói előtt is többször szólt arról a hellén szoborról, amelyet valahol meglátott, s képtelen volt elfeledni: a félig a bal oldalán s félig a hasán heverő sovány szukáról. A kutya éppenséggel visszafordítja a fejét, hogy meg tudja nyalni sebesült jobb hátsó lábát. Teste így kétszer, a csípőjénél és a nyakánál csavarodik meg. S hogy el ne billenjen, bal első lábát előrenyújtva, mancsának ujjait széttárva a földön megtámasztja. Csak így képes behajtott, fájó hátsó lábát levegőbe emelve megnyalni. A szobor, amióta megpillantotta és mondatokban rögzítette, s így meg is nevezte az 1. században élt Plinius, akármennyi csodálója szerint a legszebb állatszobor a klasszikus időből. Számomra is az.

Plinius egyetlen monumentumról, mégpedig bronzból készülről írt enciklopédiájában. Mondatait mérlegelve sem tudom, a szobor, avagy a jószág az, amely elragadtatásra bírta. Például ezen a reggelen azon nyomban tudom, a kutya léte férkőzik be római reggelembe, ő érint meg. S a létező eb támasztékot talál – ha szobrász lennék, azt mondanám: posztamentum lel – Plinius *Historia naturalis*ának fragmentumában. A rómaiak szeretik a háziállatokat, én pediglen a rómaiakat. Ennyire egyszerű algoritmussal írom le mindent összevetve saját állapotomat.

Legutóbbi ittlétemkor, s erre az állatoktól mentes helyeken mindenhol emlékezmem kellett, macskák tömegébe botlott bárki bámészkodástól meggazdagodott járókelő. Macskák tartózkodtak a teraszokon, a kukákból kifalták az ehető hulladékot, a hűvös estéken a leállított gépkocsik meleg motorházának tetejére hasaltak, s ott sündörögtek a pizzériák, hostériák és eszpresszók asztal- és vendéglábai között. Mára, megbizonyosodhatok, a macskák eltűntek.

De kutyák annak idején (az én Róma-időimben) voltak-e? Minderre valahogy nem emlékszem. Nem, nem azokra gondolok, amelyeket pórázon fogva vezetnek a gondos (nyakkendő és zakó, sétatálcájukkal hadonászó) gazdák, mert velük akkor nem lehetett gondom. Magánélőlények, s a gazda és a jószág privát életébe illetlenség volna egykor és most turkálni. Egy-két privatizált eb-élet ekképpen is visszasejlik, Cucci művész úr kecskéje avagy kecskét formázó szakállas, keszeg jószág, a Via Giulián kora reggelként munkába igyekvő vénséges hölgy és öreg kutya párosa, a koldus, aki az adakozók szívéhez a szíjra fogott, láb mellé heverő kutyával közelebb jut, mint nyomorúságos kinézetével.

A magányos, gazda nélküli kutya megható látványa – ez az, ami római emlékeim közül hiányzik. A gazdáját birtokló eb, aki mindezt hálával fogadja! Az erőszakot és a fegyelmet! A percek folyását meghatározó pitiáner törvényeket. Egyfajta szépnek tűnő rendet.

Most pedig találkozom az ötlábú kimérával, kutyával és gazdájával: amely együttes minden eddiginél intenzívebben hangsúlyozza a két lény összenőtttségét.

Róma biztosan megváltozott?! Érzelmi hiánya olyatén mértékű, hogy hivalkodhat vele? Vagy a város és lakója vált volna szánalmassá? Mivel a háromlábú korcsokat képtelen elpusztítani, inkább magára vállalja gondozásuk terhét?

Hétfő délután, sétám végével az utam a forgalmas Argentina téren át vezet. Emlékeim szerint ez bizonyult Róma macskákban legdúsabb romegyüttesének, amelyet kizárólag körbejárva s az utcaszintről alápillantva messziről szabad nézegetni. Itt mindig akadt valami csetepaté a kutyákkal kéregetők ebei és a kóbor macskák között. A helyükhöz ragaszkodó macskák csapatostól támadják a gazdájukhoz madzaggal-kötéllel-szíjjal kötözött, egybetartozásukat ezenképpen kifejező kutyákat. Alaposan fölingerlik a betolakodókat, s rendszerint ez is elég ahhoz, hogy eb és ura gyorsan továbbálljon.

Az Argentina tér déli oldalán, a szélfogó, vastag üvegfal tövéen, az aszfaltra vetett rongyokon egyetlen otthontalan hever. Magányos lehet, a feje búbjáig betakarja az álom. Ha érzékeli is a zsigogó külvilágot, az antik romokat nem. Az i. e. 3. századból származó épületek Róma legrégebbi templomai, köztük az, ahol i. e. 44. március 15-én Julius Caesart a szenátus tagjai meggyilkolták. Itt emelkedett a Hecatosylum, a „Százoszlopos” nevet viselő oszlopcsarnok. Leginkább arról lehetett ismert e térség a császárkorban, hogy fakó márványból épített, két nyilvános illemhelyet találhattak itt, akkor, amikor a korabeli bérházak komfortjának ilyesmi nem feltétlenül volt része.

Forgalmas hely lehetett egykoron az Argentina tér, valószínűleg a macskák érdeklődését is fölkelte. A macskák háziasítása 8-10 ezer évnél korábban nem kezdődhetett, s az első bizonyítékok, az egyiptomi rajzok csak 4 ezer éve keletkeztek. A rómaiak nem a vad, illetve félvad macskákkal találkoztak, hanem a szelídekkel, a fél-szelídekkel, az ételért meghunyászkodóakkal. A gazdához kevésbé, a táphelyhez inkább kötődő macskák számára vonzóak a kör alakú romok – állapítottam meg egykor, s tételemet változatlanul gondolom, indokául az Argentina tér macskakolóniájának.

S amíg napközben egy árva macskát sem látok a Vatikántól az Aventinuson át a Colosseumig tartó ráérős sétán, a kizárólag engedéllyel bejárható Area Sacra dell’Argentina romkertjében macskák hada szunyókál, mosdik és hempereg. Az állatok illendően tápláltak, tiszta és fényes szőrűek, jóllakottan hevernek szerteszét. A tört márványoszlop vörös árnyékában, a lapos és szeles ókori téglákból húzott falmaradványok öbleiben, a szentélyre a középkorban emelt keresztény templom freskója alatt s a magasba törő védőtető napsütötte cserepein, a tehénlepény nagyságú, hajdan elkoptathatatlanul gondolt utcaköveken szundikálnak, kinek hol és merre jutott neki megfelelő helye.

A méretes tábla felirata szerint: a szent terület állatai ivartalanítottak, s a jószívű adományok révén juthatnak élelemhez s részesülnek gondoskodásban. Arról ugyancsak értesülhet a járókelő, hogy a romokat és macs-

kákat magába foglaló mélységet térfigyelő kamerarendszer pásztázza, és ha ki akarja a szűrét tenni, senki se próbálja meg ezen a szent helyen elhelyezni jószágát. A megunt, avagy bármi okból feleslegessé vált állatokat a közeli utca állatmenhelyébe illik, azaz érdemes elvinni, ahol megfelelő egészségügyi kontroll nyomán szaporodását megakadályozó műtétet végeznek el rajta, és sebe gyógyulását követően kihelyezik a macskák bárki által meglátogatható és ellenőrizhető, szabadtéri közösségébe. További sorsa kizárólag attól függ, hogy az óriási létszámú kolóniába miként képes beilleszkedni.

A kutyában – avagy a kutyaszoborban – érdekelt Plinius egyébiránt hetet-havat összeírt, de amit diktálásra érdemesnek tartott, hiszen nem maga fogta a stílust, hanem a rabszolgái, azt hitelesnek, azaz forrás-szerűnek tekinthetjük. Az az értelmiségi lehetett, akinek egyetlenegy saját gondolata sem támadt, de széles műveltséggel, jó retorikával bírt. Kitarónak tűnt, akinek munkabírása lehetővé teszi, hogy egy-egy tárgykör valamennyi ismeretét egybegereblyézzze. Plinius a legelső enciklopédikus szerzők egyike – aki azonban sosem vizsgálja meg, van-e bármi jelentése annak az irdatlan terjedelmű lomhalmaznak, amit összehordott. Az univerzum minden valaha elgondolt dolgával azonosítja az univerzumot. Szkeptikus lévén, nem tudja megkülönböztetni a becses értéket a vacak értéktelentől.

Plinius a közszolgálat emberének mutatkozott: amit hatalmas életművében összemásolt, mind-mind azért cselekedte, hogy a nagyra becsült és szüntelenül dicsért populust szolgálja. Jótevőnek kívánt mutatkozni, aki a keleti, a görög és a római múlt emlékeit egy kötéllal kerítette egyetlen körbe, ezzel nyújtva indoklást önmaga létére. A *vir bonus* eszményét vallotta, az erényes férfiemberét, aki az erkölcsösségéhez éppen a közösség szolgálata révén jut el.

Plinius enciklopédikussága mintául szolgált a keresztény Róma városának. Gyakorlatiassága etalon, hogy csak a középkori monasztikus kultúra nagyjaival példálózzak: Sevillai Isidorus, Alcuin, Beda Venerabilis, Albertus Magnus számára. Nem szólva a forrásokat nem gyarapító, de az életüket végigélő, gyermeket nemző, lakhelyet építő, kenyérkeresésben megfáradó névtelenekről.

Az egyén és a közösség harmóniájára kényesen ügyelő karitász sosem volt idegen a civisektől s ettől a várostól.

A Római Magyar Akadémia palotájából kilépve minduntalan találkozhatok e lelkület különböző formáival. A sarkokon közutakból folyik a messzi hegyekből a városba vezetett friss víz. A házak tövében meghúzódo keskeny árnyékban kőpadok állnak, szolgálván a csöpp megpihenésre áhitozókat. A medencék mellett kőlapok, amelyekre fölállva könnyebben meg lehet nedvesíteni a zsebkendő, avagy a törölközőt, amely majd lehűti a napon áthevült tar fejet, felnyírt tarkót. A piac standjai tövében a bádogdobozba dobált zöldség és gyümölcs szabadon elvihető, s ha kiválogatták a javát, a maradék kerül dél környékén, a piac végeztével a kukába.

A Palazzo del Monte di Pietà pápai hivatala azért működött, hogy a szegény rászorulókat itt zálogosítsák el ingóságait, s kisebb kölcsönökhöz jussanak. Az imádságos és a halottak Szűz Máriájának szentelt, szép nevű templom középső bejárata feletti *clepsydra*, az ókorban használatos homokóra is az idővel változó sorsra emlékeztet, s arra, hogy a közösség gondoskodásából a szegények sem maradnak temetetlenek. A templomajtó két oldalán két rés, ahová becsúszatható az adomány. A Ponte Sisto, az ókori helyén ívelő híd építésének költségét IV. Sixtus úgy teremtetette elő, hogy a város prostituáltjaira, s belőlük ugyancsak sok volt, adót vetett ki. Népszerűtlennek mutatkozott ugyan az adó, de az erkölcs jobbításában és a városrészek közti gyors összeköttetésben előnyt remélték a tervnek, és támogatták.

A praktikus gondolkodás innovatívnak bizonyult. Az építési anyagban szegény városban az építmények számítottak a legnagyobb értéknek, amelyekhez, ha valamilyen úton-módon kegyesség is társult (a díszítő képzőművészet támogatása, a benne elhelyezett intézmény közösségi funkciója, a mások számára hozzáférhető kellem), létrejöttek egyéb indokát nem illet firtatni. A hatalmas Marcellus-színház árkádokkal, boltíves üregekkel telt, íves külső falát több korszak felhasználta a saját épületeihez. A színházat egy i. e. 23-ban elhalt, 19 éves ifjú, Marcellus emlékének szentelte az építtető Augustus császár. A színház mellett Apollón temploma magasodott, amelyben a görögöktől elorzott remekmű szobrok sorakoztak. Utólag majd innen kerülnek a gazdag kertekbe, avagy törmelékként a házfalakba. A Savelli család, amely a szeretett ifjúra emlékeztető színházat és környékét birtokul szerezte, azt a középkorban erődítménynyé alakította át. A pápák és a német-római császárok közti viszály Rómát nem tette biztonságos településsé, a betolakodók ellen állandó harcot vívtak a római származásukra büszke famíliák, s a viszályok közt pusztult és átalakult a múlt hagyatéka. Az 1300-ban meghirdetett első Szentév ugyan zarándokok tömegét vonzza Rómába, s a város jövedelméül is szolgál, de 1309-ben a pápaság Avignonba kényszerül. A sorsára hagyott város azonban nem marad lakosok nélkül: azok pedig rendületlenül végzik a múlt emlékeinek átalakítását. A Savelli család erődítménye a 16. században palotává változik át. A földszinti árkádsorba bérházak és iparosok műhelyei kerültek. Az egykori színház tetején néhány éve még nincstelen római családok laktak, lakásaik helyén ma múzeumirodák működnek.

A Trasteverén egy magánház helyén épült az első keresztények misehallgató épülete, amelyet *titulinak* neveztek. A 8. századi templomot pedig a 12. században készült másik templom foglalta magában. A Pietro Cavallini-mozaikok előtt olyan vaskos oszlopok merednek, amelyeket a korábbi épületekből hordtak ide, csakúgy, mint a talán diadalívről származó faragványokat. A múlt így képezte mindenkor részét a szorgalmasan gyarapodó jelenkornak.

A praktikus tudás és lelkiület megnyilvánulása mind, valamint az enciklopédikus szemlélet. Mi másnak tudhatnám be, ha nem ennek, azt a

rosariumot, amelyet a lelkes rózsarajongók az Aventinus lejtőjén, a Circus maximus fölött, szemben a Palatinussal létesítenek.

A térség egykor a római zsidók temetőjeként funkcionált. A hajdan kövekkel megterhelt sírhantok helyén ma változatos habitusú rózsabokrok virítanak. A föléledt rózsakultusz Európa-szerte védett rózsakerteket hoz létre. Rómában is: ahol egyszerre kegyhely és növénykedvelőknek szóló látványosság. S mintha a városszerte egykor megtalálható, akár a mediterrán decemberben virágzó, illatozó rózsák valamennyije átköltözött volna ebbe a hegyoldalnyi kertbe: a parkokban alig-alig maradt belőlük. A templomok előtt már semmi, az állami közhivatalok előtt talán egy-két, azonos virágú tőből álló apró ágyás, a téres helyeken, ahol pedig bőséggel elférnének, hajdani helyükön kövéren virágzó oleanderek. Az aventinusi rózsatársaság rácsos-kapus elkerített birtokán pedig több ezer él, s mindegyik különböző.

Színek, illatok, bokorformák, méretek kavalkádja. A virágfejek a gyermek-köröm méretétől az öklömnyiig, a magányosan hajtóktól a csokrosan bimbózókig. A szirmok között léteznek, amelyek öregedve színt váltanak: nyílaskor fehérek, illetve sárgák, s az érés során flamingópirossá sötétednek, miközben a külső, közvetlen fényben fürdők mindvégig véres vörösek. Köztük a legújabb sztárok: a külsőleg halványzöld, befelé a pasztell rózsaszíntől a sebvöröség mélyülő színű *Éden*, amely aprócska káposztafejnek mutatkozik, hiszen a szirmok lehulltukig összeborulnak; a Márk Gergely nemesítette, kamasz-magasságú, szép levélzetű, bódítóan édes illatú s mély rózsaszínű *Szent Erzsébet*; David Austin 1983-as angol-rózsája, a *Mary Rose*; és a világhíres kertész 1999-es csodája, a *Buttercup* is. A *Buttercup* valóban úgy néz ki, mint a hajszálvékony falú kénsárga, keleti porcelánedény. Három szirmköre kitarva fogja közbe ezeregy porzójú, vele azonos színárnyalatú centrumát, s a virágfej, ha teljes méretét eléri, akkor sem válik terjedelmesebbé, mint a derékban kettészelt galambtojás.

S az ingyencek érdeklődésére számot tartó öregrózsák! Amelyek jó, ha az év megfelelő szakaszában egyszer virágzanak, akkor pedig rövid ideig. S titkukat alig-alig fedik fel az ismeretlenek előtt; lényük hosszú és mély személyes ismeretség során tárul egyes-egyedül fel. Mert személyes szempontjuk mutatkozik a szépségre. Mint a *Rosa omeiensis pteracanthának*. 1890-ben írta le a Pimpinella, azaz ajrózsa eme változatát Franchet. A növény virága említésre se érdemes, a termése is csupáncsak azért, mert hamarabb inkább, de júniusban bizonyosan beérik, s üvegszerűen kiragyyog a szürkészöldes, egészen apró levelek közül. A bokor pedig terjedelmes, másfél méternyi termetű, ilyesmit, helyigénye miatt, a kiskerttulajdonos idejekorán elajándékoz avagy kivág. Ennek a rózsának a tuskéje a rokon-szenves: a bőrképletek a szár tengelye mentén, hajtástőtől hajtáscsúcsig spirálisan elhelyezkedve sorakoznak, de úgy, hogyha a csúcsukat összekötnénk, a paláston öt párhuzamosan futó vonalat kapunk. S ráadásul e széles alapú s cápafogszerűen hegyesen végződő tuskék áteső fényben vörös, makula nélküli muránói üveggént fénylenek.

A *Rose a'Parfum de'l Hay* Napóleon első feleségét, a rózsakertjét ápoló, búskomor, szenvedelmes életű Josephine-t idézi. Amikor 1901-ben Graverreaux ezt a nevet ajándékozta keresztezéssel létrehozott növényének, maga sem gondolhatta, hogy teljes évszázad rózsaimádói fogják szeretettel emlegetni. A budoár-rózsaszínű, nyelv-méretű szirmok közül a napszaktól függően más és más csábos illat párolog, s ez az odor össze nem téveszthető semmivel. A *Blue Moon*, a német Tantau 1965-ös kreációja kék rózsza előállítására törekvő, régi kertészeti igyekezetből született. Kék rózsza persze akad – először a heraldika hozta létre, majd pedig a Mária-kultusz. Mindkét jelképezési folyamatnak szüksége volt a kék, az univerzumra utaló szín használatára, s ha egyszer ilyesmi nem található az ugyancsak számukra fontos rózsák között, hát maguk teremteték meg azt. Létre is jön a világmindenségről gondoskodó lelket, a szeretet e formáját kifejező erény képe: a kék rózsza. Ennek nyomán, mind a mai napig, a rózsakertészek hő vágya e szín előállítása – de a valóság ellenáll. A rózsza virágában nincs olyan növényi színanyag, amely kék látványként jelenhetne meg. A genetikai manipulációk sem kecsegtetnek mindeddig sikerrel.

Lila árnyalatú rózsát, amelyeket a legjobb esetben félhomályban s némi hunyorítás által látunk kéknek, aztán sokan neveltek. Tantau változata a legsikeresebb, mert erotikusan gömbölyű, sok képzetre lehetőséget kínáló a belső szirmok együttese, s az epekedő szerelmesek egyébként képesek a látott virágot rejtélyesnek, árnyalatában is zavarba ejtően meghatározhatatlannak látni. Én Tantau rózsáját szürkés-kéknek találok – különösen abban a perzselő római verőfényben, amelyben első ízben megpillantottam.

Harness 2002-es *Well Being*-je minden európai rózsahagyomány átírója. Az egzotikum iránt érdeklődők megnyugodhatnak: ennek a rózsának a díszje a sallangokra hasított szirmok miatt olyan, mintha szegfű lenne. A színe, akár a tűzszirmú ponpondáliáé: a tűzsárga szirmok szegélye halvány kármin. A nyitott tenyér közepén lobogó, ámbár apró máglya lenne a legpontosabb hasonlata, ha e rózsza mellett igény mutatkozna bármi trópusra.

Valóban, a rózsza nem nagyon túri a költői hasonlításokat. Nyilván azért, mert ő maga a példázat, amióta az ember a növényt nem táplálékforrásként, gyógyszerként vagy szakrális cselekvések kellékeként használja. Persze, a rózsza nyersanyag, ételhez, medicinához és kultuszhoz, de más egyéb is. Önálló esztétikai funkcióhoz jutott, ha jól sejtem, valamikor a reneszánsz végén, s éppen itt, a szakralist és a profánt elkülöníteni igyekvő Itáliában.

S miközben a metaforaként-metonímiaként funkcionáló, összetett rózsza-világot a kertészek és a növényhasználatra vállalkozók változatos emberi mentalitása együttesen megteremti, az európai rózsák levetkezik botanikai sajátosságait. Hogy melyek ezek? Mindaz, amely nem pink vagy fehér színű, amely évente egyetlen alkalomnál többször virít, s amely nem bokor, az nem az európai kertészetben használatos európai

vadrózsák örököse. Európába a sivatagot és annak oázisait jól ismerő araboktól érkeznek a homoksárga rózsák, s nemesítés eredménye a folytonos virágzás. Ázsiai, majd amerikai fajok nyújtottak segítséget utóbb, a 19. és 20. században a változatos rózsabokor-alakokra, a legtöbb kapaszkodó, a futó, a talajtakaró, a törpe és egyéb habitusú növények a különböző gyakorlati elvárások kielégítésére születnek meg.

Az aventinusi kör alakú rosarium több cikkre feldarabolt, s a kertészeti kultúrában ma használt rózsaféléket példásan elkülönítve mutatja be. Engem a régi és a botanikai rózsákon kívül egyéb nem nagyon érdekel. Régi rózsáknak a 19. századi és az előtti rózsafélék számítanak, a botanikaiak pedig azok, amelyek maguktól s vadon nőnek. Különben a kb. 120 vad rózsafaj közül csak 8-10 ha szolgált egykor kertészeti alapanyagul, s ezek közül Európában csakis négy. A rómaiak *Rosa caninájának* már a neve elárulja, e kutya- vagy ebrózsának, ebcsipkének nevezett növényt valamikor gyógyításra, mégpedig a veszett kutya harapása ellen használhatták. A rózsával a betegség egyik tünetét, a víziszonyt vélték megszüntethetőnek.

A napos lejtőn aprócska zug, ahová a Plinius által emlegetett rózsák kerültek. Ugyan kétséges, hogy a kétezer évvel ezelőtti rózsák bármelyik egyede élve maradhatott volna, de az is, hogy a Hérodotosztól Catullusig és Vergiliusig egy-két jellemző tulajdonsága alapján emlegetett rózsák biztonsággal meghatározhatóak lennének. Itt mégis ez történt. A botanikusok legjobb tudása szerint azonosított s kereszteződéssel ismét előállított, az antik rózsák tulajdonságait leginkább imitáló növények jutottak tehát saját földhöz. Az ebrózsza, a damaszkuszi rózsza, a fehér rózsza némely többször virágzó, illatos és nagy virágú egyede a rómaiaknak is fontos lehetett, aki viszont ma meglátja őket, ugyancsak csodálkozik a szerénységükön. Ami akár hitványságnak mondható.

A rosarium mindazért pótol, amit Róma új urai, azok elvárásait követő lakói elvettek tőlem. Rómát valami modern kori pogányság galambtalanította, macskátlanította és rózsátlanította. Az ágyás- és a parkrózsákat felszedték, a helyükön fű nő vagy még az sem. A virágboltokban sem látok cserepes rózsákat, az esküvőkön sem, annál több orchideát, Amaranthust (amelyet mifelénk pulykatakönynek nevez a falusi nép), tátikát, violát, kardvirágot, margarétát, legényvirágot, napraforgót, rézvirágot, kokárda-virágot, mirtuszt, fréziát, nefelejcsot, pipacsot, dália, boglárkát, eukalip-tuszt, nenyúlhozámot, búzavirágot és illatos konkolyt. Szalmavirágot, agapanthust, krizantémokat és őszirózsákat, kaméliát, büdöskét, harang-lábat, hortenziát, s ismeretlen nevű-alakú-színű és drámai hatást keltő megjelenésű, papirosokból kiformázott miegyebeket. És különösen csök-kenti hiányérzetemet a rosarium Circus maximusra lejtő sarkában nevel-kező antik rózsák apró csoportja, amelyek attraktivitása a mai rózsákhoz képest, mondjam úgy, nagyon suttogva: elhanyagolható.

Plinius nyomán, mert sem a görögöknek, sem a rómaiaknak nem volt jól kezelhető, botanikailag hiteles, korrekt rendszertana, lehetetlen meg-

mondani, a szavak révén megnevezett rózsza ugyan miféle növény. Miként ma sem egyértelmű a hozzá nem értőnek, hogy a pünkösdi rózsza, a bazsarózsza, a mályvarózsza, a legényrózsza, a tubarózsza, a naprózsza és sok-sok más rózsza-nevű növény eredendően nem rózsza, legfeljebb egyik-másik tulajdonságuk alapján vethetők össze a rózsával, s a növénynek nevet juttató népség analógiás gondolkodása eredményeként viselheti ma a latin, görög, sőt óperzsa nyelvből eredeztetett, a múltjáról tehát le nem mondó nevét. Plinius nem tudta megmondani, hogy melyik rózsafaj – *gallica*, *canina*, *alba* vagy *officinalis* – egyedeivel találkozott, helyette vagy a növényi tulajdonsággal, a szirmok számával, a színnel, a virágzás idejével, gyakoriságával, a virág méretével identifikaált, vagy pedig a származása helyével. Mármint hogy a rózsakedvelő fővárosiak számára mely vidéken állították elő a koszorúhoz, szíromszóráshoz, ünnepségekhez vagy a kozmetikumokhoz, illetve ételekhez szükséges növényeket. Tudjuk, hogy a gabonaföldek helyett inkább magasabb jövedelmet eredményező kertészeteket létesítettek, sőt még Egyiptom gazdag földjeiről is rózsaszálak ezreit hozták Itáliába. A 15 napig tartó hajóúthoz a rózsákat, hogy el ne hervadjanak, preparálni kellett, de hogy miként, arról nincs tudomásunk. Annál több arról, hogyan lehet a helyben termesztetteket újból virágzásra serkenteni, télen kihajtatni.

Plinius gyakorlati tanácsokkal látja el olvasóját. Olyanokkal, amelyek ma is megfontolandók. Időnként fel tanácsos égetni a rózsacserjét, és a tarackosan terjedő egyedek a hamuval megtrágyázott földből gyorsan kinőnek. A meleg vízzel locsolt bokrok hamarabb virágzanak, ezt a technikát a vulkanikus talajt és a termálvizet felhasználva a Nápoly környéki természetők előszeretettel alkalmazzák. S ő javasolta, a spanyolországi katonaságban elterjedt gyakorlat nyomán, hogy a veszett kutya harapása ellen a *Rosa canina* a megfelelő szer. Máig ezen elnevezés szerint ismerjük e rózsafajt.

Plinius tehát a rózsza föld fölötti részeinek időnkénti elégetésében a virágzási kedv megújítását látja. A rózsza mindahány mediterrán vallásban a fénnel kapcsolatba hozott isteni alakok növénye, s így a magasra értékelt szellemiséghez társítható. Általa a fényt, a szellemet, és akár a görög, akár a görögöt követő római antropológia szerint a harmonikus szépséget dicsőítették. Plinius, borzalom, tűzhalált halt: enciklopédikus kíváncsisága arra vitte, hogy a kitört Vezúv működését közelről megfigyelje, és arról följegyzéseket készítsen. Katonái és íródeákjai kíséretében a tengerről akarta megközelíteni Pompeiit, de a lávaeső, a füst és a forróság ebben megakadályozta. A római fürkész temetetlen maradt, legvalószínűbb, hogy tetemét a tenger fogadta magába.

Plinius halálával azonos időben pusztulhatott el az a kutya, amelynek gipszöntvénye a romos Pompeii (a város latin neve s a belőle képzett melléknév ugyancsak pompeii, de ez szerintem hülyeség... meglehet, a nyelvészet rendszerként szemlélése is) valamelyik fürdőházában van mindmáig kiállítva. A lerogyott kutya visszafordul a farához, s beleha-

rap sovány combjába. A szőrét perzselő tüzet, a húsába becsapódó forró kövek ütötte sebet, a gerincét megroppantó közuhatag okozta fájdalmat már nem viselheti, összegömbölyödik hát, legyen minél kisebb. Védtelen marad mégis.

Gipszszobra azzal egy időben készül, amikor a tüzes lávaeső elől el nem menekült emberek maradványait föllelik, s az üregeket, amelyek az elégett-elpárolgott tetemek helyén maradnak, feltöltik a folyékony, puha, fehér anyaggal. Így visszanyerték a kimúlók utolsó pillanatának testtartását.

A kinszenvedők monumentumai közül a kutyáé mutatkozik számomra a legmegrázóbbnak. Talán a hófehér gipsz miatt, mivel ebből az anyagból korábban nem láthattam állatszobrot, emberivel viszont képzőművész hallgatóimnál, barátaimnál nap mint nap találkozhatok. A kutya kiszolgáltatott, magára maradt csontfehér tömege lényem legbelsejét ragadja és rázza meg. Talán mert azt a totális műalkotást érzékelttem benne, amilyen majd a pápák kedvelte Bernininél tapasztalható.

A barokk szobrász a hozzáértők szerint az első, aki egységbe igyekszik forrasztani az építészetet, a szobrászatot és a festészetet. A S. Francesco a Ripa mozgalmas-gyűrt kődrapériáján heverő Boldog Lodovica Albertoni alakja eksztatikus élvezettel fogadja a halált. A falfülke tetején lilios-mos-rózsás stukkódísz, oldalán olajkép, amelyen rózsákat szóró angyalok röpdösnek, s a kép oldalán kőből faragott angyalkafejek. E testetlen, kutyafejformájú angyalfejek kíváncsian bámulják a testét átadó, a corpust az élvezetes pillanatnak följajánló asszonyt. Azt, aki, tán a 4. század óta először, nem rejtegeti, hogy szervezetét éppen átjárja a szeretet. Azt a testet, amely még él, de hamarosan tetemmé dermed. S nem marad más utána, mint barokkosan tekergő-vonagló szobor.

Bernini tudni vélte, miként válik műalkotássá a romlandó test. S hogy művé válni, platánsorrá, kiskutyaszoborrá, kapuzattá, talán palazzo tetőteraszává, síremlékké, híddá, háromszárnyú madárrá vagy hatszárnyú kerubbá, terrakotta tésztaszűrővé avagy katakombában használt olajmécsessé, végtére mindegy, mert egy és ugyanazt jelenti, mint a paradicsomi örök időkre szóló életbe eljutni. Termékeny pillanat ez, s erre kétségtelesen figyelmeztetnek a boldogságtól letepert nő mögött a felhasadt, termékenység-értelmüket megmutató gránátalmák. Amelyeket a mester lemázolt, hogy félre ne értse a halandó, nemesen egyszerű aranyszínűre.

Rómában megtanulható, milyen módon hozhatók működésbe a dolgok. Hogyan szokás ahhoz berendezni az életet, hogy jelentéssel bírjon. Miként hatásos, s miként lesz megkívánt értelmű az érdektelen, mert például mindennapos jelenet. Ahogy Bernini megrendezte Ávilai Szent Teréz karmelita-módi oltárát, amelynek közepén, a falfülkében a fehér márványcsoport vesztegel, az élvezettől pihegő-ájuló misztikus és író, az angyal, s persze az aranyugaras háttér, maga a kiömlő szellem, s ahogy a felhőn lebegő jelenetet a kápolna sokszínű márvánnyal borított falának apró fülkéiből a kápolnát építtető Cornaro család tagjai nézik. Látható,

milyen gondosan tervelte el a kertész, hová ültessen esernyőfenyőt s hová mandulafenyőt, hogy száz év múltán, a távoli dombról rájuk pillantva, hatásos táji elemekként hassanak. Hogy a rózsakert hegyoldalba fektetett folyami kagylónak mutakozzon, amelynek öblében színes gyöngyökként gubbasztanak a gömb formájú rózsabokrok. S ezen effektus kedvéért a rózsza nem ágyásba került, hanem magányosan üldögél, s így a kifejtett, teljes növény szokatlan, egyéb kertekben rejtve maradó szépsége föltárlhat.

Rómában az se szúr szemet senkinek, hogy ama pompázatos, érzelmes barokk jelenet, amelyet Boldog Lodovica Albertoni halála kínál, s amelyet Bernini úgy formázott meg, mint aki nemcsak a szentek, de a nők természetét is tanulmányozta, férfiként ismeri a modellként fekvő nőt. Nos, ez a zavarba ejtő mű, hogy a káoszt tovább növelje, végső helyére egy ferences templomba került. S hogy éppen a Trasteverén emlekedik ez a templom, az további ráadás: Róma legszegényebb negyedébe Néri Fülöp oratoriánusai se merészkedtek kezdetben, nemhogy a gazdag rendek szerzetesei. Magam szívesen és szégyenkezés nélkül meglestem volna azt a korabeli csóró helybelit, vajon a lelki avagy testi orgazmus ábrázolása köti-e le jobban a figyelmét, vagy a selyemmel bevont, hímzett szegélyű párna, avagy, miként a fráterek remélték, a haldokló testen átragyogó misztikus rajongás.

A pompeii kutya megszólalásig hasonlatos a Piccola Farnesina, másik nevén Farnesina ai Baullari csinos termében őrzött, pentelikoni márványból készült második századi kutyaszoborhoz. A liliomos párkánykoszorúval övezett apró palota, mint a coronával övezett homlokú szüzek, amikor ölbe fogott áldozatukkal tartanak a gondviselő trónjához, úgy óvja a sebesült combját nyalogató szuka szobrát. A bronz eredetije a capitoliumi Jupiter-templomban állt, mégpedig Juno cellájában, egészen 69-ig, amíg ki nem rabolják azt a Flavius császár, Vitellius csapatai. Tíz évvel a Vezúv kitörése előtt eltűnt templombéli helyéről a bronzkutya, s majd százötven évvel később valaki, a kutya emlékéhez hűséges mester márványból újjafaragta.

EPILÓGUS

A Farnese-palota terét a Campo dei Fiorival összekötő utcán poncsós kövér asszony telefonál. Hallhatóan az Istennel társalog, s ehhez telefonra sincs szüksége. Láthatólag senkit nem lep meg perlekedése. Amint az a hervadó, szüntelen szépítkező asszony se okoz riadalmat, aki téglavörös képpel, okkersárga homlokkal és nyakkal, zöld karokkal hol itt, hol ott tűnik fel. Pasztellkréta segítségével időről időre kiigazítja testfestékét, s ilyenkor jól látható: rövid, gombjait elhullatott tunikáján és a bősséggel adagolt pigmenteken kívül semmi egyéb nem takarja a testét.

A sérült lelkük szabályait követőknél nem több azok száma, akik az utóbbi idők közösségi normáival szembeszállnak: azzal, hogy saját vi-

szonyt alakítottak ki Isten lelketlen teremtményeivel, az állatokkal vagy éppen a növényekkel.

A Villa Giulia etruszk gyűjteményét keresve, a park félreeső helyén riadtan álldogáló nénikére, nagyanyám római alakmására figyeltem fel, s mutattam is a macskákért rajongó, emiatt velem, aki kutypárti, gyakran perlekedő szerelmemnek. A nénike a szatyrából két macskát etetett: a perzsa ősökre valló jószágok a bokrok alól sündörögtek elő, s olyan körtáncot lejtettek az elemózsiát osztogató, öltözkét tekintve nem számkivetett asszony körül, mint akit örömmel fogadnak.

Máskor, a délután közepén, a rotondánál kerékpárján félig telt zsákot toló asszonyt övez egy madárraj. Később ezeket a sirályokat egy magyar író könyvének borítóján is megtalálom. Az üres égboltból megtermett, élénk szemű és szép röptű galambok kerülnek elő, s a nő alig hagyja el az Ignazio sikátorát, máris zsisbogó, szárnyverdeső had veszi körül. Átvergődnek a téren, de nem a szökőkútnál, az összefutott és megriadt turisták között, hanem az ókori épület tövénél állnak meg, a legtávolabbi, félreeső sarokban. Amelyet félreesőnek tovább már nem lehet mondani: annyi galamb köröz, bukdácsol, siklik és totyog ott, mint őszi szüret után a szőlőskertek fölött a pöttyös melltollú seregélyek. Zsákjából fehér kendőt húz elő s terít a vállára az asszony. Ez a ruhadarab az a jel, amelyre a galambok némelyike, nyilván a kiváltságosak, leszállnak, s bele-belecsípnek az előmlő mosolyú, boldogságtól megszépülő arcú asszony hajkoronájába. Aki két marokkal szórja maga körül szét a szemes termést a tolongó szárnyasokra, hullik a búza, árpa és aranylókukorica, pattog a macskaköveken.

Ugyanez az asszony eteti a francia követség előtt összegyűlő néhány tucat galambot. Mátis Líviát látom meg benne, azon a napon már ki tudja, hányadszor tűnik fel egykori szerkesztőm, halott barátném. A galambok először tétován a fürdőkádszerű medence peremére ülnek, majd, hogy alaposan megvizsgálták, kellően veszélytelen-e számukra, rászállnak a kövezeten szétpergett búzára. S hogy mind föleszik, egyetlen mozdulattal oldják el magukat a talajtól, s a sikátorok irányába repülnek.

A rizseső pedig a templom ajtaján kilépő új párra zuhog a Caracalla termája előtt. A házasságkötők ugyancsak különös helyszínt választanak maguknak: a templom, egyébként téglafallal körbekerített, takaros középkori építmény, a sok-sok pályás országút közepén, egy esernyőfenyővel leányékkolt földdarabon árválkodik. A vidám esküvői tömeg a napraforgókból kötött csokrát szorongató új asszonyt és a bávatag képű friss férjet körbetolongva a bűzös, hangos és rohangáló gépkocsisorda közepén ünnepel. Majd átsétálnak a pár száz méterre, a közelben elterülő, egykor volt zsidótemető helyén pompázó rózsakertbe. A menyasszony, bizakodva elkövetkező sorsában, mezítláb lépdel a fűvön, s bele-beleszíppant, a paradicsomi ororról se lemondva, az egy-egy délutánra kinyíló rózsabimbóba.

A via Caterina végén, ahol az oratoriánusok templomát tatarozzák, az utca térszerű kiöblösödésébe kifut egy kutya. Olyan spániel-formájú le-

het; a római kutyáknál, így nála is, nagyon nehéz megállapítani a vérvonalat. A szinte mindig nyitva tartó kocsmá elé áll, majd a fenekére huppan, talán mert a gazdáját bent véli találni. A kerékpárüzletből másik, az előzőhöz hasonló, tán övével azonos alomból származó kutya jelenik meg hamarosan, szájában citromsárga teniszlabdával. A labdát az út kövezetére pottyantja, majd felkapja. Leejti és felveszi, a tér különböző pontján. Egyedül játszik.

A templomok, pékségek, húsboltok és temetőkapuk előtt a falba olyan rudakat erősítettek s a rudakra lecsatolhatatlan karabinereket tettek, ahová a betérő rácsatolhatja kutyája pórázát. Szomorú szemű kutyák sora üldögél az este 10 körüli félhomályos utcákban, s úgy, mint fogorvosi váróteremben a betegek. Egymásra nem néznek, nem fészkelődnek, nem szaglászni, nem hegyeznek fület, nem vakaróznak, s nem tutulnak a június végi kerek holdra. Apatikusan várják sorsuk alakulását. S ha előttük elhalad valaki, ölében egy nyávogó macskával, arra sem reagáltak.

Az Argentina téren a számos macska között azonban lakik egy koromfekete jószág. Ugyanolyan kecsesen mozog, mint a többiek, és semmiben sem marad le tőlük a lépcsőjárásban, a tört oszlopokra történő fölugrásban. Nem verekszik a tálkában tornyosuló konzervétel fölött, elég jól táplált ahhoz, hogy kívárja a sorát. Amúgy háromlábú.

Teljes alakos kép

A Mala kapela után megváltozik a táj. A pára, mert nincs többé súlya, nem ugyanolyan módon nehezedik a hegyi erdőkre és a völgyekbe lefutó, fakó legelőkre, mint korábban. Fényes lesz, és rebbenő. Az égbolt pedig lazúros rétegekké válik, holott csak az egymás mögött magasodó hegycsúcsok kontúrosak: fénycsíkkal rendelkezik mindegyik, az egyiknek kék, a másiknak barnás, s van olyan, amely egy közép-európainak megnevezhetetlen árnyalatú. Ez a tónus percről percre átfarmálódik, attól függően, honnan éri a lombok zöldjébe vont hegyoldalt a nap, s hogyan forgatja az ágakon a leveleket a szél. A magas erdő aztán, hogy a sztráda kettéosztódik, s jobbra Senj felé veszi a kanyart, hirtelenjében megalacsonyodik, a hegycsúcsok oldalán ki-kivillan a csupasz kőzet – a magas erdőből alacsony erdő lesz, amelyben egyforma magasságig nő a tölgyfa és a vadrózsabokor. S nem kell sok idő, nagy távolság, hogy a levegő ízében, a napsugár dőlésszögében, a kőzetrepedés növényeinek szagában és a meleg párájának minőségében az utazó fölismeri a mediterráneumot.

Délután kettőkor hagyta el az autó Budapestet. Fél hétkor az út mentén dróthálóval bevont sziklafalak meredeznek, mókusbarna foltok, a terra rosa szélről meghagyott maradványai és cementszürke kőtömbök mozaikos felülete, s itt szerb lucfenyőcsemete, ott kanyargó hajtású szeder: a termése egyelőre zöld, a hőség nem pirította, nem is sanyargatta. Hosszú és még hosszabb alagutakban fut át a hegyek alatt az út, gépkocsisorban vonulnak az egymástól megkülönböztethetetlen turisták, vonzva a nagy, kék mágnestől.

A parkolók állapotából látható, nem régen készült el az országút, itt-ott talán be sincs fejezve. Fiatal suhángfák, összefirkálatlan falak, kellő időben kiürített szeméttárolók és tiszta mosdók, amilyenekre a sztráda peregrinusainak többsége saját hazájában már nem is emlékszik. Amúgy a vándorok között a sisteregve száguldók legtöbbször osztrák és német felségjelű kocsiban gubbaszt. Meglehet, az autókban nem osztrákok és németek türelmetlenkednek, a kocsi márkájából, a farára ragasztott felségjelből nem érdemes következtetni a tulajdonos nacionaléjára, lehet az bárki és bármi, akár még délszaki lakos is, aki északon vendégmunkás. Húsz éve tisztán tudtam, a Wartburgok és Trabantok, a Skodák és a Daciák merőről érkeznek, ma erre nincs mód. Ifjúságunk és férfikorunk delének gépkocsijai eltűntek, némely példányuk pedig múzeumba került. Az Adria

közelebb húzódott idővel Magyarországhoz, a szerencsésebbek számára megközelíthető akár öt óra alatt. Ha Veszprémből indulok, éjjel, s gyér a forgalom, magam ennyi idő alatt vagyok Zadarban, Sibeniken vagy Rijekában.

Licki Osik után már-már megérintható a tengerpart elé állt hegység. Persze, legalább ötven kilométernyire vagyok tőle, de jókorává nőtt mind-egyik csúcsa ahhoz, hogy ne távoliaknak, hanem kézhez közel esőnek hasson. Elöl kiterjedt fennsík terül el, néhány fantasztikus formájú szirttel, tölcserként elkeskenyedő töbörrel, s persze csárdával, amelynek oldalában bádogdobozszerű alkotmány nyársán forgatják a reggel leölt birkát, s számítanak a dúsgazdag éhezőkre és várják a pénzes szomjúhozókat. Hét órakor a rózsatüskeként felmeredő, terebélyes alapú, majd fölfelé keskenyedő és hátrahajló csúcsú sziklánál járok, s el nem tudom képzelni, mi az a dohánylevelű növény, amely látszólag ültetvényszerűen, holott nem, csupán kiterjedt foltokban nő, nagy leveleit mutogatva, a silány földön. A virágos gyeptől ítélve egykor alapos eső áztathatta el a vidéket, s megnőtt a csenkesz, elvirágzott a murek, s fakósárga az elterpedt kutyatej. Ha fékeznek is és leállnék, a sztráda két oldalára kerítést húztak, nem lehet közelebről szemügyre venni az ismeretlen növényt. A vasoszlopokra kötözött, erős drótfonat az állatoktól védelmezi a közlekedőket, bár erre egyetlen nagyobb testű vadat nem láttam, egyes-egyedül aprókat s azok is madarak.

Darabokra szaggatott monstruózus, sok tonnás kartonlapok, heverve egymáson: hatalmas sziklák, valamennyit az idő olvassa, a nap szárítja-szítja, az eső mossa, a szél fakítja. S az újabb, félig kész, mert egy-csőví alagúton, hosszabb öt kilométernél is, jobbról piros, balról sárga jelzőfények között kanyarog immár a kocsi, derékmagasságban pedig kék fénycsöppök függenek és virítanak a falon. Gigantikus ventilátorok tolják, járásában egyirányúsítják a levegőt, párban állnak, és ha elhalad alattuk a gépkocsi, hallhatom, ha figyelek rá, a surrogásukat. S az alagút végével, alant, a felfénylő-kivilágosodó látvány alján vékonyka, fémfényű vonal. A tenger. Avagy a tenger színe fölé terülő vízpára.

A pára az. Fél nyolcra, a hűlő levegővel e réteg megvastagszik, de hiába igyekezik, nem éri el az eget. Amely továbbra is tömött, egybeöntött, ezüst linóleum, de immár rózsaszín is és világoskék is. Aztán rózsaszínes szürke. 33,4 fok. Az országút bizarr, absztrakt formájú elemekből összetakolt támfalak, elegánsan ívelt korlátok között fut alá a tenger szintjéhez: úgy észlelhető, hogy itt minden a tengerbe csúszik bele, a térdig érő cserjéket dédelgető lankák éppúgy, mint az emeletes óriásbuszok, a sztráda lapos építményei, siklik visszatarthatatlanul az egyre nagyobb, szélesre terülő sós vízbe. A langy aquamarinba, amelynek belső világossága van, mélyéből csillog fel s belőle dereng a fény. S belefordulok magam is, a kocsival, a poggyásszal, a gönceimmel-nyűgeimmel együtt, ha nem vigyázok eléggé a fene nagy áhítatomra. Enyhe kanyarok, észre sem vehető emelkedők – a Pag felé eső, szív alakú szirtek és szigetek máris lomha, elnyúló állatokként

hevernek a tengervízben. Emelkedik a hőmérséklet, tíz kilométer után, kétszáz méterrel közelebb a tengerszinthez két fokkal magasabb értéket mutat a felüljáróra kifüggesztett, óriás hőkijelző. Eddig nem láttam fügefát, gránátalmát, leandert se, nemhogy babért, gyompálmát avagy jenesztert. Sorolom a hiányukat, mert nélkülük nem mediterránum a mediterránum. S jobbra Zadar, azaz sok-sok elhagyott, hajdan zord tekintetű szerbek lakta telek és ház, mementójaként a legutolsó háborúnak, kerítéstelenül, tetőtlenül, megomlott falakkal, füstösen, elhagyatottan. Land art alkotásnak látnám, ha nem emlékeznék a tűztengerre, nem látnám a rettenetesen fojtó füst nyomát, s nem érezném a pusztulás pokoli bűzét. Zára, az illír-római-keleti-gót-bizánci-horvát-magyar-velencei-osztrák-olasz-jugoszláv, majd újból horvát, joggal történelminek tekinthető városka északi pereme évtizede ilyen, nem úgy a belvárosa s mondén tengerpartja. Tavasszal két napot sétáltam át benne, andalogtam közparkjában, rózsákat kerestem a Ferencesek kolostorában, a klarisszáknál és a múzeumokban, s nem jutottam be a domonkosokhoz, pedig itteni közösségük a rend magyarországi megtelepedése idejére esik, s ez mindenkor felcsigázza az érdeklődésemet. Az utat egybefogó kerítéseken kívül kőhalmok, mintha árokásás nyomai volnának, rendezetlenné teszik magát az utat is. Az ÖMV-kút mellett ugyancsak zaklatott a föld, holott az osztrákok amúgy pedánsak.

S a macchia! Cserjés-bozótos-magasfüves, könnyen felgyulladó és leégő növénytársulás ez a karszton, illóolajos levelű, keménylombú, setétzöld, poros, unalmas, holott a részleteiben mozgalmas. Azonban le kell hozzá guggolni. Akár gyermekmód, akár természetvizsgálóként, akár a művészet iránti csillapíthatatlan érdeklődéssel. Egy bizonyos módon azonban nem érdemes: hétköznapiul nézni. Akkor nincs a fűben kígyó, nem mászkál a skorpió, nem fordul ki a kő alól a diocletianusi érme, az ezüst kódexcsat s a fehérre fakult birkacsont. Yamahás finn és észť suhancok csordája a sztrádán, integetnek a szemből érkező, szintén yamahás finn és észť suhancoknak, hintáztatják a motorjukat, felállnak a pedálon, akrobatikus mutatványokkal szórakoztatják egymást, magukat, látszik, saját kiterjedésükön túlra nem terjed a figyelmük. Ez még nem zavar – sokkal inkább az, hogy nagyon magukra akarják vonni a figyelmet. Be szeretnének kerülni a figyelem centrumába, s ott sütkérezni, ezért minden mutatvány, céció és a maguk s mások számára is akár halállossá váló akrobatika. Ők, úgy vélem, biztosan nem fogják megnézni macchiai lakótarsaikat e földön, számukra elég elfoglaltságot ígér a masina (Masina. Forгатom a nyelvem alatt a szót. Talán még több is van ebben a szinte-egybeesésben. Az autó – sajnos, nem a motor – olaszul *machina*. Egyetlen betű különbség), amelyen ülve és állva és heverve száguldoznak. A halál bukósisakos angyala bámul mind-egyik trikóján.

Úgy látom, Tisnóba nyolcra érkezem. Persze, ha nincs felhúzza a szárazföldet a szigettel összekötő híd, hogy alatta áthaladjon egyetlen fehér vagy kék szárnyú vitorlás, vagy átszáguldjon néhány ki tudja, honnan előkerült motorcsónak. A kabócák a sztrádakapunál önfeledten ciripelnek.

S reggel sincs egyéb dolguk. Ahogy belemártóznak a pineák a tenger alól fölemelkedő Nap fehér fényébe, rázendítettek, s hegedülésük, brácsázásuk, gordonkázásuk, drót-pengetésük, amelyre ébredek, az idő előrehaladtával recsegővé s már-már elviselhetetlenné fokozódik. Nincs más, mint elfogadni, megszokni, s így visszatolni a háttérbe ezt a hangot. Az esernyőfenyőkről gyanta csöpög, nagy szemű, lassú, mézgás eső potyog a sátorlapra. Belenyúlok egy aláereszkedett vörösméz-cseppbe, kóstálom terpentinszagát, görög retzinákra emlékszik az orrom, s a képlékeny, testfelületemhez kitartóan ragaszkodó anyagot nem tudom lesikálni a bőrömről. Minden hozzáragad az ujjbegyeimhez, s összemaszatom a kávésbögrét, a klaviatúrát a komputeren, a szappantartót és a nadrágomat. A megoldást az jelenti, hogy a fenyőtű törmelékébe – száraz tűk rozsdás morzsaléka – nyomom ujjaimat, s annak segítségével, vele együtt dörzsölöm le a ragacsot, majd pedig a porba mártom, s teszem ezt többször, míg nem porosnak, de a gyantától legalább tisztának nem minősítem magamat. Az autómát arrébb tolom, el a fenyő alól, az olajfák közé; nem baj, ha ezekben a napokban nem marad árnyékban.

Tegnap este, a sztráda kapu után nem sokkal, a tengerpartra hektikusan kanyargó út néhány apró, kevés házból álló településen haladt át. Gyümölcsöt és zöldséget árusítottak mindenhol, tálnyi szilvát ajánlgattak, görögdinnyét, paradicsomot, uborkát, fehér héjú gyöngye hagymát, padlizsánt, cukkinit, miegymást, és öklömnyi, rücskös felületű tököket. Egy útfordulóban kőbányába akadt a tekintetem, sok-sok zúzalékpiramis között épült teherautó-mázására; festménynek, fényképnek egyként alkalmas ipari telep ez. S mindent szürkésfehér por fedett. Beborította e kísérteti világot a levegőből kihulló por, amely ráült és feltapadt a falevelekre s a közlekedési táblákra, a futurista karakterű mérlegházra is; a dolgok itt, e fehér és puha és vékony, a tárgyak kontúrjaira nem vágyakozó, a formákat el nem leplező gyapjúsövet-burokra vágytak volna. Megrettennek. Irreális, holdbéli a mediterrán tengerpart unalmasságában izgalmas, mert talányt rejtegethető képében a hirtelen megnyíló, résnyi, porfehér látvány. Egy metafizikus festő, mint Bojan Bem, vagy a tengerparti fenyőt, kis szemhéjú udvarházakat festő Carlo Carrà az efféle látványnak bizonyosan örül. A kocsí robog tovább, a kifakult terület után a római rom, az északi poldervidékre emlékeztető, agyonművelt és annál inkább szegényes, kisparscellás kertek, majd a szabdalt szélű tenger, a természetes harangtorony, a búcsújáróktól elkoptatott, széles lépcsősor, s a magaslat oldalában a templomocská, mélyében a Tiziano-szentképpel.

A pineagyökerekkel átszőtt sziklás domb felett három dolmányos varjú kering. Kissé elől az egyik, míg a két másik, a fiatalabbak, a röpielni tanulók lemaradva, hol oldalra sodródva, hol meg-megbucskázva s a föld felé zuhanva röpdösnek. Az öreg madár a széllal viteti magát akarától és lelkesedésétől vezérelve abbéli buzgalmában, hogy a kicsinyeit a szüntelen erősödő-gyengülő, változékony légmozgásban megtanítsa a vitorlázásra, vagy legalább hozzászoktassa őket. Némán iparkodnak, a vezérmadár

olykor visszakanyarodik fölénk, a fiókák feje felett lebeg, s így körözhnek-hullámoznak a sziklás erdő fölött: ott bizonyára állandóan örvénylik a híg levegő, s látom, vele a szemét és falevelek.

A kabócák délután egykor is ricsajoznak. Úgy emlékszem, ilyenkor a ciprusi, a krétai, a hellén, a spanyol, a délfrancia, avagy az itáliai aprójszágok hallgatnak, és nem törődnek azzal, hogy akad-e betolakodó a maguk számára kiszemelt fenyőgallyon, s hogy a nőtény, akit amúgy vonzónak és utódnemzésre leginkább alkalmasnak találnak, átmászik-e a szomszéd himkabóca terebélyében. A hőség uralkodik a kabócák országában, s ha Celsius herceg bizonyos magasságba hág, egyben kuszt parancsolj. Egyébiránt, ha jól emlékszem, Korfun, egyetlenegyszer találkoztam olyan – amúgy talján – leányzóval, aki képesnek mutatkozott a kabócaon uralkodni. Délután, szieszta közepén, hogy nem tudott elszenderedni, a faárnyékból, mintha sátorban vagy szobában heverne, kiüvöltötte az önfeledten zenélő fenevadaknak:

– Basta!

A jószágok elhallgattak. Meg se szólaltak többé, aznap mintha vihar tört volna ki felettük. A lányra, fekete haján és sasorrán túl, amúgy nem emlékszem: összeszűkült a múltam iránti érdeklődés tere.

Folyik a szememből a könny, s az orrom is híg váladékot termel. Reggel, úszás után tetőtől talpig bekentem magamat 20 fényvédőfaktoros krémmel. A szemem ettől égni kezdett, s dőlt belőlem, mint csapnak a szokása amúgy, ahol csak lehet, a lé. Majd meg koponyatetővel a tengerpart betonfalának ütköztem, hátontempóztam annak, mintha ez lenne mifelénk a sportolói szokás. Órákon át türelemmel vártam szemem és fejem irritációjának enyhülését, a kékkagyló mellé járó száraz fehérbor s az ebéd utáni száraz veres ehhez nem járult értékelhető módon hozzá, de ahhoz igen, hogy délután mélységes álomba zuhanjak. Vasari könyve, amelyet magammal hurcoltam, hogy végre-valahára elolvassam, várhat még arra, hogy felcsapjam, s titkaiban megmártózzam. Most az álom egy feneketlen kút mélyére hullajtotta.

A délután végére a könyvet persze elolvasom, ébredés után felhozom a mélyből, kiemelem a levegőre, megmártom a lapjait a fényben, és bár élvezem Honti Dezső fordítását, de a művel elégedetlen maradok. Nem érzékelem a szöveg színeiben a mediterráneum koloritját, erre a reneszánsz biográfusnak valahogyan nem terjedt ki a figyelme. Avagy, másfelől közelítve, a „*couleur locale*” fogalmát az idő tájt nem termelte ki még magából a művészet, majd csak a (pre)romantikában fogja, Burnsszel, Walter Scott-tal kezdődően.

A fenyőfám alatt ülve egy madár jelenik meg. Nem pintyféle, azt a csőréről megismerem, hanem idegen és rigó-fajzat. Aprólékosan kidolgozott, sávós mintázatú szárnya és a szürke és a fehér sok-sok változatában pompázik, s a visszametszett olajfa ujnyi hajtásait tipeci végig, módszeresen szedvegetve össze a rovarokat. Mozdulatlanul figyelem, de őt az se zavarja, ha lengetném a kezemet avagy, mint a közeli osztrákok teszik, jód-

liznék. Megszokta az embereket, s amúgy is éhes, s az éhség hajtja, ezért szorgosan keresi a táplálékát. Úgy járja végig a lengedező gallyakat, mint én a könyvet, a festő festés közben a képét, olyan sorrendben és módon, ahogyan legjobban bírja. Azzal a madári eljárással, amellyel rendelkezik – adriain, kornatin, Murter-szigetin, avagy tiszón –, amelynek természetével megáldott s amelyen könnyedén ékes és hosszú lépésekkel néha, néha pedig totyogva, körmondatokat forogva, a választékos farokbillentések s a madárfej-biccentések egyéb díszeit meghagyva azoknak, akiknek nem áll, mint nekem, csőrükben jobban a nyelv, mint a festő kezében az ecset, és fejük sincs másra, mint arra, hogy megfigyeljék, mit tesz az éhes madár, amelynek se hangos éneke, se kihívó tollöltözeke, ezzel a saját madármódjával járja be a gallyat. A madár, figyelem magamat, kényesen átlépdél a szövegbe, a saját tulajdonú olajfájáról a saját tulajdonú mondatomba, és továbbra sincs meg, nem kerül elő a neve. Ámbár az azonosítatlanság leplét nem most, szóról szóra haladva előre a mondatban, hanem majd akkor teríti magára, amikor valaki – bárki! – beleolvas e szövegbe, azaz belém, s a szövegből nem tekint vissza (nem tekint ki rá) az a hangyákat és pajzs-tetveket és bogarakat bőséggel felcsipegető énekes, amely szorgoskodik körülöttem, s nem törődik se a tengerrel, se a gyantát csurgató pineával, sem pedig azzal a hőségbe, mint forró aranyba befoglalt izzó embertesttel, amelynek a megnevezésére az én nevem használható. E madártól akkor hátrál el először az alakja, amikor befejezem a mondatot, s akkor másodszor, amikor az olvasó kinyitja a mondat kalickáját, s ez az olajfán látott, s így tulajdonságokkal ugyan rendelkező, de számomra névvel azonosíthatatlan lény messzire röpül.

Tisno túlsó oldalán ifjúi korú fenyvessel borított hegyoldal, s a tengernél negyvenöt fokosan heverő, irdatlan, betűvel teleíratlan papírlapok: tengeri eredetű üledék-rétegek, ma sziklák, amelyek réseiben satnya koronájú növényecskét nevelő lassú gyökerek kúsznak. Szürke-rózsaszín árkus papírlapok a tektonikusan elrendezett papírgyári szeméttelen, fölöttük jó szagú, miniatűr erdő. Estébe hajlik az idő, amikorra besétálok a vidéket: pisztáciabokrok, csikófark, pirítógyökér és hunyorgó csillagok. A lián levelein fehér foltok, aknázómoly rága az epidermisze alatti növényhúst. A tenger felszínén egyidejűleg három hullámozás figyelhető meg. A mélyvíz felől érkező, a partot óvatos mozdulatokkal ostromló nagy hullámok keresztirányban is rengenek, szeretők bőre ilyen finoman remegő a simogatástól, s a kettőt mintegy felülírja a harmadik, a fény okozta, szupernatúrális villogás. S a vízből kiálló sziklákat fenyőzöld színű, politúrozott tálca, de nem is tálca, kemény, fényes, áttetsző, testetlen lakk tartja fenn, amelyből éppen csak a keskeny perem észlelhető.

Ilyen, éppen ilyen színű lepke száll az éjjel kezdetén az asztalt bevilágító fényre. Kezdeni akar valamit az életével, de hogy ne tegye, elfúvom a gyertyát.

Tizianóról, akit amúgy a képzőművészeket születésük időpontja szerint bemutató könyve legvégére tett, egyetlen szépséges mondattal emlé-

kezik meg Vasari. Ő az a szerző, aki nemcsak a mondatai alakítása révén ítélkezik, hanem a mondataival felvezetett ítélkezésével is. Bikát vonszolnak ekként, föl, a tagló alá.

Kissé gyanús számomra Vasari, hiszen nem természete révén, mint inkább képzettsége foglyaként moralista. Aztán visszakozom máris: Vasari milyen is pontosan, nem könnyű megállapítani, mert a szövege hol ilyen, hol meg nem.

Annak kapcsán, hogy Tiziano megfestette a Nápolyban lakó V. Károly császár képét, ezt tartotta fontosnak feljegyezni: „Ettől fogva Tiziano teljes alakban kezdett festeni néhány arcképet, amint ez később gyakori divattá is lett.” Látom e mondatban azt, amit Vasari biztosan nem: olyan pillanatot ragadott meg, s ehhez kevés írótt juttat a szerencséje, amikor egy új ábrázolási mód született, amelynek nincs, mert még nem is lehet meg a neve. Az egész alakos kép itt még portrénak látszik. S nyilván Vasari számára az is. Nekem és mindazoknak, akik Tiziano után születtek, s őt a maguk műveltségét kialakító, figyelemre méltó civilizációs tényezőnek tudják, teljes alakos kép.

Mindezt mégis jó a mondata, s tetszik. S minden más mondata rossz – legyintek, de csak a hőség miatt vagyok ilyen kíméletlen.

Ezért az egyetlen mondataért szeretem most Vasarit. Aki amúgy, mint minden félresiklott pályájú, ezért önmagát könnyedén sikeresnek látó művész, önhitt és megfellebbezhetetlen kijelentések kerítése mögé vonul. A mondata amúgy csupán a művészet- és művelődéstörténészek számára fontos, mert kijelöli az előtte és az utána történt festészet két alakulatát. De nem a mondat a felelős, még csak nem is a mondat szerzőjének okossága, azért a pontfényért, amely a kijelentéséből elővillan. A reneszánsz és az azt követő kor gondolkodása és nyelvhasználata közti különbség miatt sugárzó ez a beszéd. Jó, hogy megfénylik, s éppen úgy, mint az ismeretlen nevű madár szemén a fény, mint tengeren a halolaj.

Reggel hét órára harangoznak. A neverinics madár tegnapi útját követve szedegeti egybe a reggelijét, s hozza a párját is magával. Nem tudom megkülönböztetni, melyik a tojó és melyik a hím, emberszem számára egyformák, nem támaszkodhatom biológiai ismereteimre se. A madaraknál, az utódnevelés érdekében, azaz hogy a ragadozók elől rejtve maradhasson a családja, a tojó olvad be a környezetbe, a hím pedig, hogy magára vonzza az üldöző figyelmét, s az inkább őt kövesse, a feltűnőbb. A kabócák a harangszóra ébrednek, majd burukkolásba kezd a közelben, majd távolabb két, területét egymástól hevesen féltő örvös galamb. A szemetes zacskó körül, a földön, a csontsínű és -száraz olajfalevelekben feketerigó turkál, följajzva keresi az avarban mindazt, ami ehető, s akkora zajt csap, mintha nagytestű és fontossága tudatában élő ragadozó fenevad lenne.

Tiziano a világi életben hatalmasok reprezentációjához készítette, mert leginkább abból élt, a kellekek egyikét, az olajképeket. Pápa, császár, fejedelem, mindegy számára, lehetőséget adtak a munkára s pénzt a munkán kívüli életre. Végte ré ugyanolyan, a megrendelő érdekeit szakavatottan

kielégítő feladat az egész alakos portréfestés, mintha másvalakik számára szentképeket készítené, amelyek, ha zárdában, kolostorban, templomban, kegyhelyen vagy egyéb vallási szintéren is állnak, a kép igénylőit és tulajdonosait reprezentálják.

Az egészalakosságnak persze más ábrázolási eljárásai is ismertek. Az egyik Medici például, hogy megmenekült az ellene tervelt merényletben, és életben maradt, egy ismert mesterrel, olyannal, akit mi, kései utódai szobrásznak nevezünk, három példányban is előállította életnagyságú viaszszobrot, s magát azokkal képviseltette a későbbiekben. Persze csakis a vallási eseményeken. Ilyeneken mutatkozni, még ha másolat segítségével is, ekkor bizonyítóbb értékű, hatásosabb volt, mint a közösség egyéb terein. A regnálás dokumentumaként és a sérthetetlenségre emlékeztető tabuként amúgy egyként értelmezhetők e templomba elhelyezett tárgyak.

Vasari szövege jóvoltából előkerült az a pillanat, amikor a donátor nem a szentkép sarkába festette bele magát, hanem életnagyságú másával akart inkább jelen lenni, s bizonyára a közízlés jóváhagyásával, az érdeklődők kíváncsiságát kielégítve s mindenki meglegedésére. A személy értéke így is hangsúlyozódhatott: megnövekedett, a felpuffadt akaratot példázta eszerint a teljes alakos festmény? Avagy így vált a kép dokumentumértékűvé?

Reggel van ismét, mert a mediterráneumban pontosan megismétlik magukat a napszakok. Nem törekszenek a változatosságra. A három dolmányos varjú gyakorlatozik. Mégis, mintha otthonosabban élnék légi terüket a kicsinyek, hol jobbra, hol balra billentett fejjel néznek maguk alá, le a mélybe, amelynek alján többek között magam is ülök, és donátorként magamat is odaírom a szöveg képes sarkába, számos embertárrsal együtt kucorgok egy kempingben a magam fémlábú, könnyített szerkezetű széken, s ölemben számítógép dorombol. A varjúanya, a károgást abba nem hagyva, kitartóan, merev nyakkal, mozdulatlan fejjel teszi meg nagyívű köreit a kiserdők fölött, mögötte ivadékai. Gyönyörűséggel nézem őket, külön sajátosságát kutatom a madár- s minden tudatlan lelkű nemnek, mely önmaga létezéséről semmit se gondol, éppen ezért nem tarthatja azt, hogy annyi a létezése, amennyire ahhoz ragaszkodik, és azt tetteivel magasztalja. Híre, becsülete és dicsősége nem annyi e három madárnak, amennyit magam érzékelek belőlük, s gyarló módon az amúgy setét tollazatú lényeket fekete betűkbe csomagolom, hanem más, olyannyira, hogy annak másságáról nem is lehet, ezért nincs is mondanivalóm. Ami nekem mutatóvány, nekik nem az.

A 15. századi novellista, a salernói herceg udvari embere, a humanista udvaronc Masuccio Salernitano egyik naiv és bájos írásából arról szerzek tudomást, hogy a buzgó keresztény beteg úgy jár el helyesen, ha bajában két csodatevő vértanúhoz, Szent Ciriushoz és Szent Jánoshoz folyamodik. S ha e szentek, túl minden orvosi küszködésen, segítenek, akkor a lehetséges fogadalmak egyike az, ha viaszszobrot készíttet a hálás fohász-kodó, szakasztott olyat, mint a meggyógyult szerve, s azt szentséges szí-

nük elé minden évben odaállítja. A készítmény helyettesítő szerepe kétségtelen.

De hogy mióta szokásos az embernek magát helyettesíteni, azt pontosan nem sejtem, csak azt tudom, hogy pótlékként használja az írást, a képet, sőt a mindenféle trópus is erre való, amelyet a köz- és a művészi nyelv fölhasznál. Amikor én jártam egyetemre, és tanultam szemiotikát, akkor eléggé kiterjedt hadjárat folyt az ellen a korábban bevett nézet ellen, hogy a jel valamit helyettesít. Példák sorával bizonygatták, hogy természetesen nem helyettesít, hanem utal, hivatkozik valami másra, a jelöltre, de semmiképpen nem helyettesíti azt. Most mégis azt hiszem, mi több, tudom: van, hogy az ember magát helyettesíti a jellel.

Szóval egyszerre két úton kezdje az igazságot kereső megközelíteni egyetlen igazságát? Valami ilyesmit hüvelyezek ki a salernói Masuccio szövegéből. A gyógyulását az érdemeli ki, aki tesz érte, s tevékenységében nem együgyű. Azaz egyidejűleg több szent ügyét is szolgálja, Ciriuszét és Jánosét, s végezetül, hogy el ne felejtjük, a magát.

Ami pedig azt illeti, mind a félalakos, mind az egész alakos portré: a teljes alakot hivatkozza.

A kempingben a csehek és a német ajkúak megépítették a saját telepüket, ahol bérelt motorkerékpárral cipelik a mosatlant a lakókocsi és a konyha között, kerekezve suhannak a boltba, mi több, két keréken közelítik meg felfújt gumiból készített motorcsónakjukat. Ők azok, akik a lakókocsijuk mögé szerelik csónakjukat és motoros sárkányrepülőjüket, s a tetejére gurnikkal kerékpárokat kötöznek. Ők, akik messzi tájakról magukkal hozzák a parabolaantennát, a csinosan megépített kutyaólat, a művirágokkal ékes óriási, ámbár mű-cserepeket, továbbá a műgyepet és az összehajtogatható, ezért praktikus kerítést. Hozzák magukkal az emberlétüket bizonyító másolatokat. Nyilván ilyen vagyok én is számukra, a magam elé tett könyvvel, borospalackkal, műanyag tányérkámmal, amelyben hol egy alma, hol pedig görögdinnyeszelet van.

A tenger azonban szép. A víznek ezen túl nincs oka törődni semmivel.

Ma elmegyek abba a tulajdonosától elhagyott otthonba, ahhoz, amelyet tavasszal fedeztem föl s szerettem meg. Amelyet a gazdájától elkívántam. Az épület valamivel talán több, de száz éve biztos, hogy megépült, ennek ellenére mindkét emeletnyi magasságában, mint görögdinnye, ha késhegyet böknek belé hirtelen, kettéhasadt. Ha majd az enyém lesz, avagy az enyém is, a legelső dolgom az, hogy drótkötéllal összehúzzuk és megerősítjük a falait. Amúgy sárga vakolatú és piros cserepű lakóház, s a helyi szokáshoz híven körben nincs ereszcSATORNÁJA. De van elől és hátul kiterjedt terasza, s az egyik, a kisebb előtt udvar, kőfallal körbekerítve. A ház akár a Pó alföldjén is állhatna, de Marokkó tengerpartján láttam hasonlót, továbbá Korfun és Cipruson. Az benne a lenyűgöző, hogy a mediterrán térség bármely szegény pontján megállná a helyét – ha lehetne úgy szállítani, mint a Casa Laurentianát, Szűz Mária loretoi házat. Ez éppen a Murter-szigeten terebélyesedik, a középkorinak tűnő harangláb tövében,

a tengertől száz méterre. Ágrólszakadtak lehettek az építői, pénztelenek a későbbi tulajdonosai: az épületen minden egyszerű, a legapróbb részlete is funkcionális, persze, ha lennének apróbb részletei, mert amúgy nincsenek. Ajtó, ablak, párkány, lépcső, falak. Mindössze ennyiből szerveződött tökéletes volta egybe. Könnyű lehetett Giacomo Ballának, Marascónak, Enrico Prampolininek, Boccioninak, a futurista képeket a nincstelenség és a puritánság alkotta meg helyettük.

A ház udvarán korong alakú, félig feltöltött vizű gumimedencében korpulens férfi és német madonnányi asszony pancsol. Föléjük hajol a rózsaszín virágaival dicsekvő, kusza leanderbokor, Dürernél se látszana kecsessége szebben, s e növénynél közönségesebb oleandert el se tudok képzelni. Az udvart amúgy kötélről alálógó, gusztustalan állagú törölközők, mocskos lepedők és bűzhödő konyharuhák árnyékolják, sikertelenül, mert a hőség fejtetőnél magasabbra csap föl. Az árnyéket adó féleresz alá húzott sörasztalon mosatlan edény, zöld békálábak, bűvárszemüvegek és pipák.

Megrándul a gyomrom, össze is szűkül a gyomorszájam: máris elvették volna tőlem a házat?

Annyi mindennel megnevezhető valami – egy rovarokat szedegető madárral, egy viasz bábuval, egy kegyképpel, egy tengerparttal, az élményeit leírni szándékozó íróval, közbenjáró szentekkel, valaminek az óhajlásával s akár a hiánnyal, hogy ebben a mindenségben könnyen elvész az értelmet kereső, képek, hangok, szavak, ízek, szagok közt, avagy a betűkben és mindenféle érzékekben kurkászó szemlélődő.

A kávéfőző gép pohárban áll. A kávéfőző kettős falú, holland termék, úgy tudom, a Hema áruházban vásárolták. Pihekönyű, ennek ellenére erős, nem horpad, nem törik, biztonsággal szállítható. S hosszú ideig tartja a belé öntött folyadék hőmérsékletét. A kávéfőző azonban hűlőfémben, hiszen visszaolvasva a szöveget javítgatom, s nem jut idő a frissítőt meginni. Ha felbukkanok a szöveg lucskos, mélyvízi világából, s a frissítő után alá-, azaz visszamerülök, az esszé közegében nehézkes lenne fellelni ismét az úszás, a merülés és a lebegés élvezetét.

A könyv, amelyet olvasni készítettem ki, lapokra esik, mert szétolvad a napon. Jó lenne azt képzelni, hogy mindattól, ami benne van. Ami a lapjaiban áll, amiatt. Egykori barátom írta – most jelent meg e terjedelmes műve, és keresetté vált, felfedezték maguknak az olvasók, magam is köztük, éppen a könyv ünnepén; ő, akit, hogy megbántott, több mint tíz éve meg nem keresek. Képzem, belülről feszítette szét valami a könyvet, talán a hangyabolyként nyüzsgő, apró termetű betűk, talán az enciklopédikusan összegyűjtött csipkék, karfiolok, flamingók és a fehér alkoholgőzként vagy illóolajpáráként robbanékony párlata, amelyet magába ivott a papír. Vagy az Adria lenne az, amely nem engedi a könyv borítóját felcsapni, hanem napfényt küld, tűhegyeset és pengeéleset és szelet, hogy szétszereljük a kötetet, kiemeljük a borítójából a belsejét, példázza úgy is azt, ami a példa?

A könyv itt rombolódik meg a szemem előtt. Miként a ház is, amelyben, mert úgy vélem, tudok, majd élni akarok.

Déli 11-kor azonban már a házban téblábolok. Végére emiatt érkeztem másodmagammal Tisnóba.

A malvázia, amelyet csúnya, zöld palackban s söröskupakkal lezártan árulnak az áruházakban, nem a legolcsóbb bor. Amikor a *Rovinj*21-et írtam, a pulai félsziget varázslatos kisvárosában, a márványból épített, kecskeólból átalakított szálláson, sokszor ilyen bort ittam. Meg is feledkeztem erről, amikor Hans Sachs sok farsangi komédiájának egyikében azt olvastam, hogy Farsang uraság nem tud eltelni a francia és talján borokkal, s az utóbbiak között mindenekfelett a malváziait kedveli. Amúgy a tanult német dalnok is szerethette a *malváz*t, mert több darabjának borissza hősével is megemlegetteti.

Magam ittam malváziát, nem is keveset: kis segítségével egy egész litert, azt gondolom, rám legalább háromnegyed liter jutott. Könnyű bor, az éjszakának se árt. A borivás oka pedig, hogy az ingatlanügynök képtelen volt időben összehozni a találkozót a Magyarországról jöttek és a tulajdonos között.

Ma estére azonban, s ez az öröm jele, rosét vehetek, az édes görögdynye után ez az illő bor. A hőségben nem lehet mást, mint gyümölcsöt falni, estére maradhat a száraz, könnyű, beszélgetéshez teremtett bor.

Ehhez képest és a negyven fok ellenére két pohárka szilvapálinkát is elfogyasztottam. Szlavóniait, amely zöldessárga színben ragyog, régi, lúdynyakú üvegből tölti az elem tolt pohárba a házigazda, s mellé illatos és savanykás almalevet. Ülünk a féleresz alatt, a német madonna és fürdőtársa elillant valahová a kietlen ház udvarában. Nem indul a beszéd, nem az alku, egymás kószolgatása sem, ehhez érkezik a szesz segítségül.

A szlavóniai ember nyolc éve vásárolta az épületet Vjekoslav Kaleb örökösétől. Kalevék 1904-ben építették a hetven négyzetméternyi alapterületű, kétemeletes kőházat a 360 négyzetméternyi telken. Vastag falú, pici nyílászárókkal ellátott, zöldre mázolt zsalugáteres, a teteje az egyik végén csapott, a másik végén tűzfalas tetőzetű, takaros dalmát épület ez, szerény és cifraságoktól mentes. Kaleb, mutatja büszkélkedve a ház tulajdonosa, a tenger mögötti második sorban álló, szomszéd utcácska közeli házában született, s ezt is a szülők építették, s a fiuk itt élt, amikor tehette. Az ismertebb irodalmárok közé tartozik, bár nem tudja, tanítják-e a verseit az iskolákban. Mindenesetre arra érdemesnek tartották, hogy a horvát akadémia a tagjai közé válassza, talán numizmatikai ismeretei miatt. Utóbb fölfedezem, az utcafronton, az emeleti ablak fölötti mészakótbláról leolvasható az akadémikus poéta neve, de hogy érdemei, avagy a ház tulajdonlása okán-e, nincs időm kideríteni.

A ház, ahogy ismét és ismét bejárom, akárha egy közép-itáliai festő képeinek része lenne. A végtelenségig redukált minden zuga, a széles oromzatú, fényesre koptatott kőterasz, a szuvas falépcső, a lekerekített élek és a sarkok a mennyezet és a falak találkozásánál, a tetőtér kör alakú szellőző-

nyílása, a kétszárnyú, széles, ámbár alaposan megromlott pinceajtó előtt, merthogy a tenger felé lejt az út, a mészkőből faragott vízvető, amelynek az a feladata, hogy zivatarok esetén megakadályozza a csapadék beömlését. Ne a mélyen fekvő, s nyilván ettől hűvös pincébe zúduljon be az eső, s áztassa el a terményt avagy a raktározott holmikat, hanem iramodjon tovább, a tengerig.

A rosé sibeniki készítmény. Száma is van neki: 63895. Sibenik hirtelen vált egykor fontossá számomra, reneszánsz épületei, különösen székesegyháza miatt, amelynek építéséhez a veszprémi várkapitány is hozzájárult, a hírnevét mára elvesztő Verancsics Faustus.

Ideje lenne annak, hogy megtörténjen a helycsere. Egykor a szótáríró, harci gépeket és ejtőernyőt fabrikáló mester, Verancsics költözött át a Balaton-felvidéki városba, most egy veszpréminek: nekem lenne illő ideköltözni, s éppen azért, mert tisztában van, s kötetet is szerkesztett róla, ki volt Verancsics. Ámbár, tudom, Verancsics Veszprémet hamarosan elhagyta, s Prágában kötött ki, Rudolf császár alkimista udvarában, s talán Keplernek segédkezett, így ha az ő kalandos sorsának fonalát követem, ámbár visszafelé haladva, akkor legvégül abba a városba kell kerülnöm, ahol ő még Sibenik előtt tartózkodott. Talán a Kornati-szigetcsoport Murteréhez nagyon közel eső Prvic-szigetre, ahol vidéki háza állt? Talán Rómába? Talán Velencébe?

Számomra mindegy, állok a sorsom elé. Meg kell keresnem az engem legpontosabban elfogadó helyszínt.

A bort, amelyet erre a napra vásároltam, nem tárolták megfelelően, a színe rozsdássá fakult, az állaga megtört. Nem figyeltem az üzletben, megtévesztett, hogy a bolt légkondicionált. Éjjelre nyilván lekapcsolják az árudai hűtést, s a palackokban megmelegszik s elromlik az ital. Lassan elpattanó buborékok ülnek ki a pohárba töltött folyadék tetejére és karimájára, ráadásul a gyöngyök eltérő nagyságúak. Sejtettem volna előre, ha másból nem, hogy ennek a palacknak a száját is söröskupak koronázza. Nincs mit tenni, dohogok, a dalmát borkultúra tönkrement, azaz alkalmazkodott a modern kori vándor népek igénytelenségéhez. S a csillagfényes éjszakában nekivágok a falu útjainak.

Az egykori halászfalu a sötétben visszaszökött a nyaralóhelyre, és most hol egy zsákutca végén, hol a felnyíló tekintetű ablakok kávjára telepedve a régi formájúvá rendezgeti magát. Zilált, mert a lapos tetőcserepek és kőlapok helyén sablonnal formázott betoncserpeket talál, s azokat mégsem bonthatja el, az egykor szárazon emelt kőfalak réseit cement tölti ki, s a földszinti szobákban butikok, pizzériák, halászhálókkal teleaggatott kocsmák, játéktérmekek és bárók működnek, megmosolyogtató módon mind nyomorúságos és becsvágy nélküli. Ahová nem jut villanyfény, a keskeny átjárókba, az összevissza épített házak közén kanyargó sikátorokba, az öles kőkerítések fölkéibe, a nehéz illatú fügefabokrok közelébe, ott érzékelem, ezen a településen emberek is élnek, nem csak izgatottságuktól nagyhangú, kigyúrt izmaikat megfeszített, zsákmányukra váró átutazók.

A híd előtti négyszegletes, ennyiben délszakias tér, benne autóparkoló. Bal oldalon kellemes palotácska, máshol múlt századi, szocialista betonból öntött házak. A közök, lépcsők és gyilokjárók közül a templomhoz vezetőt választom ki, virágüzlet jelöli a torkolatát. Néhány lépés után körülölel a helyi csend, macska nyávog, alt hangon lamentál valaki, vélem, árkos szemgödrű nő egy ismeretlen némának, családi vacsoránál egybegyűltek csörgetik az evőeszközt, és némelykor felkiabál egy magából kivetkezett kabóca. Nincs senki más kabóca, aki folytatná a ricsajt, hát szüntelen megszegyenül, de ezt a szégyent se viseli el sokáig, mert újra harsog. Távolban mobiltelefonok kórusa. Borszag ragadja meg az orromat s vezet be az elhanyagolt külsejű épület kimérésébe. Az épület közepén kocka alakú, ezért magas terem, olyan megtermett, hogy a felső lakószintből is magának követel egy jókora darabot. Galéria fut körbe ott, rácsain ruhák lógnak. A falon régi fényképekről készült másolatok, naptárból vágták ki mindegyiket. A ház két bora között, mint bűnt elkövetők közül a tanú, választhatok, a hordószagú vörös és a penészízű rosé egyike se vonz. Nincs lehetőségem a menekülésre.

A fényképek a híd környékén készültek, az ezerkilencszáztíz-húszas-harmincas években. A híd vasszerkezetű, s ha el akartak úszni alatta a vízi járművek, leemelték, és a negyedkörben futó sínen elforgatták s keresztbe állították. Délután, öt felé, amikor szokásosan felhúzzák a hidat, tapasztalom, ez az ügybuzgalom mind a mai napig megmaradt, függőlegesen áll a parton. Csupasz árbocú hajók vonultak alatta, lelki szemeimmel látom, miként csap le rájuk a híd kalapácsfeje, s mint szöget, hogyan veri, sulykolja mindegyiket bele a tengerfenékbe. A híd csinos volt, inkább játékszerű, mint ipari forma, manapság is látható hozzá hasonló az elhagyott hegyi serpentinek völgyet átvágó szakaszain, vagy gyors folyású víznek patakvágata fölött. A fényképek tanúsítják, a főtér helyén házak emelkedtek, emeletes volt mind, a tetők alatt lakótérrel. A bormérő aszszonyság férje, a Hruscsov-képű öregember, egykori tűzoltó a képek rejtélyeit magyarázza. A hídra bomba hullt, s a szétporladt, szerteszaggatott házak helyét soha többé nem akarták beépíteni. A tértől azonnal jobbra, abban az épületben, ahol a posta működik, s ahol, eddig úgy véltem, valami községi előjáróság fontoskodhatott, a börtön állt. Zadartól Sibenikig ide zárták az elítélt bűnözők valamennyiét. A karcser kerítése a tengerpartra futott – ahol ma a hullámoktól gyakran vizes, keskeny betonút kanyarog. A tenger látványát a börtönlakók elől elfalazták.

A templom harangtornya alapján igyekszem a valóságban is föllelni helyszínt. A Tudjman-tér terebélyes házát sejtem a hajdani börtönnek, ami mostanság üresen kong, de leginkább hasonlít az emlékezetem képehez. Meglehet, a raboknak nem látom a helyét, mígnem bekukkantok a hátsó udvarra, ahol szeneskamra- vagy hűsfüstölő-szerűen állnak egymás mellett a celláknak tűnő lukak. A cellasor háta magas kőfal, az az utca fut a tövében, amelynek házai egyikében Kalev született. A szülői ház és a fiú számára készült épület szinte azonos kinézetű. Más, hasonló

korú házak is olyasfélék; éjszaka, ha betérnék, vélhetném, nincs köztük különbség.

A híd alatt, a vízben három reflektor világítja meg a tenger üvegzöld mélyét. Rákász evez a csónakján, s reflektor felett halad el. A víz rebbenékony halrajoktól zsúfolt. A Murter-sziget neve honnan ered? S Tisnóé?

Az átelleni parton folytatom a helyszín azonosítását. A főtér és a Tudjman-tér között, a parton hat-nyolc ház, mindenféle gyors gazdagodás reményében összetákolt vendéglő üzemel bennük, egytől egyig érdektelenek.

S végül egy cseh bűvár műanyagszékes ivoldájában telepszem le, az akadémikus-költő háza tövében, tekintetemmel kóstálom az épületet, előnyeit és hátrányait latolgatom. A vinkovaci tulajdonos slaggal locsolja az utat, s hogy fölismer, máris behív. Állatorvos a szakmája, de fényképészetből tartja el a családját. S debitet, fehér, száraz és ízes bort ad, sok-sok jéggel, s éjfél is elmúlik, mire búcsúzik.

A kempingi hangyák tömege szállítómunkára vállalkozott. A fenyő- és a fűmagokat hordják egybe, valahová a föld alatti üregükbe, a helyét, de még csak a bejáratát sem vagyok képes egyelőre fölfedezni. A fenyőmagot úgy emelik föl, hogy a repítő képlet ne sérüljön: a gyufafejnyi, raktárba hordott táplálékon virágszirom nagyságú vitorla mered, s ez szitakötő-szárnyként billeg minden hangya hátán. Ilyen égne meredő félszárnyú hangyától, lekerekített peremű törpe hajóvitorláktól hullámszik a sátor előtti föld, bár köztük néhány fűmag toklászat dárdaaként cipelő jószág is felbukkan. Mit sem törődnek a közjük taposó emberekkel.

A lakókocsit és két sátrat lakó német nagycsalád pedig reggeltől kezdve hurcolkodik. A szomszédok voltak, itt váltak néhány napra bejáratossá az életemnek abba a darabjába, amely a sáttáborhoz kötődik. Ejjel hallhaták a szuszogásomat, miként én is az övékét. Hangosak, mint mindig, piros és katonazöld ruhába öltözöttek amúgy, megszokhattam, s műanyag, stoplis, emelt talpú a cipőjük, egytől egyig klaffognak. Több mint egy napjukba kerül, hogy felszedjék és becsomagolják a holmijukat. Este kezdik el, s a következő este még tart a pakolás. A motorcsónakjukat fölemelik a trailerre, elszörnyedve látom, hét-nyolc méter hosszú, a sztrádán különösen irtóznék tőlük. A mikrobusz is előáll, amelynek hátuljára hat kerékpárt erősít a felváltva böfögő, köpködő, fingó úr. A mikrobusz extra hosszú, az apa vezeti majd, bár nem tudom, mit fog szólni, hogy vezetés közben nem nézheti a televízióját, amelyet a vezetőülés mellé, az anyósülésbe helyezett. A lakókocsiban fog utazni, látom, a két kamaszfiú, a hozzájuk tartozó két csuhészőke leányka, meg az anyjuk. Este, amikor elindulnak, úgy hallom, Pula irányába veszik az útjukat, eszerint csupán máshová telepítik magukat és az ülőgarnitúrával telepakolt tengeri járműüket.

Murter négy falva is bemutatja végül magát: olajfák és a hajózás emlékei, s persze az öböl, ahol fürödni lehet és kell is. Szép, lekerekített vízpart, minden oldalról hullámokhoz hasaló, lapos kövek, amelyek vizet szűr-

csölve napoznak. Az egykori olajfákból maradt, többől lemetszett törzsek, de az újulatuk embern timeri magas. A kivágott s utóbb ismét művelés alá vont ligetek fölé nőttek a fenyvek. Azok se nagykorúak még, de természetesebbek az olajnál. Tegnap a fényképeken meghökkenne tapasztaltam, hogy ez a sziget száz éve kopár volt, az olajfákon túl nem nőtt rajta semmi fás szárú növény. A falvak lakói pedig a Kornati-szigetcsoport sok-sok lakatlan szigeten birkákat tartottak, fákat neveltek és halásztak. Ünnepnapokon feljártak a dombok tetején álló templomokba, imádkozni. Tisnóban négy templom is áll, azok közül csak kettő a parton, kettő a magaslaton.

A kegytemplomhoz vezető széles lépcsősoron most nincs tömeg. Legutóbb, éppen búcsújárás idején, nem lehetett találni egyetlen talpalatnyi szabad helyet sem. Ünneplőbe öltözött falusi emberek, iparosok, halászok kapaszkodtak fölfelé a templomhoz, sokan térden csúsztak, s lépcsőfokokként elmondtak el egy-egy imát. A hosszú, meredek lépcső két oldalán széles sávban lebetonozták az erdőt, arra a dimbes-dombos felületre is kirajzottak az emberek, s magukba temetkezve meditáltak, illetve imádkoztak. A tömeget most számomra az üres lépcsősor és az azt szegélyező kopár part jelképezi. Teljes testi valóságában állok itt, és mégis, mintha máshol lennék, ezért mindenféle praktikákba kezdek, hogy magamat, mint hálával halat, befogjam.

Tiziano szentképén két alak vehető szemügyre. Mária állva, köpenyben fogadja az elé térdelő pásztorlány hódolatát. A Szentanya ruhája kívülről a világmindenség színét viseli, ezért kék, belül pedig a karitás z értelmét közvetítve piros. A jelenet a derűs kék ég alatt, a szabadban játszódik, a háttérben egy fa, s egy kisváros tornyai, házai. A térdelő, kendővel bekötött hajú ifjú lány meztlábás, s ennek nincs értelme. El nem tudom képzelni, miért van csupaszon az a végtag – itt, ezen a talajon így nem lépkedhet senki.

A dombos háttérből azonban megértem, hogy a múlt század eleji fényképek tanúsága szerint miért volt a kép készült e idején s egy évszázada is kopár a sziget, olyannyira, hogy minden foltyában látom a sovány karszt kiálló bordáit. A birkatenyésztés tette tönkre a növényvilágot, hiszen a murteri pásztorok kivágták a fákat és felégették a bokrosokat, hogy azokon is fű nőjön állatállományuk számára. Állítólag a kisebb szigeteken a nyájakat egész évben magukra lehetett hagyni, a nagyobbakon se kellett folytonosan felügyelni, hiszen a karámok, amelyek úgy néznek ki, mintha a szigetre az itt élő óriás ráterítette volna óriási hálóját, amelynek hálózsi-nege két-három méter magas, nagyon hosszú kőfalból állnak, a nyájakat egybekerítették. A murteri pásztor egyszerre halász is, paraszt is, kereskedő is. A kőből rakott karámfalakon és a birkák nélkül árválkodó egykori karámokban élnek most a fenyők, amelyeket szüntelen leifjoncozok, s az olajfák, amelyek bár évezredek, de a kecskerágás nyomait még így, harminc-negyven évvel utóbb is magukon viselik, és csak óvatosan eregetnek ki csonkra maradt magukból friss hajtásokat.

El nem tudom képzelni, kik rendelték meg az olajfestményt, a régiek, a tijosnóiak-e, vagy a Zadar és Sibenik között lakó földbirtokos nemesek, akik elmerészkedtek az Adria másik partjára is, Velencébe, Ravennába, sőt be Ferrarába és Firenzébe (amint onnan is jöttek ide, Vasari például a dubrovnikai városkapu szépségét is megdicsérte). Tijosnóban gazdálkodtak: Tiziano pásztorlányának talpa nem kérges, de még csak nem is koszos. Ez a figura, de nem merném a kegyhelyen hangosan kimondani a gondolatomat, sosem őrzött birkát, látom a lábikráján, látom a lábfején és a talpán. Alakja, szenvedelme inkább a reneszánsz női misztikusaira hajaz, a maga fehér pruszlikjában, lábközépig lelógó, rózsaszínes ruhájában, csodára nyitott szemével.

A színhely azonban ismerős: a saját helyszínem. Kétségtelenül tijosói.

A fenyő a teljes éjszakán keresztül dobálja magáról száraz, kettős tűt. Reggel frissen hullt fenyőmagvakkal foglalatoskodnak, hogy előszivárogoz a horizont egyetlen piros foltjából a fény, a hangyák, s a sok szitakötő-szárny-nagy vitorlát az égnek meresztve hurcolják a termés ezreit különböző kőlapok alá. Nem egyetlen bolyuk van, hanem sok-sok kamrájuk. A szél megéled, de nem keletről, ahonnan érkezik a fény, hanem délről, a tengerről fut elő, s máris igyekszik tovább, elhagyja a szigetet, el a tenger belső öblét, s a szárazföldön, a hegynek felfelé kapaszkodva homályos foltokat kever az eddig áttetsző kék égboltra. Amint a szigetnek, a falunak, az utcának, ahol a ház áll, s a fának, amely rózsaszín virágokkal virágzik, a szélnek is van neve.

Szeged

Ha Szegedről esik szó, akkor Szeged nekem a folyó, sok kedves szöveg, egy mester és a pasztell-izomzatú házak. Szeged végső soron egyetlen vers, amelyet már nagyon sokat írtak, és még többen fogják tovább írni ugyan, de mégis befejezetlen. S mert végtelen ez a textus, nem érezhető rajta a befejezetlenség, rendelkezik a káosz és a kozmosz minden jegyével, sok benne a metafora, egy fűzfa metonímiájától zöld – de lehetne patinazöld Juhász Gyula bronzszobrának fénykérgétől is –, telített oldat, amelybe ahányszor beléscédül egy lélek, belehull egy Széchenyi térről származó magnólialevél, de akár a köznap ruhában járó szó is, színekben gazdag, sok fénylappal határolt sókristályok telepednek az alámerülőre. Szegedet éppen ezért hiányokból épített városnak éppúgy lehet mondani, mint a hiányra húzott szkafanderű településnek. Nincs és úgy van. Van és nincs.

Emlékekből vagyok és jelenlétből, mint mindenki, aki ember. Szegedről van mit mondanom: hol Dugonics András, hol Kukovetz Nana, hol Dankó Pista, hol Baka István hangján szólnék, ha szólnék, hol a magamén, halkan, ha tenném, de inkább csak jelen szeretnék lenni. Barangolni a belvárosban és Újszegeden, belelapozni a régi regényekbe és fényre kifeküdt terekbe, figyelni hosszan, mikor lesz szókébb a Tisza és a lányok, mivé nődögéltek az Ady-téren a japáni akácok, talán tanítani is szeretnék, pontos mondatokkal historizálni.

Öt évig laktam ezt a várost, láttam esőtől fürdetve, naplementében, amikor a régi hídról jövet azt éreztem, hogy belesétálok egy nagy hirtelen felhúzott színpadi díszletbe, láttam, amikor a barna, rakodó hajóról markológép szórta lánccsörgés közepette a köveket a vízbe, tudós professzorok tudására lestem, és egyetlen árva alkalommal egy tiszavirág röptét is megfigyelhettem. Sejttem a város öröklétének természetét, ahol minden tárgy domború és kontúros, s ami elfelejtendő, elfelejtett. Értem a „porváros”, a „kompváros” jelentését, amint a „napváros”-ét is: az írástudók nem képesek másba belekapaszkodni, mint a saját maguk megformázta jelképekbe. A város teszi a dolgát, képzeljük el, hogy neki is kiformáltak a rólunk szóló jelképei: talán éppen olyan sokrétű és hol tompa, hol metsző fényektől villódzó, mint a most megjelent antológia, talán olyan, amilyenek egy sirály látja a Retek utca sarkáról. Hajdan, s nem ellenőriztem, mert nem akartam, a Retek utca egyik sarkán, egy közért előtt, ahol Baka

Pista rendszeresen parizert és sört vásárolt, sárga rózsák virágoztak. Akkor még nekem semmit nem jelentettek a rózsák, ezt a színű virágot éppenséggel nem is szerettem, soknak találtam benne a napot és a perzsa világot.

Borges egyik novellájában egy argentin költői versenyről beszél. A kiírók egyetlen témát jelöltek meg, amelyről a költemények beszélhetnek: a rózsza a kiválasztott. Számtalan pompás alkotást olvashattak a zsürirok, de nem volt nehéz a választásuk az első díj odaítélésében. Udvarias és kellőképpen sosem méltányolható bölcsek maradtak: úgy döntöttek, hogy az a poéta a díjazott, aki az isten teremtményét, a frissen kinyílt rózsát küldött elbírálásra. Abban a rózsában benne rejtőzött valamennyi rózsahasonlat, mindaz, amit a keresztény és a moszlim világ sok költője valaha is kimondott.

Szegedet, az utóbbi időben, ilyesféle módon érzékelem. A városban, úgy sejtem, benne rejtőzik ismét minden, ami kimondható. S ki lehet mondani.

IV.

Herbárium

A legbecsesebb nyelvemlékek között tudott *Tihanyi alapítólevél*ben az irat diktálója úgy említ egy körtefát, mint birtoka határa jelzőjét. A pokoljáró Tar Lőrinc, útjáról szólva, rögzítésre érdemesnek találta, hogy nem e világi utazása során a kőzetek, ásványok, tájelemek mellett miféle növényekkel találkozott. A körtvélyfát, ami a Balaton-parthoz közeli domb oldalán nevelkedett, az oklevélben fölemlegetett földtulajdon határvonala azonosítására találták alkalmasnak. Tar Lőrinc saját tapasztalatban gazdag, érzékletes beszámolójában egyre-másra bukkanunk naturalista megfigyelésekre. „Ezt a részt számos gyümölcs- és egyéb fa teszi árnyékosá, valamint túlevelűek, som- és bodzabokrok meg egyéb tövises fafajták, és mindenütt ragadozó madarak...” – jegyzi meg. Ilyenkor megsejthetjük eleink természethez fűződő viszonyát.

Őseink akár az életről, akár az életen túli dolgokról beszéltek, mindennapi életük, emberi sorsuk közege a források szerint a természet. Ez határozta meg, hogy magától értetődő módon megállapításokat tegyenek a kényes röptű sólyomról, a húséges kutyáról, avagy a bőven termő almafáról, de azt is fölkinálta, hogy valamennyit szakrális értelemmel ruházzák fel. Igaz, a természet a különböző európai művelődési korszakokban nem mindenkor rendelkezett azonos tartalommal, s az ember hol összetevője volt, hol pedig nem, s ha éppen részese, akkor vagy használója, vagy minden mással egyenértékű komponense. A természeti világhoz fűződő örökölt, illetve közösségileg kialakított és saját viszony együttese meghatározta a gondolkodást. A természet, s így a részének elfogadott növényzet a táplálékot, a medicinai-higiéniai szereket és a kultikus-vallási élet nyersanyagait szolgáltatta. De muníciót adott a nyelvi kifejezések számára is – amelyek valamennyiében megragadható, hogy a megnevezésével ugyancsak kiválasztott alma, káposzta, zsálya, a hajlongó jegenye melyik botanikai tulajdonsága, avagy többnyire melyik emberszerű szempont alapján került be pl. egy-egy metaforába. Így antropomorfizálódott a természet, s a lejegyzett szövegek, köztük az irodalmiak, megőrizték, miként a hullt leveleket és üres csigaházakat a palarétegek, a korabeli emberek róla alkotott elgondolásait.

Ha az angyalokról, avagy a Primum mobile-ről, a Szaturnuszról, a melegvérű állatokról, de akár a négy őselemről beszélünk, akkor az emberi-ségről, az európai civilizációról, a Kárpát-medencéről is szólunk.

Ha növényekről nyilatkozunk, akkor – akár Janus Pannoniusról is.

Janus a mandulafácska, e magyar irodalom számára végérvényesen reneszánsz hangulatú növény mellett szólt azokról a gyógyherbákról, amelyeket sorra kipróbált a tüdőbetegségére. A latinul literátor módon, magyarul szinte sehogy nem beszélő költő-pap káprázatos természetismerete e praktikus szemléletben nyilvánult meg, s nemcsak abban, hogy tudta, a Hold feletti világnak kiválasztott szférája mikor, hogyan és miért szólítható meg, s miféle organikus összefüggések találhatók a fehér kövek, az aetherből álló, izzó Nap s az Úrhoz legközelebb elhelyezkedő szeráfok között.

Amúgy a reneszánsznál korábbi keresztény irodalom – hogy ezzel elhatárolja magát a pogánytól – inkább kedvelte az állatokat, mint a növényeket. Az allegorizációban a jószágokra támaszkodott, s ugyanúgy a különleges, mitikus, felemás testű, éppen ezért se növény, se állat, se szellemlényekre, amelyek a természetfölötti dolgokra irányították a figyelmet. A gizgazokról – a táplálék, a gyógy- és a szimbólumok alapját nyújtó növényekről – sokáig nem eshetett szó. A Kárpát-medencében először Janus Pannoniusnak, majd az utazási irodalom alakjainak voltak pontos növényteni megfigyelései, botanikailag hiteles megállapításai.

„Az mérég ellen igen jó az citromot enni, ha pedig borban iszod a citromot, hasat indít, mérget űz.

A bűdös száj ellen, a csömörlés ellen jó, ha észed, szájad véle mosod az héjával, boros ecetben vagy rózsacetben megfőzöd.

A citromot mind héjastul egyed, de mézzel vagy nádmézzel hintsed. Igen jó harag, bántódás ellen. Az kiomlott haragos epét megszáraztja. A magva jó mérges állat harapás ellen.

Ha szemedet mosod a vízzel éjjel, szemre kötöd, sandallá téssen” – írja a *Malus Citria* belső hasznairól *Az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól* szóló *Herbárium*ában Melius Péter.

1578-ban jelent meg e kiadvány Kolozsvárott, az első magyar nyelvű természettudományi kézikönyv, amúgy pedig igényes és hasznos szöveg, segítségére sietett azoknak, akik receptet kerestek a maguk és mások bajainak orvoslására, tanácsot szépségük és kedvük megőrzésére, vagy csupán ismerni akarták a növények hasznát.

Melius Juhász Péter tudós könyvecskéje abban az időben látott napvilágot, amikor Európa szerte éppen elvált a művelt emberek nyelvétől a tudományos nyelv. Bárhol ütnénk fel a mintegy 230 növényt taglaló szöveget, szembetűnik, hogy egykoron az orvosok, kertészek, gyógyszerészek, mezőgazdasági munkát végzők, tanítók, prédikátorok, udvarházban élő ténsasszonyok és a főispánok ugyanazt a nyelvet beszéltek, ugyanazzal a humanizmustól és reformációtól-ellenreformációtól átítatott, eruditív műveltséggel rendelkeztek.

Melius és olvasói növényismerete mögött persze ott rejtőzik a kortárs európai botanikai műveltség és annak a teljes története. Az ókori klasszikusok szófordulatait, toposzait, szépséges szimbólumait bukkannak elő

egyre-másra az orvosbotanikai passzusokból – hol magasba emeli az a mai olvasóját, hol a vajakosságával, avagy éppen közönségességével érinti meg. Némelykor a reneszánsz szignatúra-tan sejlik fel, amikor a növény vagy a növényi rész formáját kapcsolatba hozza emberi szervekkel, s a formai hasonlóság miatt feltételezi a gyógyhatást. Máshol a növényleírás mögött álló évezredes európai ismerettömeg rémlik föl, Theophraszosz rendszerező igyekezete, Plinius enciklopédikussága, az arab peripatetikusok átszellemesített makrokozmoszának rendteremtő hatása, vagy a népi megfigyelések analógiákat hangsúlyozó naivitása. Melius Péter könyve, ilyen módon, mintha a Kitaibel Pál 19. század elején megjelenő, a Kárpát-medence 280 őshonos növényét bemutató, immár valóban tudósinak számító képes könyvét, avagy mintha a 19–20. század köznyelvtől eltérő beszédű magyar botanikáját ígérte volna, de túl mindezen, valóban előlegezte a teljes 19–20. századi magyar irodalom növényismereti módjának valamennyi formáját.

A *Herbáriumban*, Melius Juhász művében – az érzékeny idegzetű alkotókra jellemzően – az öngyógyítás nem egy példáját megtaláljuk. A kéziratot körmölő egyre-másra idegbetegséget gyógyító javallatokat hordott össze, elsősorban a fejfájás, szédülés, görcsös állapotok elleni medicinákat, azonfelül elmeerősítőket és német földön is kipróbált altatókat. Az a gyakorlat, hogy a növényekkel mentális tartalmak társíthatóak, most, először, egyetlen könyvbe összpontosult, hogy aztán újabb időkben minden magyarul író szerző, a maga alkata szerint jegyezze el a sorsát némely növényvel.

De ugyan, hány növénytől népes a magyar irodalom? Melius mintegy 300-ról tud a maga ismeretterjesztő s irodalmi könyvecskéjében. Mennyiről Jókai Mór, Petőfi Sándor, az elvárosiasodott Ady Endre, Füst Milán, Pilinszky János, Szepesi Attila s mindazok, akik bizonyosan tudták, ha Dávid Ferenc, Apáczai Csere János vagy Pázmány Péter, Gyöngyösi István leírt vagy megjegyzett egy élőlényt, miként tette. S kik életművéből kerekedik ki egy reális kert? S kikéből egy édeni, netán paradicsomi?

Persze kérdéses, hogy az íróember növényekről referáló ismerete megjelenik-e versében, prózájában, regényében. Vörösmarty Mihály *Csongor és Tündéjének* helyszíneivel a keresztény középkor növénytani tudását egybefogó *hortus conclusus*, a Mária-növényekkel és a vallási jelképek rengetegével zsúfolt zárt kertet idézte. Sziveri János bácskai föld-feketéjű lírája növénytanilag kopár. Baka Istváné se sokkal dúsabb, holott közismert az ő természeti érzékenysége. Ugyan volt két-három év, amikor vörösbegy-fészkét őrzött íróasztala fölötti könyvespolcán, a Tarkovszkij filmjétől elhíresült Brueghel-reprodukció mellett, tán, mert a természethez kötött képei baljóslatúak, költészetében megjelenő növényismerete is komor metaforikájú. Nemes Nagy Ágnes Arany Jánoséhoz hasonlóan angyalian illatozó füstölőket lóbáló lógesztenyéje, József Attila lágy melegben tapsikoló jázminja, Babits Mihály későn érő fügeje, Márai Sándor egyházi vagyonnal összevethető gazdagságú növényzete, Vas István hol réveteg, hol izzó vö-

rös rózsái kibeszélnék dolgokat, kifecsegitik a szerzőt, titkokról értesítenek, rendőrspicliként adatolnak, s nem mást állítanak, mint hogy ember és a növényvilág egymáshoz tartozik. Hol így, hol pedig úgy.

Szerb Antal az *Útas és holdvilág*ban arról elmélkedett, mekkora különbséget sejt az umbriai és a toszkán táj között, azért, mert a ciprusok eltérő színűek, s másmilyen a suhogásuk. A dél-amerikai magányában árnyas kertet telepítő Lénárd Sándor, hogy otthon érezze magát, málnatöveket kért Magyarországról, s éppen a Föld déli féltékéjén ismeretlen boggyósgyömolcstől remélte a teljességet. Számukra növényekkel lett volna teljesebb a világ. A vénségére elmanósodott Weöres Sándorról, a maga háromszáz darab, megemlített növénynevről azonban mit kell gondolnunk? Teljes életművét áttekintve sem derül ki, a Kárpát-medencei életközösségekről volt-e reális ismerete. S mit az amúgy ugyancsak pompás íróról, Sarkadi Imréről, aki alig tucatnyi növényt tartott szövegbe emelésre alkalmasnak?

Így s úgy is szabad szólni a Tessedik Sámuel kedvelte akácról és a mesék aranysárga barackfájáról, a dióról, amely Krúdy felvidéki, ködös kertjeiben kopog, s másként pottyán a földre Sándor Iván Balaton-felvidéki kertjében, s másként az én paloznaki gyümölcsösömben, a népdalban illatozó bazsalikomról, a fehérvári humanisták izsópjáról, a szőlőműves Kiss Benedek juharjáról, a mákról, a szamócáról, a tiszafáról, a margitszigeti tölgyről, a ciprusról, amely Etelka sírján nődögél, az alvilági tujáról, a dáliaáról, a költő megfigyelte mécsvirágról, a szegfűről és Berda József gondozta hagymáról, a bodzáról és a kakukkfűről, vagy Tolnai Ottó szikes világának kamillamezejéről.

Legyen mindenkor, aki beszéljen róluk, velük, általuk.

A kortárs irodalom természetképe

(Megközelítések)

Magától értetődő természetességgel fogadjuk, ha Tacitus szövegeiben a mediterráneum természeti lényeivel találkozunk, legyen az fügefa, olajrózsa vagy éppen gepárd, s hogy Homérosznál is létezik természet, s növényei és állatai a Földközi-tenger vidékére jellemzőek. Ezek leginkább néven nevezett élőlények, vagy ha nem azok, mindig van egy-két nyelvi-
leg tetten érhető vonásuk, vagy olyan a szöveggörnyezet, amelyben megjelennek, hogy annak alapján könnyen, szakértelem nélkül is, egzaktul megnevezhetőek legyenek. S ha a szövegben nem erdei termés szerepel, hanem például som, természetszerűbbnek érezzük azt – gondoljunk akár arra a textusra, amelyben Kírké Odüsszeusz disznóvá változtatott társait makkal és somfagyümölccsel eteti. Avagy – sok száz évvel később – Petőfi *Szeget szeggelének* két sorára is emlékezhetünk, amelyben költőnk azt mondja: „Átkozott a görcsös fűtykös somnye, / mellyel engem oly pogányul csépele” – mennyivel testesebb a nyél a megnevezettség által, mint amilyen lenne a nélkül.

Régi mestereink számára a természet az életkörnyezet – még ha tudjuk is azt, hogy a görögöknél s a korai rómaiaknál a természet fogalmába nem tartozott bele maga az ember, azaz az ember nem képezheti részét a másik ember környezetének. Minderre ókori példák sora citálható.

Az irodalmi szövegekben megjelenő élőlények szerepével nem sokan foglalkoztak eddig – nekem sem választott feladatomban, hogy kimerítően taglaljam azt. Az előző példákat éppen azért soroltam elő, hogy általuk azonnal lássuk be: az élőlényeknek – sokirányú – referenciális szerepe van. S ezt is – sok esetben – elég vizsgálni, hogy a szöveg egyéb minőségéről, rejtett vagy nem rejtőzködő összefüggéseiről lehessen elképzelésünk.

Amikor Bulgakov *Mester és Margaritájában* a főhős először meglátja az asszonyt a moszkvai sikátorban, számára az tűnik fel, hogy holmi sárga, szokatlan növényt szorít magához Margarita. A kora tavaszi időben – vélhető – nem lehetne egyéb az a sárga virág, mint nárcisz vagy mimóza: egyébként a húszas évek kedvelt és népszerű virága mindkettő, mind Párizsban, mind Budapesten vagy éppen Moszkvában. Nem több ez a virág egy regényjelenet kellékénél, hihetjük, hiszen hamarosan a sárba is hull – nem találja vonzónak a Mester –, mégis szerepe lesz a regényben, mondhatni döntő. Mellékesen rögvest kiderül, hogy az asszony kissé bandzsa, és ez – mivel a mimózából szedett méz a szembetegségek

gyógyszere, másrészt az a társadalmi környezet, amelyben Margarita él, s amelyben nem használnak díszként egy olyan közönséges, tömegesen előforduló, sztyepei növényt, mint a nárcisz (emlékezetünkben idézzük föl a sztyepleírásra Paszternak *Doktor Zsivágójából!*) – meggyőzi az olvasót arról, habár nincs kimondva a virág neve, hogy az kizárólag mimóza lehet. S nem mellékesen sejteni lehet a regénybeli jövőt: elvégre a mimóza a repülni is tudó boszorkányokra utal, s a szerelmi szenvedély, az érzékiség s természetesen az őrület biztos jele.

Egy félmondatnyi kiterjedésű virág a 168. oldalon (a regény hatodik magyar kiadásában) – mi mindent előlegez!

Hasonló situációval számos – általában megfelelő – munkában találkozunk. Akár Danilo Kiš *A varázstükör* című enciklopédia-novellájában, ahol éppen gombák, az erdei szömörcsögök széttaposása a lányok meg-erőszakolását és erőszakos halálát vetítik előre, akár a fehérből pirosba váltó vadrózsák a Grimm-mesék közül például a *Csipkerózsikában* a nemi érést, majd pedig az asszonnyá válás folyamatát szimbolizálják.

Ismert irodalmi, mi több, művészi idézéstechnikával rokon ez az eljárás: mégpedig azoknál az európai vagy európai kultúrával rendelkező szerzőknél, akik – középkori értelemben vett – organikus világképpel rendelkeznek. Akad, aki ennek a világképnek az antik változatához, mások a középkori keresztény organikus világképhez kötődnek. Náluk a világkép struktúrája az, ami feltételezi, illetve lehetővé teszi nagyon sok élőlény jelenlétét. S a feltűnő élőlények mögé, talán szabad így mondani: díszletként, valódi természet áll, dombokkal, forrásokkal, kertekkel, avagy erdőkkel, durva természetű szelekkel és sok-sok jelenetnek alkalmas részzel.

Meglehet, a kiterjedt kapcsolatrendszerek nem láthatóak át az első pillanattól kezdve az olvasónak (avagy nemegyszer a szerzőnek). Ennek nem feltétlenül van túlzott jelentősége – hiszen általában több egymáshoz hasonló szimultán rendszer működteti a műveket, amelyek bármelyikének fölfedezése és működtetése ugyanarra a szöveghasználatra készíti az olvasóját, vagy éppenséggel bekapcsolja abba a nagyobb rendszerbe, amelynek részegysége csupán egy-egy, az éppen felfedezett motívumhalmaz.

Amikor a kortárs Ransmayr kitűnő, az Ovidius életére magyarázatot ígérő regényében, *Az utolsó világban*, a rémes Tomi külvárosa leírásakor a főhős arról elmélkedik, ugyan, a narancs héja hogyan került a koszos, elhagyatott, lepusztult, világvégi településre, sejthető, a főhőssel együtt itt éppen egy szabálytalan és lehetetlen helyzetbe kerülünk magunk is, mi olvasók. Hiszen Ovidius életidejében nincs még Európában sem narancs, sem mai citrom, talán csak mandarin.

Sejtésünkben nem csalatkozunk. Egyre-másra jelennek meg a regényben a római korszakban ismeretlen élőlények, amerikai eredetű növények, majd meg egy mozivetítőgép is, hogy csak egyetlen kevésbé extrém tárgyat említsek. Persze Ransmayr művét úgy időtleníti, úgy alkot számára

valóban európai kultúrtörténeti közeget, hogy a különböző korok reliktu-mait viszi be a regény háterébe.

De például a lovagkori művekben, a 16–18. századi különböző szűzek koszorúiban, vagy akár Borges, Garcia Márquez vagy éppenséggel Eco regényeiben nem az organikus világkép antik változatához, hanem a keresztény – az előzőhöz képest bonyolultabb, struktúrájában cizellált, részletező és nemegyszer allegorizáló – variánsához illeszkednek a szerzők.

Garcia Márquez mitizáló prózájának gazdag rétegét éppen a természeti hasonlatok, jelenségek, folyamatok és élőlények jelentik – s mindez egy koherens vázat is képez a művekben (na és persze: az életműben). Egy ponton angyali-gyermeki ártatlanságú hősnőjét Garcia Márquez az-zal jellemzi, hogy az szüntelen lepkefelhőben él, s bárhová megy, akár a férjéhez, akár a fürdőházba, akár a kertben kikötött nagypapához, villogó szárnyú pillangók hada követi. A pillangók attribútumával felszerelkezett szereplő rögvest mitikus, csodás tulajdonsággal rendelkezik. Holott!

Fábián László az egyik esszéjében feljegyzi, hogy Dél-Amerikában jártában annyi pillangót látott egy-egy vizesebb helyen, amennyi több márqueznyi írónak több műhöz biztosíthatna elegendő nyersanyagot. Meglehet, mellékesen, de Fábián László arra is rávilágít, hogy miként is szerkesztődik egy jó író munkájában olyan világkép, amelyben az emberek többsége jól érezné magát.

Nem oly régen a veszprémi kiadású *Ex Symposion* üdítően sajátos tematikájú számot jelentetett meg. A „Fű-fa” alcímet viselte, s a téma előre jelezte a lap főszerkesztőjének, Tolnai Ottónak a kortársi irodalomban ritka fogékonyságú, érzékeny természeti elkötelezettségét. A folyóiratban sok érdekes esszé és tanulmány látott napvilágot – néhány számomra érdektelen irodalmi szöveg és jó néhány rossz képzőművészeti illusztráció mellett. A lap talán arra akart vállalkozni, hogy a művészetben, az irodalomban a természeti nézetek, a természetképek, az élőlények fontosságát hangsúlyozza – azon évtizedek múltán, amikor nemcsak a természeti tudás tűnt el a humán kultúrából, de azok is, akik az ilyen tudást még értékelni tudták, s az életük részeként ismerték és használták. E figyelemfelkeltő szöveggyűjtés láthatólag mégis szakmai melléfogások gyűjteményévé vált – a szerzők java, köztük a mifelénk is jó nevű Jovica Ácín, pontatlan, sokszor egészen elképesztően műkedvelő. Az irodalmárok tudják már, ha valaki elront egy filológiai adatot, azt először elnézik neki, majd ha hasonló hibák kerülnek nála ismét elő, hiteltelennek tekintik. A fű-fa szám ifjú és korosabb szerzőinek munkáiban tömegével vannak hibák – köztük egészen könnyen ellenőrizhetőek is.

Például az, hogy Pompeji freskóin narancsokat meg citromokat látnak.

Valójában most értem csak el választott tárgyamig.

Mi az, amit eddig állítottam? Azt, hogy az európai – jegyezzük meg: csak az európai! – kultúrának a kezdeti szakaszában, amelyet, eléggé meggondolatlanul, organikus világképpel rendelkezőnek tudunk, a természetről szóló tudás természetes része volt a kultúrának. Továbbá, hogy

az organikus világkép széthullása után általában azok a művészek – függetlenül attól, hogy képzőművészek-e vagy literátorok – hoztak létre sajátost, akik valamiképpen ezt a világképet vagy ennek a hiányát akarták megmutatni – s ehhez mindenkor szükségük volt a természeti tudásra is. S végezetül: azt nem tekinteném bajnak, ha valaki nem ismeri már – egészen a mű létrehozásának a technikájáig elhatolva – mindezt, s azt sem, ha nem kíván sem a felvilágosodás botanikus poétáinak, sem pedig a biológizáló-pszichológizáló irányok nagymestereinek nyomdokaiba lépni: de azt igen, ha nem tudja, hogy mi az, amit nem tud.

Marno János költő azt mondta, hogy számára érthetetlen és szerethetetlen a természetszépe líra. Ezen az érzékletes kifejezésen hosszan gondolkodtam. Merthogy valami két évszázaddal ezelőtt jelen levő szenvedelemre tartotta rá hátultöltős mondatát, nem értettem, a 20. század végén hogyan is mondhat bárki is effélet.

Arról a líráról lenne ugye szó, amelyben a költő a természet mikro- és makrosodáira ráfeledkezik, s abban feloldódik.

S volt pillanat, amikor magam sem gondoltam jónak ezt – aztán eszembe jutott Tóth Árpád festőrekettyéje, Radnóti Miklós fehér mécsvirága, Szabó Lőrinc és Áprily Lajos, Jékely Zoltán, Szilágyi Domokos állatai és növényei, és rögvest utána két élő szerző is, akik aztán valóban nemcsak ismerik, de alkalmazzák is a természetről szerzett tudásukat: az egyik éppen a nagyszerű világteremtésre képes Szepesi Attila.

De eszembe jutott egy harmadik költő is, talán az egyetlen, akinek a nevéhez rég hozzákapcsolódott az organikus világkép, Juhász Ferenc. Róla azonban mégsem szeretnék beszélni, mert magam éppen az ő versekben megjelenő természeti, s azon belül biológiai tudását találok – valamennyi értőjével ellentétben! – ornamentálisnak.

A természetszépe líra ilyen vagy olyan formában mindig is volt, s olvashatóan ma is létezik: és magától értetődően csak egy rétegében az, ami miatt ezt az elnevezést kapta poétáinktól. És létezik a költészetten kívül is valami ilyesféle, látjuk a műkedvelők gyerekeknek szánt, illetve vallásos-vallomások íásaiban is – de ez nem téveszthette meg a kortársi költészetben központi szerepre tört figuránkat, elvégre ő igazán tudja, mi a költészet.

Vélem, pontosabb lett volna költőnk, ha a szentimentális természetkultust, a romantikusnak vélt panteizmust vagy az idillt állítja pellengérre – de bizony akkor meg arra kellett volna ráébrednie, hogy azok nem csupán természeti környezetben tudnak megjelenni, hanem az emberszerű szituációkban is.

Költőnk elitélő kifejezése nemcsak sajátos versízlését mutatja meg, de a természetképekben való járatlanságára is felhívja a figyelmet. Valljuk meg, ebben sincs egyedül. Tulajdonképpen a szakmunkák és a tankönyvek tömege az ember és természet viszonyát hol az elszakadás, hol pedig a visszatérés oldaláról szereti tárgyalni.

Így történik aztán, hogy Csokonai tájba vetült érzéseit, Arany János megfáradt, hervatag, szomorú *Őszikéit*, József Attila hol az embert és természetet egységnek látó, hol azt menedéknek elgondoló szemléletét, illetve Szilágyi Domokos halállal telített természetfilozófiáját ugyanúgy a Rousseau környéki, sápítózó és ájuldozó természetképhez kapcsolják, abból igyekszenek levezetni, észre nem véve, hogy a felvilágosodásbeli, híg tudású, de moralizálásban jártas bölcseleinknek kizárólagosan élethelyzetekre szóló, soványka vigaszú javallatai vannak. Bizony, azt sugallják nekünk, hogy a természet milyensége csak az ember és közte fűződő viszonyból érthető meg, s a természetnek más feladata sincs, mint az ember ilyen-olyan kiszolgálása.

Mások emberi életkorszakokhoz illesztik a természetszemlélet változatait, és kötelezőnek találják a fiatal költőknél a panteizmust, a megletteknél a természet törvényeinek feldolgozását, az öregeknél pedig a lemondással teli egykedvűséget.

Mindez amúgy a romantika korszakáig elfogadott rendszer maradhatott, habár már száz évvel korábban is idejét múlta, s rendkívülien sok korábbi előzményre is rátalálhattak a szorgos tárgykutatók az európai írott kultúrában. Holott a korábbi korokban is jó néhányan a természet részeként igyekeztek szemlélni az embert.

A 20. század végének tudományos természet-megközelítését alapvetően az ökológikus látásmód határozza meg – amelyben egyetlenegy fajnak vagy egyednek sincs kitüntetett szerepe, de annak a helynek, amelyet betölt, jelentése is van és egyéni jelentősége is. Érdekes módon azonban ennek a sokfelé elindázó, sok változatú nézetnek a filozófiai, esztétikai, irodalmi, nem tételes következményei alig-alig tudnak megjelenni a művészeti munkákban mifelénk. A legjobbakknál persze ott vannak, de a derékhad munkáiból alig vagy egyáltalán nem hüvelyezhetők ki. Ami a századközép művészetére még jellemző volt – amely érzékenyen észlelte a tudományok és a társművészetek mozgásait, s szívesen vállalkozott a kortársi tudás integrálására is –, az napjainkra eliminálódott, s a hiányára sem mutat rá senki. És persze a természetképek fejlődését sem alakítják annyira a művészeti mozgások eredményei, amennyire az korábban tapasztalható volt az európai kultúra évezredei alatt.

A természetképek ilyenfajta elértéktelenedésével és az irodalomból való kiiktatódásával együtt a trópusokban előforduló természeti, biológiai tartalmú kifejezések jelentősége is csökkent. A textusokban nincsenek jelen maguktól értetődő módon és háttérbe húzódva a biológiai környezet egységei – ha pedig igen, általában negatív tartalmakkal, s azokon belül is pszichológiai jelenségekkel társítva.

Az egyik nyáron Esztergomban arra vállalkozott a művészeti főiskolások egy tábornyi hallgatósa, hogy megvizsgálják Weöres Sándor természetképét. Kigyűjtötték Weöres nyomtatásban megjelent – vélhetőleg nem teljes – életművéből azokat a fogalmakat, amelyek valamilyen kapcsolatot

mutatnak a természettel. Ezek között nem egy laza, esetleges, más éppen a nyelvünk sajátosságaiból adódó kapcsolatra utalt, de számos faj vagy fajjal kapcsolatos tulajdonság is megjelent.

Weöres terjedelmes munkásságában közel háromszáz élőlényt nevez meg. Nem tudom, egy szabványos tudású magyar hány élőlénynevet ismer fel, de biztosan többet, mint amennyit használ, s jóval többet, mint amit a valóságban meg is ismer. Weöresnél – a versek mutatják ezt – tökéletes a fajismeret, a megjelenő élőlények tulajdonságaik révén olyan tökéletesen szervültek a szövegekbe, hogy a környezetből az élőlények egy-két, nyelvileg meg nem jelenő tulajdonságára is következtethetünk.

Az egyetemi diplomával rendelkező biológiatanár tanulmányai során legalább huszonöt-harmincezer fajjal találkozik, s ezek közül pontosan mintegy egy-két ezret kell fölismernie és megneveznie, míg a többinek legalább a rokonsági szintjét illik megállapítania. Például a kocsányos és a kocsánytalan tölgygel közeli ismeretségben szükséges lennie, de a többi mintegy hatszáz tölgyfajról – amilyen pl. a magyaltölgy, a csertölgy, a paratölgy és a többiek – csak azt illik tudnia, hogy a tölgyek alcsaládjába tartoznak, s azt, hogy milyen közös bélyegeik vannak. Mellékesen, Weöres ezeket a tölgyfajokat mind ismeri.

Arisztotelész mintegy 500, Plinius mintegy 800 élőlényfajt írt le, a reneszánsz szerzők átlagosan 1500-5000 faj közötti ismerettel rendelkeztek, a művekben ennyi fajról esik ugyanis szó. Nyilvánvalóan ők is – miként Weöres is – ennél több élőlényt ismertek fel természeti valóságukban, még többről beszélhettek, s még több név volt passzív szókinszükben. Nagypapám – egyébként kovács – kétezernyi élőlénynevet használt fel, általában ennyi az, amennyit a természetközeli, célműveltséggel nem rendelkező ember mifelénk a század első harmadában ismert.

Weöres fajismerete a növényi létezéshez kötődik. Legkevésbé a gombákat s természetesen a hétköznapi mérettartományból kieső egysejtűeket – vagy azok tulajdonságait – használja. A növényismeret és az állatismeret közötti eltérés (másoknál is megfigyelhető ez) a növényeken alapuló mediterrán kultúrához vagy az állatokon alapuló germán kultúrához való affinitásra is utal. Mindennél azonban sokkal érdekesebb, hogy milyen élőlényközösségből származik Weöres tudása. A legtöbb általa ismert faj a mérsékelt éghajlati öv lomberdejéből származik, onnan is a tölgyesekből: mindez magyarázható gyerekkorának tájával. Egyáltalán nem ismeri a két másik mérsékelt éghajlati övre jellemző élőlénytársulást, a pusztákat és a fenyveseket – de alaposan tájékozott a vizek és vízpartok világában: azaz pihenéseinek színterein. A fajok soka kultúrfaj, ide azok tartoznak, amelyek az ember életének fenntartásához járulnak hozzá, a roztól a rizsig, a rózsától a lenig, s így tulajdonképpen eredeti élőhelyük nem jellemző.

Weöres Sándor, amint várható volt, rövid keleti utazásakor megszerzett, a magyar átlaghoz képest nagyobb dél-ázsiai élőlényismerettel rendelkezik – a fajok a monszunéghajlathoz kötött babérlombú erdők élőlényközösségének tagjai. Az egzotikus élőlények között gyakorta afrikai

fajcsoportok is felbukkannak nála – igaz, azoknak leginkább ornamentális jelentőséget kívánt adni.

Ha az élőlénytörzsek szerint vizsgáljuk, típusos, hogy a növények közül a fákat és a bokrokat, valamint a feltűnő virággal rendelkező lágyszárúak nevét használja, s alig a mohákat, a harasztokat. Az állatok közül a gerincesek, azok között is a madarak és az emlősök, valamint az ízeltlábúak – a rákok és pókok nem –, s a rovarok közül is inkább csak a bogarak nevét, tulajdonságait s a hozzájuk köthető asszociációkat használja kettős képeiben.

Ez a vizsgálat megerősíti a gyanúmat, miszerint nem igaz az irodalomtörténeti kórus által szuggerált elképzelés, amellyel Weöres Sándor világot igyekeztek leképezni: ámbár Weöres valóban panteisztikus költő, de omnipotenciáját elsődlegesen a gyermeki látásmód és képzeletvilág adja, nem pedig az európai vagy az ázsiai kultúrától kapott bölcséleti hatások. E két világerzékelésben és világalakításban valóban közös az én középontba állítása, s az, hogy az én képes megszervezni a saját környezetét, de a panteizmusban a természeti világot alkotó két pólus egymással összhangban rezeg, változik, s alakítják-formázzák egymást, míg a gyermeki világképben az én meghatározta gyermeki szemlélet végig megmarad domináns szerepűnek.

Weöres Sándor nemzedéktársaihoz képest sok élőlény nevét vagy jellemzőit használta, kevesen vannak, akik nála többet, s jóval többen, akik nála kevesebbet jegyeztek fel. Vas István – eléggé váratlanul – vagy Faludy György élőlényismerete nagyobb, de például Pilinszky Jánosé, Nemes Nagy Ágnesé szegényesebbnek látszik, míg másoknak szinte nincs is.

Csontos Sándor utolsó munkája volt Sarkadi Imre teljes életművének (tudomásom szerint a kiadatlan, töredékes munkáknak is) ilyen célú feltárása. Szinte megdöbbenő, hogy Sarkadi alig száz élőlényre – többségében állatra – hivatkozik, miközben származásából, témaválasztásából, életmódjából egy természetismerőbb, a természetbe inkább beilleszkedő írói munkásság következne.

A kortársi próza bővelkedik természeti megfigyelésekben – nemegyszer extrém helyzetekben is. Számomra mindenkor hiteltelen azonban az, ha egy szerző magányos hősét egy erdőben sétáltatja. Gondoljuk el: feszültség nélküli lötyögés, magányosan egy dús lombú, árnyas erdőben, ezernyi változatú zöldben, csendben. A gondtalan alak pedig: nevenincs erdőben bókálszik – vagyis egy olyan közegben, amelynek számára nincs jelentése. Az ilyen hős nekem nem fontos, de az írójának sem. Elvégre erdőben lehet rohanni, futni, rémüldözni és társunkkal andalogni – akkor elképzelhető, hogy nem fontos: tölgyek, bükkök, szilfák, égerek vagy juharok között járunk. De aki csak sétál, és egyedül van – annak fel kell ismernie a fákat, és ezt az írónak is tudnia kell.

Ilyesféle erdő-felismerő hősök azonban kevesen vannak a kortárs prózában. Hovatovább csak Mészöly Miklósnál, Bodor Ádámnál, Esterházy Péternél és Nádas Péternél találkozunk velük – holott néhány évtizeddel

korábban tömegesen léteztek. A Cholnoky fivéreknél, Csáth Gézánál, Bródy Sándornál – hogy csak a nagyon eltérő írói természetű századelejei kismestereket említsem – éppúgy, mint Móricz Zsigmondnál, Márai Sándornál, Kassák Lajosnál vagy Déry Tibornál.

Az európai kultúrában akár az élettelen, akár az élő természet és az ember sosem volt egy: még ma sem, holott a 20. század természetképének igénye alapvetően ez. Amíg a kínai vagy az indiai kultúrákban a filozófiák és a művészetek bizonyítják, az ember beleágyazódik a természetbe, s a természet beleágyazza magát az emberbe, addig mifelénk, idestova a mediterrán szigetek kultúrájának kialakulásától, mintegy hatezer éve az ember és a természet fogalmának tartalma nem mindig kapcsolható egymáshoz. A keleti kultúrák panteizmusában fel sem vetődött soha az ember és a környezet szétválaszthatósága, az európai panteizmus fölött pedig szüntelenül ott lebeg, hol kísértetként, hol ajánlatként, de minden esetben a helyzetből való kilépés esélyét felkínálva.

Innen eredhet, hogy a keleti képekben a tökéletességre, a földöntúli tisztaságra, s nemkülönben a természet (s benne a – képileg ugyan meg sem jelenő – ember) harmóniájára majdnem mindig rá lehet érezni, miközben az európai munkák javában ennek töredéke sem fedezhető fel, s jószerevével nincs más, mint vagy egy antropomorfizált helyzet, vagy egy romantikusnak érzékelhető szituáció vagy nyomasztóan misztikus megnyilatkozás, amelyeken az ember valójában tökéletesen kívül marad.

Az európai mentalitás számára a természet mindig saját magának – a gondolkodásnak! – kínál alkalmas megjelenési formákat. Nem szükséges szisztematikusan áttekinteni a filozófiákat, avagy a művészeti korszakokat ahhoz, hogy mindez evidencia legyen. Persze, ezért aztán az európai természetben, az európai munkák növényeiben és állataiban vagy különleges lényeiben mindig ott kucorog az, aminek emberarca van, s mindenkor azonos a táj szaga az ember bűzével.

Az ázsiai ember és az európai ember számára nem azonos a valóság sem. Amíg ott a végtelenségre való rálátásra ad lehetőséget, ezért nem is akar semmit sem utánozni, addig itt éppen az utánzás, s általa a pillanatnyi, az időbeli és a konkrét nyilatkozik meg. Ott a természetnek valóban nincs szava az emberhez, hiszen az ember vele azonos, itt pedig mást sem csinál, mint emberformájáról ember módra fecseg – mintha egyéb tartalma nem lenne. És ennek egyenes következménye, hogy az ázsiai kultúrákban nem volt igény a különböző élőlényfajok megnevezésére, az európaiak története pedig lényegileg a természet felfedezésének történetével azonos.

Amerika irodalmában legalább száz évig olyan növények és állatok fordultak elő, amelyek nem élnek azon a földrészen. A feketerigók és a fülemülék tovább daloltak az amerikai költők verseiben, a sebekre – a valóságokra és a képzeletbeliekre – európai gyógynövények nevével kerültek az amerikai növények, s Szűz Mária kertjének régtől meghatározott jelen-

tésű virágai is lecserélődtek. A telepések láthatólag nem tudták elfogadni, hogy lecserélődött körülöttük a természet. A szavak is csupán a saját múltjukra emlékeztek.

De hasonló helyzetbe került Lénárd Sándor. Ő, aki Szerb Antal mellett talán a legtermészetibb lénye a huszadik század magyar irodalmának, dél-amerikai emigrációját elviselendő, málnatöveket ültetett őserdei házának kertjébe. De ezek a málnabokrok nem eredtek meg, s nem hajlandóak az anyaföld illatát és ízét idézni. Lénárdnak nem egy olyan szava akad, mint a málna, amelynek nem lehetett többé tartalma.

Magam élvezettel forgatom a századforduló Dél-Amerikájának antológiáit is, amelyek, amúgy spanyol és portugál módon, tele vannak rózsákkal és rózsailatú szerelmes dalokkal. Holott ezen szövegek szerzőinek többje nem is látott élő rózsát: abban az időben a déli félgömbre nem kerültek át e kedves európai dísznövények. Rózsák csak a családi képeslapokban, a ruhákon, a papírkoszorúkon és az Európát jártak képeslapjain teremtek. Ahhoz, hogy átkeljenek az Egyenlítőn a rózsák, a kínai tearózsákat kellett olyanná nemesíteni, hogy elviseljék a számukra megszokott klímát.

A kortárs irodalomban hasonló jelenségeket látunk: a természetről egyre több hamis tudás kerül be a szövegekbe, s egyre több olyan lény jelenik meg bennük, amelyek sosem voltak jelen az európai valóságban.

Talán lesz valamikor egy olyan honi gyűjtő, aki, mint Borges a képzelt lényekből, a magyar nyelvű regények és versek különleges természetű élőlényekből állítja össze a maga testes antológiáját – ez a válogatás sokkal többet fog elmondani pályatársaim valóságismeretéről, mint a politikai és irodalmi mozgalmak szónoklatgyűjteményei vagy az indulatos nemzet-, nyelv-, kultúra- és irodalommentő szólamok.

Szőcs Géza, aki az *Időszerűségét vesztett végrendelet-dal a kolozsvári fiúkhoz* című versében még egy rókaportrét is közöl – de ne a válogatott kötetet, hanem az első megjelent, a *Visszhang*-belit nézzék meg –, a középnemzedék legbiztonságosabb ismeretekkel rendelkező természettudója: nemcsak mert ismeri a természetszimbolika lehetőségeit, de mert magát természeti lényként tételezi. (Érdekes módon mindez az anyaországon kívül élőkre általánosabban igaz, mint az itthoniakra. A vajdasági, az erdélyi vagy az annál szerényebb felvidéki költészet számára mindvégig használható lehetőségeket kínál az anyag – s éppen Páskándi Géza, Tolnai Ottó, Koncz István munkássága bizonyítja, hogy az európai művészeti mozgásokkal szervülten is jelen tud maradni.) Szőcs, aki – imponálóan – tudósi apparátussal és hivatkozárendszerrel képes dolgozni, egyszer mégis botlik: nem ellenőrzi a szakkönyvekben a barátja által platánénak állított levelet – és bizony, *A heverészás* című versének végén egy orgona vagy ahhoz hasonló szíves levelet rajzol. De mindez érdektelen háttértudás maradt volna a vers keletkezéstörténetéről, ha Szőcs a legkézenfekvőbb lépésre elszánta volna magát. Szőcs egyszerűen elfelejtett megnézni egy élő platánfát!

A magyar irodalomban egyre többen vannak, akik elfelejtik megnézni a műveikben szereplő lényeket.

Hasonlatos a helyzet a középkorban szokásoshoz. Elégnek bizonyult azt tudni, hogy Arisztotelész, Hérodotosz, Ovidius is megemlékezik a főnixmadárról, s hogy később Philipp Melanchton kapcsolatban állt vele – elvégre Melanchton Németország „Fénix Madarának hivatatték”, s ezt idézi is *Egy jeles vad-kertjében* Miskolczy Gáspár –, máris saját értekezésre nyílt alkalom. A kora reneszánszig senki eszébe se jutott: a hivatkozottakat talán ellenőrizni is kellene a saját tapasztalatokkal. Vagy netán az, hogy a saját tapasztalat értékkel bír.

Azaz: hogy a természeti tudás megcsappant az irodalomban, nemcsak azt jelenti, hogy az arra való hivatkozások tűntek el – említettem már, hogy ez önmagában nem lenne hátrányos, még ha így szűkült is a felhasználható fogalmi és nyelvi világ –, hanem hogy vele együtt eltűnőben az a módszer, amely a saját érzéki tapasztalatra épít, s amelyet szokásosan természettudományos megfigyelés részének nevezünk.

József Attila egyik sokat hivatkozott növényére, a *Házám* jázminára is gondolhatunk: „...a szellőzködő, lágy melegben / tapsikoltak a jázminok.” A vers 1937-ben született, jó néhány évvel azután, hogy szerzője Cagnes-sur-Merben valódi jázminnal találkozhatott. Mifelénk nem honos ez a faj, bár igaz, hogy a közönséges és gyakori jezsáment – az is erős illatú, s különösen éjszaka – valami oknál fogva néhol fehér jázminnak nevezik. Ha valaki megnézett már jezsáment, nehezen fogja elképzelni, milyen módon tapsikolhatnak a levelei. Kézre nem hasonlítanak, a levéllemezek, habár átellenesen helyezkednek el a száron, de viszonylag merevek, kevésbé hajlékonyak, így a szellő nemigen képes megmozgatásukra. De ha a valódi, az illatszerek alapanyagául használt, mediterrán tájakon honos jázminra tekintenek – azok összetett, ujjakhoz hasonló levélkéit, ide-oda hajlogató lemezeit inkább illeszkedőnek találja a költői képhez.

Vajon vétett-e József Attila? Hisz tudjuk, az organikus világképben például mindaz liliomnak mondatik, ami ahhoz hasonló illatú virág (liliom a millióegy fajú írisz, a gyöngyvirág – a völgyek lilioma! –, a tűzliliom), s rózsza, ami rózsaként funkcionálhat (amilyen például a pünkösdirózsza, a konkoly, a büdöske, a mályva), akkor az illatában hasonló két növényt József Attila is nevezheti jázminnak. De ha a József Attila által használt jázmin-fogalom átszarmazik más költők verseibe – s ezt az ötvenes évektől kezdve tapasztalhatjuk –, kezdetben mint József Attilára vonatkozó finom utalás, később mint hatásosnak és egyre újabb tulajdonságokkal felruházott talált motívum, akkor e jázmintermesztőkről biztonsággal állíthatjuk: valóágteremtésük másodlagos.

A tudás forrása: a kert

Meditációnk tárgya a kert. Elemzésünk arra irányul, hogy melyek azok a kertre vonatkozó ismeretek, amelyek a középkor organikus világképébe meghatározóan beépültek. Áttekintjük mind a kereszténység, mind az iszlám kertelképzeléseit. Részben, mert kialakulásukat ugyanazokkal az okokkal – a kora mediterrán és az antik természetismeretekkel, valamint a *Biblia* (és a *Korán*) szimbolikus jelentésű kertértelmezésével – magyarázzuk, részben pedig azért, mert az európai reneszánsz vitalista világképének kialakulásához együttesen járultak hozzá. Valójában nagyon keveset állítunk: annyit, hogy a kialakuló világkép s annak elemei annyira meghatározhatják a világról szerezhető tudás jellegét és szerkezetét, hogy a továbbiakban az értelmezéséhez nem illeszkedő elemekről vagy nem vesz tudomást, vagy érdeklődésén kívül esik.

A középkor végéig nem volt elég ok arra, hogy a szakrális hatás alatt szerveződő kertek különböző funkciójú formákká essenek szét. S amikor ez megtörténik, s a kolostorkertekből kiegyénülnek az orvosi kertek, a haszonkertek és a díszkertek, még mindig hosszú ideig kimutatható marad bennük az a világképbe ágyazott szakrális utasítás, amely a korai keresztény kert legfőbb szervező ereje volt. Így hát nyilvánvaló az is, hogy a keresztény középkorra nem a sokféle kertetípus lesz a jellemző, hanem a kontinensszerte univerzálissá vált organikus világkép – külső – kényszere alatt létrejött, a mediterráneum antikvitására számos móddal visszautaló, allegóriaként funkcionáló, szent tér.

A BIBLIA KERTJEI

In paradisum deducant te angeli...

A kert héberül *gan*, s az értelme: megművelt földdarab. Sumérból származik, ahol eredetileg „kerítések közé szorított földdarab”-ot jelentett (Sulyok 1995, 7). Hogy mi a kert, azt a *Biblia* háromféle módon határozza meg. A mai kertfogalmunkhoz legközelebb eső kert profán térnek hat. A héberben először „pusztá”-t, majd később „gyönyör”-t jelentő édenkert-fogalom leginkább a kert földrajzi elhelyezkedésére mutat rá, a paradicsomkert pedig egyértelműen szakrális jelentésű. A *Bibliában* ugyan

kezdetben több eredetű és lazább hierarchiájú e kitüntetett szerepű térségek együttese, de az értelmezések révén kétpólusúvá válik, s (a kereszténység számára oly fontosnak látszó) időben is elhatárolható, földi és égi ellentétpár mutatkozik meg bennük.

A kert mindenekelőtt az *Őszövecség* topológiájában szerepel. Az éden, amely az *Őszövecség*ben a közönséges kert ellentétpárja, tehát valamilyen módon paradicsomi jellemzőkkel írható le, szintén az őszövecségi iratokban fordul elő. Az eszményi kert képét kifejező paradicsom az *Újszövecség*ben kapja meg a maga túlvilági értelmét. A szimbolikusnak is nevezhető kertleírások mellett a Bibliában konkrét kertekről is szó esik: ilyen a *Újszövecség*ben János által emlegetett Olajfák hegye (Jn 18,1.26), a Máté és Márk leírta Getszemáni major (Mt 26,36 és Mk 14,32), vagy éppen azok a különböző (pl. uralkodói) díszkertek, amelyek az *Énekek énekében* vagy *Ézsaiás könyvében* (1,29) szerepelnek.

A kert jellemzői közül fontos néhány környezeti és ökológiai tényező. Ha a korai mediterrán kultúrák növényi eredetű táplálékon alapuló élelmezési szokásait és eljárásait tekintjük, evidens, hogy a táplálékmegszerzés sikere a növényteni és mezőgazdasági ismeretek pontosságától függ. E kultúra növényvilágtól való függésére utal az is – számos más idézhető locus mellett –, hogy abban a földies paradicsomban, amely az idők kezdetét – vagyis a történelem elejét – jelenti az ember számára, még csak olyan állatok élnek, amelyek növényekkel táplálkoznak (1Móz 1,30).

A kerthez, amely nem önmagától jön létre, nem a természet sajátos, maga fejlesztett formája, mindenekelőtt alkalmas tenyészhely biztosítása szükséges. Vízgazdag terület lehet ez, ahol állandó bőséggel feltörő forrás vagy valamilyen öntözési lehetőség biztosítja a termés előállításához szükséges anyagot. Az édesvíz érték, az élet lehetőségét biztosítja: a víz, amint az máshol is tapasztalható, az élet szinonimájának tekinthető. A víz a gazdagság, a jólét, a biztonság – hiánya pedig a szegénység, a nyomor, a bizonytalanság. A víz a megáldás, az értékgazdag jövő fölgyillantása (Ézs 58,11):

Az Úr vezet majd szüntelen,
kopár földön is jól tart téged.
Csontjaidat megerősíti,
olyan lesz, mint a jól öntözött kert,
mint a forrás, amelyből nem fogy ki a víz.

A víz a területkiválasztásban jut tehát szerephez! Nyilvánvaló, az állattartás kevésbé függ a vízjárástól, a növénygazdálkodás annál inkább: a víz mennyisége, időbeli eloszlása, jelenléte alapvetően meghatározza az ültetvény jellegét. Rövid tenyészidejű növényeket – gabonaféléket, zöldségféléket – még csak-csak elő lehet állítani az alkalmas, vízjárta időszakok kiválasztásával, de a hosszabb vegetációs idejű, több éven át élő növények – a gyümölcstermő fák, cserjék, liánok – ápolása már ilyen körülmények között

bizonytalan kimenetelű. A kert kialakítása helyhez kötött életmódot feltételez: ekkor a területnek kiegyensúlyozottan kell szolgáltatnia terményeit.

A víz bősége alapfeltétele annak a tevékenységnek, amely a kertben zajlik: ott munkálkodni kell (1Móz 2,15) – akár a növényeket öntözni, akár a kert környezettől való eltérő jellegét fenntartani, akár mert a kertgazda elvárásainak meg kell felelni, akár mert azt meg kell védeni.

A kert lakhelyül szolgál, akár az embernek (1Móz 2,8), akár magának az Úrnak (1Móz 3,8; Ez 28,13). Az ő tulajdonuk e terület, amely valamennyi tevékenységük helyszíne, s miként a munkáé, úgy a felüdülése is: Mózes első könyve szerint az Úristen „a napi széljárás idején a kertben járt-kelt” (1Móz 3,8). De ez a kert – a fák jóvoltából – az elrejtőzést is biztosítja, megszünteti a kiszolgáltatottságot, és a mezítelen ember számára rejteket biztosít (1Móz 3,10). Végtere is, olyan helyszín, ahol az emberi és az isteni komfortérzet kielégíthető.

A vízzel, tulajdonossal, sajátos mintázatú élővilággal rendelkező kert védelme az önállósodó élet biztonságát szolgálja. Nem elég e világ fennmaradását azzal szolgálni, hogy öntözővízzel látjuk el, akár úgy is, hogy völgyben, folyó, patak mentén épül meg, hogy be ne következzen a kiszáradása (Haag 1989, 962). Megvédése, megóvása is életfeladat. A kert héber neve éppen ezt a funkciót hivatkozza. A kert elkerítése a magántulajdon megjelölésére is szolgál, s a kerítési eljárás Palesztinában éppúgy ismert, mint Perzsiában. A tulajdon és a védelem egymást feltételezi, miként az értéket is, főleg, ha az valamiképpen halmozottan előnyös: a vízzel ellátott, különböző szempontok szerint kiválasztott élőlényekben dús kert szükségképpen ilyen lehet.

A birtokolt kert a megélhetést kínálja. Az első kertben, amelyet Éden kertjének neveznek, s a teremtés hetedik napi munkáinak egyike, az Úr kertet ültet: külön, sajátos eljárással létrehoz egy kertet – tehát nem arról van szó, hogy a természet egy meglévő darabját átnevezi, elkeríti, kisajátítja vagy éppen az ember lakhelyéül nevezi ki. Nem: éppen a föld porából megformázott ember tulajdonságait és igényeit figyelembe véve hoz létre egy ültetvényt, amely szintén a termőföldből sarjad – s amely eredetére és az eredetre visszautaló tulajdonságaira nézve egylényegűnek tekinthető az emberrel. „Mindenféle fa” (1Móz 2,9) sarjad benne, s eleve kettős a haszna: gyümölcsei „eledelre” jók és „szemre kíváncsok” – e második halmazról így azt is tudjuk, hogy nem élelmezési igényeket szolgál. Hogy pontosan mire is valók – a „szemre kíváncsóságon” kívül – nem tudható: esztétikai szempontok figyelembevétele kevésbé látszik valószínűnek, mint inkább a komfortérzet kielégítéséé: amelyet, a korabeli orvosi eljárások ismeretében s érveinek elfogadásával valószínűleg medicínális-higiéniái szerepre való kiválasztásnak kell vélnünk. A kert közepének is van neve: a jó és a rossz tudás fája ez, a világfa, amely az ember önállóságra törekvésében alapvető szerephez jut.

A birtok vízzel való ellátását szolgálja a négy ágra szakadó folyó. A művelést végző ember – aki munkája során a táplálékot megszerzi, különböző

szempontok szerint felügyel (ennek az eljárásnak az eredménye az ember jövőtudatának a kialakulása). Mellette megjelennek az állatok, mindegyik nevét az ember adja – így a teremtés második fázisa, a néven való nevezés, az Isten helyett az ember feladata lesz.

Az első kert az anyag és a szellem dualitására épül. Az anyagból jön létre az ember, majd párja is, a nő, abból teremtetik – s közeget – a kert, a hozzá illő (kiválasztott) növényekkel, állatokkal. S az anyagmegmunkálásban az ember is részt vesz: akkor, amikor a mesterséges körülményeket fenntartja s akkor, amikor az élőlényeket elnevezi – tehát ezek hivatkozhatók, megteremtettekké válnak. És ez az anyagi világ, a közepén, felmutatja – szinte emblematikus módon – a szellemet is (amelyet ugyanúgy gyümölcs formában lehet megtapasztalni-enni, mint a test fenntartására szolgálót). A kert tengelyében áll az a fa, amelynek termése okozza egyként a jó és a rossz tudását: bár, hogy mi azok tartalma, arról a *Biblia* más részein található csak némi fölvilágosítás. A rossz az lesz, ami az anyaghoz, a porhoz, a jó pedig ami a szellemhez kötődik.

Az első, viszonylag pontosan behatárolható élőlélynév a bűnbeeséssel azonos időben jelenik meg Mózes első könyvében: akkor szerepel a füge, amellyel a mezítelenség (mint negativitás) eltakarható (valójában azonban a nemzőszervek: a teremtésre szolgáló, a hatalmat szolgáló és kifejező szervek kerülnek itt elfedésre), s így erkölcstani szerepe rögvest megerősödik (hogy mennyire, az tapasztalható a *Physiologus*ban, majd pedig a későbbi erkölcsbotanikai művekben).

E kert az anyag megnyilvánulása: porból megteremtett és porrá visszaváltozó embere, növénye, az anyag negatív tulajdonságaival rendelkező állata van: mégis ez a közeg az élet fenntartását szolgálja. De az élet megtartásához járul hozzá a genitáliák működtetése is – amelyek használatára, miként a tudás használatára is, szabályok vonatkoznak.

A kert a megélhetés helye, minél hosszabb életű, gazdagabb termésű növények vannak benne, annál nagyobb biztonságot nyújt. Aháb értékeesebb szőlőskertet ajánl Nábvót veteményeskertje helyett, mert az közelebb fekszik a házához (1Kir 21,2). Lukács mustármagva, amelyet kertben vet el, nagy értékű fává nő (Lk 13,19). A hely – egy völgy –, ahol szőlő, gránátalma és dió is terem, a fa által lesz „diófás kertként” megnevezve (Én 6,11).

Fontos azonban az, hogy a kert és a mező értékét megkülönbözteti a *Biblia*, s értékeesebbnek tartja az előbbit. Hogy kiüzetik az ember az édenkertből, „tővist és bogáncsot”, valamint a „mező növényét” eszi (1Móz 3,18). Nebukadneccar számkivettségét Dániel úgy jósolja, hogy az „füvet eszik – majd –, mint az ökrök” (Dán 4,22).

A kert díszváltozata a perzsa, a babilóniai és a jeruzsálemi hivatkozássokból ismert. Királyi mulatóhelyek ezek, ahol számos fa nő, s nagy tömeg számára képes árnyat adni: rokonságuk nyilvánvaló a létező perzsa kertekével. Ezek funkciói között mindenkor ott van az a szépségkeltő szerep, amely mögött egyéb igény nem áll. A babilóniai király látomásában egy fa

jelent meg, amelynek „szép lombja volt és sok gyümölcse” (Dán 4,9). Eszter könyve szerint a Súsán városában uralkodó Ahasvérós király palotáját kert övezte, ahol lakomát lehetett rendezni „egész nép apraja-nagyja számára” (Eszter 1,5). A jeruzsálemi királyokat a kertjükben temetik el (Haag 1989, 962) – maga a kertbe való temetkezés azonban Egyiptomból éppúgy ismert, mint a keletebbre fekvő ázsiai területeken.

A díszkert ilyen elhelyezkedését előlegezik a sumérok szent és őrzött ligetei. Ezeket az isteneknek ajánlották, a királyi palotákat övező elkerített parkok az uralkodó megközelíthetlenségét jelezték. Az elzártság és kiválasztottság magyarázza, hogy az előkelők kertekben – elérhetetlen, isteni magasságban – temetkeztek. Az elzártság képzetéhez hozzájárult, hogy a babilóniak és asszírok függőkertjeikben teljes mértékben mesterséges körülményeket teremtettek az egzotikus fajok számára – e teraszos építmények tetején oltár is állott, jelezve, hogy a növénygyűjteménynek kultikus funkciója van. De az i. e. 8. századból, Sarrukín asszír király Szín-Ah-hé-Eriba (Szanherib) nevű fiának két olyan ültetvénye is ismert, amely az alattvalók számára készült.

A zsidók a babiloni fogság idején Mezopotámiában sajátíthatták el a kertkultúrában ismert növények gondozását. S bár áldozati kertjeik vannak, a kerteket temetkezésre is használják, s a temetők a városon kívül terülnek el. Trágyázási tilalom miatt a városban kert nem készült, szabadon egyedül a rózsákat nevelték.

A keletről Babilóniába vonuló perzsák kertkultúrájára is a fatisztelet a jellemző – számos sírt azzal jelölnek meg, hogy fákat természetnek rajtuk. Hatalmas parkjaik fenntartása, bennük vadászházaké, pajtáé és istállóké, állami feladat volt. A növényeket szabályos rendben ültették, s az élőlényközösség kialakítására nagyobb gondot fordítottak, mint a köztük álló épületekére. A perzsák azonban már megkülönböztetik a kerteket a nagyobb, „paradicsomi” ültetvényektől, amelyek nem mások, mint gonddal parkosított tájak (*pardesz*, görögül *paradeiszosz*), nem pedig a házközelbeli gyümölcsös- és virágoskertek (Szutórisz 1905, 565). A növényekkel, és köztük a virágokkal való speciális bánásmód, a nemesítés, az oltási eljárások és egyéb számos kertészeti technika is perzsa eredetű. A kertek gyakori növénye a gránátalma, a mályvarózsa, a tulipán, a jácint, a gyöngyike, a jázmin, a ciklámen, a mák, a szegfű, a nőszirm, az őszirózsa, de hasznófákat is ültettek közéjük. A rózsza e területen való széles elterjedése is a perzsa kertkultúrának köszönhető.

Amíg a perzsa kertnek táplálékforrás szerepe mellett mentális, így egészségügyi szerepe is jelentős – bár ebben is tetten érhető a vallási meghatározottság –, a Bibliában szereplő kerteknek kevesebb mentális-higiéniai szerep jutott: azokat valójában a szakrális funkció alá vonják. Az összevont papi-orvosi szerepkör mindenkor lehetővé tette ugyan ezt a korai civilizációkban, a teljes eggyé válás azonban csak a kereszténység korai szakaszában következik be. A papi-orvosi tevékenység elhanyagolhatóan a növények több okú használatának fenntartásában és a kultikus hasz-

nálatti mód elsőségében. S ez utóbbi egyik, kiemelt fontosságú formáját, a halottakhoz (s a túlvilághoz) való kapcsolódást erősítik a fenntartott díszkertek. Elszakíthatatlan kapcsolat létesül bennük a hely kiválasztottsága, kultúrában tartásának (gyakorlati és eszmei) módjai, módszerei és a tárgyai (így a növények) között.

A gyakorlatban is megvalósított és fenntartott, nagyobb részt kultikus célokra szolgáló kert lehet hasonlatos az édenkerthez, amely elhelyezkedése által közelebb van Istenhez. S amíg a korábban tárgyalt, inkább profán igényeket szolgáló kertek tulajdonságai bármelyik mediterrán civilizációban megjelennek, az édenkert-vonások a Perzsa-öböl környéki civilizációk kertészetéhez köthetőek. Az éden inkább az elvesztett lehetőségek helyeként mutatkozik meg, mégpedig ideális kertként: gazdával, körbekerítetten, vízzel, szép és hasznos élőlényekkel, erkölcsi ártatlansággal és tökéletes harmóniával és eredményes munkálkodással, s a terhes anyagiság, mindenekelőtt a fenyegető halál nélkül.

Az édenkert a földön helyezkedik el, s a mennyei javak kifejezésének terépe; helyét már-már földrajzi pontossággal illik meghatározni. Ámbár az éden a sumérok szerint a pusztaság és a sztyeppe (vagyis a messzeség, idegenség, megismerhetetlenség érzetei kapcsolódnak hozzá, s híven kifejezi a később fölerősödő elzártság-vonást; lásd Sproul 1979, 125), az Ószövetség konkrét helyre teszi, éppenséggel csöppet sem kietlen közegbe.

A perzsa *pardesz* („kert”, „liget”) a héber szövegben *an beéden mikkedem*ként jelenik meg, „kert Édenben”, „kert kelet felé” értelemben. Éden ezek szerint valahol keleten terül el, ott van az emberiség kijelölt őshazája (Gecse–Horváth 1978, 182).

Az Éden tájegység, amelyből folyó ered – ennek vize táplálja a kertet, ahol paradicsomi idillben létezhetne az első emberpár (1Móz 2,10). Az Édenen belül elterülő kertben a folyó négy ágra oszlik, a négy folyó neve Píson, Gihón, Perat (Eufrátesz) és Hiddekel (Tigris). A Tigris és Eufrátesz termékeny vidékén fekszik tehát az Éden, a legkorábbi civilizációk hivatkozható helyén, ahol már megjelentek a mezőgazdálkodásra áttérő népesség értékképzeteit kifejező helyszínek, technológiák és fogalmak.

Az Éden – Ezékiel szerint – az (elvesztett) gazdagság, a szépség és a kincsekben kifejeződő hatalom helye (Ez 28,13: „Édenben, Isten kertjében voltál / mindenféle drágakő borított: / rubin, topáz és jáspis, / krizolit, ónix és nefrit, / zafír, karbunkulus és smaragd”). Ugyancsak Ezékielnél látható, hogy a kert allegorizálódik: éppen az édeni tulajdonságok kifejezését szolgálja, s növényei leginkább erkölcsi példák megjelenítői (Ez 31,1-14). Joel a szimbolikus értelmű Édent hivatkozva („Előtte éden kertje az ország, / utána sivár pusztaság”; 2,3). Máshol az éden a megszerezhető, a gazdag jövő (kertként való) kifejezése: Ézsaiás szerint „megvigasztalja Sion az Úr... olyanná teszi pusztaságát, mint az Édent, kopár földjét, mint az Úr kertje” (51,3). Ezékiel is erről beszél (36,35).

Az Éden, annak ellenére, hogy földi hely, tulajdonosa mindenkor az Úr – ilyesféleképpen kettős a meghatározottsága. Ehhez a kettősséghez

hasznoló a kert tengelyét alkotó, az anyag és a szellem, a föld és az isteni létezés összekapcsolódására lehetőséget adó tudás fája.

A paradicsomkert az *Újszövetség*ben – az ószövetségi kevert tulajdonságai után – a túlvilág képeként szerepel. S hiába azonos valamennyi jellemzője a földi kertekével vagy éppen az édenkertével, leírása szimbolikus értelmű, amelynek pontos értelmezéséhez érzékiesített képek szolgálnak. A paradicsomkert maga a megtalált éden, az elvesztett földi helyén megjelenő új. Ehhez a képhez egyre több árnyalattal szolgál az *Újszövetség*. Az elért paradicsomban az anyag regnálása, a halál legyőzetik: bennefoglalatik ugyanis az „élő víz” (Jn 4,12), az „élet tápláléka” (Jn 6,35), az „örök élet” (Jn 5,24).

A *Bibliában* felvázolt valóságosnak leírt vagy csupán képzetesnek szánt kertek szépek voltak: e szépség azonban valami másnak a megnyilvánulása. Ezenkívül a kert fontos, mert életteret biztosít. Háromféle céllal biztosan hasznosul: a benne lakó számára élelemforrás, alapanyagokat szolgáltat a medicínális-higiéniai eljárások számára, és kultikus-szagrális jelentősége is megformálódik.

E használatbavételi okok a kertről származó, a kertre vonatkozó keregett tudás jellegét is meghatározzák. Miként az olajfa, a szőlő és a gabona esetében „civilizációs növényről” szokás beszélni, a kertet állíthatjuk a kitüntetett civilizációs terek egyikének – amit a kereszténység tudását egybegyűjtő *Biblia* is állít.

A HORTUS CONCLUSUS

A bibliai kertek mindenekelőtt az élettér rendben tartott helyei. Itt minden rendeltetése szerint létezik – és az ember feladata a kert műveléssel való megőrzése. E rend megtartásával ellentétesnek látszanak a díszkertben lejátszódó események: vélhetőleg, mert nem az Istentől származó autonómia (pontosabban: korlátozott autonómia) szerint zajlanak benne a dolgok.

A díszkert a kereszténység korai szakaszában, annak pogány jellege miatt tiltott volt. Mivel a pogány kultuszok ünnepi helyét adták ezek a kertek, létesítésük és használatuk teológiai szempontból káros, ezért büntetett volt, s az Isten haragját váltotta ki (Ézs 51,3; 17,1-11; 65,3; 67,17). De ugyanez nem vonatkozott a többi kertre.

Látható és a *Biblia* hivatkozásai miatt el kell fogadni: a kert a világ közepévé vált. Ebben gyűlt össze a természetnek minden java, különös gondja és munkája van benne a Teremtőnek, s értéket is tulajdonít neki, hiszen legfontosabb teremtménye, az ember számára átadja, illetve – egy élet díjául – ígéri lakhelyül. A kert végső soron jutalom volt és jutalom lesz: olyan valós és képzeletbeli tér, amely a valós cselekedeteket a szimbolikus térbe futtatja ki, s a szimbólumok számára testként való ábrázolási lehetőségekkel szolgál. A kert az ember univerzumává válik, s évszázadokon

át, a kereszténység organikus, majd a reneszánsz neoplatonista ihletettségű vitalista világképében a világ szimbólumegyütteseként értelmezhető. Valamennyi, az ember számára fontos tudás eredője ez a félig humanizált természet (avagy félig a naturális emberi közeg) lesz.

A *Biblia* kertjeinek tulajdonsága a keresztény kozmológia nem egy területén kimutatható. Van azonban egy kert, amely magába sűrítette a kert valamennyi keresztényeknek fontos tulajdonságát, s mintaként fog szolgálni a későbbi kertek számára. Az *Énekek éneke* által meghatározott tér ez – amely egyetlen asszonyi személyhez, az istenanyaként, a közbenjáróként tisztelt Máriához, a Krisztushoz fűződő el nem apadó szerelmű ember alakjához kötődik.

A *hortus conclusus* az a szimbólumegyüttes, amely a krisztianizált természeti és kerti jelképek tömegét fogja és rendezi össze. A jelképegyüttest a babiloni fogság után keletkezett ótestamentumi kánoni irat adja, amelyben egy ifjú pár szerelmi egymásratalálásának története van leírva. Salamon király és Szulamit keleties erotikájú, természeti hivatkozásokban gazdag dalgyűjteménye, a kánoni könyvek allegorikusan értelmezendők: az Isten és népe, Krisztus és egyháza viszonyát láttatják.

A kert fogalma a kereszténység jelentéskényszerei miatt – hiszen az például a Paradicsomhoz is hozzákapcsolódott – új, az eredetét egyre inkább elrejtő tartalommal telítődött, s a jelentése évszázadok alatt folyamatosan bővült, mind pontosabbá vált. Az elzárt kert az Angyali üdvözlés típusú ábrázolások központi eleme lesz, ahol Mária (illetve a benne összpontosuló jelképi tartalmak) szüzessége több motívumból összeálló rendszerként jelenik meg. Mivel ezekben a középkori ábrázolásokban mindennek jelképi értéke volt – köztük a növényeknek is –, az abban szereplők ékítmény jellege elhanyagolhatónak számított.

Ezért idővel a *hortus conclusus* – amely az Angyali üdvözlés típusú képek után, azokból kiegészülve megteremti az Unikornis-ábrázolásokat, majd a késő gótikában a Mária a rózsalugasban típusú képeket, hogy végül architektikus eleme legyen a reneszánsz szakrális építészetnek – nemcsak szimbolikus tartalommal rendelkezett, de olyan ideális díszkert bemutatását is elvégezte, amely kertészeti módszerekkel megvalósíthatónak is látszott (Hobhouse 1992, 81).

Az eszményi kert – az elzárt kert – elképzelése a keresztényeknél az ószövetségi *Énekek énekére* (4,12-19) vezethető vissza:

Bezárt kert az én húgom, menyasszonyom,
bekerített forrás, lepecsételt kút.
Paradicsomkert nőtt rajtad:
gránátalmák édes gyümölcsökkel,
ciprusok nárdusokkal,
nárdus és sáfrány, illatos nád és fahéj,
sok tömjénfával,
mirha és aloé,

sok drága balzsammal;
 kertekben lévő kút, élő víz forrása,
 mely a Libanonról csörgedezik.
 Támadj föl, északi szél, jöjj elő, déli szél,
 fújj rá kertemre, áradjon illata!
 Jöjjön el kertjébe szerelmesem,
 és egye annak édes gyümölcsét!

E kert az Atya – a szerető – számára készül, s olyan hely, amely Szűz Mária minden tisztaságát magában foglalja! A salamoni leírást kiváltó élmény mögé nem nehéz belelátni a kora keresztények – érthető – vágyakozó elképzelését a kietlen vidékeken elterülő, elzárt, vízben és illatos, buja növényzetben gazdag kertekről.

E kert kör alakú és elkerített. Amint a *paradeisosz* jelentése alapján várható is, fallal körülvett, azaz zárt kert: az erősségben a benne foglalt értékeket őriznie is kell, s a világtól el is kell rekesztenie. Hiszen bármennyire is földi jellemzők sűrűsödtek benne egybe, az égi szempontok szerint választatott ki. Az idegen, természeti világtól elhatárolt terület azzal tehát szembe is került, más törvények szerint alakult a sorsa. Végére: belső törvényei vannak, egy szellemiség kifejezése: ilyenképpen tehát a szellemi rend fizikai megvalósítója, modellje. Világkép.

Szent hely, s minden részében az. Az Istent itt lehet a földön legközelebből megtapasztalni, elvégre az Ő kertje ez, ahol még a képmása is megjelenik: egy asszony viseli. Néha még egy gyermek is – de Ő valóságosan maga az Isten. A kert tudás forrása, a hatalom és az erő összpontosulása. Közepén valódi forrás fakad, zárt kútból – amely Mária feltöretlen tisztaságának és jegyességének szimbóluma. E forrásból csörgedező víz négy ágra bomlik, a világ négy égtája felé fut, hogy egyben el is határolja egymástól a földrészeket.

A forrás forráskőbe foglalt, fölfelé magasodik: a szent hegy szimbóluma, a közepén álló tudás fájaé is: azaz itt áll a világ tengelye, ahol az anyagi és a szellemi, a földi és az égi egymáshoz kapcsolódik.

S ebben a kertben örökifjan él – magában, vagy gyermekével, vagy a tudás szimbólumával: egy könyvvel – Mária, édeni környezetben, a rég jól ismert, paradicsomi növények és állatok között: boldogan. Tökéletes a rend, a harmónia – mert a *hortus conclusus* az időnkívüliség tere. Ez a számtalanszor ábrázolt kert az eljövendő paradicsomot mutatta be a hívőknek. A *hortus conclusus* megszűnik az elvesztett, a múlt idő kertjének lenni: a múltat már csak az édenkert-ábrázolások egy része, a Kiűzetés a Paradicsomból típus mutatja (ámbar az megjelenésében sokszor mutat *hortus conclusus*-jellemzőket is).

Az elzárt kert, a lepecsételt forrás, a kút, az édes illatú lilium, a rózsza és még számtalan, a középkor vége felé készült Angyali üdvözlő (ahol arkangyalok védik a helyet), s az Egyszarvú-vadászatokon meglévő tisztaság-motívumok Máriára vonatkoznak (s ahol Gábiel tereli be kürt-

je hangjával a jámbor állatot a szűzhöz). Jelképek veszik körül, amelyek sokszor ugyanazt vagy majdnem ugyanazt jelentik. A *hortus conclusus* az égi elhivatását vállaló, Krisztus misztikus jegyesének a lakhelye; a 11–12. századtól kezdve csupán Máriára vonatkozó szimbólumoknak a gyűjtőhelye: megerősödő kultusza miatt halmozódhatott mellé ennyi jelkép.

E jelképek némelyike korábban férfiasnak számított, s a legfőbb mártír, Jézus attribútumaként szerepelt. Mint például a rózsa is. A *hortus conclusus*-ban már Mária (átvitt értelmű) vértanúságára utal, piros színe pedig a *kharitaszra*, hogy a többi rózsajelképről ne essék itt szó: ez valóban nem az a szent hely, ahol a kolostorkerti gyógynövény virágai illetéktelen szellemi szépségek számára lennének följárva.

A *hortus conclusus* az az ószövetségi eredetű elképzelés, amely a középkori keresztény kertek kertészeti kialakítására is hatással volt, akár a bibliai növények felhasználásában, akár a kereszténység alakjaihoz kapcsolható növények kultiválásában, akár a kert struktúrájának kialakításában. Ez a kert jelenik meg a kolostorok árkádos kerengőin belül, ahol vallási hagyomány által meghatározott növényekkel ültetik be az ágyásokat, hogy az azokból származó herbákkal hol a szenteknek tisztelegjenek, hol a szentek közbenjárásával egyidejűleg betegeket gyógyítsanak. S ez az a kert, amely ábrázolt formában megjelenik a képeken, de a templomi tereken belül is, például a keresztelőmedence kialakításánál, vagy a katedrálisok és monostorok alaprajzánál is figyelembe veszik: nem véletlenül, ezek a szakrális épületek a Paradicsom felé vezető út első, földi állomásai (Hankiss 1997, 65).

S ez lesz az a kert is – bár nem ez volt a célja –, amely előbb a lelki, majd pedig a testi szépség kultuszának helyévé válik: erre szolgál indokul, hogy már az Énekek énekében is a kert a női szépség metaforájaként, a nő testének-lelkének idealizálásaként jelent meg.

AZ ISZLÁM KERTEK

A *Korán*-ban, előképének megfelelően, a bibliai kertek formái szerepelnek: a köznapi kertek, az Éden és a Paradicsom fordul elő benne. A földi kertekről szóló példázatok csupán két szűrőben jelennek meg, s feltűnően kevés adatot tartalmaznak. A barlangról szóló szűrőben egy férfi két szőlőskertet kap, amelyet pálmafák kerítenek körül (18:32–42). A gyümölcsöt termő kertek között patak fakadt. A másik példázatban (az író toll; 68:17–34) a kert a szüretelés jelöli.

A bibliai előképhez képest az Éden és a Paradicsom tartalma egymáshoz jobban illeszkedik. Hogy Éden valamiféle nagyobb, talán földrajzi terület, abból következik, hogy a *Korán* általában az „Éden kertjeiről” beszél. Van tehát egy olyan vidék, amelyre a gazdag kertek sokasága a jellemző, amelyekbe élete jutalmául léphet be a muzulmán ember. Az Éden kertjei és a Paradicsom tulajdonságai minden másban azonosak – még ha az utóbbi

hollétére nem is találhatunk közvetlen utalást. Ámbár az, hogy az élet után léphet oda akár a nő, akár a férfi, a terület nem földi voltára mutat.

Az Éden kertjeiről szóló szöveghelyek mindegyike megemlíti, hogy azok csak a hívők számára nyitottak, akik betartják az iszlám öt alaptörvényét. Az ígért kertek alatt patakok folynak, a kertekben jó hajlékok találhatók (Korán 9:72). Ezeket a hívők jutalmul kapják az állhatatosságukért: s ami a legfontosabb, „végső lakhely”-ül, azaz állandó használatra (13:24) – Allah gondoskodik arról, hogy az e világi élet a túlvilágihoz képest (csupán rövid) élvezet legyen. Az Éden kertjeibe be kell lépni: egy határt át kell hágni, amely világosan megkülönbözteti a kinti és a benti helyzetet: a hívőknek ott benn „mindenük meglesz, amit csak akarnak” (16:31).

A barlang-szúra szerint (18:30-43) e kertekben tiszta életük fizettségként az ott élők számára mindez: szép pihenőhely! A víztől hús fás területen szép és drága holmikba öltöznek, arany karperecekkal (illetve a 35:33 szerint gyöngyből készütekkel is) ékesítik magukat, zöld brokátból készült köntösöket vesznek fel, és kereveteken fekvé pihennek – mindennel ellátják őket reggeltől estig (19:61-62), nem hallanak üres fecsegést sem.

Éden kertjeiről összefüggőbben tájékoztat a 38. szúra (49-52, Simon Róbert fordítása):

...És az istenfélőknek szép (szállás)helyük lesz, ahová megtérnek:
Éden kertjei, amelynek kapui megnyílnak előttük,
(kerevetekre) dőlve fekszenek ott és sok gyümölcsöt és ételt
kívánnak,
és lesütött szemű, s (velük) egyidős (hurik) lesznek mellettük.

Mindez a sivatagi nomád jólétről való elképzelés: zárt szállás, amelynek kapui érkezésekor feltárulnak, s a pásztor a vallás által axiomatikusan kezelt vendégfogadásban részesül. Bőséges étkezés – étel és a kert javai: gyümölcs –, kényelmes kiszolgálás – eldőlve a kereveten, ahol szende, korukbeli asszonyok szolgálnak fel a részükre, akikkel utóbb kedvükre szeretkezhetnek (44:54).

E helyekre atyák, feleségek és utódok mindegyike bekerülhet – az asszonyoknak, ha jóra valóak, ifjak fognak szolgálni. S a vendégek éppúgy tetszésüket találják bennük, miként Allah is tetszését leli öbennük (98:8, 55:56). A hívő együtt van immár azzal, akit mindig hitt, az ő Urával.

A földi kert-példázatok és az édeni kertek a Paradicsom szinonimái: a Paradicsomról szóló híradás lényegében nem más karakterű, csak valami vel bővebb. Mohamed szúrája szerint (47:15, Simon Róbert fordítása):

A Paradicsom, amire az istenfélők ígéretet kaptak, ekképpen fest: vannak benne nem-poshadó vízű patakok, mások tejjel folynak, amelyek az íze nem változik, és vannak borral folyó patakok, ami gyönyörűségére az ivóknak, és vannak tisztított mézzel folyó patakok. Mindenféle gyümölcsük lesz benne és megbocsátás az uruktól...

A Paradicsom továbbá: az a hely, ahol védettek lehetünk, hiszen az első halál után nincs több, s „Allah... óv a Pokol büntetésétől” (44:56). Hurik vagy „tisztává tett feleségek” találhatóak ott, akiket árnyas tisztásra lehet vinni (4:57, 2:25).

A lassan kialakuló, sok változáson átmenő *Ezeregyéjszaka* (*Alf laila wa-la-ila*) anyagában két valóban arab alapréteg húzódik meg, a 9–10. századi bagdadi kereskedőtörténetekhez kapcsolódó Szindbád-mesék és a szóki-mondásukról ismert szerelmi fabulák, valamint a 11. század után készült, tréfásabb hangú, erotikus vonásokban gazdagabb, természeti, állattörténeti elemekkel bővelkedő kairói történetek. A kert azonban állandó, ki-tüntetett értékű térként jelenik meg a különböző eredetű mesékben.

A rúkt-h-madár által a negyven lány kastélyába került koldus különös kertekre bukkan új lakhelyén, s az egyik, amint azt leírja:

...olyan volt, mint maga a paradicsom. Kertre nyílt, gyümölcs alatt roskadozó, zöld fákkal, melyeknek minden ága terhe alatt rengett, a kertnek friss zöldje fölött hűvös szellő lengett, ezer madár csattogva zengett, dalukból Allahhoz hálaszó csengett; a pázsitot csergő patak szelte, a légben édes illatok szálltak szerte. Gyönyörködtem az almában, amelynek egyik fele piros, mint a szerelmes leány arca, másiké sárga, mint a félénk, bánatos szerelmes ifjúé, megcsodáltam az illatos birsalmát, a rubinszínben játszó szilvát... Másnap benéztem a másik helyiségbe: ott pálmákkal beültetett tágas tér tárult eléem; a rózsza, a jázmin, henna, nárcisz, ibolya, kamilla és liliom közt patak folyt: a bűvös illat megrészegett. (*A teherhordó és a három lány története. A harmadik koldus története* 54. Honti Rezső fordítása)

A mesegyűjtemény kertképe a *Korán* kertjeinek élőlényeivel, tulajdonságaival és jelképrendszerével is rendelkezik.

Az *Ezeregyéjszaka* meséiben legtöbbször előforduló számok között a négyes szerepel. Négy asszony, négy élvezet, négyesen alapozott eljárások, négy sarokra épült épületek: mindez az iszlám kozmológiának négy minőségére hivatkozik. Az iszlám kert négyszegletes, a salamoni Énekek énekének kertjét is így képezték le, amelyben négy folyó folyik, négy világtáj alkotja – melyek centrumában a paradicsomi, édes illatú környezetet élvezi a hithű muzulmán. A négyes szám kedveléséből következik, hogy bizonyos ábrázolási helyeken, amikor például növényformák mutathatók ki, a virág-szerűek között számos a négyszirmú.

A megvalósított iszlám kert a *Korán* által megígért Paradicsom előzetes, földi élményével kecsegtet. A külső világtól termetes falakkal elzárt, vízgazdag, friss víztől hűvös, ártalmas növényektől mentes, illatos virágú és tápláló gyümölcsű fáktól árnyékos kert – mindazt jelenti, ami a nomád népesség részére a biztonságos élet vagy vágyképének birodalma. Ez lenne az alkalmas környezet a tudás forrásának, a *Koránnak* illő megismerésére.

Ebben a kertben azonban nemcsak az iszlám tanítások által már megnevezett növények fordulhatnak elő. Nemcsak azok, amelyek a megnevezés jóvoltából kiemelteké váltak, az ember és Allah szimbolikus kapcsolattartásának eszközei lettek. Hanem azon növények is, amelyek az ember számára kínálhatnak hasznát – árnyékot, illatot, kellemet: mint például a koronájával hűs, napfénymentes helyet biztosító platán, avagy az orvosságot szolgáltató sokféle herba. Ámbár nehéz a különböző feladatok ellátására szolgáló növények használatba kerülési okai között éles különbséget tenni, hiszen az illatozó virágú és ehető termésű mandulafák s egyéb (általában kettős hasznú) növények ugyan nem szolgálják-e Mohamed próféta elképzelését a mennyországról, s az illatuknak, termésüknek ugyan nem az-e a feladatuk, hogy a Paradicsom édes harmóniáját előlegezzék? Ilyen értelemben az iszlámban – miként a kereszténységben is – a természet bármely eleme vagy annak bármiféle megnyilvánulása jelképpé válhat. Aminek az a következménye, hogy az egyes növényfajokat ábrázolták – hiszen a növények ábrázolhatósága az iszlám vallásban engedélyezett, ha nem is a saját szépségük miatt, hanem azért, mert Allah lelkére emlékeztetnek.

Penelope Hobhouse az iszlám kert szimbolikáját elemezve a sajátosságok közé sorolta a művelés alá vont terület már említett – négyfelé osztott – négyszögletes voltát. A derékszögben elhelyezkedő csatornákat a perzsa eredetű öntözőművek elhelyezésével rokonítja, de már a négyes számnak muzulmán kozmológiai jelentőséget is tulajdonít. Az egymás mellett fekvő négyszögek a változó természet gazdag, egymásra törvényszerűen következő megnyilvánulásai – állítja –, így válhatnak ezek a kertek a biztonságba, a szépségbe, a hitbe való elmerülés tereivé, az univerzum megértésének a helyeivé is. S csupán a többszörösen összetett funkcióval rendelkező kert biztosíthatta azt, hogy e kertkultúra évezreden keresztül alapjaiban változatlan tudott maradni (Hobhouse 1992, 42–44).

A víz felhasználására épülő, szimmetriát mutató, geometrikus elrendezésű, zárt kertekben a medencéknek, a vályúknak, a szökőkutaknak, a megfelelően kialakított falak között vagy termekben futó víz hangjának, mozgásának és fodrozódásának saját jelentése van, s persze a víz a növények növekedéséhez is szükséges. Ilyen szerkezetű kert korábban is készült, de hogy milyen növényeket használt az iszlám világ a kertépítésben, arról először egy 1050-ből származó, al-Biruni-féle lista kínál tájékoztató adatot. Köztük vannak természetesen Dioszkoridész és Plinius növényei – és sok új változatú faj.

A muszlimok növényeinek nagyobbik része, klimatikus okokkal magyarázhatóan, megegyezik a mediterráneum népeinek növényeivel. Az e növényekre vonatkozó görög és bizánci ismeretek (a 8. századtól, amikortól a bagdadi uralkodók arabra fordítatják az ősi, leginkább orvosi tudást őrző, de értelemszerűen botanikai ismereteket is nyújtó szövegeket) szabadon fölhasználhatóak voltak, s azok átszármaztatásában keresztény és zsidó tudósok is részt vettek.

A kultikusan megalapozott muszlim élőlényhasználatot erősíthette, hogy a letelepedést, s így a föld- és kertművelést vállaló, a mezőgazdasághoz nem nagyon értő arab népesség agronómiai, kertészeti, medicinális tudását kialakító és rögzítő iszlám előtti mezopotámiai (azaz nabateus), valamint a görög-római ismeretek a területen biztosak voltak. Megalapozónak tekinthető például a Qutsáminak tulajdonított, időszámításunk utáni első évszázadokban keletkezett *Nabateai mezőgazdaság* című mű (Meyer 1857, 10).

A keleti előképeket gazdagon mutató, az Ibériai-félszigeten, a 10. században, tehát a viszonylag későbbi iszlám időben létrejött asztronómiai-agronomikus-liturgiai *Córdobai kalendárium*ban megnevezett szerephez jut számos növény, amelyek szerepét e sokféle hagyomány együttesen alakította ki.

Az iszlám kertek azonossága ellenére meglévő különbségeket az ökológiai tényezőkkel magyarázhatjuk. A kerttörténészek szerint megkülönböztethetőnek látszanak a bagdadi kora abbasszád kertek, a 9–14. század között létező Ommajád mór kertek, a 14–15. században készült közép-ázsiai kertek, amelyeket a Timuridák alatt készítettek, a 17–18. századi Szafavida perzsa kertek, a 16. századtól készülő ottomán s a 16–19. század között létrejött, Babur leszármazottjai által folyamatosan alakított észak-indiai kertek. S e kertek növényei egyszerre szolgálták a paradicsomi képzetek kialakítását és a mindennapi szükségletek kielégítését.

Az *Énekek éneke* láthatólag nem csak a kereszténység kertképét, s ezzel összefüggően az univerzum-elképzelését határozta meg. Az iszlám kert szerkezete is ettől az i. e. 3. század környékén véglegesített dalgyűjteményből ered: annak ellenére, hogy kifejlésében gyakorta a keresztény kerttel ellentétes vagy más ideológiákat mutat fel.

Mindkét kert zárt, erődítményszerűen fogja körbe őket a fal, hogy a külvilág tekintete elől minden elzáródjon, s ami bent van, csak önmagára vonatkozzék. A keresztény *hortus conclusus*, és a belőle levezetett kertábrázolások, miként a megvalósított kertek is, kör alakúak: a kora kereszténység idősíkokat nélkülöző, az antikvitás tér- és időelképzelésére alapozott nézeteinek ez felel meg. A világ gömb alakú, az idő önmagába tér vissza. Az iszlám kertek azonban négyszegletesek – a négy oldal szintén az antikvitás ismeretét hivatkozva, mégpedig a négy elemét s az arra épülő tanításokat.

Az iszlám kertkultúrának a technológiai hatásokon s a felhasznált fajok számának szélesítésén túl a kereszténységre kifejtett egyéb hatásait is meg kell említeni, s ezek közül fontosnak látszik a természetképi és az orvosi-higiéniai.

A Szászánida Perzsiát meghódító arabok nemcsak a kertek gazdagságával és oázisszerű értékével szembesültek, hanem azzal is, hogy a virágoskertek növényeihez hasonló értéket képviselnek a termékeny völgyek vadvirágai is. Bármelyik hely szolgáltatathatott számukra valamilyen szempontból értékes növényanyagot – a lefordításra kerülő antik botani-

kai jellegű könyvek tartalma ezt erősítette meg. A 9. században lefordított dioszkoridészi *De materia medica* szerint is találhatók gyógyításban használható növények az ember nem érintette tájakon: azaz a természetnek saját megbecsülendő értékei vannak. Mindez elég alapot nyújtott a keresztény elvekhez képest természetközpontúbb természetbölcselethez.

Az iszlám orvoslás és gyógyszerészet nagy népszerűsége tett szert az európai szakemberek körében, a muzulmán alkotók és munkásságuk nemcsak példakép és hivatkozási alap Európában, de tudásuk a napi gyakorlatba is beépült. Az egyetemeken oktatták tudásukat, okfejtésüket és szemléletüket, könyveiket lefordították, receptjeiket módosítás nélkül felhasználták, vagy módosítások révén igyekeztek európaivá alakítani – a 11. századdal kezdődően s még a 17. században is, hogy a tekintélyük majd csak a 19. századdal tűnjön el véglegesen. Az iszlám orvoslásnak filozófiai háttere is volt, ez tette megkerülhetetlenné a más tudományágakkal, mint például a fizikával való kapcsolatát. Avicenna, Abulcasis és Averroës európai népszerűségét nem csupán az adta, hogy általuk arisztotelészi természetismeretre lehetett szert tenni, de fizikusi és holisztikus jellegű medicinális tudásuk is, amelyek sikeresen átültethetőnek bizonyultak. Az arab orvosok a betegség okát keresték, s nem csak tüneti kezelést vállaltak (Nasr 1968, 185–197).

A SZAKRÁLIS KERTEKTŐL A PROFÁN KERTEKIG

A kert mind a kereszténységben, mind az iszlám civilizációban szakrális tér: az Úr létezésének helye s egyben a bizonyítéka. A szent iratokban leírt édeni terület földi utánzásra szólít fel: a létrejövő kertek az érintetlen természettel szemben értékkoncentrátumokként jelentkeznek, valamiképpen a túlvilági kert tulajdonságait hordozzák, s minden természetes és mesterséges részletük annak allegóriájaként szolgál. Éppen ez: a jelképpé válás lehetősége teszi indokolttá létrehozásukat és fenntartásukat. E tér fennmaradásához szükséges gyakorlati eljárások és igények mentén jelenik meg az a mezőgazdasági-kertészeti praxis, amely lehetővé teszi a népesség élelmiszerral való ellátását, továbbá megalapozza a kulturális-művelődési igény kielégítését is. A gyakorlatban a kertészeti ismeretek késő középkori fejlődését antik előzmények segítik elő, függetlenül attól, hogy azok éppen Európában, mindenekelőtt a kolostorkertek környékén, vagy az iszlám világban – a szükségképpeni módosulásokkal együtt – maradtak-e fenn.

A kert értéke maga az Úr: s mindaz értékes, ami tőle származik és származtatható. S nemcsak a kert élőlényei – jönnek azok a kontinentális éghajlat sztyeppeit vagy lomberdei területéről avagy a mediterráneumból –, többségükben a növények s némileg az állatok nevezetnek meg s szereznek egyéni jelentőséget, hanem mindaz az emberi akarat és munka is, amellyel a kert állandósága megtartható.

A kertek szakrális célú fenntartását a *hortus conclusus* bizonyította. Amíg az általa egybekerített jelképegyüttesnek metafizikus jelentése van, a részei: az épített konstrukciók, a növények, az állatok, a szellemvilág lényei a szakrális jelentés megtartása mellett ugyan, de gyorsan profanizálódnak. Hiszen praktikus célokból is megengedett mindegyiknek a használata: táplálkozási, higiéniai vagy gyógyászati szerepük van.

A kolostorkertekben a növényállomány funkciója elkülönítetlen: együtt találhatóak a zöldségnövények, a gyümölcsök, az illatszert szolgáltatóak és a gyógynövények – nemegyszer éppen a temetőben (amely ideiglenes állomás a Paradicsom felé, s így a temetkezési helynek paradicsomi tulajdonsága mutatkozik). Amíg a középkor elképzelése szerint bármiféle betegségből való gyógyulás oka Istentől származik, addig a hozzá forduló imák, illetve azok a növényi és állati eredetű gyógyszerek lesznek a gyógyászatban hasznosíthatóak és hatékonyak, amelyek közvetlenül kapcsolatba hozhatók az Úrral vagy környezete alakjaival, mindenekelőtt Máriával. Az isteni környezethez tartozik így például valamennyi illatos növény (az áldozás, a füstölés eredetére mutatva rá), valamennyi tápláléknövény (amelyek így megszentelt gyógyszerek is lesznek), és azok, amelyek szerepe leginkább allegorikus, amelyek érzékelhetővé tett, testesült fogalmak. Az emberi kultúrába bevont élőlények bármelyikénél – az időben előre haladva – együttesen mutatkozik meg a hármas használatbavétel, még ha annak más-más lesz is az aránya. Például: a rózsza kultúrába kerülését ugyanezekkel az okokkal magyarázzuk. A rózsza (legkevésbé) tápláléknövény (bár eszik a termését, s ételillatosításra és -színezésre használják), az antikvitásban gyógynövény (amely használati ok aztán a kereszténységben tovább szakralizálódik, hogy később – az előzményekre építve – az elsők között bevonódjék a keresztény szakralitásba), s Jézus, Mária és a vértanúk jóvoltából gyógyító és szentségjelző szereppel is rendelkezik (Géczi 1998).

A táplálkozási, a gyógyászati és a szakrális igények kielégítésére szolgáló kertészetben a fenntartói elvárások alapján a középkor végével szétváltnak a kerttípusok: és ehhez leginkább a skolasztikus medicina gyógynövénytársasága, valamint a neoplatonizmus szépség-elképzelése járul hozzá.

Az antik természetismeretben a mezőgazdaság és az orvoslás az, ami az élőlények használatát érvényesíti. A táplálkozás és a medicinális igény közvetlenül és közvetetten indokoltá tette számos növény folyamatos jelenlétét. A mezőgazdasági ismeretek a Római Birodalom szétesése után elszegényedtek, feledésbe merültek, s csak a 9. században, a *Capitulare de Villis* megjelenésével egy időben, az egységesedő európai kolostorépítkezések idején fejlődnek ismét némileg.

Az orvosbotanikai munkákban foglalt tudásra a kertépítészethez képest mintha nagyobb szükség lenne. Az alapvetést továbbra is Dioszkoridész *De materia medicája* jelenti, amely mindenekelőtt Kis-Ázsia déli részén és Görögországban honos növényeket s a belőlük készíthető gyógyszerek listáját, felhasználási praktikáit tartalmazta.

A patrisztika korában a rómaiak kertgazdálkodási gyakorlata szinte teljesen, elméleti ismeretei nagyobb részben eltűntek. Régészeti adatokban sem lehet gazdag ez a kor – leginkább, mert a népesség számára nem a kertek nyújtották a megélhetést. Az alacsony számú népesség eltartására elegendőnek bizonyul a természeti környezetben fellelhető és előállítható táplálék. A belterjes gazdálkodás sem nagycsaládi igény. A 7–9. századtól pedig a táplálkozásváltás, az állati eredetű élelem erőteljesebb fölhasználása szolgál pótlásul a megnövekedő igényhez.

A patrisztika kora végének kertjeiről nagyobb terjedelemben, a maga kompilációs módján Sevillai Isidorus tudósít. Az *Etimológiák könyve* a korábbi írásban fennmaradt kertészeti ismeretek halmaza, keresztény jellegű ajánlatokkal kibővítve. *De rerum naturis* című művében Hrabanus Maurus, *Liber hortorum* című munkájában pedig a 9. században élt Walahfried Strabo foglalkozik a kertekkel: az utóbbi a kolostorkert ideáltípusának megadója lesz. Strabo kolostorkert-elképzelésében is ott a többség: a kert részben konyhakerti, és gyógynövényei folytán tápanyag és medicinaforrás (e kettős cél némely növény termesztésében elválaszthatatlan), részben az érzékszerveket – azaz a testet – gyönyörködtető, enyhítő *locus amoenus*, részben pedig az a metafizikai tér, amelyben Isten jelenlétét a szokottnál közvetlenebb módon lehet megtapasztalni.

A világi kertekről irodalmi jellegű munkákban olvashatunk. A *locus amoenus* (természetesen antik előzményekre hivatkozhatóan) nem a kor kerthasználati gyakorlatából származik: leginkább a *hortus conclusus* – némileg – világiasított, de a Paradicsomtól-Édentől soha el nem választott változata. Az udvari kultúra sokat hivatkozott, környezeti kontrasztra épített tere, ahol harmonikus körülmények, emberiesített természet ad megfelelő elrendezettségű, szcenírozott háttérrel a mindenkori történetnek, a *Trója-regényben* az alma-ajándékozásnak, a *Yvain-regényben* Artus udvartatásának, a *Laurin-eposzban* a társasági életstílusnak, a *Rózsa-regényben* az érzelmi-moralizáló áradásnak. Az irodalmi ábrázolások mutatják csak meg igazán: ezek a helyek a Paradicsomról szóló bibliai elképzelésnek felelnek meg, amelyben a testiségnek csak annyi jelentősége lehet, amennyiben a szellemre vagy annak kisugárzására vonatkozik.

E profán jellegű, de szakrális elemekből építkező helyet a vágáns költészet tovább módosítja: földi paradicsommá igyekszik átnevezni, ahol helye van mind a testi szerelemnek, mind az önfeledtségnek és önfelkínálásnak, vagy éppen azoknak a cselekedeteknek, amelyekkel érzéseket tudnak kifejezni.

A *hortus conclusus* elkerített voltát az előzőnél erőteljesebben hivatkozó világi kertek is vannak: miként az uralkodók számára készített vadasparkok (Nagy Károly aacheni kertje fallal körbevett, ahogy azt az antik mintákból igyekeztek átemelni), az epikában előforduló rózsakertek is ilyenek. E kerteknek, a kertek élőlényeknek kevés szerepük van – a vadaspark éppen a Német-római Császárság uralkodói elemei közé emeli át a példaképnek talált görög és római császárkori előképeket, a rózsakertről

szóló írás pedig a virágkultuszt erősítve jogi, törvénykezési, temetkezési szokásokat hivatkozik (úgy, hogy éppen a színszimbolikát egyéníti) – s üdvkereső szerepük kétségtelen.

A *Biblia* édenkertnek és a Paradicsomnak, továbbá az *Énekek énekéből* származtatott *hortus conclusus*nak megnevezett középpontja: a fa, a forrás. A világ központjaként történik a rájuk való utalás, a szent hegyre is s ugyanilyen okból történik a rámutatás, s a továbbiakban a szent városokra, a szent helyekre, vagy éppen a kozmikus hegyet utánzó templomokra, s a kertekre is. A terek és építmények szimbolikus hangsúlyának helye meghatározott. A kolostorok térszervezése hasonló – rámutató – szabályok szerint történik.

A kerengőből nyíló hortus minden kolostor középpontját foglalja el: ezt a kertet övezi valamennyi kolostorépület. A kert négyszögletes, amelyben ágyások fekszenek, az ágyások között ösvények futnak. A Sankt Gallen-i Karoling-kori ideálterven a templomhoz közvetlenül csatlakozik a négyszögletes kerengő, középrésze pedig a kerti tér. Ezt az elrendezést fogadják el az épülő kolostorok. A ciszterci Szent Bernát ezt a kertet hol a Paradicsomhoz, hol a *hortus conclusus*hoz hasonlítja (Takács 1995, 26): a szerzetes élete e zárt, meditálásra, közösségi életre, némi fizikai munkára alkalmas helyen zajlik, ahol a lélek szükségleteit lehet kielégíteni. Ezt szolgálják liliumtól a zsályán át a rózsáig a szakrális jelentéssel telített növények, a végtelenségig róható, önmagába visszatérő utak, az égbolt felé nyitott tér, a fölfelé irányuló építmények, az arányokkal sugallt harmonia-elképzelések, a kútház tápláló és tisztító vize. A szerzetesek kolostori kertje a misztikus kert földi megvalósulása éppúgy, mint a profán használatú kertek, de azokhoz képest bennük nyilvánvalóbb és közvetlenebbül tapasztalhatóbb a transzcendentális szerep.

A kereszténységbe a díszkert – az Úr környezetét jelentő, a földi élet számára is megvalósítható tér – jelentőségét (talán Bartholomew de Glanville 1240-ben írt enciklopédikus munkája nyomán) Albertus Magnus vezeti be: *De vegetabilibus* című munkájában (1260) az udvari ünnepségek helyeként határozza meg, s előállításának kertészeti eljárásait, felhasználható növényeit, architektonikus formáit is megadja. Innen fog a díszkert átszármazni Petrus de Crescentiis – a reneszánsz kertelképzelést alapvetően meghatározó, 1305-ben elkészült – munkájába, akitől a – fordítások, majd a könyvkiadás segítségével – Európa-szerte szétszórva. E díszkert jellemzői éppúgy megtalálhatók lesznek majd Boccaccio *Dekameron*jában, mint Francis Bacon *A kertről* szóló esszéjében.

A haszonkertekből a korszak Édenkert-elképzelésének leginkább megfelelő díszkert és az orvosbotanikai kert szinte egy időben válik le, hogy aztán gyorsan kiegyenüljenek a zöldségesek és a gyümölcsösök is. E szétválást az egyre többször és nagyobb példányban megjelenő antik botanikai munkák, Theophrasztosz, Plinius művei, a dioszkoridészi munkásságon alapuló (egyre bővülő) orvosi művek, továbbá az egészségnevelésre szolgáló (még inkább kompilált) herbáriumok, kalendáriumok és csíziók

szolgálták, valamint az antik kertészeti jellegű szakanyagok, amilyenek Cato, Varro, Columella és Palladius könyvei, amelyeket Crescensi épít be a kertészetet meghatározó, a reneszánsz korszak Európa-szerte alapvető és népszerű kézikönyvébe.

A DÍSZKERT ÉS AZ ORVOSBOTANIKAI KERT

Az emberi igény alapján különböznek, nem pedig a szerkezetükben a reneszánsz kezdetén teoretikusan is kidolgozott, karakterizálódó, az egy használati mód kiszolgálására szakosodó kertek. Albertus Magnus 1260 körül született, említett kéziratában olyan örömketről írt, amelynek előállításához a technológiát is megadja. A látás és a szaglás számára szolgáló helyszín a szépséget, a kellemességet és a jó illatokat, amint a kortársi szövegekből kitűnik: a paradicsomi állapot jellemzőit tartja a kert legfontosabb tulajdonságainak. De a két érzék kielégítésére szolgáló növények legtöbbször – így a haranglábnek, rutának, liliomnak, rózsának stb. – is megmarad a maga szentekre való utalása.

Aki a növényeket először szépségük miatt említi, még csak egy kolostorkert lakója, Walahfried Strabo, aki munkájában, a 9. századi *Hortulus*-ban néhány növényt a szépségével jellemez. Ez új megfigyelési szempont, ám kétségtelen, hogy e virágok csakis azért szépek, mert azok a vallás által kiemelt fontosságú személyekhez hasonlatosak, akiknek attribútumai.

Az Albertus Magnus-féle díszkert, bármennyire is a megváltozott igény, illetve kerthasználat eredménye, strukturálisan konzervatív.

„Vannak olyan kertek is, amelyek nem annyira a haszon és a nagyobb termelés szolgálatában állanak, hanem inkább a szórakozás helyei és termelés tekintetében elhanyagoltak mondhatók, minélfogva nem tartoznak egyik mezőgazdasági földhöz sem. Ezek neve *viridantium* vagy *viridarium*. Mivel főként két érzékszerv gyönyörködtetésére szolgálnak, nevezetesen a látásra és a szaglásra, mindazon rendszabályok távoltartásával készülnek, amelyek egyébként a növénytermesztésben irányadók. Ugyanis a szemet semmi sem gyönyörködteti annyira, mint a finom, nem hosszú pázsitfű. Ez azonban csak sovány és nehéz talajon nevelhető. Ennélfogva azt a helyet, amelyet díszkertnek akarunk berendezni, alaposan meg kell előbb tisztítani a régi gyökerektől, ez pedig csak úgy végezhető el, hogy a gyökereket kiássuk, a földet a lehető legjobban elegyengetjük és jól megöntözzük forrón lobogó vízzel, hogy a benne maradt gyökereket és magvakat elforrázzuk, megakadályozzuk csírázásukat. Azután az egész helyet befedjük finom fűvű, sovány pázsitdarabokkal, amelyeket széles fakalapáccsal erősen benyomkodunk, majd pedig a fűvet lábunkkal úgy a talajba tapossuk, hogy szinte egészen eltűnik: erre nemsokára mint finom hajszálak törnek elő a fűszálak, és zöld szőnyeg módjára borítják el a földet. A pázsitnak akkorának kell lennie, hogy mögötte négyzetletű terü-

leten mindenféle fűszeres növény, mint ruta, zsálya, bazsilikum, ültethető legyen, hasonlóképpen mindenféle virág, mint ibolya, keselyűfű, lilium, rózsza, kéklilium stb. A fűszeres növények ágyai és a pázsit között, utóbbinak végében, magasabb pázsitdarabokat kell készíteni, amelyeket virágok tegyenek kedvessé és a közepük ülőhelynek legyen alkalmas, hogy az emberek ott üldögélve és virágokban gyönyörködve kipihenhessék magukat és felfrissüljenek.

A pázsitba a napos oldalon fákat kell ültetni, vagy szőlőt kell magasra nevelni, mert ezek lombja bizonyos mértékben védelmezi a pázsitot, és árnyékával gyönyörködtet s frissít. Ezekről a fáktól nem várunk gyümölcsöt, hanem árnyékot, ezért nem gondozzuk és nem trágyázzuk alattuk a földet, hogy ne ártsunk a pázsitnak. Vigyázni kell, hogy a fák ne álljanak nagyon sűrűn és nagy számban, mert a friss levegő elzárása egészségükben kárt tehet. Ezért a mulatókert legyen szellős és árnyékos. Attól is óvakodni kell, hogy keserű fákat ültessünk, mert ezek árnyéka elgyengíti az embert, mint például a diófaé és más efféle fáké. Inkább édes természetűek legyenek ezek a fák, amelyek virága kellemes illatú és árnyékuk élvezetes, mint a szőlő, körte- és almafa, gránátalma, babér és ciprus. A pázsit mögött pedig legyen sok olyan orvosi és fűszeres növény, amely nemcsak illatával nyújt élvezetet, hanem a szemet is gyönyörködteti különféle virágával, amely magára vonja a szemlélődő figyelmét. A herbák közül főleg a rutáról ne feledkezzünk meg, mert nagyon szép zöld a levele, és keserűsége révén elijeszti a mulatókertből a mérges állatokat.

Azonban a pázsit közepére ne ültessünk fákat, hanem hagyjuk szabadon, hogy ott élvezhessük az egészséges szabad levegőt, és járkálás közben ne akadjanak arcunkba a fa ágai között feszülő pókhálók, ami elkerülhetetlen lenne, ha a pázsitot egészen teleültetnénk fákkal.

Ha pedig lehetséges, vezessünk a középbe tisztavízű forrást és foglaljuk kőbe, mert abban gyönyörűsége telik az embereknek. Északnak és keletnek legyen a mulatókert szabad, az innen fújó szelek egészséges és tiszta volta miatt. Ellenben a déli és nyugati oldalt zárjuk el, mert az innen fújó szelek viharosak, tisztátalanok és az embert gyengítik. Igaz ugyan, hogy az északi szél ellensége a gyümölcsnek, azonban csodálatos módon megóvja az ember szellemi és testi egészségét. Márpedig a mulatókerttől gyönyörködtetést várunk, nem pedig gyümölcsöket” (Rapaics 1932, 76–77).

Az, hogy a kert szélét – a széljárást is figyelembe véve ültetett – fák és bokrok határolják, közepén fű nő, ahonnan szemlélni lehet a test békéjét szolgáló, szép virágú gyógynövényeket, s a szabad területen kőbe foglalt forrás kerül, mutatja, hogy e hely rokon tulajdonságú a szakrális kertekkel. Pietro Crescenzi bolognai tanácsos *Opus ruralium commodorum*, amely a középkor első jelentős hatást kifejtő részletes kertészeti könyve, valójában néhány korábbi kézirat alig változtatott anyagát tartalmazza, s Columella *De re rustica*-ja XII. könyvével csaknem megegyező rész található benne, illetve a VIII. kötet valójában Albertus Magnus díszkertleírása (Hobhouse

1992, 94). Crescenzi kertelképzelése sem áll távol a paradicsomkerttől: a pázsitokat bokrokkal és gyümölcsfákkal szegélyezi, a hűsölés helyeit – mégpedig igen változatos módokon – kijelöli, s mindezt egy egyre összetettebb jelentésű centrum, a forrás, illetve medence köré rendezi.

E kertek létrehozásához szükséges természeti anyagoknak, élőlényeknek megmaradt a maguk szakrális értelme (illetve kapcsolata) is: ezzel valamiféle jelképi erősítésre nyílik alkalom. A jelképek egymásra torlódása akkor kezd elbonyolódni, akkortól válnak nehezen áttekinthetővé (sokak számára pedig követhetetlenül s üressé), amikor a természetből megformált kertet az allegorizáló, (utóbb képzőművészeknek mondott) munkákkal paradicsomiasabbá fokozzák. Amikor a gondosan megmunkált, felépített táj közepébe valóban oda is kerül a kút, a forrással, a szobrokkal és a medencékkel, az ösvények hatásos foltokba ültetett növények között kioszkok, állatházak, barlangok között kanyarognak, s labirintus, pergola, nyírott sövény teszi játékosá és finoman érzékivé a kertet.

A *Dekameron*ban, Boccaccio 1348-ban írt novellagyűjteményében a zárt kert a beteg világ elől elmenekülő társaság számára ígér földi paradicsomot. Ilyen paradicsomkerteket Petrarca saját kertészkedésével igyekszik megvalósítani: a 4. században élt Palladius szövegét másolja, és a valóságban is felépít egy kertet. Crescenzi más-más megvalósítható kertet ajánl a szegényeknek, a nemességnek és a főuraknak: egyik pólusba a kicsiny haszonkertet, a másikba a kiterjedt díszkertet állítja. A táplálkozás és a fényűzés egyként az Úrral kapcsolatos, de az ezekből való részesedés nem egyformán adatik meg a különböző emberek számára. S amíg a francia *Rózsaregény*ben, vagy annak angol fordításában, s a 15. századi perzsa irodalomban is a kertet mindenekelőtt allegóriaként lehet értelmezni, amelyekben a főhős hol a zárt kert mélyén rejtőző rózsza titkát keresve jelképek között bolyong, s egyértelműen paradicsomi helyzetekben találja magát, addig a *Crescentius* nyomán népszerűsödő kertelképzelés valódi kertek létrehozására szólít fel. Le Ménager de Paris az 1300-as években azt írja feleségének, hogy a háztartás mellett miként kell a kerti munkákat elvégezni, Petrarca már a holdfázisok figyelembevételével maga vet és palántáztat, de a barátja, akivel növényeket cserélget, Galeazzo Visconti kastélya köré – Paviában – kertet telepít és gondoz az éghajlaton megnövő kellemes növényekből.

A reneszánsz kertek szerkezetét a keresztény hagyományokba illesztett késő antik kertelképzelés is befolyásolta. A kertek növényeit a környező mediterrán tájból kiválasztottak alkotják, egyelőre csupán olyanok, amelyek az antikvitásban kerültek be a kultúrába, a kereszténység pedig tovább használta, illetve azok, amelyeket az iszlám kultúra Európához közeli területein tettek népszerűvé. A keresztény és az iszlám területek között hamar megvalósultak az első növénycserék, s az így megismert fajok a kertészkedés fejlődésével szerteterjedtek. Mégsem mondható az, bár mód volt rá, hogy ugrásszerűen megnőtt az ismert fajok száma.

A növények cseréjére a 12–13. századtól egyre több forrás utal. Magvakat, dugványokat kérnek és küldenek egymásnak a kolostorok lakói. Az

arabra fordított Dioszkoridésszel együtt a gyógynövény-botanikai ismeretek is elterjednek a spanyol és a dél-itáliai területeken, ahonnan tovább viszik az orvosi tudással együtt. A növénycsere és a növénykereskedelem fenntartója a gyógyítás: a kolostorok nagy becsben tartott fűvészkönyveiben őrzött gyógyszerreceptek elkészítéséhez mindenkor szükség van nyersanyagra.

A nyersanyag azonban csak mediterrán területekről érkezhethet északra – e vidék növényeit írják le a korabeli kézikönyvek: így vagy tartósított anyag kerül azokra az európai területekre, ahol azok ismeretlenek, vagy magát a növényt szállítják oda: de e növények életben tartásához megfelelő mesterséges környezet szükséges. A mórok, a mórokat követő keresztény uralkodók, a déli kórházak és a belőlük kialakuló egyetemek mesterei – Salernóban, Montpellier-ben – a kertjeikben sok olyan növényt tartanak, listáznak, ápolnak és terjesztenek, amelyekre egészségügyi szempontok miatt tarthatnak igényt. A dísnövények használata: keresése, ültetése, értékelése csak a gyógyászati növények által kialakított kertkultúra fennállása után, a 14. századdal kezd növekedni.

A herbák fenntartását az orvosi tevékenységgel foglalkozó intézmények mellé telepedett kertek biztosítják. S a gyógyszerekhez szükséges növények azonosítása, fellelése és elterjesztése: a mindennapi gyógyászati gyakorlat anyagszükségletének biztosítása nemcsak az antik gyógynövények újrafelfedezését, de számos új faj megismerését és elterjedését is eredményezte. A növények kiválasztásánál – új szempontként, a díszkertek elterjedésével – megjelenik a szépség szempontja is, s ez új lökést ad a kerttípus kiegyenüléséhez: de láttuk, s ismert, hogy a szépség maga is gyógyító, mind a kereszténység szentkultusza szerint, mind pedig későbbiekben, a reneszánsz neoplatonizmus értelmében.

A mór területeken már a 11. században létrehoznak olyan növénygyűjteményeket, amelyek az orvoslás számára gyógyászati anyagokkal szolgálnak. Ibn Wafid és Ibn Bassal Toledóban, a Huerta del Reyben ápol ilyen kertet. Az angliai Stepneyben egy dominikánus orvosszerzetes, Friar Henry Daniel (1315–1385) botanikus kertet hoz létre, feltehetőleg ilyen gyűjtemények között az elsőt. 252 növényfajt (fajta) nevel, s megfigyeléseit nemcsak gondosan följegyzi, de azt korábbiakkal – például Platearius *Circa instans*-ával – is összeveti, kiegészíti. Ott, ahol kiterjedt orvoslás, orvosi iskola, majd egyetem működik, szükséges a felhasználható növények ismeretét, termesztését, gyógyszerre való földolgozását is megtanítani: mindez a fajismeret növekedéséhez, és az őshonos és a megtelepített növények megkülönböztetéséhez, a környezeti igény felfedezéséhez, a termesztési módszerek fejlődéséhez, a gondozás módjainak változatosságához vezetett el.

Pisában (1543, 1563, 1591), Padovában (1545), Firenzében (1545), majd Bolognában (1568) jönnek létre az első olyan élő növényekből kialakított orvosi gyűjtemények, amelyeket szisztematikus felépítettségük okán botanikus kerteknek is tekinthetünk. E 16. században megalapított egyetemi,

s nyomukban Európa-szerte létrejövő egyetemi és magánorvosi gyűjtemények az oktatás céljait és a napi gyógyászati igényeket szolgálják. Kialakulásukkal egyidejű a természettudományi gyűjtemények, a szárított növényeket bemutató – Luca Ghini technológiája szerint alakuló – herbáriumok és a rajzolt-festett növényképeket és a növények leírását és hasznát rendszerező nyomtatványok elterjedése.

E gyűjtemények a növényekből kivont gyógyászati készítmények oktatására szakosodott orvosbotanikai tanszékek mellett működtek, s a szemléltetés anyagát adták. Az élőlényeken alapuló gyakorlati célokat azonban egységbe foglalja a kert.

E kerteknek fenn kellett tartaniuk a földrajzi és a botanikai felfedezések eredményeként megtalált növényeket, és ki kellett elégítenie a praktikus botanikai-orvosi igényeket is. S amíg csupán a dioszkorideszi eredetű mintegy ötszáz növényfaj termesztését szolgálták – sőt még csak nem is annyit: alig háromszázat ismertek, s éppen a hiányzóak felfedezésére, s a használatban maradtak „filológiai megtisztítására” indultak el a humanista növényfelfedezői mozgalmak –, sem elhelyezésükkel, sem pedig szisztematizálásukkal nincs nehézség.

A kert hagyományos szerkezetéhez illeszkedőt választottak: vagy azonos nagyságú ágyásokba ültették szét a növényeket, vagy az ágyásokat magukba foglaló, mintázatot mutató struktúrába. A pisai első botanikus kert, amelynek egy kolostor adott helyet, kétségtelen, hogy kolostorkert-jellegű volt. A kolostorkert-jelleg mindegyik korai botanikus kertben megmarad, a leideni (1601), a párizsi (1633) és a messinai (1640) gyűjteményekben a kezdetekhez hasonlóan kis, egymás mellett fekvő, szabályos alakú területeken nevelik és mutatják be a fajokat. A kertek mindegyikének van egy kör alakú centruma, pavilonnal, vízmedencével, forrással, amely a négyzet alakú kert négy negyedének a közepe. A négy nagy tábla – a világ ismert négy földrésze, miként a négy bibliai földrész is lehet – nagyobb vonalakban az iszlám kert struktúráját idézi. Bennük a növények égtájak, évszakok vagy éppen az ábécé sorrendje szerint helyezkednek el: mindezzel rendkívüli rendszerezési bonyodalmat okozva. A padovai kert négyzetes „világtárait” azonban, a *hortus conclusus*nak megfelelően körforma téglakerítés foglalja egybe. Akár az iszlám, akár a keresztény paradicsomkert-elképzelést is hivatkozzák e botanikus kertek (közben arra is rámutatva, hogy melyik az a kultúra, amelynek az orvosi ismeretein alapult a kerttulajdonos intézményben gyakorolt-tanított tudás), a kert egységét és összhangját kultikus okokkal magyarázhatjuk. Hasonló vélhető abban is, amikor például a parterrek mértani mintázatai között megjelennek a rozetták. Ulisse Aldrovandi 1571-ben megrendeli Hugo Blotiusztól a padovai kert növénykiültetésének új mintázatát: számos rozetta formájú akad köztük. A rozetta-rózsa-Mária kapcsolatra való hivatkozást itt sem szabad kizárni.

ÖSSZEGZÉS

Az európai kertkultúrának van egy olyan szakasza, amelyben a kert létezésének legfőbb indokául a kereszténység túlvilágról való elképzelése szolgál. A kertről szóló antik tudás elmélete elvész, s évszázadokon keresztül néhány kolostorban megmaradt kéziratban lappang, a gyakorlati ismeretek java sem marad meg. A botanikai és a kertészeti ismeretek fenntartása közvetetten történik: mindenekelőtt a gyógyítás és a táplálkozás szükségletei határozzák meg azok jellegét.

A keresztény és az iszlám ideális kert alapjául egyként a bibliai *Énekek éneke* szolgál. Amíg azonban az iszlám kert szerkezete az iszlám kozmológiának megfelelő négyyszögletű s a sivárabb éghajlati-környezeti körülményekhez alkalmazkodó, a keresztény kert ideáltípusosan kör alakú, és kezdetben csak a mediterráneum növényeiben gazdag. Mindkét kert valamennyi építészeti eleme és élőlénye egyedileg is rendelkezik szakrális magyarázattal – de közös értelmük is van.

Egyetlen középkori keresztény kert sem maradt fenn máig: többségükéről kéziratok, növénylisták s némi tárgyi emlék tudósít. A kert funkciója, szerkezete, a benne található növények krisztianizált formájúak, s egytől egyig szakrális fenntartásúak. A középkori kert végső formáját az organikus világképet hűen tükröző *hortus conclusus* mutatja meg. A *hortus conclusus*-elképzelések élnek tovább a növényeket egyszerre három okkal is kultúrában tartó kolostorkertekből kiegyenülő orvosbotanikai gyógynövénygyűjteményben, a haszonkertekben és a díszkertben. Bár a növények többes – táplálkozási, medicínális-higiéniai és szakrális – funkciója szerinti kertképzés a skolasztika végével, a reneszánsz alatt elkülönül, tiszta elválásra nem kerül sor. Mind a renszánsz, mind a manierista, mind a barokk kertek, még ha különböző mértékben is, de egyszerre hivatkozzák az élőlények kultúrába vonásának valamennyi útját, miközben szakrális keretet és magyarázatot is kínálnak számukra.

A középkori kereszténység földrajzi, etnikai és művelődési okok miatt, egységes kultúrának mutatkozik: s ez igaz, a idővel szerephez jutó, a növekvő népesség szerteágazó igényeit kiszolgálni kész kertkultúrára is. Az éghajlati eltérések ellenére jelentősebb területi eltérések nincsenek sem a növényanyagban, sem pedig a technológiában, a homogenizálódási törekvések a reneszánsz virágkoráig egybetartják és azonosnak láttatják az európai kertkultúrát.

IRODALOM

- Eco 1998: Eco, U.: *A tökéletes nyelv keresése*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Garbari 1990: Garbari, F.: Pisa Botanical Gardens: A short visit. *Museologia Scientifica* VI, 1–4.
- Gecse – Horváth 1978: Gecse G. – Horváth H.: *Bibliai kislexikon*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Géczi 1998: Géczi J.: *Fejezetek a rózsza kultúrtörténetéből*. PhD-értekezés. JATE, Szeged.
- Haag 1989: Haag, H.: *Bibliai lexikon*. Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest.
- Hankiss 1997: Hankiss E.: *Az emberi kaland*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Hobhouse 1994: Hobhouse, P.: *Plants in Garden History*. Pavilion Books, London.
- Meyer 1857: Meyer, E. H. F.: *Geschichte der Botanik*. Bornträger, Königsberg.
- Nasr 1968: Nasr, S. H.: *Science and Civilisation in Islam*. Harvard, Cambridge.
- Rapaics 1932: Rapaics R.: *Magyarság virágai*. A Kir. Magy. Természettudományi Társulat, Budapest.
- Sproul 1979: Sproul, B.: *Primal Myths*. Harper, New York.
- Sulyok 1995: Sulyok E.: Paradicsomkert a Bibliában. *Pannonhalmi Szemle* III/2, 5–14.
- Szutórisz 1905: Szutórisz F.: *A növényvilág és az ember*. Budapest.
- Takács 1995: Takács I.: A kolostorok kertje. *Pannonhalmi Szemle* III/2, 21–27.
- Ubrizsi Savoia 1995: Ubrizsi Savoia, A.: The Botanical Garden of Padua in Guilandino's Day. In *The Botanical Garden of Padua 1545–1995*. Marsilio, Venezia.

www.gondolatkiado.hu
gondolatkiado.blog.hu
www.facebook.com/gondolatkiado
www.twitter.com/gondolatkiado

A kiadásért felel Bácskai István
Felelős szerkesztő Böröczki Tamás
Szöveggondozó Gál Mihály
Műszaki szerkesztő Pintér László
Tördelő Lipót Éva
Nyomta és kötötte Akaprint Nyomda
Felelős vezető Freier László

ISBN 978 963 693 229 9

A szerző művei 20% kedvezménnyel megvásárolhatók,
illetve megrendelhetők a Gondolat Kiadó mintaboltjában:

Gondolat Könyvesház
1053 Budapest, Károlyi Mihály u. 16.
(a Petőfi Irodalmi Múzeum épületében)

Telefon: (06 1) 266-4999; Fax: (06 1) 266-6556
E-mail: konyveshaz@osiriskonyveshaz.hu

A kötet Géczi János (1954) régebben írt, illetve a közelmúltban született esszéinek javát gyűjti egybe. Az itt olvasható írások az elmúlt két és fél évtizedben irodalmi folyóiratokban voltak olvashatók, s többségük most jelenik meg kötetben először.

Géczi vizsgálódásainak centrumába – amint a válogatás igazolja – a táj, a kert, illetve az azt megpillantó, a *hely*ben élni és tevékenykedni képes ember kerül. Kiindulópontja egy-egy érzéki tapasztalat – legyen az délszaki utazás váratlan helyszíne, egy mélyzöld hortus rejtőzködő növénye vagy valamely mély értelmű verssor, kép, madárhang –, amelyek mind-mind alkalmat nyújtanak a töprengésre, az önreflexióra. Az írásokat *természetes* nézőpont jellemzi, s az ember létének minél teljesebb, de mindvégig szemlélődő megélése, másfelől kivételes nyelvi megformáltságuk: egyedi hasonlataik és izgalmas gondolati (hol művelődéstörténeti, hol művészeti, hol élettudományi, hol csupán civilizációs) hálójuk emeli egzisztenciális-filozófiai, némelykor költői szövegekké.

Géczi János ahhoz az esszéírói vonulathoz tartozik, amelynek jelesei: Lénárd Sándor, Genthon István, Szerb Antal, Cs. Szabó László, Nemes Nagy Ágnes; azok közeli rokona, akik képesek belefeledkezni sokféle homokszemek és civilizációk mikro- és makrokozmoszába.

ISBN 978 963 693 229 9

9 789636 932404

2900 Ft